

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»**

ОХРИМЕНКО ІРИНА БОРИСІВНА

УДК 336.71(477):330.567.2(043)

**СПОЖИВЧИЙ КРЕДИТ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

**Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук**

Науковий керівник:
В.С. Білошапка
Кандидат економічних наук, доцент

Київ 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУ.....	11
1.1. Кредит як категоріальний елемент економічних відносин.....	11
1.2. Сутність, особливості й класифікація споживчого кредиту.....	26
1.3. Соціально-економічне значення споживчого кредиту в розвитку країни.....	48
Висновки до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	76
2.1. Вплив фінансової глобалізації на розвиток споживчого кредиту в Україні та у світі.....	76
2.2. Аналіз стану й трансформацій банківського споживчого кредиту в Україні....	102
2.3. Проблеми банківського споживчого кредиту в Україні та досвід їх вирішення.....	124
Висновки до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУ В УКРАЇНІ	152
3.1. Розвиток і вдосконалення операцій з надання споживчого кредиту в банках.....	152
3.2. Вдосконалення оцінки кредитоспроможності позичальників як чинник мінімізації ризику банківських споживчих кредитів	166
3.3. Стандарти кредитування фізичних осіб як інструмент регулювання споживчого кредиту.....	181
Висновки до розділу 3	198
ВИСНОВКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	208
ДОДАТКИ.....	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СНД – співдружність незалежних держав;

ЦСЄ – Центральна і Східна Європа;

АБ – акціонерний банк;

АТ – акціонерне товариство;

ПАТ – публічне акціонерне товариство;

ВВП – валовий внутрішній продукт;

ФОП – фізична особа - підприємець

США – Сполучені Штати Америки;

АУБ – Асоціація українських банків;

ЄС – Європейський Союз;

ТНК – транснаціональна компанія;

ТНБ – транснаціональний банк;

МВФ – Міжнародний валютний фонд;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

НБУ – Національний банк України;

МБК – міжбанківські кредити

АКБУ – Асоціація колекторського бізнесу України;

ВР – Верховна Рада;

БКІ – Бюро кредитних історій;

ЦК У – Цивільний кодекс України;

ГК У – Господарський кодекс України;

CRM-технології – (Customer Relationship Management – управління взаєминами з клієнтами);

WAS - W (wiliness) - бажання, A (ability) - можливість, S(stability) – стабільність;

ЗМІ – засоби масової інформації.

ВСТУП

Актуальність теми. Споживчий кредит займає важливе місце у соціально-економічному розвитку більшості країн. Його роль значно зростає в Україні в сучасних умовах, у тому числі, під впливом фінансової глобалізації та макроекономічної ситуації. Ліберальне ставлення регуляторних органів України до іноземних банків сприяло значному надходженню ресурсів міжнародного фінансового ринку, що значно активізувало кредитну діяльність. За останнє десятиріччя кредити банків, надані населенню України збільшились у десятки разів. Унаслідок цього зросла роль кредиту у фінансуванні споживчих витрат населення, а відношення обсягів споживчих кредитів до ВВП досягло рівня розвинених країн. За цих обставин змінилася стратегія банків на кредитному ринку і політика щодо обслуговування фізичних осіб, збільшився вплив споживчого кредитування на фінансові результати діяльності банків.

Значне зростання споживчого кредиту в Україні стало важливим чинником розвитку банківської системи й економіки в цілому. Проте надто прискорене і недостатньо контрольоване зростання споживчого кредиту загостило проблеми незбалансованості товарних і кредитного ринків і сприяло нагромадженню ризиків. Сучасний банківський бізнес супроводжують високий рівень конкуренції, ускладнення архітектури фінансового ринку та його дерегулювання, зміни в організації кредитування. Водночас суб'єкти споживчого кредиту в Україні виявились не готовими до суттєвих трансформацій, а надмірна активізація банків щодо кредитування населення посилила загрози стійкості окремих банків і всієї банківської системи. Тому актуальними є дослідження шляхів ефективного розвитку споживчого кредиту в перспективі та вдосконалення підходів до його регулювання.

Проблемам розвитку споживчого кредиту в науковій літературі приділяється належна увага. Фундаментальні основи його сутності й функціонування досліджені таким вченими, як: А.Сміт, А.Маршал, Э.Дж.Долан, В.Лексіс, Т.Тук, Е.Рід, Р.Коттер, М.Туган-Барановський, Дж.Сінкі. Вагомий внесок у дослідження споживчого кредиту зробили провідні вітчизняні науковці: М.Алексеєнко, О.Євтух,

Б.Івасів, В.Лагутін, А.Мороз, М.Савлук, Р.Тиркало та науковці зарубіжних країн: А.Казимагомедов, О.Лаврушин, Є.Жуков, Г.Панова та інші.

Ученими і практиками зроблено вагомий внесок у розвиток теорії і практики споживчого кредиту, зокрема щодо його сутності і використання. Разом з тим недостатньо досліджені й потребують поглибленого вивчення роль споживчого кредиту в економіці, перспективи його розвитку в Україні, питання формалізації концептуальних засад функціонування на користь економіки і добробуту населення. Не вирішені проблеми ризиків і регулювання споживчого кредиту в контексті підвищення ефективності кредитної діяльності банків. Актуальними є питання доступності споживчих кредитів і підвищення фінансово-правової обізнаності населення України.

Актуальність зазначених проблем та недостатній рівень вивчення питань розвитку споживчого кредиту в сучасних умовах зумовили вибір теми, окреслили об'єкт та предмет дослідження, його мету та основні завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація Охрименко І.Б. виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за темами: «Грошово-кредитний механізм соціально-економічного розвитку України» (державний реєстраційний номер 0107U001335); «Роль грошей та кредиту у підвищенні ефективності економіки» (державний реєстраційний номер 0112U002958). Особистий внесок автора полягає у ґрунтовному дослідженні теорії та практики споживчого кредиту. Уточнено суть і значення споживчого кредиту, запропоновано його класифікацію, проаналізовано реальний стан і особливості розвитку в умовах поширення фінансової глобалізації, розроблено пропозиції щодо перспектив розвитку споживчого кредиту в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є поглиблення теоретико-методичних засад функціонування споживчого кредиту та розробка практичних рекомендацій його розвитку в сучасних умовах.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність розв'язання таких завдань:

- поглибити дослідження категорії «кредит», уточнити його сутність, функції і принципи кредитування;
- вивчити особливості споживчого кредиту й теоретичні аспекти споживання;
- узагальнити підходи щодо класифікації споживчих кредитів;
- оцінити зв'язок розвитку споживчого кредиту в Україні з основними макроекономічними показниками і визначити його роль в економіці;
- проаналізувати основні тенденції розвитку споживчого кредиту в Україні з урахуванням впливу фінансової глобалізації та макроекономічної ситуації;
- проаналізувати сучасний стан банківського споживчого кредиту в Україні та визначити проблеми його розвитку;
- дослідити теоретико-практичні засади формування ціни на споживчий кредит;
- систематизувати чинники розвитку банківського споживчого кредиту в Україні;
- визначити перспективні напрямки розвитку споживчого кредиту в Україні й обґрунтувати заходи щодо вдосконалення споживчого кредитування в банках;
- обґрунтувати необхідність та надати пропозиції щодо розроблення стандартів кредитування фізичних осіб, їх використання в регулюванні споживчого кредиту в Україні.

Об'єкт дослідження – діяльність банків у сфері споживчого кредитування населення в Україні в сучасних умовах.

Предмет дослідження – економічні відносини, що виникають у процесі кредитування споживчих витрат населення.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження формують наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з теорії кредиту і банківської справи. Використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: абстрактно-логічний – для аналізу наукової літератури, теоретичного узагальнення, формування висновків щодо сутності споживчого кредиту, його впливу на соціально-економічну сферу; декомпозиції – для розкриття мети дослідження і постановки завдань; порівняльний – для визначення впливу фінансової глобалізації на розвиток споживчого кредиту; виявлення зовнішніх і внутрішніх чинників на ефективність операцій з надання

споживчих кредитів банками; аналізу та синтезу, статистично-економічний – для оцінки ринку споживчих кредитів в Україні, оцінки конкурентних переваг банків на ринку й ефективності їхньої кредитної діяльності; системного підходу – для обґрунтування висновків і пропозицій щодо вдосконалення операцій з надання споживчих кредитів у банках, підвищення їх ефективності і зниження ризиковості.

Інформаційною базою дослідження є: законодавчі і нормативно-правові акти, що визначають методичні основи і регламентують діяльність банків у сфері кредитування фізичних осіб, офіційні матеріали Державної служби статистики України, Національного банку України, Асоціації Українських банків, офіційна звітність банків України, МВФ, Світового банку, офіційні ресурси Internet.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні теоретичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо перспектив розвитку споживчого кредиту в Україні. Найвагоміші теоретичні та практичні результати, які становлять наукову новизну дисертації, визначаються в таких положеннях:

вперше:

- розроблено методичний підхід щодо організації контролю банку за наданням споживчих кредитів, який базується на моніторингу параметрів внутрішньої системи управління ризиками й системи мотивації персоналу кредитного підрозділу. Запропоновано методика, що враховує зв'язок економічних заохочень персоналу та показників ефективності кредитних операцій у розрізі окремих портфелів. Це оптимізуватиме процес кредитування й дозволить забезпечувати збільшення обсягів виданих кредитів за одночасного зниження операційних ризиків і витрат;

удосконалено:

- трактування поняття «споживчий кредит» з урахуванням його зв'язку з кінцевим споживанням і уточненням суті споживчих витрат. Споживчий кредит - це вид кредиту, що надається населенню на споживчі потреби, які задовольняють кінцеве споживання й не пов'язані з підприємницькою діяльністю. На відміну від загальноприйнятого в літературі визначення споживчого кредиту як такого, що надається населенню, автор робить наголос на його тісному зв'язку з кінцевим

споживанням. Таке трактування споживчого кредиту конкретизує його зміст, роль в економіці й значення в підвищення добробуту населення;

- критерії оцінювання впливу споживчого кредиту на соціально-економічний розвиток країни. Запропоновано використання показників: заборгованість за споживчими кредитами до кінцевих споживчих витрат і наявних доходів населення. Це дозволить об'єктивно оцінювати значення споживчого кредиту у фінансуванні приватного споживання, а також рівень споживчих боргів населення, комплексно оцінювати вплив споживчого кредиту на взаємопов'язані з його розвитком сфери діяльності з урахуванням макроекономічних параметрів;

- оцінку кредитоспроможності фізичних осіб при наданні споживчих кредитів доповненням її базових положень методичним підходом, що базується на диференціації методів оцінки (від простих до складних) для різних за рівнем ризику груп позичальників. Застосування такого підходу дозволить оперативно приймати рішення про надання кредитів і об'єктивно оцінювати позичальників, що є актуальним в умовах зростання конкуренції між банками;

- підходи до регулювання споживчого кредиту державою і саморегулюючими організаціями в частині щодо розвитку стандартів кредитування фізичних осіб. Запропоновано авторське трактування поняття «стандарти кредитування» та виділено такі стандарти: інформаційного обслуговування; оцінки кредитоспроможності; оцінки кредитного ризику, що пов'язаний з наданням кредиту; оцінки якості забезпечення кредиту; кредитного договору; процедури видачі кредиту; кредитного моніторингу. Обґрунтовано їх значення в банківській діяльності й необхідність використання для регулювання споживчого кредиту;

набули подальшого розвитку:

- теоретичні положення визначення суті споживчого кредиту на основі уточнення його сутнісних ознак, що пов'язані з кінцевим споживанням. Це дозволить уточнити його особливості і обґрунтувати дwoяке сприйняття (практично-прикладне і макроекономічне). На базі цих положень рекомендовано внести зміни до класифікації банківських кредитів населенню України та розділяти їх за: сферою

спрямування коштів; цільовим призначенням; характером забезпечення; термінами надання; валютою кредитування;

- критерії класифікації споживчих кредитів з урахуванням залежності принципів кредитування та різновидів кредитів. Це дасть змогу оптимізувати виділення можливих модифікацій споживчого кредиту з урахуванням змін умов його функціонування;

- систематизація чинників розвитку банківського споживчого кредиту в Україні з їх поділом на: стимулюючі, регулюючі і гальмуючі; а також: внутрішні (банківські) і зовнішні (загальноекономічні). Обґрунтовано виділення фінансової глобалізації як окремого чинника розвитку споживчого кредиту, що дало змогу визначити напрямки розвитку й вдосконалення банківського споживчого кредиту в Україні в сучасних умовах і на перспективу;

- теоретико-практичні положення щодо особливостей формування ціни на споживчі кредити. Обґрунтовано, що психологічне сприйняття ціни споживчого кредиту позичальниками є визначальним чинником формування попиту на нього. Це дало змогу виявити нееластичність попиту на споживчі кредити в Україні, з'ясувати причини й негативні наслідки збереження високих тарифів за кредитами.

Практичне значення одержаних результатів полягає в поглибленні наукового обґрунтування особливостей розвитку й функціонування споживчого кредиту в Україні в сучасних умовах. Теоретичні і методичні положення дисертації доведені до рівня конкретних пропозицій і методичних розробок, придатних для практичного використання банками України. Пропозиції по вдосконаленню механізму банківського споживчого кредитування в напрямках підвищення ефективності для банків і доступності для позичальників враховані Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики (довідка від 03.12.2012 р.). Пропозиції щодо застосування диференційованого підходу до позичальників, оптимізації організаційної структури кредитування і щодо розробки й впровадження внутрішніх стандартів кредитування набули практичного використання в ПАТ «Промінвестбанк» (довідка № 12-11/708 від 12.11.2014 р.). Набула практичного значення в діяльності ПАТ «МІБ»

внутрішньобанківська модель управління ризиками при споживчому кредитуванні й система мотивації персоналу кредитного підрозділу (довідка № 5-09/14/203 від 10.04.2014 р.). Пропозиції щодо підвищення ефективності операцій споживчого кредитування й процедур супроводження проблемних кредитів знайшли практичне застосування в кредитній діяльності ПАТ «Банк інвестицій і заощаджень» (довідка № 129-14/116 від 12.09.2014 р.). Результати дослідження використовуються в навчальному процесі ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» для розробки методичного забезпечення та викладання навчальних дисциплін «Гроші та кредит», «Операції банків та небанківських кредитних установ», «Кредитний менеджмент» (довідка від 14.10.2014 р.)

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним завершеним дослідженням. Наукові результати, розробки, висновки та рекомендації, що викладені в роботі і виносяться на захист, одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані на 7 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: II Міжнародна науково-практична конференція «Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу» (м. Київ, 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасної економіки в умовах фінансової нестабільності» (м. Одеса, 2012 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Перспективи розвитку України в умовах глобальної кризи» (м. Дніпропетровськ, 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Фінансування інноваційного розвитку України: стан, проблеми та перспективи» (м. Київ, 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розвиток міжнародних економічних відносин» (м. Львів, 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку держави й регіонів» (м. Одеса, 2014 р.); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання» (м. Кременчук, 2015 р.).

Публікації. Основні результати дисертації опубліковано у 14 наукових працях загальним обсягом 6,4 др. арк., з них: 6 - у наукових фахових виданнях, 1 - у зарубіжному виданні, 7 - в інших виданнях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУ

1.1 Кредит як категоріальний елемент економічних відносин

Визначення сутності основних економічних категорій є одним з найважливіших напрямів наукових досліджень, водночас складність дослідження будь-якого питання в сфері економічних відносин пов'язана з існуванням ряду дискусійних моментів і відсутністю єдиної наукової думки.

Сутність споживчого кредиту також досліджена в багатьох роботах вітчизняних і зарубіжних авторів [1-24, 30], і тлумачиться він дуже по-різному - виділяється як субкатегорія [12], форма [9, 11, 21] або вид [1, 2, 17, 18, 30] кредиту. Автор поділяє думку тих науковців, які вважають некоректним застосування до споживчого кредиту терміну «субкатегорія», а відносять його до одного з видів кредиту, якому іманентно притаманні його сутнісні властивості й функції як економічної категорії, а також принципи кредитування. На думку автора, такий підхід підвищує значимість застосування категорії кредит, яка тісно пов'язана з іншими економічними категоріями (грошима, фінансами, торгівлею, капіталом), що обслуговують рух вартості в процесі відтворення. В той же час, кредит має властиві лише йому особливості й залишається однією з найскладніших економічних категорій, через що в економічній теорії протягом кількох століть продовжуються дискусії щодо його сутності. У зв'язку з цим вважаємо логічним спочатку дослідити сутність самого кредиту як категоріального елемента економічних відносин, а далі глибше вивчити його функціонування на прикладі одного з видів - споживчого.

Відмітимо, що в економічній літературі погляди науковців різняться не лише щодо сутності кредиту, його форм і видів, а й стосовно його загального сприйняття - відбувається його ототожнення з позичкою [7, 25, 26, 27], в трактуванні не підкреслюється сутність як економічної категорії [14, 15, 28].

Формулювання «кредит» походить від латинського «creditum» – дещо надане іншому з упевненістю в поверненні. Деякі лінгвісти пов'язують його з італійським «credito», англ. «credit», що означає «вірю», «довіряю» [29, с. 369]. Можливо, тому окремі науковці й зосереджуються лише на певних особливостях кредиту: на психологічному чиннику довіри, відстроченні платежу тощо (Долан, Рід, Лексіс, Тук та ін.) [14, 15, 25, 28]. Але більшість сучасних авторів трактують кредит як економічну категорію, підкреслюючи його об'єктивну основу (Савлук М.І., Лаврушин О.І., Жуков Є.Ф., Лазепка І. М., Пессель М.А. та ін.) [1, 10, 11, 30, 31]. Автор також притримується цієї думки.

Стосовно визначення сутності кредиту найбільш поширеними в економічній літературі є два підходи:

- ототожнення кредиту з цінністю, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позичку;

- ототожнення кредиту з певним видом економічних відносин, які формуються в суспільстві [1].

Керуючись методологічною доцільністю, автор згрупував близькі за змістом визначення відомимих науковців-економістів. Інформацію ілюструє табл. А.1 додатку А. Як видно з таблиці, більшість авторів трактують кредит як вид суспільних відносин. Такий підхід дає можливість глибше дослідити економічні аспекти кредиту, економічні чинники його руху.

Так автори підручника «Гроші та кредит» за редакцією М.І. Савлука пояснюють: «При ототожненні кредиту з цінністю, увага зміщується на саму позичку, її правову форму, що значно звужує розуміння його суті, й зумовлює вихолощування з кредиту його економічного змісту» [1, с. 348].

О.І Лаврушин у підручнику «Деньги, кредит, банки», в свою чергу, наголошує, що економічна наука про гроші та кредит вивчає не самі речі, а відносини суб'єктів з приводу цих речей [32, с. 274]. Він же обґрунтовує різницю між «кредитом» і «позичкою»: кредит є поняттям ширшим, що зумовлює наявність різних форм і видів організації самих кредитних відносин, як з приводу формування джерел ресурсів банку, так і з приводу їх подальшого розміщення. Позичка ж є лише однією

з форм організації кредитних відносин [10]. Тому автор погоджується з тим, що кредит як економічну категорію слід, перш за все, розглядати як певний вид суспільних відносин.

Автор вбачає необхідним обґрунтувати категорію кредиту й як особливу іманентну форму руху позичкового капіталу. Вважаємо, що саме кредит забезпечує трансформацію грошового капіталу в позичковий і виражає відносини між кредиторами і позичальниками.

На думку автора, сутність кредиту виражається й у його структурі, що складається з об'єкту відносин, що передається в користування, й особливих суб'єктів: кредитора й позичальника. По причині того, що в кредитних відносинах, на відміну від грошових, беруть участь не всі економічні суб'єкти суспільства, а лише їх частина – кредитори й позичальники, автор вважає необхідним при визначенні сутності кредиту вказувати на його суб'єктів.

Водночас, предметом дискусій навколо визначення сутності кредиту є об'єкт відносин. Різні автори трактують об'єкт кредиту й дуже вузько [27], й занадто широко: блага, кошти, ресурси [11, 26, 33]. За широкого трактування об'єкту кредиту до нього причислюються відносини, що виникають не лише в зв'язку з рухом позичкового капіталу, за такого трактування кредитом може вважатися продаж у розстрочку, попередня оплата, тощо.

З цього приводу автор притримується думки, що незалежно від форми, в якій передається об'єкт кредиту (позичена вартість може надаватися як у грошовій, так і в товарній формі), визначальною є сама його цінність. Так, якщо в позичку передані товари, це не означає, що позичальник повинен повернути кредитору ті ж самі товари, а лише їх повну цінність, у будь-якій формі, що задовольнить кредитора. Тобто позичена вартість має бути збережена в процесі кредитних відносин в повному обсязі, але не обов'язково у первісній формі [1]. Тому автор схиляється до того, що найбільш точним визначенням об'єкту кредиту являється цінність, що передається від кредитора позичальнику.

Розкрити сутність кредиту допомагають і його обов'язкові ознаки. Відомо, що загальноекономічною причиною існування кредиту, як і будь-якої іншої вартісної

категорії є товарне виробництво. Проте кредитні відносини не виникають в процесі виробництва, а лише опосередковують його. Конкретно для кредиту основоположне значення має така характеристика, як зворотній платний рух вартості. Так вважає більшість відомих науковців [1, 2, 3, 10, 30, 31]. Поверненість кредиту означає тимчасовий характер надання кредитором цінності позичальнику, кредитні відносини не змінюють власника цінностей, з приводу яких вони виникають. Порушення при кредиті цієї особливості веде до втрати його визначальної ознаки і перетворення у інші відносини (фінанси). Тому поверненість являється безперечною ознакою кредиту.

Більш суперечливим є віднесення до обов'язкових таких ознак кредиту, як платність і строковість. Окремі науковці вважають їх не обов'язковими характеристиками кредиту, а принципами кредитування, що є похідними від ознаки кредиту поверненості [25, 30, 31, 33].

На думку автора, строковість є умовою кредитної угоди, що визначає її існування в часі (настання й здійснення певних подій). Тобто кредит як економічна категорія, що виражає відносини між кредитором і позичальником, діє в часі: між його видачею та поверненням існує певний часовий лаг. Проте строковість притаманна й іншим економічним категоріям, тому вважаємо, що строковість є обов'язковою умовою кредитної угоди, але не є ознакою кредиту.

На відміну ж від строковості платність істотно відрізняє кредитні відносини від інших вартісних відносин і є видовою ознакою, притаманною лише кредиту. Так А.Сміт вважав, що позикодавець завжди дивиться на свої запаси, які позичає під проценти, як на капітал і тому очікує, що в встановлений термін вони будуть повернені йому, і що позичальник протягом всього цього часу буде сплачувати йому за це деяку річну ренту [34]. Засновник кембріджської школи політекономії А.Маршал також відмічав, що використання капіталу слугує джерелом прибутку, тому позичка потребує винагороди. Він же обґрунтував основну причину, що спонукає населення до кредиту. Накопичення багатств обмежується, а процентна ставка тримається на певному рівні внаслідок переваг, які люди віддають сьогоденним, а не відкладеним задоволенням, тобто, через небажання «очікувати».

Ніхто не стане пропонувати плату за користування капіталом, якщо не розраховує отримати вигоду від його використання [35]. Беручи позичку задля задоволення якоїсь потреби, люди платять іншим за те, що ті жертвують теперешнім заради майбутнього, хоча самі, можливо, жертвують майбутнім заради теперешнього.

Деякі науковці відносять до основних ознак кредиту добровільність [1, 30]. Автор вбачає добровільність і рівноправність загально визначеними умовами, що притаманні й іншим економічним відносинам (наприклад, торгівлі). Такі умови лише роблять кредит внутрішньо адекватним ринковим відносинам, зумовлюють його розвиток на ринкових засадах. Але водночас погоджуємося з тим, що кредитні відносини можуть виникнути лише з приводу тимчасово вільної цінності, що не використовується її власником у своєму обороті.

Таким чином, підсумовуючи аналіз різних поглядів на сутність кредиту, автор конкретизує й доповнює визначення даної економічної категорії. *Кредит – це суспільні відносини у формі руху позичкового капіталу, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передачі у користування тимчасово вільної цінності на засадах зворотності та платності.*

Більш розширено й глибоко сутність будь-якої категорії проявляється у функціях, що нею виконуються, і принципах, на яких відбувається її реалізація. Не є винятком кредит, виокремлення функцій якого не менш дискусійне питання. Науковцями виділяються дві, три, шість і більше функцій кредиту [1, 3, 30, 36], по-різному тлумачаться їх значення. Найчастіше виділяють: функцію акумуляції тимчасово вільних коштів, перерозподільну функцію, функцію заміщення готівкових коштів і зменшення видатків обігу, контрольно-стимулюючу, антиципаційну, капіталізації вільних грошових коштів, інші. Такі розбіжності серед дослідників зумовлені тим, що, як і сутність кредиту, його функції є явищем динамічним, що трансформується в міру розвитку його й економічного середовища, але це ж доводить стихійність формування функцій кредиту й унеможлиблює їх існування залежно від суб'єктивних бажань будь-кого.

Автор, в першу чергу, керувався тим, що під функцією слід розуміти те, що стосується кредиту взагалі, а не окремої його форми чи виду, що сприяє його консолідації як явища та виокремлює в самостійну категорію [1, с. 398].

Погоджуючись з думкою багатьох науковців [1, 3, 11, 30, 31, 33, 36], вважаємо доцільним виділяти перерозподільну функцію кредиту, що ґрунтується на самій його сутності як форми руху вартості на зворотній основі. Суть її полягає в тому, що матеріальні та грошові ресурси, що вже були розподілені й передані у власність економічним суб'єктам, через кредит перерозподіляються й спрямовуються у тимчасове користування іншим суб'єктам, не змінюючи їх первинного права власності [1, с. 399]. Розвиток перерозподільної функції має ключове значення для підвищення ролі кредиту в економіці.

На відміну від перерозподільної однозначного тлумачення не набула функція, що пов'язана із забезпеченням потреб обороту в платіжних засобах. Одні називають її емісійною функцією (Б.С. Івасів) [3, с. 212], інші - функцією утворення додаткової купівельної спроможності в обороті (А.С. Гальчинський) [36, с. 190], ще інші - функцією заміщення грошей в обороті кредитними операціями (О.І. Лаврушин) [30, с.171]. Відносно тлумачення цієї функції автор принципово погоджується з думкою, що завдяки кредиту створюються найкращі передумови ефективного регулювання обороту грошей в економіці [1, с. 400], її формулювання доцільно визначити як функція додаткового забезпечення потреб обороту в необхідних платіжних засобах.

Відносно виділення контрольної та стимулюючої функцій кредиту також не існує єдиної думки. Одні науковці виділяють дві функції [36], інші – одну [3], ще інші об'єднують у одну - контрольну-стимулюючу [1]. В своїх тлумаченнях вони часто наражаються на протиріччя, хоча б з приводу того, що наводять приклади, коли за певних умов ця функція не виконується. З огляду на те, що контроль більше притаманний інституціям ніж категоріям, вважаємо більш доцільним виділення стимулюючої функції кредиту. На думку автора, наявність кредитних відносин, а точніше, необхідність виконання учасниками угоди своїх зобов'язань один перед одним, стимулює кожного до більш раціонального й ефективного використання коштів, наявність же контролю в чистому вигляді з боку обох сторін є спірним.

Водночас автор повністю погоджується з науковцями, які виділяють функцію капіталізації вільних грошових доходів [1, 30, 36], що полягає в трансформації завдяки кредиту грошових нагромаджень і заощаджень юридичних і фізичних осіб у позичковий капітал через зворотний рух та платність кредиту. Цей зв'язок кредиту з економічним оточенням має родові ознаки функції: поширюється на кредит у цілому; притаманний переважно кредиту; виражає його сутнісні ознаки - зворотність і платність [1, с.402].

Проведене автором дослідження поглядів щодо кількості й сутності функцій кредиту дозволяє виділити такі: *перерозподільна, капіталізації вільних грошових коштів, додаткового забезпечення потреб обороту в необхідних платіжних засобах, стимулююча.*

Відображенням функцій кредиту в системі економічних відносин між кредитором (банком) і позичальником є принципи кредитування. На їх основі будується процес кредитування, визначаються цілі й строки кредитів, метод і порядок їх видачі й погашення, організація контролю за їх використанням.

Водночас відображення принципів кредитування в законодавстві України не закріплене, існують лише певні посилання на них. Так, Закон України «Про банки і банківську діяльність» містить загальну інформацію про принципи кредитування. В ст. 49 йдеться: «Банк зобов'язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, перевіряти кредитоспроможність позичальників і наявність забезпечення кредитів, додержуватись встановлених НБУ вимог щодо концентрації ризиків» [37]. Тобто самі принципи кредитування чітко не виділені.

В свою чергу, в країнах з розвинутою ринковою економікою, які мають солідні правові традиції регулювання кредитних відносин, принципи кредитування отримують відображення й у господарському, й у цивільному законодавстві. Автор вбачає це актуальним в аспекті дослідження споживчого кредиту, що регулюється в основному нормами цивільного права.

Багатьма науковцями зміст принципів кредитування розглядається залежно рівня соціально-економічного розвитку суспільства [5, 10, 13, 38 - 41]. Економічна система не стоїть на місці, вона розвивається, зазнають змін її категорії, і тому

принципи кредитування теж підлягають перегляду. В процесі розвитку теорії кредиту науковці відкидали взагалі або піддавали сумніву правомірність існування окремих із діючих принципів кредитування, формулювали нові [30, 42]. В той же час, здійснювалися намагання не лише розкрити сутність принципів кредитування, а й виділити їх цільові групи (загальні й особливі, основні й додаткові). Тобто серед українських і іноземних економістів щодо переліку і змісту принципів кредитування також немає єдиної думки. Це спонукало нас до більш глибокого вивчення питання, що дозволило б серед умов і правил кредитування виділити такі, що найбільше відповідають категорії «принцип», в тому числі, відповідно до сучасних умов.

Автор поділяє думку, що в науковому плані єдино правильним є системний підхід до дослідження принципів кредитування, в якому реалізується й конкретизується наукове розуміння принципів кредитування як взаємозв'язаної цілісної сукупності певних положень (понять) [5, с. 40].

Слово «принцип» походить від лат. «*principium*», означає основне правило поведінки, дії [43, с. 409] і використовується для опису основних характеристик, особливостей певного об'єкта. Тому, в першу чергу, вважаємо некоректним називати принципи кредитування «основними» або «базовими».

У дослідженні ми зупинимось на визначенні кількості й з'ясуванні сутності принципів банківського кредитування, які займають центральне місце серед принципів кредитування й відображають економічну сутність банківського кредиту.

Серед принципів кредитування частіше виділяють три такі, що відображають сутність кредиту, його основу, а також вимоги економічних законів. Це - умови повернення, строковості, платності. Крім зазначених буває виділяють, так звані, «спеціальні» або «додаткові» принципи. До них відносять принципи: цільового характеру використання коштів, забезпечення повернення кредиту [10, 38, 41, 44], рідше виділяють принципи диференційованості [39, 44] й оцінки кредитоспроможності [30]. Окремі науковці вважають доцільним ділити принципи кредитування на дві групи: «базові» (загальні для всіх видів) і «додаткові» або «спеціальні» (більш актуальні для окремих видів кредиту) [44].

Автор вважає неможливим принципи кредитування ділити на основні й додаткові та притримується думки, що розширений підхід до їх визначення (з великою кількістю «додаткових» або «спеціальних») дезорієнтує суб'єктів кредитних відносин і нівелює категорію «принцип» до рівня звичайних правил.

Тому далі в логічній послідовності серед сукупності основних правил кредитування виділимо такі, що, на думку автора, дійсно відповідають принципами кредитування, й роз'яснимо зміст кожного з авторським уточненням. Основним критерієм віднесення принципу до такого обираємо його однакову актуальність для всіх форм і видів кредиту і об'єктивність застосування до більшості кредитних угод.

Незважаючи на те, що в більшості наукових джерел існування таких принципів кредитування як поверненість, строковість і платність не зазнають концептуальній критики, окремі автори піддають сумніву визнання якості принципів кредитування за поверненістю й строковістю [1, 30].

З цього приводу автор частково погоджується з тими вченими, які в якості об'єктивного виділяють один з наведених вище принципів кредитування (строковості), й не вважають таким повернення кредиту. Як зазначалось, повернення є невід'ємним атрибутом кредиту, що розкриває його сутність [1, 30]. Безпосередньо ж принципом кредитування вбачається строковість, що допомагає досягти повернення кредиту. Але сама строковість втрачає свого значення без повернення кредиту. Тому більш точним є визначення принципу строковості повернення, сутність якого полягає в поверненні кредиту в чітко визначений строк. Дотримання цього принципу напряду впливає на забезпечення процесу відтворення грошових ресурсів, а відтак, на обсяги й темпи росту кредитування. Особливої важливості він набуває в умовах фінансової глобалізації. Не повернені вчасно кредити не просто зумовлюють у окремих кредиторів проблеми з ліквідністю і призводять до збитків, а часто приводять до банкрутств, які не локалізуються в межах окремої кредитної системи, а швидко розповсюджуються за її межі й переростають у фінансові й економічні кризи регіонального і світового масштабів.

Загострення на сучасному етапі проблеми дотримання принципу строковості повернення кредиту актуалізує значення принципу забезпеченості. Довіра -

фундамент кредитних відносин, передумова їх виникнення, але нині часто відступає на другий план. Для виникнення кредитних відносин і укладення угоди самої довіри стає замало, бо майже завжди існує ризик невчасного або неповного повернення кредиту [1, с. 390]. Принцип забезпеченості кредиту означає, що вчасне повернення позички позичальником додатково має бути гарантоване наявністю в нього конкретних цінностей, гарантій третіх осіб, тощо. На практиці цей принцип дозволяє банкам економити на створенні резервів на можливі втрати від активних операцій, його дотримання сприяє зниженню ризиків отримання збитків кредитором і набуває особливої актуальності в сучасних умовах, коли банки в усьому світі й, зокрема, в Україні несуть колосальні збитки від неповернення кредитів позичальниками.

На думку автора, неоднозначність прийняття цього принципу кредитування та його віднесення окремими науковцями до «спеціальних» або «додаткових» спричинені тим, що виконується він не завжди – зустрічаються випадки, коли кредити надають без забезпечення (бланкові кредити). Проте, як правило, це стосується окремих позичальників, що мають давні ділові зв'язки з кредитором та високий рівень платоспроможності.

Іноді банки порушують цей принцип і свідомо, страхуючи підвищений ризик високими процентними ставками. Це практикується й у споживчому кредитуванні в Україні. Проте порушення принципу забезпеченості кредитів банками здебільше притаманне окремим випадкам споживчого кредитування – це не великі, беззаставні (особисті) кредити, які допускають відсутність застави по суті й видаються під кредитоспроможність особи позичальника (див. 1.2). На думку автора, таке протиріччя застосування принципу забезпеченості при наданні споживчого кредиту, нейтралізується використанням певних механізмів компенсації ризиків при видачі «особистих» кредитів, які до того ж не становлять значної частки у всіх кредитах, що надаються різним позичальникам. Тому автор вважає, що забезпечення позички є однаково об'єктивним для всіх форм і видів кредиту, і його необхідно відносити до принципів кредитування.

Принцип забезпеченості відіграє надзвичайно важливу роль у захисті кредиторів від кредитного ризику – бо є останньою перепорою на його шляху.

Проте й цей захист не завжди спрацьовує (наприклад, у разі знецінення застави чи банкрутства гаранта) [1, с. 390]. Тому, не слід переоцінювати значення забезпечення кредитів, а одночасно приділяти достатню увагу оцінці проекту, що кредитується (принцип цільового характеру), а також оцінці самого позичальника.

Принцип цільового характеру кредитування означає, що наданий кредит має бути використаний на конкретні цілі, що фіксуються в кредитному договорі. Цей принцип дає можливість кредитору впевнитись у реальності заходів, що кредитуються, й своєчасному поверненні позичених коштів. Віднесення цільового спрямування коштів до принципу кредитування серед вітчизняних економістів найчастіше сприймається без сумніву. Автор принципово погоджується з цим, але й має власну думку з цього приводу.

Принцип цільового характеру кредитування не завжди виконується на практиці, а в окремих випадках споживчого кредитування проявляється по-особливому. Від виду кредиту залежить вплив чинників, що є визначальними при його наданні. Так при наданні, так званих, «безцільових» споживчих кредитів застосування цього принципу здається суперечливим не лише за назвою, але й, нібито, з причини неможливості реально прослідити використання коштів за призначенням. Тобто, прямий зв'язок між об'єктом кредиту і ймовірністю його повернення якби відсутній. Тому об'єктивність даного принципу ніби стає сумнівною, й окремі фахівці вважають його спеціальним для окремих видів [44]. Автор же вважає, що незважаючи на те, що повернення споживчого кредиту здебільше залежить від кредитоспроможності позичальника, ніж від того, на що він витрачений, цільовий характер кредитування залишається актуальним. В даному випадку об'єкт кредиту абсолютизується самим кінцевим споживанням, метою його отримання є задоволення різних споживчих потреб людини, що допомагає відтворенню її фізичних і емоційних сил як робочої сили, сприяє її інтелектуальному і соціальному розвитку тощо. Зазначений аспект не лише доводить наявність цільового характеру в споживчому кредитуванні, а також актуалізує важливість чинника кредитоспроможності позичальника – фізичної особи. Автор також акцентує, що не можна відкидати об'єктивність застосування цього принципу для чисельних

випадків споживчого кредиту, де його повернення, в тому числі, зумовлене використанням у якості забезпечення об'єкта, що кредитується, що актуалізує дотримання цільового використання коштів. Крім того, так звані, «безцільові» споживчі кредити загалом не займають значної частки в сукупності всіх кредитів.

Цей принцип кредитування вбачається автору доцільним й тому, що отримання кредитів без особливої потреби (без цілі і обґрунтування) трансформується у їх неефективне використання і має значні негативні наслідки: призводить до економічних втрат суб'єктів кредитних відносин, ускладнює повернення позички і процентів, а також виконання кредитом своїх функцій. На практиці стосовно споживчих кредитів актуалізується застосування поняття доцільності отримання кредиту позичальником. Відсутність же у фізичної особи цього розуміння веде до марнотратства й нераціональної трати сукупних ресурсів.

Автор також відносить до принципів кредитування диференційований підхід до вибору позичальників, сутність якого в тому, що надання кредиту має базуватися (але не обмежуватися) на відборі кредитоспроможних позичальників. Застосовуючи диференційований підхід до позичальників, кредитор мінімізує ризик неповернення кредитів, і завдяки такому підходу в значній мірі реалізується сутність кредиту – поверненість.

В практиці комерційних банків реалізація диференційованого підходу до позичальників невідривно пов'язана з оцінкою їх кредитоспроможності. Навіть зустрічаються думки, що оцінку кредитоспроможності позичальників також необхідно відносити до принципів кредитування, адже кредит має надаватись лише тим позичальникам, які зможуть його повністю й вчасно повернути [30]. Ми погоджуємося з цим частково, а саме: що кредитоспроможність позичальника дає банку привід для здійснення подальших переговорів, є необхідною умовою надання кредиту (про необхідність здійснення оцінки кредитоспроможності йдеться в Законі України «Про банки і банківську діяльність», де інші принципи не називаються) [37]. Проте вважаємо, що кредитоспроможність являється поняттям вужчим за диференційований підхід до позичальників, є його складовою і похідним від нього. Диференційований підхід означає різні умови надання кредитних ресурсів

позичальникам не лише відповідно до їх фінансового стану (інших особистих характеристик), а й виходячи з приватних інтересів окремих кредиторів (їх кредитної політики), та з єдиної централізованої державної політики, що здійснюється відносно різних галузей і сфер діяльності.

Враховуючи, що диференціювання позичальників тісно пов'язано з поверненням кредиту, що є однаково актуальним для всіх його видів, вважаємо доцільним диференційований підхід до позичальників відносити до принципів кредитування. Цей принцип є важливим й з позиції сучасного стану ринку позичкових капіталів, коли, диференціюючи позичальників на групи, кредитори встановлюють різні умови надання кредитів. Його застосування має особливу актуальність й для споживчих кредитів. В значній мірі, вони є індивідуальними, при наданні яких увага значно концентрується на особі позичальника (див. 1.2).

У процесі кредитування клієнтів банк вимагає не тільки повернення позички, а й сплати процентів за користування нею. В ринкових умовах плата (процент) є об'єктивним супутником кредиту, бо кредитна операція є актом комерційного продажу на певний час грошових коштів [2, с. 192]. З цього й походить принцип платності, що зумовлений метою кредитування – отриманням доходу. Як форма руху капіталу кредит слугує джерелом прибутку, й економічна сутність принципу платності полягає в сплаті позичальником кредитору частини доданої споживаної вартості в грошовій формі. Завдяки кредиту цей прибуток перерозподіляється між позичальником і кредитором. Реалізація даного принципу на практиці відбувається через механізм встановлення позичкового проценту. Кількісний вираз ціни кредитних ресурсів визначається процентною ставкою, величина якої виражає відношення попиту й пропозиції на ринку позичкових капіталів. У процентній ставці перетинаються інтереси кредитора й позичальника, тому важливо, щоб розмір плати за кредит задовольняв кожного учасника кредитних відносин. Позичальника вона стимулює до виваженого рішення щодо доцільності одержання кредиту, дотримання інших принципів кредитування, ефективного використання позичених коштів тощо [1, с. 391]. Хоча, на думку автора, стосовно споживчого кредиту є свої особливості сприйняття позичальниками його ціни (див. 1.2).

Приведені аргументи достатньо доводять актуальність застосування принципу платності для всіх видів кредитів. Об'єктивність його застосування відносно угод за участю банків зафіксована законодавчо [37]. Цей принцип, як правило, не піддається сумніву серед фахівців, з чим погоджується і автор.

За підсумками аналізу підходів до визначення принципів кредитування автор вбачає доцільним виділяти такі: принцип строковості повернення, платності, диференційованого підходу, забезпеченості, цільового призначення коштів (з особливим застосуванням до споживчого кредиту).

Застосування визначених принципів при споживчому кредитуванні зумовлюється тим, що, за законом вартості, здійснення витрат має відбуватися відповідно загально визнаних суспільно необхідних норм. І тому досягти підвищення життєвого рівня населення в суспільному вимірі можливо лише за дотримання цих норм кожним споживачем. Існування ж певних протиріч застосування цих принципів у окремих випадках споживчого кредиту, на думку автора, не елімінує їх застосування, а є особливістю останнього.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що зміст принципів кредитування не лише конкретизує сутність кредиту як економічної категорії, а виражає основні взаємовідносини між кредитором і позичальником, а також сприяє виконанню вимог основних економічних законів у сфері кредиту. І тому лише на їх дотриманні має базуватись кредитний процес.

Водночас автор вважає, якщо в якості принципів кредитування приймаються основні норми і правила, яких згідно законодавства банки «зобов'язані дотримуватись» [37], то, в цілях кращого виконання, є доцільним їх конкретне визначення й закріплення. Відсутність закріплення принципів кредитування в українському законодавстві автор вважає недоліком, який ускладнює регулювання кредитних відносин і організацію кредитування в банках. Тому доцільно принципи банківського кредитування закріпити в спеціальних нормативно-правових актах (наприклад, у ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність», а також, можливо, у ст.11 Закону України «Про захист прав споживачів»).

Банківська практика розвинених країн також закріплює основні правила й

звичаї в певних актах, які вважаються стандартами банківської діяльності, що передбачають мінімальний обсяг і якість послуг, яким мають відповідати всі банки. Це притаманно Канаді, Великобританії, Японії, Франції та ін [45, с. 41]. Поруч зі стандартами якості процесів і продуктів виділяють стандарти кредитування, які в широкому розумінні аналогічні принципам кредитування, а у вузькому - формальні й неформальними правилами кредитного процесу, що приймаються й підтримуються всіма учасниками. Тому закріплення дотримання принципів кредитування суб'єктами кредитних відносин в Україні також може бути подовжено у Концепції розвитку стандартів якості банківської діяльності, яка б врахувала й стандарти кредитування. Розробка й застосування таких стандартів може стати, зокрема складовою пруденційного регулювання й сприятиме реалізації заходів з забезпечення стійкості банківської системи, що актуалізується в сучасних умовах нестабільності кредитного ринку, яка швидко поширюється.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що кредит є вартісною економічною категорією й відповідає трьом критеріям категоріальності:

- категорія кредиту об'єктивна, бо виражає суть, фундаментальну основу реальних економічних процесів;

- категорія кредиту має специфіку суспільного призначення, використовується через сукупність конкретних форм, що виражають її внутрішній потенціал;

- поруч із об'єктивною основою категорія кредиту має й основу суб'єктивну, ці дві основи кредиту нерозривно пов'язані між собою і становлять єдність протиріч, суперечність між якими вирішується шляхом вдосконалення форм категорії, що обираються у відповідності до трьох категоріальних критеріїв.

Кредит має свої виняткові характеристики – зворотність руху цінності, що передається в користування на платній основі, а його сутність і суспільне призначення проявляється в специфічних функціях і реалізується на виконанні конкретних принципів, на яких має базуватися кредитний процес. При цьому, сутнісні властивості й функції кредиту, а також принципи кредитування іманентно притаманні всім його формам і видам, що зумовлює можливість подальшого вивчення функціонування кредиту на прикладі одного з його видів – споживчого.

1.2 Сутність, особливості й класифікація споживчого кредиту

Поняття споживчого кредиту в економічній науці не отримало однозначного трактування. При термінологічному визначенні його суті виникає багато дискусійних питань, науковці використовують різні суб'єктно-об'єктні параметри [1, 2, 9, 11, 12, 21, 28, 36, 40, 46], а неоднозначність поглядів проявляється вже при віднесенні споживчого кредиту до окремої форми [9, 11, 21] або виду [1, 2, 17, 18, 30].

Витоки непорозуміння походять із довільного трактування питання в більшості публікацій з теорії кредиту, коли одне й те саме поняття називають формами й видами кредиту. В окремих джерелах економісти класифікують кредит за складом учасників, об'єктом, величиною позичкового процента й сферою функціонування [40, 46]. В інших джерелах в основу класифікації кредиту покладено такі ознаки як склад учасників, характер і речовий прояв кредитних відносин [1, 5, 28, 36]. Це негативно впливає на практику кредитування, в тому числі, на розробку його нормативного забезпечення, що актуалізує доцільність уточнення цих категорій.

На думку автора, віднесення споживчого кредиту до форми або виду кредиту має базуватися на загально визнаному розумінні цих категорій. Ми погоджуємося з М. Савлуком, А. Морозом та іншими авторами [1, 2, 17, 18, 30], які вважають, що найбільш загальним проявом кредиту, що розкриває його суть і структуру, є форма позиченої вартості, що рухається між кредитором і позичальником. Тому форм кредиту може бути дві – товарна і грошова [1, с. 395]. Видова ж характеристика застосовується до внутрішньої структури об'єкта. Кредит має багато структурних проявів, тому може застосовуватись багато критеріїв його класифікації і виділятися багато видів. Ми схильні розглядати споживчий кредит як вид кредиту.

Далі вбачаємо доцільним проаналізувати різні визначення споживчого кредиту українських і зарубіжних авторів. Відмітимо, що навіть серед поширених визначень існують і вузькі, й занадто широкі трактування. Це ілюструє табл. Б.1 додатку Б.

М.І. Савлук дотримується найбільш лаконічного визначення: «Споживчий кредит надається юридичним чи фізичним особам на споживчі цілі» [1, с. 412].

О.П. Бондар у вузькому сенсі визначає споживчий кредит, як надання державою, підприємствами, кредитними інститутами і окремими громадянами позичкової вартості (у грошовій, товарній і натуральній формі) населенню для використання її на споживчі потреби на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотка, та у широкому сенсі – те ж саме, але й підприємствам (організаціям) для використання на невиробничі витрати [17, с. 5].

В банківській енциклопедії Б.С. Івасів визначає споживчий кредит так: вид позички, яка надається торговими компаніями, банками та іншими кредитно-фінансовими установами споживачеві для придбання товарів та оплати побутових послуг [20, с. 482].

А.М. Мороз визначає банківський споживчий кредит так: «Споживчий кредит – це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору» [2, с. 242].

С.В. Кудряшов у своєму дослідженні, визначає споживчий банківський кредит як один з видів банківського кредиту, що обслуговує фінансування особистих та господарських потреб домогосподарств як кінцевих споживачів валового внутрішнього продукту [18, с. 5].

Деякі зарубіжні автори дають таке визначення: «Споживчий кредит – це персональний кредит приватній особі для оплати особистих купівель або послуг» [16, с. 257]. Це звужує споживчий кредит до одного з банківських, який надається населенню в грошовій формі. Інші ототожнюють споживчий кредит з товарним [12, с. 112; 14, с. 317]. Автор вважає, визначаючи суть споживчого кредиту, не слід звужувати його до задоволення потреб населення в конкретних товарах і послугах, а слід вважати кредитом на задоволення всіх споживчих потреб людини.

На думку автора, вдало загальну відмінну особливість споживчого кредиту виразили Е. Рід і Р. Коттер: «Споживчий кредит призначений для фінансування кінцевого споживання» [15, с. 198], а також М.І. Туган-Барановський: «Під споживчим слід розуміти кредит, який слугує споживчим потребам особи, що

кредитується» [8, с.306]. Дотримуючись того, що кінцевим споживачем виробленого продукту є конкретна людина (населення, домогосподарства), з'являється привід трактувати обидві думки в аспекті надання споживчого кредиту саме населенню.

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити узагальнення: більшість авторів під споживчим розуміють кредит, що надається населенню (домогосподарствам) на задоволення потреб споживчого характеру. Виходячи з цього, вважаємо, що споживчим є кредит, який в системі класифікацій слід виділяти за критеріями «сфера економіки» (виробничий, споживчий) і «суб'єкти відносин» (банківський, державний, міжгосподарський, міжнародний, особистий (як кредит населенню)). Ці два критерії при характеристиці споживчого кредиту виділяє більшість авторів, проте і така єдність не відкидає існування різних дискусій щодо його суті.

Різнобічно дослідивши питання автор дістав висновку, що неоднозначність поглядів щодо визначення споживчого кредиту тісно пов'язана з двома аспектами: різним розумінням суті споживчих витрат і ототожненням споживчого кредиту з близькими поняттями: «кредит населенню», «кредит домогосподарствам», «кредит фізичній особі», «роздрібний кредит» та інші. Не зважаючи на те, що у вітчизняній термінології ці поняття часто окремо не виділяють, і, в основному, ототожнюють зі споживчим кредитом [1, 3, 5, 30], вважаємо, що їх заміна є помилковою.

В першу чергу, автор не вбачає коректною заміну понять «споживчий кредит» і «кредит населенню». Друге поняття є ширшим і базується лише на суб'єктному критерію класифікації. Споживчий же кредит є одним з видів кредитів населенню. Вважаємо, що більш близьким до споживчого є кредит наданій фізичній особі.

Зазначене твердження походить від розуміння й розмежування самих понять «населення» й «фізичні особи». Населення - це сукупність людей, що проживають на визначеній території (в країні, місті, селі тощо). Це всі люди незалежно від характеристик, тобто, найширше поняття для означення людських ресурсів. Поняття «населення» включає категорії «фізичні особи» та «фізичні особи-підприємці» (далі ФОП). Термін «фізична особа» в цивільному праві використовують для позначення людини як учасника правових відносин, це - громадяни України, іноземці, особи без

громадянства, що не займаються підприємницькою діяльністю [47]. Визначення ФОП означає - фізична особа, яка ... здійснює підприємницьку діяльність [48].

Виходячи з цього, під кредитами населенню слід розуміти й кредити на споживчі потреби фізичних осіб, і кредити на комерційні потреби ФОП. В свою чергу, кредити на підприємницьку діяльність ФОП через прибутковий характер їх мети вважати споживчими не можна. Надаючи ФОП кредити на споживчі потреби, кредитор має сприймати їх кінцевими споживачами виробленої продукції. Тому відносно споживчого кредиту доцільніше вживати термін «кредит фізичній особі».

Слід відмітити, що для ФОП притаманна розмитість меж між споживчими і виробничими витратами і доходами, що ускладнює на практиці розподіл кредитів ФОП за цим критерієм. Проте таке розмежування необхідне, його відсутність веде до ускладнення процесу кредитування й викривлює сутність споживчого кредиту.

Водночас залишається дискусійним питання щодо надання споживчого кредиту суб'єктам господарювання. На думку окремих науковців [1, 17, 30], останні можуть їх отримувати. Автор же притримується поглядів, що споживчий кредит надається безпосередньо населенню, при цьому, другий критерій виділення (суб'єкт відносин) нерозривно пов'язаний з першим, бо споживчі кредити надаються населенню як єдиному кінцевому споживачу виробленого внутрішнього продукту. Виходячи з цього, вважаємо, що тлумачення споживчого кредиту, в тому числі, як кредиту підприємствам для використання на невиробничі витрати [17] є занадто широким.

Проте автор вважає обмеженим трактувати «споживчий кредит» і просто як кредит у сферу споживання, де вартість «проїдається». Таке розуміння терміну походить від того, що первісно споживчий кредит виник у протилежність до «виробничого кредиту», й перш за все слугував покриттю нестачі доходів позичальників, часто використовувався без відтворення вартості, на відміну від виробничого, за допомогою якого створюється нова вартість і передумови для повернення позиченої вартості кредитору від авансованих у виробництво коштів. Але споживчий кредит не «проїдається», а має свої особливості руху вартості.

На думку З.С. Каценеленбаума [12] поняття кредиту як обіг капіталу в чужому підприємстві не обмежується сферою виробничого кредиту, а розповсюджується й

на споживчий. При цьому задачею кредиту стає підтримка життєздатності працюючого, його сім'ї. Тобто в домашньому господарстві витрати на споживання є певною мірою виробничими, а кредит на споживання також виробничим кредитом. «Особисте споживання, «знищуючи» вартість об'єктів споживання, забезпечує підтримку й зростання вартості робочої сили, продаж якої на ринку створює джерело повернення позиченої вартості кредиторю. Джерелом погашення споживчих кредитів є доходи позичальників» [12, с. 9]. Це тлумачення, з одного боку, достатньо змістовно обґрунтовує відповідність споживчого кредиту закономірностям руху кредиту, а з іншого - розкриває його соціально-економічний зміст і значення.

Далі відмітимо, що в значенні кредиту, що надається населенню, поруч з «споживчим» і «фізичній особі» часто використовуються такі поняття як «кредит домашнім господарствам», «роздрібний кредит», «особистий кредит».

Автор не вважає доцільним отожднювати терміни «особистий кредит» і «приватний кредит» (як кредит будь-якій приватній особі [1, с. 396]), а схиляється до думки, що поняття «особистий кредит» пов'язане з особистістю позичальника, яка виступає гарантією повернення позички, й походить з давнини. В прадавні часи позичальник, який не виконував своїх зобов'язань, потрапляв у боргове рабство, тобто відповідав за борг собою. З часом рабство заборонили й замінили майновою відповідальністю, а на ділянках боржників встановлювали стовпи, що засвідчували борговий стан особи [49]. Потім їх стали називати іпотекою – що в своїй суті означає заставу нерухомого майна.

Особисті кредити, що практикувалися банками вже в ХІХ-му – на початку ХХ-го століть теж пов'язувались з особою позичальника. Їх надавали без застави тим, хто мав гарну репутацію і достатню платоспроможність, що в сукупності гарантувало повернення кредиту [50]. Тотожними поняттями є «персональний» і «індивідуальний» - всі ці кредити пов'язані з конкретним індивідом позичальника.

Таким чином, вважаємо, що ще в давнину започаткувались дві альтернативи забезпечення повернення кредитів - особисть позичальника і застава. На думку автора, це дає підстави розділяти кредити за таким критерієм на: особисті і заставні.

Використання терміну «роздрібний кредит», на думку автора, пов'язане, з наданням різних послуг не великим (дрібним) клієнтам, в тому числі, населенню. Враховуючи, що термін «населення» є найширшим у застосуванні до визначення людей, роздрібні кредити на практиці включають, як кредити на особисте кінцеве споживання, так і кредити фізичним особам для здійснення підприємницьких витрат. До роздрібних також відносять і кредити дрібному (іноді середньому) бізнесу, й призвичаються всіх їх називати англomовно - «ритейл», що означає поділяти (дрібнити). Виходячи із зазначеного термін «роздрібний кредит» далекий від поняття «споживчий кредит» і дещо ближчий до терміну «кредиту населенню».

Водночас, вважаємо, що найбільш близьким до терміну «кредит населенню» є термін «кредит домашнім господарствам». Відповідно до методології спеціального стандарту поширення даних НБУ (п. 2.3. Класифікація за секторами економіки): «домашні господарства це – наймані працівники, роботодавці, самостійно зайняті працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та інших трансфертів» [51]. Тобто це поняття включає в себе різні уособлення людини як економічного суб'єкта. Тому, автор вважає, що термін «домашнє господарство» достатньо близьке до поняття «населення», проте не є зовсім близькими до поняття «фізична особа». Перелічені уособлення людини як представника домашнього господарства дозволяють їй отримувати кредити, в тому числі, для діяльності найманого працівника або роботодавця, що не підходить під поняття «кінцеве споживання». Отже, поняття «домашнє господарство» ширше, але використовується більше в економічному аспекті, поняття ж «фізична особа» конкретніше, стосується конкретного індивіда, має більш універсальне застосування (економічне і правове). Враховуючи універсальність і конкретність другого терміну (фізична особа), при визначенні споживчого кредиту ми схилиємось до використання саме його.

Таким чином, поняття «кредит населенню» і «кредит домашнім господарствам» найбільш схожі, близьким до них є термін «роздрібний кредит». Водночас останнє поняття не слід ототожнювати з першими двома, а тим більше, з поняттям «кредит фізичній особі» і «особистий кредит», що мають ще вужче значення. Особистий кредит слід розглядати як різновид кредиту фізичній особі поруч з заставним. У

свою чергу, споживчий кредит це – кредит населенню або домогосподарствам на задоволення споживчих потреб, і він може бути особистим і заставним.

За результатом порівняльного аналізу близьких до споживчого кредиту понять зроблено висновок: споживчий кредит має свої виняткові особливості і його не можна ототожнювати з іншими поняттями, водночас найбільш близьким до терміну «споживчий кредит» є термін «кредит фізичній особі»; визначальною рисою споживчого кредиту є його цільове спрямування на кінцеве споживання; споживчий кредит задовольняє споживчі потреби населення, як єдиного кінцевого споживача ВВП; при споживчому кредиті позичальниками виступають фізичні особи.

Кредиторами при споживчому кредиті можуть виступати банки, небанківські кредитні установи, підприємства торгівлі, підприємства, фізичні особи і держава [1]. Як правило, з метою задоволення своїх споживчих потреб у випадку нестачі власних заощаджень, фізичні особи звертаються в банк чи кредитну установу небанківського типу - для отримання кредиту в грошовій формі, до торгівельної організації - для оформлення купівлі товару в «розстрочку». В Україні небанківськими кредитними установами, що надають споживчий кредит, є ломбарди й кредитні спілки.

При цьому, вважаємо дискусійним віднесення до споживчого кредиту безпосередній продаж товарів у розстрочку торговельними організаціями. На думку автора, є сумнівною відповідність цього способу продажів сутнісним ознакам кредиту – зворотності й платності (у вигляді процента). За законодавством України нараховувати й стягувати проценти за кредитами можуть лише фінансові установи, що включені до відповідних реєстрів: банки й кредитні установи небанківського типу [52], підприємства торгівлі сюди не входять. Продаж у розстрочку це - або непряма (тристороння) схема банківського кредиту, або підміна одного поняття (розстрочка) іншим (кредит). Спільною рисою «розстрочки» з кредитом можна вважати лише строковість, але не «повернення переданої у тимчасове користування цінності» (при кредиті), а «надання грошового еквіваленту отриманих у власність товарів». Водночас відсутність плати у вигляді процента при «розстрочці» ставить під сумнів виконання функції капіталізації вільних грошових коштів, як це робить кредит. Щоб таке відбувалось, продавець товару має закладати властивий кредиту

приріст вартості в ціну товару, що продається в розстрочку, яка тоді має відрізнятися від ціни аналогічного товару проданого без розстрочки. Інакше - або втрачається альтернатива двох різних способів продажу товару, або має місце шахрайство (приховування відповідної плати).

Іншим предметом дискусій при визначенні поняття «споживчого кредиту» є тлумачення змісту «споживчих витрат». З'ясування їх суті як об'єкту споживчого кредиту взагалі є вихідним моментом у його дослідженні. Як правило, основні суперечності між різними науковцями й практиками стосуються того, чи являються вкладання в об'єкти нерухомості споживчими витратами (споживанням) як такими.

У цьому аспекті більшість вітчизняних авторів під споживчими розуміють витрати домашніх господарств на купівлю споживчих товарів і послуг для задоволення різних особистих потреб (в тому числі, придбання, будівництва й реконструкції житла) [1, с. 397; 2, с. 243; 10, с. 261]. При цьому визначальною ознакою споживчих витрат вважається особисте використання об'єкта купівлі, проте не акцентується на тому, чи є цей об'єкт предметом кінцевого споживання.

В зарубіжній літературі до споживчих часто не відносять кредити на придбання (будівництво) житла, вважаючи їх інвестиціями, ці кредити виділяють окремо [53, 54]. Подібну думку розділяють й окремі вітчизняні науковці [55, 56]. Розмежування кредитів населенню, притаманне західній практиці, зображено на рис. Б.1 додатку Б.

Водночас, згідно класифікації кредитів банків домогосподарствам України, що закріплена стандартами звітності НБУ [51], кредити на купівлю й будівництво нерухомості відокремлені від «споживчих кредитів». Натомість у проекті закону «Про споживче кредитування» такі кредити розглядаються як споживчі [57].

Отже однакості в цьому питанні немає – існують суперечності загального сприйняття споживчого кредиту різними науковцями й практиками через різне розуміння суті споживчих витрат. Одні схиляються вважати вкладання населення в нерухомість довгостроковими споживчими витратами [1, 2, 10], інші – інвестиціями [53-56], «споживчими інвестиціями» [58, 59, 60], або певною формою заощаджень [60]. Тобто, виходячи з класичного розуміння споживання, одні такі вкладання відносять до споживчих витрат людини, а інші – ні.

Автор схиляється до думки, що в широкому розумінні витрати позичальника на будівництво чи купівлю житла за своїм призначенням носять споживчий характер. Така нерухомість для майбутнього власника, що використовуватиме її для проживання, є об'єктом особистого споживання (хоча й довготривалого), й у цьому випадку, витрати, що кредитуються, є довгостроковими споживчими потребами.

Проте, зауважимо, що розуміння й сприйняття таких витрат інвестиційними теж є доречним. Ефект (користь) від використання цих благ отримують протягом тривалого часу, що властиве інвестиціям. До того ж незалежно від цілі використання таких об'єктів нерухомості, вкладаючи в них кошти й фізична особа, й кредитор, як правило, оцінюють їх інвестиційну привабливість (збереження або зміну вартості в майбутньому тощо). Вкладання фізичних осіб у об'єкти нерухомості також підпадає під поняття інвестицій (інвестування) відповідно вітчизняного законодавства [61], а здійснення інвестицій у тому числі дозволяється за рахунок кредиту.

Наведені аргументи дають підстави відносити купівлю нерухомості фізичними особами до інвестицій, хоча можливо, і до, так званих, споживчих. Автор схиляється до думки, що придбання житла домогосподарствами для особистого використання є інвестиціями лише в широкому їх розумінні, в таких укладаннях слабо виражена суть «класичних» інвестицій – нарощення вартості через отримання прибутку.

В цілому ж, автор розділяє думку, що купівля й будівництво житла (іншої нерухомості) є предметом інвестицій, тому кредити на здійснення таких витрат доречно виділяти як «споживчі інвестиційні кредити населенню». Такими ж є кредити на інші активи довгострокового споживання (наприклад, автотранспорт), а також кредити на освіту, підвищення кваліфікації тощо. Останні слід розглядати як інвестиції в людський капітал. При цьому в широкому розумінні всі ці кредити слугують реалізації потреб особистого кінцевого споживання, але забезпечують реалізацію різних потреб людини: поточного споживання й довгострокового споживання, яке не просто відбувається протягом тривалого часу, а має інвестиційний характер і своє особливе соціально-економічне значення.

Розподіл кредитів населенню за характером потреб представлено у табл. 1.1.

Розмежування кредитів населенню за характером потреб

Вид кредиту	Характер потреб	Приклади кредитування
Інвестиційний	Здійснення капітальних і інших видів інвестицій. Формування і розвиток людського капіталу	Покращення житлових та інших умов життя (купівля, будівництво, реконструкція житла інших капітальних об'єктів), кредити на транспорт, кредити на освіту, підвищення кваліфікації тощо.
Споживчий (у вузькому трактуванні)	Фінансування витрат кінцевого споживання товарів і послуг, задоволення поточних потреб позичальника	Кредити на купівлю різних товарів тривалого використання (побутова та інша техніка тощо), кредити на туризм, відпочинок, за виконання робіт, на невідкладні потреби, кредитні карти тощо.

Джерело: розроблено автором на основі [53-56,62]

Проте постає інше питання, чи являється придбана в кредит фізичною особою нерухомість об'єктом споживчого кредиту, коли вона використовується не для особистого проживання, а здається в оренду або використовується комерційно з метою отримання доходів (прибутку). Тоді витрати, що кредитуються, вже мають більш виражені ознаки інвестицій або витрат підприємницької діяльності й не можуть бути предметом споживчого кредиту априорі. Тому що об'єкт споживання в чистому вигляді купується з єдиною метою – особисте споживання.

Отже автор вважає, що визначальною рисою споживчого кредиту залишається його цільове використання – задоволення потреб особистого кінцевого споживання. При цьому визначення цілі кредиту є вихідним моментом у його ідентифікації.

Хоча первісно визначити реальну ціль кредиту на придбання нерухомості позичальником – фізичною особою (особисте споживання або підприємництво) часто складно, вважаємо робити це на практиці доцільно й важливо з огляду на особливості структурування майбутнього кредиту, а також щодо соціально-правових аспектів, що витікають зі споживчого кредитування, та які в подальшому можуть реалізовуватись у необхідності надання правового захисту позичальнику саме як кінцевому споживачу фінансової послуги (товару) тощо.

З цього приводу відмітимо, що в Україні сьогодні «споживчий кредит», нажаль, здебільше сприймається як «кредит на споживчі цілі», тобто, виключно за цільовим призначенням. Тоді як у більш розвинених країнах під таким кредитом розуміється не просто угода, що відповідає критерію «кредитування споживчих потреб», а така,

що надає споживачу особливий правовий захист. Тому практично в усіх цих країнах є спеціальні закони про споживчий кредит [63, с. 228]. В Україні ж основними законодавчими актами, що регулюють відносини при споживчому кредиті залишаються Цивільний кодекс та Закон «Про захист прав споживачів» [47, 64].

Закінчуючи ж дослідження суті споживчого кредиту необхідно розкрити його зв'язок з іпотечним кредитом. При цьому відмітимо, що не є тотожними, хоча й тісно пов'язані, поняття «кредит на купівлю житла» та «іпотечний кредит». Перший виділяють за цільовим спрямуванням коштів, другий – за видом забезпечення. До того ж іпотечний кредит крім забезпечення купівлі (будівництва) житла (іншої нерухомості) може задовольняти й інші потреби позичальника: споживчі й підприємницькі витрати. Тому іпотечний кредит не можна ототожнювати з житловим, і розглядати як споживчий слід тоді, коли позичальником виступає фізична особа, а об'єктом кредиту є задоволення її споживчих потреб.

Важливо розмежовувати вказані поняття й на практиці. Іпотечний кредит є самостійним видом з особливим організаційно-економічним механізмом і системою кредитування. Водночас кредиту на житло притаманні найдовші (10-30 років) терміни кредитування, він має відчутно відмінні від споживчого підходи до оцінки ризиків, оцінки забезпечення, оцінки позичальників, що додає такому кредиту специфічних особливостей [65]. Тому в практиці кредитних установ іпотечні кредити й кредити на придбання й будівництво нерухомості виділяються окремо.

За підсумками дослідження авторське визначення споживчого кредиту є таким: *це вид кредиту, що надається населенню на споживчі потреби, які задовольняють кінцеве споживання й не пов'язані з підприємницькою діяльністю.*

Вважаємо, проведене дослідження доводить існування двоякого трактування споживчого кредиту - вузького, коли до нього не відносять придбання (будівництво) нерухомості, здійснення інших інвестицій, і широкого, коли споживчими вважають всі кредити населенню. Наведені аргументи також свідчать про правомірність обох поглядів. Тому, є доцільним виділяти два підходи до сприйняття споживчого кредиту: широкий (макроекономічний) і вузький (практично-прикладний).

Далі в макроекономічному аспекті як споживчі ми розглядатимемо всі кредити населенню, що не пов'язані з підприємництвом. Такий підхід відповідає діючій нормативно-правовій базі України [66]. Аналізуючи ж практику споживчого кредитування притримуватимемося класифікації від НБУ. Для зручності аналізу ми виділятимемо кредити на купівлю житла, іпотечні кредити і безпосередньо споживчі. Тобто розглядатимемо «споживчі кредити» у самому вузькому розумінні.

Водночас автор вважає необхідним перегляд існуючої класифікації банківських кредитів, що закріплена НБУ, відповідно до сучасних реалій. Збільшення фінансових і технологічних можливостей банків України протягом останнього десятиліття змінило можливості реалізації різних споживчих потреб населення, що проявилось у розвитку нових продуктів і напрямків споживчого кредитування. Враховуючи це, а також існуючі суперечності в нормативній базі щодо споживчого кредитування, постає необхідність нового підходу до класифікації (відображення) кредитів населенню в статистичних даних, а також її узгодження з очікуваними змінами в законодавстві, що регулюватиме споживче кредитування в Україні в перспективі. В цьому аспекті пропонуємо здійснити зміни до усталеної класифікації банківських кредитів населенню, які будуть наведені й обґрунтовані далі.

Отже ми ідентифікували споживчий кредит як один із видів кредиту з своїми особливостями. Серед них такі як: прямий зв'язок з сферою особистого кінцевого споживання, надання населенню, наявність особливого соціального значення - розкривають сам його зміст і розглядаються багатьма. Пропонуємо дослідити й інші особливості споживчого кредиту, які, часто, залишаються поза увагою науковців.

Спочатку зупинимося на такій, що пов'язана з характером руху вартості при споживчому кредиті. У зв'язку з цим відмітимо, що наявність особливостей не виключає відповідності цього руху стадіям і закономірностям руху кредиту в цілому. Для підтвердження тези й розкриття вказаної особливості наведемо стадії руху позиченої вартості при споживчому кредиті. Представимо їх формулою:

$$N_{ск} - O_{ск} \dots V_{ск} \dots O_{кп} - P_{кп} - O_{кк}, \quad (1.1)$$

де:

$N_{ск}$ – надання споживчого кредиту фізичній особі;

- Оск – отримання споживчого кредиту фізичною особою;
- Вск – використання споживчого кредиту фізичною особою;
- Окп – отримання позичальником коштів із існуючих доходів;
- Пкп – повернення кредиту позичальником;
- Окк – отримання кредиту кредитором.

Як видно з формули, особливістю руху вартості при споживчому кредиті є те, що для його повернення фізичній особі не потрібно відвертати отриману у кредит цінність, як це відбувається при виробничому. Повернення вартості при споживчому кредиті відбувається не в результаті вивільнення коштів у позичальника, а внаслідок їх накопичення. Для цього позичальник - фізична особа використовує свої поточні доходи. Тобто, кредит випереджає утворення доходів, які позичальник – фізична особа отримає в майбутньому. В іншому рух вартості при споживчому кредиті не відрізняється від притаманного кредиту взагалі. Проте автор вважає описану особливість споживчого кредиту однією з ключових в аспекті його розвитку.

З цієї особливості витікає інша - сталбільні грошові доходи позичальника, як правило, виступають основною гарантією надання споживчого кредиту. Тому аналіз і врахування кредитором доходів і витрат фізичної особи є дуже важливим. При перевищенні витрат позичальника його доходів і заощаджень виникає загроза погіршення його кредитоспроможності і, як наслідок, ризику неповернення кредиту. На макрорівні це веде до масового неповернення кредитів і проблем для кредитної системи в цілому. Водночас ця особливість робить споживчий кредит стимулятором ефективності праці. Людина прагне працювати краще і заробити більше, щоб вчасно й повністю повернути кредит, а також зарекомендувати себе перед кредитором сумлінною і платоспроможною особою, в тому числі для розвитку відносин.

Далі зауважимо на особливому сприйнятті позичальниками ціни споживчого кредиту, а також щодо її впливу на формування попиту на нього. Дослідження цього питання було зумовлено фактом тривалого збереження попиту на споживчі кредити в Україні при зростанні цін на них останніми роками. Водночас закон попиту говорить, що зі збільшенням ціни попит на товар зменшується, що пояснюється різними чинниками: ефектом психологічного сприйняття ціни, ефектом корисності,

ефектом доходу, ефектом заміщення [54]. Автор вважає, що збереженню попиту на споживчі кредити в Україні в певній мірі сприяли роки, так званого, «споживчого голоду», а також спрощенні умови надання кредитів, що робили їх доступними для широкого кола осіб, проте існують й інші обставини описаної ситуації.

У зв'язку з цим, автор дослідив особливості споживчого кредиту, що визначають попит на нього. Спираючись на теорію ціноутворення (закон попиту й пропозиції), було з'ясовано, що при формуванні попиту на споживчий кредит, на відміну від виробничого кредиту, основним стримуючим чинником виступає не норма окупності ресурсів (ефект корисності), а психологічне сприйняття позичальником ціни кредиту. Основні положення дослідження викладені нижче.

Ефект психологічного сприйняття ціни полягає у тому, що покупець скоріше не купуватиме товар за високої ціни, й навпаки, схилитиметься до його придбання, якщо ціна знизиться [54]. У застосуванні зазначеного положення до споживчого кредиту автор вважає очевидним, що, за помірною рівня інфляції, позичальник не погодиться сплатити за кредит протягом року ціну у 80 або 100 %. Однак, вирогідно, що за відсутності альтернатив, і враховуючи переваги, що надає споживчий кредит, він погодиться віддати протягом того ж часу приблизно до 30 % вартості. Звичайно це передбачає кредитор. Аналіз пропозицій банків на ринку споживчих кредитів України свідчить, що задекларовані ставки за кредитами (навіть найбільш «дорогими») майже завжди тримались цього рівня, хоча більшість з них реально були вищими але приховувались. Це пояснює, чому при реально високому рівні ціни споживчих кредитів в Україні попит на них багато років залишався постійним і значним. Враховуючи викладене, вважаємо, що вплив ефекту психологічного сприйняття ціни на попит на товар при споживчому кредиті є очевидним і суттєвим.

Ефект корисності виражається в тому, що по мірі споживання нового але схожого продукту, його корисність зменшується, і клієнти готові купувати його вже за меншу ціну [54]. Можна припустити, що з кожним разом купуючи блага у кредит (телевізор, автомобіль, інше) позичальник отримує від користування ними все меншу корисність, тому що все більшою стає частина доходу, яку треба направляти на погашення кредитної заборгованості. Але цей ефект не так впливає на сприйняття

ціни споживчого кредиту як попередній. Позичальник оцінює разовий платіж, на величину якого більше впливають сума й термін кредитування й менше – ціна.

На відміну від того у виробничому кредиті ціна основний чинник, що впливає на його корисність для позичальника, її максимальний розмір обмежений нормою прибутку. Корисність же споживчого кредиту для позичальника виражається не комерційною вигодою (в грошовому виразі), а можливістю швидшого отримання блага. Тому цінність отриманих через споживчий кредит благ мало залежна від ціни кредиту. Кожний суб'єктивно вирішує, яку користь отримує. Тому грошову цінність споживчого кредиту важко оцінити об'єктивно.

Ще менший вплив на сприйняття ціни споживчого кредиту, на думку автора, справляє ефект доходу. Його суть у тому, що зі збільшенням ціни на товар попит на нього зменшується через обмеженість доходу, що є ресурсом для його придбання [54]. Вважаємо, при споживчому кредиті обмеженість доходу позичальника теж більше пов'язана з розміром одноразового внеску, який, як правило, не так залежить від ціни кредиту, як від його суми й терміну кредитування.

Вплив ефекту заміщення теж вбачаємо незначним. Він проявляється в тому, що при зростанні ціни попит на товар зменшується, коли починають купувати товари-замінники [54]. У цьому аспекті найбільш правомірно розглядати лише розстрочку. Але й розстрочка, на думку автора, не є реальним замінником. По своїй суті вона не надає тих переваг, що кредит (отримання кредитором додаткової вартості у вигляді процента), і значно рідше пропонується на практиці (частіше з метою стимулювання продажів). Тому споживчий кредит є практично незамінним продуктом.

Таким чином, найбільш вагомим ефектом зміни попиту на споживчий кредит з боку ціни є психологічне сприйняття позичальниками самої ціни. Приховування ж банками ціни споживчих кредитів робить попит на них майже нееластичним, його обсяг мало залежить від зміни ціни на кредит. Вважаємо, це пояснює збереження попиту на споживчі кредити за високого рівня їх реальної ціни. Висновок важливий з огляду на низьку фінансову обізнаність населення в Україні. Її рівень не дозволяє багатьом визначити реальну ціну кредиту, що має негативні наслідки, коли позичальники через приховані витрати за кредитами стають неплатоспроможними.

Ситуація також «спонукає» банки спрямовувати більші ресурси в споживчі кредити з огляду на їх маржинальність і попит, обмежуючи інші види кредитування. Проте й позичальники, що розуміються на ціні кредитів, цінність споживчого кредиту визначають суб'єктивно. Автор вбачає це особливим проявом ефекту корисності.

На думку австрійського економіста О. Бем-Баверка, саме можливість мати благо сьогодні, а не у майбутньому, впливає на згоду позичальника щодо ціни кредиту. Це пов'язано з швидкоплинністю життя, недооцінкою людьми майбутнього і невпевненістю в завтрашньому дні [67]. Звичайно, більша ціна споживчого кредиту негативно відбивається на бюджеті позичальника, й тому зменшує його корисність, Але сама його природа затьмарює негативний вплив вищої ціни, й позичальник, в першу чергу, думає про «такі близькі» переваги отримання благ і лише потім - про негативні наслідки погашення кредиту за умови сплати високих процентів.

Описані особливості й соціальний характер споживчого кредиту актуалізують наявність державного регулювання на рівні надання кредиту, його використання й повернення. Таке регулювання може проявлятися в контролі дотримання принципів соціальної справедливості або сприянні доступності кредитів. Проте його зміст може виражатися як в лояльному ставленні до позичальників при стимулюванні кредитування (знижена процентна ставка, лояльні умови), так і в більш жорсткому - при його стриманні (підвищення загальних вимог, ускладнення процедур тощо).

Проведене дослідження сутності й особливостей споживчого кредиту дозволяє нам зробити висновок, що він має доволі широку сферу застосування, що зумовлює існування різних форм організації і способів його здійснення, а також формує його специфіку. У зв'язку з цим вважаємо, що специфіка й взаємозв'язок різних проявів споживчого кредиту призводить до необхідності їх впорядкування й класифікації.

Слід відмітити, що сьогодні не існує єдино визнаної класифікації ні кредитів населенню, ні споживчого кредиту, а кількість їх видів і набір ознак у різних авторів різні. Найбільш розповсюджені підходи до визначення ознак класифікації споживчих кредитів і кредитів населенню представлені у табл. Б.2 додатку Б.

На шляху до авторської класифікації споживчого кредиту вбачаємо доцільним спочатку в загальній класифікації кредиту визначити місце споживчого.

Враховуючи неоднозначність трактування поняття «споживчий кредит», схилиємось розглядати його як елемент «системи кредитування населення», а не «системи споживчого кредитування» [68]. Аналіз наукових джерел дає підстави вважати термін «система кредитування населення» більш обґрунтованим [17, 44, 68]. При цьому, до системи кредитування населення мають включатися такі блоки: фундаментальний, функціональний (організаційно-економічний) і регулюючий. Сукупність видів кредитів населенню мають входити до функціонального блоку.

Виходячи із зазначених вище положень вважаємо, що розтлумачені вище поняття «споживчий кредит», «кредит фізичній особі», «особистий кредит», «роздрібний кредит», «інвестиційний кредит» та інші можуть виступати елементами укрупненої класифікації кредитів населенню (домогосподарствам).

Виходячи з того, що населення (домогосподарства) отримує кредити як на фінансування особистих потреб споживчого характеру, так і на потреби, що не є кінцевим споживанням (кредити ФОП на підприємницьку діяльність), їх доцільно розділяти відповідно сфери спрямування коштів на: споживчі кредити і комерційні (або підприємницькі); а також на: кредити фізичним особам і кредити ФОП. Зв'язок і розмежування цих кредитів схематично представлено на рис. 1.1.

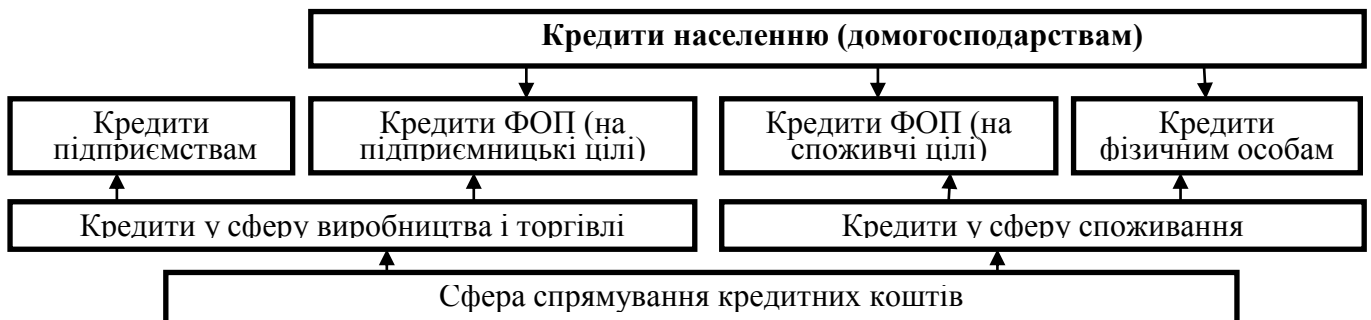

Рис. 1.1. Розмежування кредитів населенню (домогосподарствам) за сферами спрямування кредитних коштів і групами населення

Джерело: розроблено автором на основі [1,47]

Так, за характером забезпечення кредити населенню (або домогосподарствам) доцільно поділяти на особисті й заставні. Особисті характеристики позичальника є визначальними для особистого кредиту. Водночас при наданні заставного кредиту вони теж враховуються, але набувають важливого значення лише за умови достатності забезпечення. Розмежування цих кредитів представлені на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Розмежування кредитів населенню (домогосподарствам) за характером їх забезпечення

Джерело: розроблено автором

Ми також позиціонували споживчий кредит (у вузькому розумінні) як вид кредиту фізичній особі для задоволення споживчих поточних потреб поруч з кредитом інвестиційним, якій слугує задоволенню споживчих потреб інвестиційного характеру. Це ілюструє табл. 1.1. Доцільність такого розмежування особливо важлива на практиці. Авторська думка з цього приводу була висловлена вище.

Враховуючи масштаби розповсюдження, ширші можливості й особливості банківського кредитування є доречним у кредитах наданих населенню виділяти окремо кредити банків та небанківських кредитних установ й інших кредиторів.

В цілому, укрупнену класифікацію кредитів населенню ілюструє таблиця 1.2.

Таблиця 1.2

Укрупнена класифікація кредитів населенню (домогосподарствам)

Ознака класифікації	Різновид кредиту
За типом кредитора	Банківський кредит
	Кредит небанківських кредитних установ
	Державний кредит
	Приватний кредит (кредити від підприємств і фізичних осіб)
За типом позичальника як суб'єкта правових відносин	Кредит фізичній особі
	Кредит фізичній особі-підприємцю
За сферою спрямування коштів	У сферу споживання
	У сферу виробництва і торгівлі
За цільовим призначенням (характер потреб)	Споживчий кредит (на поточне споживання, в тому числі «карткові кредити», товари тривалого користування тощо)
	Інвестиційний кредит (на інвестиційні потреби, в тому числі, кредит на купівлю і будівництво житла (іншої нерухомості)
За характером забезпечення	Особистий кредит (під забезпечення довіри до особи)
	Заставний кредит (під застава), в тому числі, іпотечний

Джерело: розроблено автором

Враховуючи обґрунтовані вище положення, автор пропонує зробити зміни до класифікації банківських кредитів домогосподарствам, що закріплена НБУ. Вважаємо доцільним на практиці розділяти кредити надані банками населенню України (домогосподарствам) за такими критеріями: сфера спрямування коштів (підприємницькі й споживчі); цільове призначення кредиту (поточне споживання, інвестиційні потреби); характер забезпечення (з виділенням іпотечних кредитів); термін кредитування (до 1 року, від 1 до 5 років; більше 5 років), валюта кредиту.

Порівняно з усталеною класифікацією кредитів, перевагами запропонованої є виокремлення кредитів на задоволення різних споживчих і підприємницьких потреб населення України. Зокрема: в сукупності кредитів населенню окремо виділені споживчі кредити (у макроекономічному аспекті); серед споживчих виділені кредити, що слугують задоволенню різних потреб інвестиційного характеру, які мають особливе соціальне значення (придбання житла, здобуття освіти, покращення здоров'я людини тощо); запропоноване виділення іпотечних кредитів також дозволяє простежувати їх цільове спрямування; класифікація в цілому надає інформацію про цільову спрямованість споживчого кредитування, що сприятиме кращому відображенню реальних потреб населення на сучасному етапі та їх дослідженню на перспективу. Крім того, виділення (розуміння) споживчого кредиту в авторській класифікації не суперечить його визначенню в очікуваному законі «Про споживче кредитування» [57], як це є в діючій класифікації. Запропонований розподіл кредитів також можливий з огляду на нормативну базу ведення бухгалтерського обліку й складання статистичної звітності банками України [69].

Наступним кроком на шляху класифікації споживчого кредиту вбачаємо визначення критеріїв його «внутрішнього» поділу. При класифікації споживчого кредиту часто використовують об'єктно-суб'єктний підхід (табл. Б2 додатку Б).

Виділення об'єктної позиції зумовлене існуванням кредиту в товарній і грошовій формі. В сучасній економічній системі кредит переважає в грошовій формі, коли надається й гаситься грошима [70, с. 187], проте безпосередньо споживчий кредит може надаватися в товарній і грошовій.

З суб'єктної позиції кредит класифікують залежно учасників відносин: кредитора й позичальника. За цією ознакою споживчі кредити часто поділяють на ті, що надають: банки, небанківські кредитні установи, підприємства торгівлі, підприємства, фізичні особи. Вважаємо їх доцільно ділити на «банківські» й «небанківські». У формалізованому аспекті банківський кредит переважає обсяги всіх інших і має найширше застосування [1]. Тому в рамках дисертації для класифікації споживчого кредиту далі як базовий обрано банківський кредит.

На думку автора, велика кількість критеріїв класифікації споживчого кредиту, що пропонується в різних джерелах, виправдана метою конкретизації його внутрішнього змісту, тому що споживчий кредит займає властиве тільки йому місце в системі кредитних відносин і має велику кількість особливих структурних проявів.

Проте відсутність єдиної визнаної системи класифікаційних ознак споживчого кредиту є негативним моментом у його дослідженні. Автор вважає, що це походить, в тому числі, з недооцінки розуміння того, що існування різних видів кредитів зумовлюється й особливостями дії принципів кредитування в певних економічних, організаційних, технологічних умовах. Відповідно, створити єдину систему класифікації можливо на конкретизації таких проявів дії принципів кредитування.

Так із принципу строковості повернення слідує, що логічно класифікувати кредити за методом надання й способом погашення, за строком повернення, терміном кредитування. Принцип платності зумовлює виділення таких ознак, як метод сплати процента, тип процентної ставки. Принцип забезпеченості передбачає існування таких ознак класифікації як наявність і вид забезпечення. І так далі.

Послідовно застосовуючи вказаний підхід, було отримано й пропонується система класифікаційних ознак споживчого кредиту, що представлена у таблиці 1.3. На думку автора, перевагою описаного підходу визначення критеріїв класифікації кредитів виступає можливість його застосування відносно всіх його видів.

Перелік наведених класифікаційних ознак є достатньо повним і вичерпним. Проте вважаємо необхідним зробити окремі авторські коментарі.

Таблиця 1. 3

Класифікаційні ознаки споживчого кредиту на основі конкретизації принципів кредитування

Принцип кредитування	Ознаки класифікації
Строковості повернення	Строк повернення Термін кредитування Метод надання кредиту Порядок надання Спосіб видачі Метод погашення кредиту Вид платежів
Платності	Тип процентної ставки Метод сплати процентів
Забезпеченості	Наявність забезпечення Вид забезпечення
Цільового характеру	Наявність цільової направленості кредиту Вид об'єкту споживання
Диференційованості	Тип позичальника

Джерело: розроблено автором

Сьогодні для споживчого кредиту нового змісту набуває такий критерій класифікації як цільовий характер використання коштів. Поруч з розподілом за укрупненим об'єктом (виділяється часто) актуалізується розподіл за наявністю або відсутністю конкретної цілі кредиту. З огляду на це споживчі кредити можна поділити на цільові й безцільові. До цільових відносяться такі, що видають на позначені в угоді цілі (купівля автомобіля, оплата послуг, тощо). Кредити, цілі яких не визначені в угоді, відносяться до безцільових (кредит на невідкладні потреби, кредитні картки тощо).

Важливість чіткого розподілу за цим критерієм зумовлена тим, що ці кредити мають суттєві відмінності, а ріст безцільових кредитів є тенденцією розвитку ринку споживчих кредитів не лише в Україні. Водночас останні часто є незабезпеченими або забезпечені гарантіями третіх осіб (поручительством, страхуванням), тобто здебільшого надаються під довіру особі. Сукупні характеристики цих кредитів (широта застосування, доступні умови) роблять їх привабливими для клієнтів і тому популярними. Водночас всі вони мають таку спільну рису як підвищений рівень ризику для кредитора. Тому їх виділення є важливим і актуальним для сучасного кредитного ринку, що характеризується інтенсивністю розвитку й нестабільністю.

В той же час існують певні невизначеності щодо виділення в перспективі такого критерію класифікації як вид валюти. За цією ознакою споживчі кредити поділяють на кредити в гривні й в іноземній валюті. Вважаємо, що ця ознака спричинена сучасними реаліями української економіки, а тому є вторинною.

Отже, спираючись на вивчені в науково-економічних джерелах класифікації кредитів [1, 2, 3, 5, 7, 10, 62, 70-77] та проведене в рамках дисертації дослідження, автором запропонована класифікація споживчих кредитів, яка побудована на сукупних ознаках. Її представлено у табл. Б.3 додатку Б.

За підсумком проведених класифікаційних заходів автор виділяє споживчий кредит в якості банківського кредиту населенню, що має особливе цільове призначення – фінансування кінцевих споживчих витрат. З позиції банку він активний. За кількістю кредиторів - індивідуальний (наданий одним банком), за способом надання є платіжним і компенсаційним, що направляється на забезпечення споживчих витрат. За порядком надання може бути готівковим, безготівковим або супроводжуватись видачею платіжної картки. За терміном використання коротко- і довгостроковий. Має різне забезпечення або його відсутність, а також різні методи надання й повернення коштів.

Запропонований підхід до класифікації споживчого кредиту й сама класифікація дозволять у теоретичному аспекті точніше характеризувати його й підкреслити специфіку як особливого виду кредиту, в практичному - дадуть можливість розвивати й вдосконалювати механізм споживчого кредитування й банківські кредитні продукти.

Більша різноманітність кредитних продуктів, широта вибору гнучких варіантів при структуруванні споживчих кредитів, з одного боку, сприятимуть кращому задоволенню потреб клієнтів, з іншого – підвищенню ефективності цих операцій у банку. В підсумку це популяризує споживчий кредит і як напрямок діяльності банку, і як вид послуг для населення, отже позитивно позначиться на розвитку споживчого кредиту, його ролі та значенні в економіці.

1.3. Соціально-економічне значення та роль споживчого кредиту у розвитку країни

Соціально-економічний розвиток країни характеризується сукупністю пов'язаних макроекономічних параметрів, що визначають його рівень і динаміку. Серед цих параметрів споживчий кредит посів окреме місце й відіграє свою особливу роль.

Узагальнено роль споживчого кредиту проявляється через його об'єктивну необхідність, що зумовлюється двома взаємозалежними фактами:

- потреби людини в різних благах часто перевищують її фінансові можливості, що створює розрив між поточними доходами фізичних осіб і вартістю потрібних товарів і послуг. Такий розрив значно віддаляє в часі доступність цих благ для споживачів і гальмує їх реалізацію для виробників;

- суб'єкти, що володіють вільними грошовими ресурсами, при передачі їх на умовах поверненості й платності можуть отримувати від них додаткові доходи.

Тобто існування споживчого кредиту й виконання ним перерозподільної функції вирішує протиріччя між цінами на предмети тривалого користування й наявними доходами населення за необхідності реалізації продукції виробниками. Скориставшись кредитом, фізичні особи наближують досягнення споживчих цілей і отримують речі, власниками яких вони стали б лише в майбутньому. Виробники ж товарів і послуг мають можливість пришвидшити реалізацію продукції і закінчити кругообіг капіталу. На думку автора, з цього витікає й основне призначення споживчого кредиту - сприяння підвищенню життєвого рівня населення й прискоренню економічного розвитку. Проте, як і кредит в цілому, споживчий кредит може спричиняти як позитивні, так і негативні зрушення в економіці й соціальній сфері, а реалізація його основного призначення тісно пов'язана з ефективним функціонуванням всієї економіки. Загально подвійний вплив і значення споживчого кредиту проілюстровано на рис. В1 додатку В.

Позитивний вплив споживчого кредиту полягає в зростанні внутрішнього платіжоспроможного попиту, що призводить до випереджаючого росту виробництва

товарів і послуг; він також сприяє підвищенню якості життя населення, розвитку людського капіталу. Цей вплив можна виразити так: упровадження споживчого кредиту - зростання сукупного попиту - зростання сукупної пропозиції - зростання ВВП - зростання доходів суб'єктів економіки - ріст надходжень до бюджету в вигляді податків – збільшення соціальних виплат – зростання добробуту, покращення життя, рівня соціальної захищеності населення. Це ілюструє рис. 1.3.

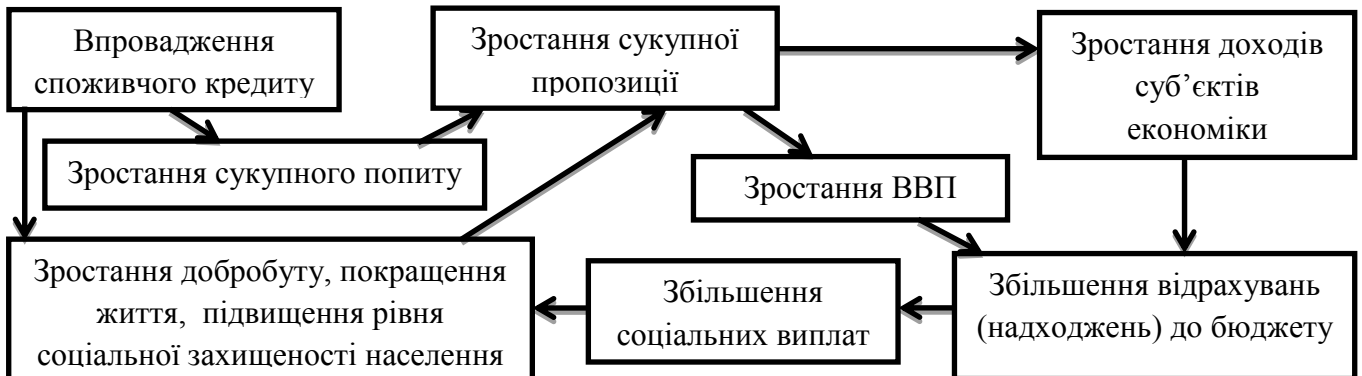

Рис. 1.3. Вплив споживчого кредиту на економіку і соціальну сферу

Джерело: розроблено автором

Негативний вплив споживчого кредиту. Його надмірне розповсюдження, як і кредиту в цілому, тривалий час вважали однією з фундаментальних причин криз у сфері торгівлі й обігу. Представник класичної школи Ж.К.Л де Сисмон вважав: «Замінюючи банківськими білетами монету, банківський кредит посилює промислові кризи, він поглинає невиробничим чином величезну масу реальних капіталів, замінюючи їх невречевленими знаками, які дають лише право на процент, на плід майбутнього виробництва на дохід нащадків» [78, с. 143]. Е.Я. Брегель писав: «Кредит, що надається фізичним особам, сприяє загостренню економічних криз, хоча й не являється причиною, що породжує кризи» [79, с. 118]. У періоди піднесення, коли населення купує товари в кредит, фіктивний попит, що значно ґрунтується на кредиті, до певного моменту маскує відсутність реального платоспроможного попиту на товари й послуги та підтримує видимість високої кон'юнктури. Від того споживчий кредит посилює перевиробництво й загострює кризи. Тобто за певних обставин представлена на рис. 1.3 послідовність впливу споживчого кредиту може порушуватись.

Слід відмітити, що описаний вплив споживчого кредиту на макроекономічні процеси посилюється в умовах фінансової глобалізації, особливо в країнах, що

розвиваються, в зв'язку з суттєвим припливом ресурсів з міжнародного фінансового ринку, які часто перозподіляються нерівномірно між реальним сектором і сферою споживання. І економіки цих країн спочатку демонструють суттєве зростання, проте з часом відчують суттєвий дисбаланс, що розвиває кризові явища.

Питання ролі й значення споживчого кредиту актуалізувалось у сучасних економічних умовах і для України, фінансова глобалізація значно прискорила його розвиток, а наслідки фінансово-економічної кризи 2008 року розвинули дискусії навколо його впливу на економіку. Наукові думки є діаметрально протилежними [56, 80-86]. Одні вважають: споживчий кредит збільшує сукупний платоспроможний попит на споживчі товари й послуги, що стимулює розширення виробництва в умовах ринкової економіки, де платоспроможний попит є основним чинником економічного зростання [80]; прискорення обігу грошових коштів призводить до стимулювання фінансово-банківської галузі [81]; розширення споживчого кредиту сприяє формуванню цивілізованих відносин на споживчому ринку країни [83]. Інші зауважують: кредит - не самоціль і не може бути самостійним показником макроекономічної ситуації, він лише відображає рівень споживання й заощадження суб'єктів [85]; лише поміркована системна політика кожного з учасників відносин забезпечить економіку від надмірних ризиків і фінансової нестабільності [56].

Отже вважаємо доцільним ґрунтовніше вивчити питання ролі споживчого кредиту й проаналізувати його вплив на окремі макроекономічні показники, а саме: споживчі витрати населення, ВВП, інфляцію, імпорт. Водночас, врахуємо тенденції соціально-економічного розвитку, що притаманні Україні.

Споживчі витрати населення і ВВП є одними з найважливіших показників, на які споживчий кредит здійснює свій вплив. З точки зору макроекономіки, зростання сукупних споживчих витрат є однією з складових сукупного попиту на товари й послуги в суспільстві [54]. Емпірично це виглядає так:

$$AD = C + I_g + G + X_n, \quad (1.2)$$

де:

AD – сукупний попит в економіці;

C – особисті споживчі витрати населення;

I_g – валові приватні внутрішні інвестиції;

G – державні закупівлі;

X_n – чистий експорт .

В свою чергу, в умовах ринкової економіки платоспроможний попит є основним чинником економічного зростання. А ефект у вигляді зростання ВВП від первинного зростання витрат, як правило, є суттєвішим за самі витрати. Це зумовлено ефектом мультиплікатора: здійснені в одному періоді витрати беруть участь у кількох виробничих, інвестиційних і торгівельних циклах, щоразу даючи додатковий приріст ВВП. На рис. 1.4. зображено залежність між приростом додаткових витрат в економіці й прирощеним у зв'язку з цим ВВП.

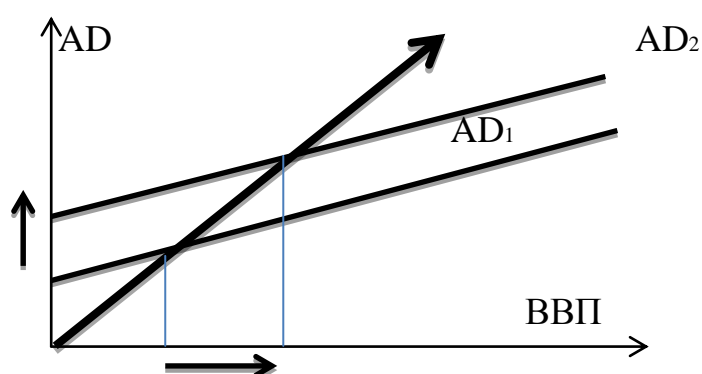

Рис. 1.4. Залежність приросту ВВП від додаткового приросту витрат в економіці

Джерело: розроблено автором на основі [54]

Ефект мультиплікатора в значній мірі залежить від схильності населення до споживання, тобто чим більше зароблених коштів населення витрачає на споживання, тим більше зростає ВВП. До того ж, якщо в країні розвинений споживчий кредит - населення починає споживати більше ніж заощаджувати. Це пояснюється тим, що при високому рівні доступності кредитів втрачається необхідність накопичувати значні суми для великих купівель, а кошти, що раніше заощаджувались, тепер напряму надходять у погашення кредитів.

Ще М.І. Туган-Барановський відмічав: «скрізь багаті люди складають мізерну частку населення» [87], і без споживчого кредиту виробникам дорогих благ довелось б орієнтуватися переважно на них. В умовах значної диференціації доходів у одних попит обмежується недостатнім доходом, інші – все більшу частку доходу після задоволення основних потреб заощаджують. Результатом цього є низька

гранична схильність населення до споживання. Завдяки перерозподільній функції кредит перерозподіляє доходи: скориставшись кредитом, особи з низькими доходами збільшують свою купівельну спроможність за рахунок тимчасово вільних заощаджень осіб з високим рівнем доходу. Тобто з точки зору макроекономіки розповсюдження споживчого кредиту означає збільшення граничної схильності суспільства до споживання за рахунок більш повного використання заощаджень осіб з високим (вищим) рівнем доходу. Але такий перерозподіл неможливий, якщо населення не зберігатиме заощадження в банках, без цього кредитна система не отримає належні ресурси у вигляді заощаджень для фінансування операцій споживчого кредитування.

Водночас відмітимо, що в умовах глобалізації внутрішні заощадження в країні не є і не залишаються єдиним (основним) ресурсом для кредитування, в тому числі, споживчого. Завдяки припливу значних обсягів ресурсів з міжнародного фінансового ринку кредитні установи здійснюють кредитування клієнтів у розмірах, що значно перевищують внутрішні заощадження. Це має свої як позитивні, так і негативні наслідки для економіки.

В результаті ж збільшення граничної схильності до споживання будь-яке первинне зростання витрат в економіці призводить до значно більшого зростання сукупного попиту й, відповідно, ВВП порівняно з попереднім рівнем граничної схильності до споживання. Графічно цей ефект зображено на рис. 1.5.

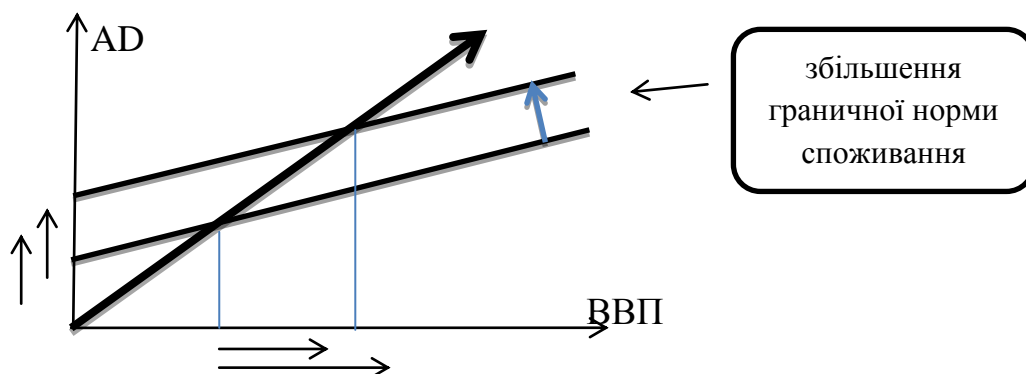

Рис. 1.5. Ефект збільшення приросту ВВП від збільшення граничної норми споживання

Джерело: розроблено автором на основі [54]

Проте збільшення обсягів споживчих кредитів не означає прямого зростання споживчих витрат. Відповідний зв'язок відбуватиметься тривалий час лише тоді,

коли приріст сукупного портфелю споживчих кредитів в поточному періоді буде більшим ніж у попередньому. За щоразу однакового росту портфеля фактично сукупні споживчі витрати населення перестають рости, а гальмування або зупинка його росту веде до зниження сукупних споживчих витрат. При цьому населення не перестає споживати товари, що раніше купувались за рахунок кредиту. Коли сума наданих кредитів і сума погашень кредитів за період починають зрівнюватись, за рахунок споживчого кредиту відбувається зміна структури попиту населення на споживчі товари - попит на одні товари й послуги зростає за рахунок зменшення попиту на інші товари.

Далі проаналізуємо, який вплив на основні макроекономічні показники здійснив споживчий кредит в Україні в умовах його швидкого розповсюдження під впливом поширення фінансової глобалізації.

Починаючи з 2005 р. зростання цін, а також відносно низькі кредитні ставки помітно вплинули на схильність населення до отримання кредитів. При цьому основний важіль змін вбачаємо у суттєвому розширенні ресурсної бази банків шляхом залучення коштів на міжнародних фінансових ринках, що набуло розвитку завдяки поширенню фінансової глобалізації. З 2006 р. в Україні населення кредитів стало брати більше ніж нарощувати вклади. Відношення депозитів населення до отриманих кредитів, що довго залишалося стабільним, стало зменшуватися. На початку 2008 р. обсяги кредитів населенню ще дорівнювали обсягам розміщених ним депозитів, до кінця року кредити вже на 30 % перевищували депозити. Інформацію ілюструє табл. В.1 і В.2 додатку В.

У табл. В.3 і В.4 додатку В наведено відношення депозитів і кредитів населення до наявного доходу, а також середню й граничну схильність до заощадження і кредитування: у 2006-2007 рр. на 1 грн. приросту доходу в поточних цінах припадало 0,51 - 0,59 грн. на депозити, а приріст кредитів досягав 0,69 - 0,78 грн., тобто фізичні особи інтенсивно нарощували кредити, використовуючи їх на споживання. Ситуацію відображено на рис. 1.6. Описана ситуація підтверджує тезу про недоцільність створення значних накопичень людиною для задоволення своїх споживчих потреб при зростанні доступності споживчих кредитів.

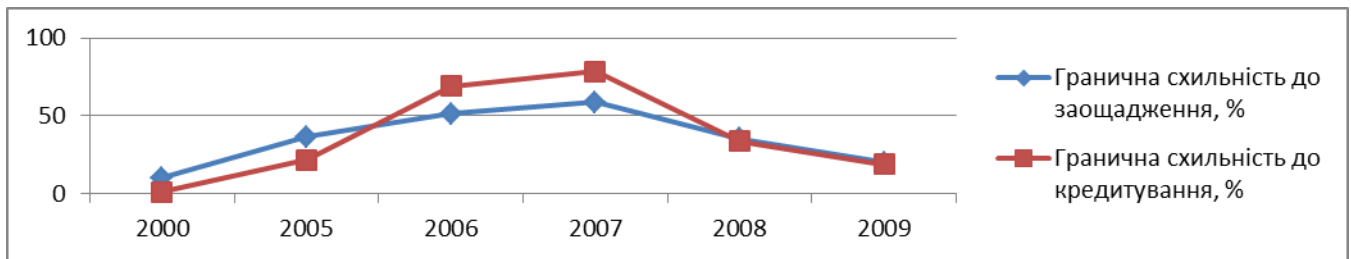

Рис. 1.6. Зміна схильності населення України до заощадження і кредитування в 2000-2009 рр., %

Джерело: розроблено автором на основі [88,89]

Тепер спробуємо довести, що стрімкий розвиток споживчого кредиту в Україні посприяв росту споживання й ВВП. Аналіз показників соціального розвитку та структури споживчого ринку України свідчить, що в 1995-2012 роках він розвивався нерівномірно [85]. Інформацію ілюструє табл. В.5 додатку В. До того ж кумулятивні реальні темпи росту кінцевих споживчих витрат домогосподарств випереджали темпи росту роздрібного товарообороту, а темпи росту наявного доходу значно відставали від реалізованого платоспроможного попиту населення. Інформацію про це ілюструє графік на рис. 1.7.

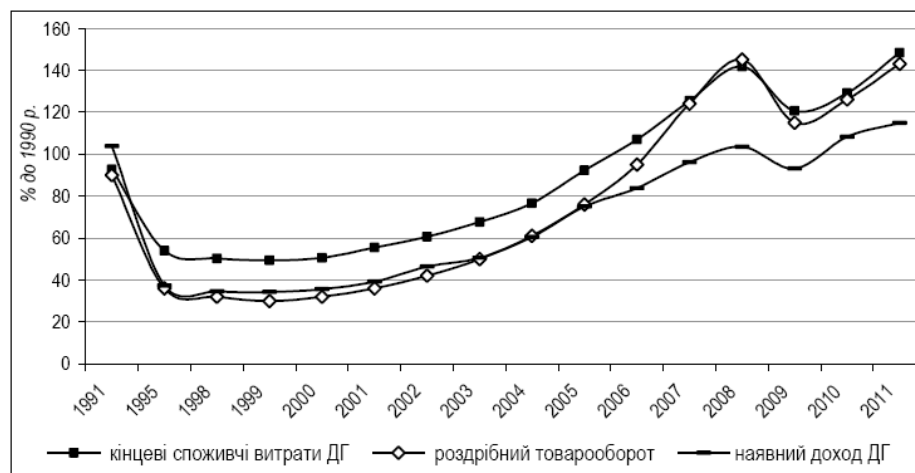

Рис. 1.7. Обсяги споживчих витрат населення і роздрібною торгівлі, доходи населення в Україні (у цінах 1990 р.), % до 1990 р.

Джерело: [90]

Тобто протягом зазначеного часу між рівнем споживання товарів і послуг та доходами домогосподарств існував відчутний розрив, і фактично попит населення на блага зростав швидше від росту його доходів. Цей розрив певною мірою компенсувався отриманими споживчими кредитами. Стрімкому росту обсягів

споживчих кредитів у 2006-2007 роках відповідає відповідний ріст обсягів роздрібної торгівлі. Це ілюструє рис. 1.8.

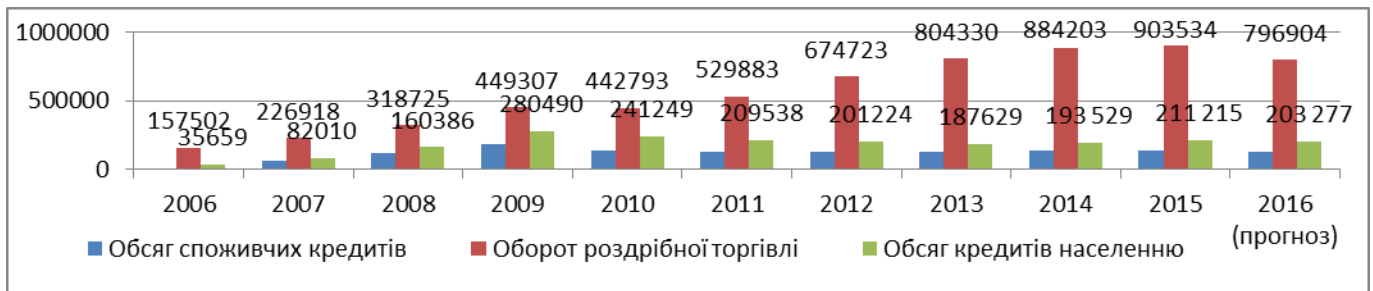

Рис. 1.8. Обсяги банківських кредитів населенню і роздрібної торгівлі в 2007-2015 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: розроблено автором на основі [51,91]

У 2009-2010 рр. в Україні сталося падіння обсягів споживчих кредитів населенню, скоротилася ємкість ринку, що відобразилося в падінні темпів росту споживчих витрат домогосподарств і роздрібного товарообороту порівняно з 2008 р. Проте їх фактична зміна характеризує нижчу еластичність споживчих витрат домогосподарств внаслідок існування заощаджень у готівці поза банками, тіньових доходів, інших надходжень (в тому числі, з-за кордону). Позитивний вплив на обсяги споживання у 2011–2012 рр. також здійснили антикризові заходи уряду щодо стабілізації внутрішнього попиту в державі. Не слід відкидати відображення на обсягах торгівлі й девальвації гривні. Особливо це стосується періоду 2014-2015 рр.

Зв'язок між ростом обсягів споживчих кредитів і кінцевих споживчих витрат населення також доводить порівняння темпів приросту роздрібної торгівлі, доходів населення й банківських споживчих кредитів. Це ілюструє рис. 1.9.

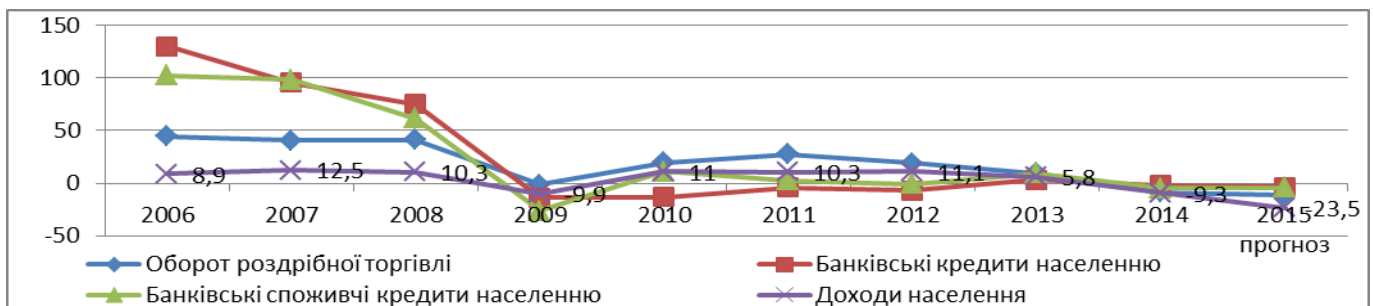

Рис. 1.9. Темпи приросту доходів населення, банківських споживчих кредитів, обсягу роздрібної торгівлі в Україні в 2006-2015 рр., % до попереднього року

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91]

З рис. 1.9 видно, що протягом 2006-2008 рр. обсяги роздрібної торгівлі зростали вищими темпами, ніж доходи населення, а динаміка цього зростання відповідає динаміці темпів зростання споживчих кредитів. До того ж у 2007-2008 роках відношення приросту споживчих кредитів до приросту роздрібної торгівлі становило відповідно 62 % і 55 %. Це свідчить, що приріст роздрібної торгівлі в ці роки досягався не стільки за рахунок зростання доходів населення, як за рахунок споживчого кредиту. В свою чергу, за оцінками фахівців, у 2001-2005 рр. зростання споживчих витрат домашніх господарств забезпечило 6,7 в. п. приросту ВВП, у 2007 р. - 9,5 в. п. при середніх темпах ВВП 7,8 % [92]. Автор вважає очевидним, що цей вплив у значній мірі спричинений нарощуванням обсягів споживчих кредитів.

Для доведення впливу споживчого кредиту на ВВП було проаналізовано зв'язок кредитування населення банками з розвитком торгівлі й будівництва шляхом розрахунку коефіцієнтів кореляції [93]. Зокрема було порівняно темпи приросту кредитів населенню у розрізі цільового спрямування й темпів приросту ВВП від будівництва й торгівлі в період з 2006 до 2015 рр. Дані для розрахунків приведені в табл. В.6 додатку В. Для визначення взаємозв'язків у динаміці, як об'єкт аналізу було використано абсолютні значення. Розрахунок коефіцієнтів кореляції наведено у табл. В.7, В.8, В.9, В.10, В.11, В.12 додатку В. За розрахунками отримано такі значення коефіцієнтів:

- 1) темп приросту обсягів кредитів населенню на споживчі потреби → темп приросту ВВП від торгівлі $-0,6532$;
- 2) темп приросту обсягів кредитів населенню на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості → темп приросту ВВП від будівництва $- 0,4632$

Ми отримали статистичну модель залежності між приростом портфеля кредитів населенню та ВВП, що демонструє зв'язок між кредитами населенню та ВВП від торгівлі й будівництва, що впливає на розвиток цих галузей. На думку автора, наведені дані свідчать про існування істотного впливу кредитування населення банками на розвиток торгівлі і будівництва. При цьому, зв'язок між споживчими кредитами і ВВП щільніший за зв'язок кредитів виданих на придбання та будівництво нерухомості. Крім того, вплив споживчого кредиту на ВВП від торгівлі

набував максимального значення коефіцієнта кореляції в 2007-2008 роках (1,0000), що відповідало піку, так званого, «буму кредитування», а також у 2013-2014 роках (0,9998), коли відбулося найбільше поживлення споживчого кредитування з часів кризи 2008 року. Водночас вплив споживчого кредитування на ВВП відмічається значно меншим у період згортання споживчого кредитування банками протягом 2009-2012 рр. – значення коефіцієнта кореляції становить 0,4997.

Про вплив споживчого кредиту на ВВП в цілому свідчить й інформація про зміни обсягів ВВП, споживчих кредитів населенню та доходів домогосподарств, які сталися в Україні в 2007-2015 рр. Інформацію ілюструє діаграма на рис. 1.10.

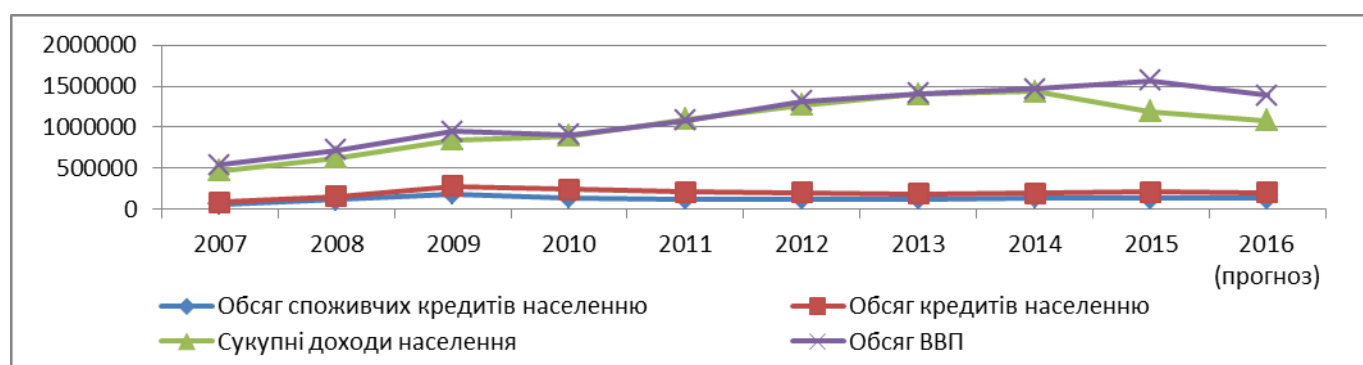

Рис. 1.10. Обсяги ВВП, доходів домогосподарств, кредитів банків, наданих населенню, в Україні у 2007 – 2015 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91]

Графіки на рис. 1.10 свідчать про ідентичність змін обсягів ВВП і обсягів споживчих кредитів у період стрімкого розвитку споживчого кредиту в Україні з 2006 по 2008 рік. Водночас складається враження про продовження росту ВВП у 2009-2010 рр. без збільшення обсягів споживчих кредитів. Але рис. 1.10 демонструє ріст номінального ВВП (без врахування девальвації гривні у 2008-2009 рр. і ще більшої у 2014-2015 рр.). За офіційними даними падіння реального ВВП у 2009 р. становило 14 %, у 2014 - 6 %, у 2015 – прогнозується до 20 % [91]. При цьому, на тлі падіння доходів населення кінцеві споживчі витрати домогосподарств протягом 2014 року скоротились на 11 %, у 2015 р. їх скорочення прогнозується до 15 % [91]. Тобто після згортання інтенсивного кредитування населення банками також не відбувається реального росту ВВП. Водночас автор розділяє думку фахівців, які вважають, що гальмуванню падіння ВВП в Україні у 2013-2014 роках сприяло саме

зростання роздрібно́ї торгівлі й споживання, яке відбувалось, в тому числі, за рахунок поживлення споживчого кредитування населення банками в цей період.

В цілому ж ефект збільшення обсягів виробництва в економіці, викликаний ростом споживчого кредитного портфелю є результатом вираження авансованого характеру позиченої вартості, а саме - можливістю скористатися благами, на які населення ще заробить у майбутньому. Таким чином, споживчий кредит сприяє покращенню добробуту суспільства й зростанню ВВП прискореними темпами.

Відмітимо також, що вплив споживчого кредиту на ВВП відбувається й через заохочення сукупної пропозиції - підвищуючи добробут людини він позитивно впливає на її життєздатність, що відбивається й на працездатності. Отримана у кредит освіта підвищує професійний рівень і кваліфікацію, придбаний автомобіль додає мобільності. Водночас реалізація стимулюючої функції споживчого кредиту через строковість і платність кредитування спонукає позичальника до більш ефективної праці. Таким чином, споживчий кредит впливає на сукупну пропозицію й також сприяє зростанню ВВП. Графічно цей ефект зображено на рис. 1.11.

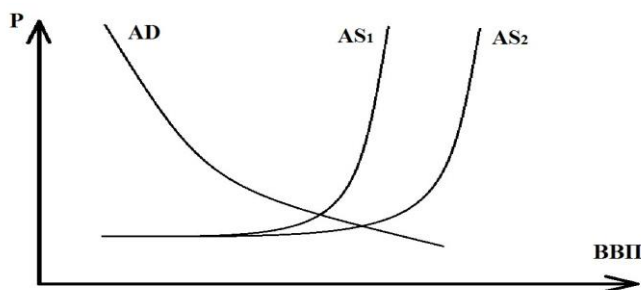

Рис. 1.11. Залежність ВВП і цін в економіці від обсягу сукупної пропозиції при її зростанні

Джерело: [54]

Автор вважає, що результати проведеного аналізу зв'язку споживчого кредиту з сукупними споживчими витратами й ВВП доводять присутність його позитивного впливу на економічні процеси в країні, а саме, на зростання ВВП.

Проте, не зважаючи на приведені доводи, однозначної думки щодо позитивного впливу споживчого кредиту на економіку не існує. Багато фахівців вважають, що на сучасному етапі в Україні споживчий кредит більше стимулює не кінцеві споживчі витрати, а сприяє росту імпорту й інфляції [82-85]. Розглянемо ситуацію детальніше.

В ринковій економіці випереджаюче зростання сукупного попиту над сукупною пропозицією одна з причин зростання цін, а необґрунтоване зростання споживчого попиту негативно впливає на стабільність грошового обігу. За таких умов зростання ВВП хоча відбувається, має інфляційну основу, що знижує реальний ріст економіки. На рис. 1.12 відповідні графіки відображають сукупний попит (AD) і сукупну пропозицію (AS) і їх рівноважне значення, що відбиває рівень ВВП і рівень цін (P).

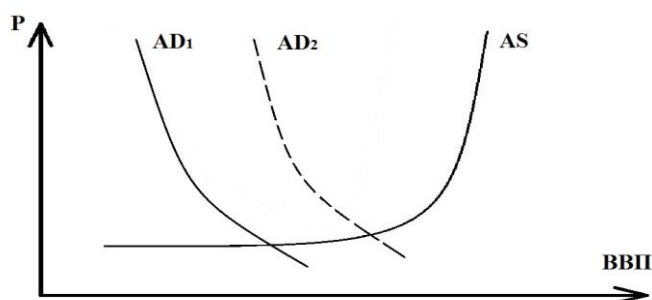

Рис. 1.12. Залежність ВВП і цін в економіці від обсягу сукупного попиту при його зростанні

Джерело: [54]

Виходячи з цього збільшення сукупних витрат за рахунок розвитку споживчого кредиту в країні веде як до росту ВВП, так і до росту цін, тобто ВВП зростає не лише реально, а й номінально. Причому, чим більше стає сукупний попит, тим більше він впливає на ріст цін і менше - на ріст ВВП.

Водночас ріст цін веде до зниження впливу мультиплікатора на ВВП. Це ілюструє графік на рис. 1.13.

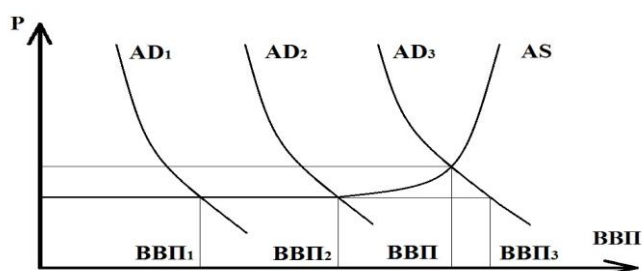

Рис. 1.13. Зв'язок росту цін і зменшення впливу мультиплікатора на ВВП

Джерело: [54]

Ситуація пояснюється неспроможністю економіки забезпечити ріст сукупних витрат відповідним ростом вироблених товарів і послуг. Це характерно й для України. Вже в період 2007-2008 рр. спостерігався значний розрив між реальним і

номінальним зростанням ВВП, а у 2009 р. він посилювався відчутною девальвацією гривні. Інформацію ілюструє рисунок 1.14.

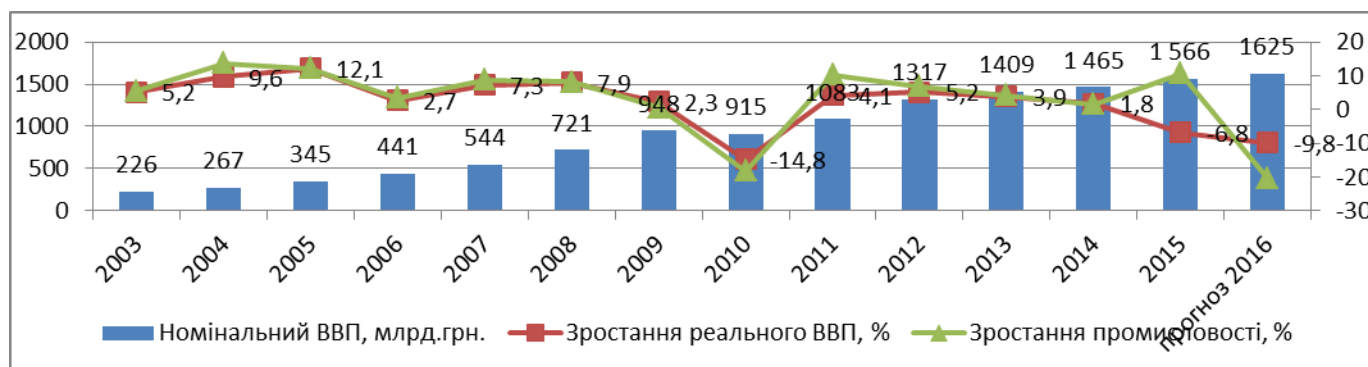

Рис. 1.14. Динаміка обсягів номінального ВВП і темпів зростання реального ВВП в Україні в 2003-2015 рр. (станом на початок року)

Джерело: розроблено автором на основі [91, 95]

Описаний вплив споживчого кредиту можуть частково компенсувати інвестиції в реальну економіку, найефективніше в галузі, що виробляють споживчі товари. Але на практиці це не завжди працює, бо неможна примусити споживача купувати неконкурентні товари вітчизняного виробництва. Ситуація ж щодо інвестицій в економіку України свідчить, що темпи їх росту останнім 10-річчям постійно знижуються [91], а з 2013 р. спостерігається й суттєве їх зменшення (на 8 % у 2013 р.; на 24 % у 2014 р.; за прогнозами до 30 % протягом 2015 р.). Тому такий стан реальних інвестицій не може нівелювати негативного впливу випереджаючого росту (в тому числі, за рахунок споживчого кредиту) сукупних витрат домогосподарств над сукупною пропозицією. Отже, очікувати покращень у цьому аспекті поки що не доводиться.

Водночас, автор вбачає проблему впливу зростання споживчого кредиту на інфляцію однією з актуальніших для України й розділяє думку фахівців, які вважають, що обсяги кредитування в цілому й споживчого зокрема в Україні в період до кризи 2008 р. являлись інфляційним чинником [96, 97]. Офіційна статистика свідчить, що в період найбільш стрімкого розвитку споживчого кредиту (2007-2008 рр.) в Україні відмічався й один з найвищих за останні 15 років рівень інфляції (окрім 2015 року). Інформацію про динаміку інфляції в Україні до і після кризи 2008 р. ілюструє рис. 1.15.

Рис. 1.15. Динаміка показників інфляції в Україні в 2003-2015 рр. (станом на початок року), %

Джерело: розроблено автором на основі [51,91]

Найпоширенішими показниками визначення інфляції є: індекс споживчих цін, індекс цін виробників, дефлятор ВВП. З 2002 р. рівень цих показників в Україні поступово зростає і на кінець 2008 р. досяг свого піку. Ріст індексу споживчих цін у 2007-2008 рр. відбувався паралельно з ростом обсягів споживчих кредитів, а з його припиненням відбулося падіння темпів росту цін. Тому автор погоджується, що в період стрімкого розвитку споживчого кредиту в Україні кредитна експансія як грошовий чинник дійсно впливала на інфляцію. Нове зростання цін і підвищення рівня інфляції в 2015 році не пов'язано напряму зі споживчим кредитуванням.

Якщо інфляція зі згортанням споживчого кредитування й скороченням споживчих витрат з 2009 р. поступово спадала, то проблема зростання імпорту й відтоку капіталу з країни внаслідок купівлі споживачами імпортованих товарів «за рахунок споживчого кредиту» залишалась. З цього приводу окремі фахівці вважають, що стрімкий розвиток споживчого кредиту в Україні негативно вплинув (і впливає) на сальдо поточного рахунку платіжного балансу [56, 98, 99]. Теоретично швидке зростання споживчого попиту за відсутності достатньої пропозиції вітчизняних товарів і послуг дійсно сприяє випереджаючому росту імпорту. Проте розглянемо ситуацію детальніше на прикладі України.

Останній раз сальдо поточного рахунку платіжного балансу України позитивним було у 2005 р. і становило 2531 млн. дол. США [87]. При цьому з 2006 до 2014 року. обсяг імпорту в країну постійно перевищував обсяг експорту з країни. Ситуацію ілюструє рис. В.2 додатку В. Автор частково погоджується, що сталий ріст імпорту в країну був зумовлений суттєвим ростом споживчих витрат населення, які зростали випереджаючими темпами порівняно з наповненням ринку

вітчизняними товарами й послугами, в тому числі завдяки поширенню споживчого кредиту. При цьому споживчі кредити переважно направлялись на купівлю імпортованих товарів (автомобілів, техніки, тощо). Зокрема за 2008 рік порівняно з 2002 р. імпорт товарів групи 87 (автомобілі, тягачі тощо) зріс у 13 разів і сягнув 10,9 млрд. дол. США, а частка вітчизняних харчових товарів у структурі споживання населення зменшилася за 2007-2008 роки на 10 в. п. [91] Тобто в умовах, коли економіка неспроможна задовольнити швидкозростаючий споживчий попит вітчизняною продукцією, його забезпечив імпорт. Зміну обсягів споживчого кредиту, споживчих витрат населення та імпорту в Україні ілюструє рис. 1.16.

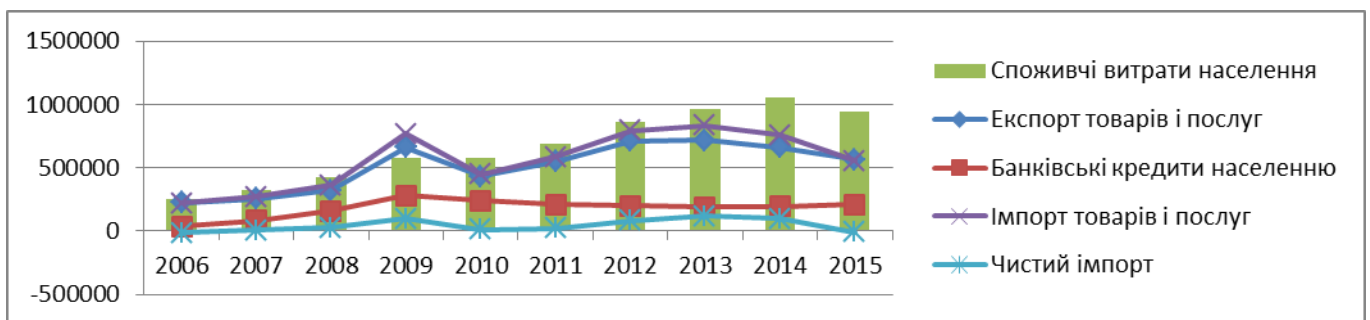

Рис. 1.16. Динаміка кредитів банків, наданих населенню, споживчих витрат населення, експорту й імпорту в Україні у 2007-2015 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91]

З рис. 1.16 видно, що найвиразніше збільшення імпорту відповідає періоду буму споживчого кредиту 2007-2008 рр. Прослідковується й подібна динаміка чистого імпорту. Тому на перший погляд здається, що в цей період ріст обсягів споживчого кредиту сприяв саме росту імпорту, що практично не справляло позитивного впливу на зростання сукупних витрат суспільства (ріст сукупних витрат населення нівелювалося ростом чистого імпорту). В ситуації, що склалась, українці дійсно підтримували іноземних виробників за рахунок отриманих в Україні доходів і формування боргів. Буму кредитування в Україні суттєво сприяли запозичення з-за кордону, а тому «підтримка» іноземців українським населенням була подвійною. На думку аналітиків АУБ, в Україні одним з головних механізмів реалізації політики споживання населення в борг було неконтрольоване зростання споживчого кредиту в 2005-2008 рр. [96]. Найвиразнішими негативними наслідками

цього стали: нарощення від'ємного сальдо торговельного балансу й девальвація гривні. В той же час, ріст імпорту (зменшення експорту) не сприяє накопиченню золотовалютних резервів країни.

З настанням фінансово-економічної кризи 2008 р. обсяги споживчих кредитів населення почали скорочуватись. На кінець 2009 р. порівняно з 2008 р. їх залишки в банках України зменшились на 26 %. Але вже з 2011 р. споживче кредитування почало відновлюватися, за рік заборгованість за споживчими кредитами в банках виросла на 2,6 %, [51]. Більш помітні зміни відбулись у 2012-2013 роках, і це знову занепокоїло окремих фахівців. Президент АУБ О. Сугоняко прогнозував розвиток подій так: у разі постійного зростання ринку споживчого кредиту докризова ситуація небезпечного перевищення імпорту товарів над їх експортом може повторитися і посилити девальваційний тиск на гривню при відволіканні коштів населення з реального сектору економіки [100]. Автор принципово погоджується з цією тезою, проте вважає, що оцінки про негативний вплив саме й лише споживчого кредиту на зростання чистого імпорту в Україні є дещо перебільшеними.

Одним із найпотужніших чинників економічного зростання незалежної України традиційно була зовнішня торгівля, при цьому вітчизняна економіка виразно орієнтована на експорт – загальний товарообіг зовнішньої торгівлі за підсумком 2008 р. становив 110 % ВВП. Водночас протягом 2002–2008 років обсяги товарного експорту й ВВП зросли втричі, тоді як обсяг імпорту товарів збільшився в 3,6 рази [101]. Зауважуємо, що на зростання імпорту в цей період значно вплинуло не ріст доходів домогосподарств, а суттєве (у 3,6 рази) підвищення цін на енергоносії, які складають чверть імпорту товарів у країну. Після кризи 2008 р. Україна намагається зменшувати фізичні обсяги імпорту енергоносіїв, але ціни на них для України продовжують рости, й тому їх вага в сукупному імпорті суттєво не зменшується.

На думку автора, не менший вплив на збільшення негативного сальдо платіжного балансу спричиняє падіння обсягів експорту з України, що відбувається через скорочення попиту на продукцію експортних галузей на світових ринках в умовах рецесії світової економіки як результату глобальної економічної кризи, а також у зв'язку з певними політичними подіями в Україні.

Хоча у 1 половині 2013 р. вперше за останні 10 років сальдо поточного рахунку платіжного балансу мало позитивне значення (профіцит балансу у 1 кварталі склав 1,82 млрд. дол. США), до кінця року тенденція не зберіглась. При цьому позитивне сальдо за підсумками 2014 р. (3,36 млрд. дол. США), на думку автора, теж не можна вважати «успіхом», бо воно отримано на тлі тотального скорочення внутрішнього споживання й суттєвого падіння обсягів експортно-імпортних операцій. Крім того, політичні події навколо ситуації з інтеграцією України до ЄС загострили відносини з Росією й залишили невизначеними щодо європейських країн. Це може призвести до ще більшого падіння українського експорту й збільшення імпорту (за рахунок ціни на російський газ) у перспективі. Тому вбачається очевидним, що лише згортанням споживчого кредитування банками ситуацію не виправити.

Вважаємо, наведені доводи певною мірою спростовують твердження стосовно «визначного» впливу споживчого кредиту на випереджаюче зростання імпорту й переважно негативний вплив на економіку України. Водночас, автор не умаляє факту, що на тлі зростання роздрібного товарообігу частка вітчизняних товарів у його структурі з року в рік в Україні меншає. Це ілюструє рис. В.3 додатку В. Особливо це стосується непродовольчих товарів, порівняно з 2005 р. у 2012 р. їх частка скоротилася з 57,6 % до 41,9 % [102]. І хоча окремі аналітики не вбачають в цьому загрози втрачання вітчизняними виробниками позицій на ринку і заспокоюють, що це «природне розширення спектру товарів за рахунок імпорту в умовах значного зростання доходів населення» [102], вважаємо, це підтверджує те, що не можна примусити споживача купувати вітчизняні, але неконкурентні товари. І справа не лише у споживчому кредиті, а в загальній незбалансованості економіки.

Отже, можна зробити висновок, що зростання обсягів споживчого кредиту може бути відчутним поштовхом для зростання ВВП у випадку, коли споживчі кредити витрачають здебільше на вітчизняні товари, а економіка справляється з наповненням ринку, не спричиняючи інфляції. Проте ситуація, коли сукупний внутрішній попит на споживчі товари й послуги вдається максимально задовольнити внутрішньою пропозицією, є ідеальною. В сучасних умовах фінансової глобалізації й глибокої інтеграції національних економік забезпечити це

вкрай важко. Товарообмін між країнами є невід'ємною складовою сучасної глобальної економіки. Тому кожній національній економіці є можливим і доцільним розвиватися з урахуванням і зовнішніх тенденцій, і свого внутрішнього потенціалу.

Автор вважає, що в Україні за інтенсивного розвитку споживчого кредиту інвестиції в потенційно експортні галузі хоча й не вирішують проблему відтоку капіталу в розрахунок за імпорт як таку, але частково нівелюють зростання чистого імпорту за рахунок зростання експорту. Реалізація експортного потенціалу допоможе вирішити проблеми дисбалансу між сукупним попитом і пропозицією на ринку споживчих товарів і послуг. Проте вирішення проблеми лише шляхом розвитку експорту веде до все більшої залежності економіки країни від зовнішніх ринків, що в умовах високої конкуренції є нестабільним і несе конкретні загрози. Тому не слід лишати поза увагою розвиток вітчизняних галузей, що виробляють споживчі товари, які з часом можуть наповнити ринок конкурентними товарами й краще задовольнити сукупний внутрішній попит.

Викладене вище дозволяє зробити наступний висновок, що в період активного розвитку споживчого кредиту в країні має реалізовуватись державна політика, направлена на збільшення можливостей економіки в забезпеченні вітчизняними товарами й послугами зростаючого споживчого попиту, тобто стимулювання внутрішньої пропозиції. Необхідно створювати й умови для збалансованого розвитку кредитної сфери. Розробку заходів із запобігання підвищенню рівня споживчого кредитування та запровадження пріоритетного розвитку реального сектору спільно з НБУ передбачено Планом заходів Кабінету Міністрів України з подолання негативного сальдо у зовнішній торгівлі [103, 104].

Крім основних макроекономічних показників (сукупний попит, ВВП, імпорт, інфляція) споживчий кредит тісно пов'язаний з економічними циклами.

У посткейнсіанстві вважалось, що джерелом внутрішнього розширення грошової маси є сектор капітальних благ, бо саме в ньому причина коливань попиту на гроші як на потік [105]. Проте ціннісні споживчі блага, маючи схожість з капітальними благами (тривалий термін користування й висока ціна), теж можуть бути джерелом внутрішнього розширення грошової маси, і попит на них піддається

таким же циклічним коливанням, як й інвестиційний. Правда коливання попиту на капітальні активи властиві без кредиту, бо спричинені невизначеністю майбутнього доходу на інвестиції, а попиту на споживчі товари тривалого користування ці коливання притаманні через необхідність оцінювати майбутнє при купівлі їх у кредит. Без кредиту попит на них визначався б величиною доходу домашніх господарств і був би відносно рівним, як на звичайні товари. Тому, розповсюдження споживчого кредиту також веде до змін амплітуди коливань сукупного попиту й активно впливає на економічний цикл. На це справедливо вказував М.І. Туган-Барановський: «...кредит так само легко зростає, як і падає, у багато разів збільшує купівельну силу суспільства в сприятливий час і вмить руйнує в скрутні часи. Завдяки кредиту всі коливання господарства набувають набагато більшого розмаху, й суспільне господарство піднімається вище, щоб потім з тим більшої висоти впасти» [82, с. 315]. Те, що кредитна сфера безпосередньо впливає на коливання реального випуску товарів вказують і ранні монетарні теорії циклу Р. Хоутрі та Ф. фон Хайєка [105, с. 9].

Водночас, в умовах розвинутої системи кредитування населення вплив споживчого кредиту може сильно коливатись в залежності від позитивних чи негативних очікувань фізичних осіб стану економіки. З точки зору теорії вибору активів вибір споживчих благ, що купується в кредит, визначається «премією за ліквідність». Оптимістичні настрої відносно майбутнього сприяють низькій оцінці ліквідності як характеристиці активу, спонукаючи людей купувати дорогі товари. У песимістичному ж стані ліквідність стає найбільшою цінністю. При цьому очікувана корисність товару може розглядатися як постійна величина, що визначається покупцем суб'єктивно незалежно від майбутнього стану кон'юнктури [106, с. 313]. Тобто в періоди оптимістичних очікувань люди схильні купувати товари в кредит, в періоди ж песимістичних очікувань збільшується їх схильність до заощаджень.

Це підтверджують дослідження австрійського економіста Ф. фон Хайєка, опубліковані в статті: «Споживчий кредит і схильність до споживання: свідectво 1930-х років» [107]. Ф. фон Хайєк також вивчав причини інтенсивного розвитку споживчого кредиту роздрібних торгівців після Першої світової війни. До таких

причин він відносив: вдосконалення маркетингу, що зорієнтувало підприємців на розширення кола покупців за рахунок продажу товарів в кредит малозабезпеченим верствам населення; лояльне ставлення до споживання через переоцінку суспільної свідомості, а саме, відхід від пуританства на користь марнотратству й споживанню.

В свою чергу, уповільнення зростання портфелю споживчих кредитів з причини негативних очікувань населення може призвести до скорочення обсягу імпорту або споживчих витрат на товари вітчизняного виробництва. Така ситуація може негативно відбитися на економіці шляхом зниження сукупного попиту й, відповідно, скорочення ВВП при збереженні рівня цін. Це називається інерційним ефектом. При цьому незначне скорочення портфелю споживчих кредитів може призвести до значно більшого падіння ВВП, ніж було його зростання при збільшенні цього портфелю на ту ж саму величину. Ситуацію ілюструє рис. 1.17.

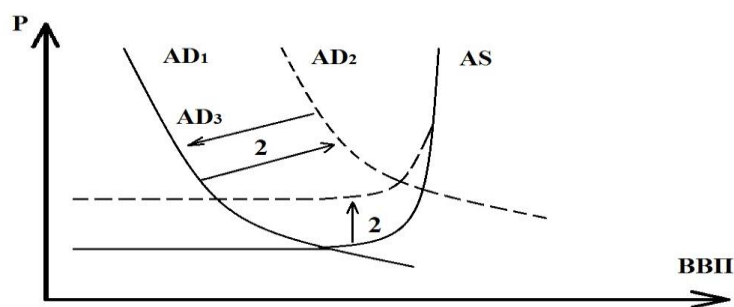

Рис. 1.17. Залежність ВВП і рівня цін в економіці від сукупного попиту при його зростанні і падінні

Джерело: [54]

Подібна ситуація певною мірою спостерігалась в Україні після кризи 2008 р. Останні роки до кризи платоспроможний попит домашніх господарств формувался внаслідок зростання наявних доходів, залучення кредитів, але й водночас при зростанні депозитів фізичних осіб. Падіння ж обсягів кредитів явно обмежило споживчі можливості населення. Оскільки економіка кожної країни розвивається завдяки споживачам, а кінцеві споживчі витрати домашніх господарств формують від $\frac{2}{3}$ до $\frac{3}{4}$ ВВП, це, звичайно, вплинуло на рівень ВВП (реальне падіння у 2009 р. становило 14 %). Тому скорочення споживчого кредиту на сучасному етапі не є найбільш раціональним рішенням (виходом з ситуації). Автор вважає, в Україні в споживчому кредитуванні мають статися не стільки кількісні, як якісні зміни.

Необхідно привернути увагу й до того, як фаза економічного циклу впливає на цінність отриманого кредиту, в тому числі на цінність прийнятої в забезпечення застави. Цей ефект було системно проаналізовано Дж. Соросом у якості окремого випадку його загальної теорії рефлексивності [108, с.18]. Суть у тому, що сильна економіка з високою кредитною активністю, як правило, піднімає оцінки активів і збільшує обсяги доходів для визначення кредитоспроможності позичальників. На траєкторії ж спаду цінність заставних активів стрімко падає. Тому видача кредиту на піку кредитного циклу під заставу, що була оцінена відповідно ціні цього періоду, й подальше погашення засобами реалізації застави в період депресії приводять до фінансових втрат кредитних інституцій. Яскравим прикладом є розвиток іпотечної кризи в США, і вже сучасні проблеми вітчизняного ринку банківських іпотечних кредитів, коли багато іпотечних споживчих кредитів було видано в валюті, застави оцінювались по максимальній вартості, що значно знизилась в умовах кризи.

У зв'язку з цим виникає складна задача визначення кредитором терміну, на який доцільно надавати кредит. Цей період має бути таким, щоб ціна застави на момент погашення кредиту не була занадто низькою, інакше ризик отримання збитків по кредиту різко зростає. Проблема оптимального терміну кредитування загострюється за високої інфляції та під час криз. Незаплановане зростання цін може повністю «з'їсти» процент за кредит, що прирівнюється до фінансових втрат, а кризовий стан економіки сприяє проблемам реалізації застави, за цінами, які б влаштовували кредитора. Завищення термінів кредитування в цілях отримання кредитором більших процентних виплат може негативно позначитись на дохідності кредитної операції за потреби пролонгації кредиту. Так, встановлення терміну кредиту на допустимій межі, наприклад, унеможлиблює його реструктуризацію з причини значної втрати вартості активом, що виступає забезпеченням.

В цілому проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що споживчий кредит може справляти на економіку й соціальну сферу як позитивний, так і негативний вплив. При цьому стан економіки взаємно впливає на розвиток споживчого кредиту й, в свою чергу, відповідним чином змінює його роль.

В Україні ж у сучасних умовах на рівні держави варто переосмислити роль і значення споживчого кредиту в соціально-економічному розвитку країни, щоб замість забезпечення фрагментарних та різновекторних інтересів учасників ринку він працював на благо національної економіки й підвищення добробуту її громадян.

Закінчуючи варто зауважити на тому, що в процесі дослідження соціально-економічного значення споживчого кредиту, виникають певні складнощі, а саме, відсутність чіткого набору показників, які б всебічно характеризували вплив споживчого кредиту на соціальні й економічні процеси та давали можливість максимально об'єктивно оцінити його роль у розвитку країни.

Крім того існують складнощі й щодо порівняння розвитку споживчого кредиту в Україні з іншими країнами. Дослідження кредитних ринків різними науковцями свідчать про відсутність єдиної системи кредитування населення навіть у рамках економічно споріднених країн Євросоюзу. Немає й загальної статистики, яка б характеризувала світовий ринок споживчих кредитів. Відмінності у фінансуванні споживання пояснюються економіко-правовими й культурними особливостями країн, а розповсюдження споживчого кредиту залежить від багатьох чинників: від рівня розвитку економіки й особливостей регулювання банківської сфери до фінансової грамотності й соціальної відповідальності позичальників і кредиторів.

Зазначені обставини ускладнюють дослідження споживчого кредиту як на рівні глобального фінансового ринку, так і на рівні ринків локальних.

Тому для оптимізації дослідження споживчого кредиту автором розроблено комплекс базових кількісних показників, що ув'язані з макроекономічними параметрами й відображають його зв'язок з різними сферами.

Автор вважає, що дослідження споживчого кредиту доцільно зводити, як мінімум, до визначення таких показників, а саме:

- заборгованість по кредитах населення (споживчих кредитах) у відсотках до ВВП, що характеризує величину заборгованості по цій групі кредитів у порівнянні з масштабами економіки;
- частка заборгованості по споживчих кредитах у кредитних портфелях кредитних інститутів, що характеризує їх вагу в кредитній системі;

- частка заборгованості по споживчих кредитах у кредитних портфелях та активах банків, що характеризує їх вагу (роль) у діяльності банків;
- заборгованість по споживчих кредитах у відсотках до обсягів кінцевих споживчих витрат, що показує роль кредиту у фінансуванні кінцевого споживання;
- заборгованість по споживчих кредитах у відсотках до величини наявного доходу домогосподарств, що характеризує рівень споживчих боргів населення;
- частка різних споживчих кредитів у кредитному портфелі кредитних інститутів (банків), що розкриває структуру ринку споживчих кредитів.

Характеристику вказаних показників демонструє рис. 1.18.

Рис. 1. 18. Комплекс показників дослідження споживчого кредиту

Джерело: розроблено автором

Використання запропонованого комплексу показників дозволяє здійснити всебічний аналіз впливу споживчого кредиту на розвиток країни й систематизувати його дослідження. Визначений автором набір показників відображає різні напрямки дослідження й характеризує вплив споживчого кредиту на сфери, що найбільше пов'язані з його розвитком.

Слід відмітити, що при аналізі цих показників необхідно враховувати критерій вибору базових елементів розрахунків, які також залежать від особливостей розвитку кредитних систем окремих країн. Річ у тому, що роль окремих ланок в кредитних системах різних країн не однакова, хоча скрізь головними є банки.

Для визначення структурних співвідношень кредитної системи України було порівняно сукупні активи її учасників. Інформацію ілюструє рис. В.4 додатку В.

Безперечне лідерство в національній кредитній системі займають комерційні банки, активи яких складають близько 93,0 % від загальних активів учасників кредитного ринку. Друге місце (4,4 %) посідають страхові компанії (які не кредитують населення). При цьому в сукупному обсязі кредитів населенню, виданих банками й небанківськими установами, переважають кредити банків (у середньому 94,0 %). Інформацію ілюструє табл. В.13 додатку В. Така структура кредитного ринку України стабільна останні 7-8 років і характерна різним фазам економічного циклу.

Для порівняння, частка банківського сектору в кредитній системі США становить 40 %, активи страхових компаній 15 % [110]. У США комерційні банки теж видають більшу частину споживчих кредитів, але їх частка складає близько 44 %, з ними конкурують фінансові компанії (близько 24 %), кредитні кооперативи (14 %), а також спеціальні ощадні інститути (близько 11 %) [111]. Аналогічна практика спостерігається й в країнах Західної Європи [112].

Окремі показники кредитних ринків США й України суттєво різняться й свідчать про низький рівень розвитку небанківських кредитних установ в Україні та їх не значну роль у кредитуванні населення на сучасному етапі. Тому головна увага подальшого дослідження споживчого кредиту в Україні буде зосереджена на кредитній діяльності комерційних банків.

Висновки до розділу 1

1. Кредит слід розглядати виключно як вартісну економічну категорією, що має такі виняткові характеристики як зворотній рух цінності, що передається в користування на платній основі. Основоположними функціями кредиту, такими, що виражають саму його суть, являються перерозподільна функція й функція капіталізації вільних грошових коштів.

2. Принципи кредитування некоректно поділяти на «основні» й «додаткові». Розширений підхід до їх визначення дезорієнтує суб'єктів кредиту й нівелює категорію «принцип» до звичайних правил. Критерієм визначення принципу кредитування є його однакова актуальність для всіх форм і видів та об'єктивність

застосування до більшості кредитних угод. Принципами банківського кредитування є наступні: строковості повернення, платності, диференційованого підходу, забезпеченості, цільового призначення (з особливим сприйняттям у споживчому кредитуванні).

Кредитний процес має базуватись лише на повсюдному дотриманні принципів кредитування. Їх слід відображати в нормативно-правових актах, що регулюють кредитну діяльність, і у Концепції розвитку стандартів якості банківської діяльності.

3. При з'ясування суті споживчого кредиту найважливішими є такі аспекти:

- споживчий кредит є видом (а не формою) кредиту;
- споживчим є кредит, який в системі класифікацій доцільно одночасно виділяти за критеріями «сфера економіки» (виробничий, споживчий) і «суб'єкти відносин» (банківський, державний, міжгосподарський, особистий (як кредит населенню));
- визначальною рисою споживчого кредиту є цільове спрямування на кінцеве споживання, водночас, цей вид кредиту задовольняє споживчі потреби саме населення, як єдиного кінцевого споживача виробленого продукту.

Авторське визначення споживчого кредиту: це вид кредиту, що надається населенню (домогосподарствам) на задоволення споживчих потреб.

4. Споживчими потребами є такі витрати фізичних осіб, що задовольняють кінцеве споживання, й не пов'язані з підприємницькою діяльністю.

Основоположним при визначенні суті споживчих витрат є їх спрямування на особисте кінцеве споживання. При цьому, у широкому розумінні споживчі потреби людини можуть бути поточними, а також мати довгостроковий інвестиційний характер. Тому споживчі кредити також слід розділяти за цим критерієм на: «споживчі кредити на поточні потреби» і «споживчі інвестиційні кредити».

5. Доведене існування двоякого трактування споживчого кредиту - вузького, коли до нього не відносять придбання (будівництво) нерухомості, здійснення інших інвестицій, і широкого, коли споживчими вважають всі кредити населенню, що пов'язано з різним розумінням суті споживчих витрат. Правомірність обох поглядів дає підстави виділення двох підходів до сприйняття споживчого кредиту: широкого (макроекономічного) і вузького (практично-прикладного).

6. Обґрунтовано розмежування й некоректність ототожнення споживчого кредиту з близькими поняттями – «кредит населенню», «кредит домашнім господарствам», «кредит фізичній особі», «особистий (індивідуальний) кредит», «роздрібний кредит». Найбільш схожими є поняття «кредит населенню» і «кредит домашнім господарствам», близьким до них є термін «роздрібний кредит», але їх не слід ототожнювати, а тим більше, з поняттями «кредит фізичній особі» і «особистий кредит», що мають значно вужче значення. Особистий кредит є різновидом кредиту поруч з заставним. Споживчий кредит – кредит населенню (або домогосподарствам) на задоволення споживчих потреб, він може бути особистим і заставним. На основі обґрунтованих положень запропоновано укрупнену класифікацію кредитів населенню, в якій виділено споживчий кредит, кредит на придбання і будівництво нерухомості, іпотечний кредит та інші, що задовольняють різні потреби людини.

7. Класифікуючи споживчий кредит виявлено відсутність єдиної визнаної системи його класифікаційних ознак. Для її створення запропоновано авторський підхід, що базується на використанні принципів кредитування. Доведено, що між видами кредитів і принципами кредитування існує тісний зв'язок, суть якого в тому, що існування різних модифікацій кредитів зумовлено особливостями дії принципів кредитування у певних економічних, організаційних і технологічних умовах. Тому, створити єдину систему класифікації кредитів можливо на конкретизації таких проявів дії принципів кредитування. Використовуючи вказаний підхід створено систему класифікаційних ознак споживчого кредиту та його авторську класифікацію. При цьому, також наголошено:

- з об'єктної позиції споживчий кредит може бути в товарній і грошовій формі;
- з суб'єктної позиції достатньо виділяти лише кредитора – позичальник визначений специфікою споживчого кредиту, ним є фізична особа;
- споживчі кредити слід ділити на банківські кредити та кредити небанківських кредитних установ.

8. Споживчий кредит виділено в якості банківського кредиту населенню, що має особливе цільове призначення й клієнтську направленість – фінансування кінцевих споживчих витрат фізичних осіб.

Виявлено, що усталена класифікація кредитів банків населенню, що закріплена НБУ, представляючи споживчі кредити банків у самому вузькому їх розумінні (як кредити на поточні споживчі потреби), суперечить діючими нормативними актами, що регулюють споживче кредитування, а також відносно очікуваного закону «Про споживче кредитування». Тому рекомендуємо здійснити зміни до класифікації банківських кредитів населенню (домогосподарствам). У сучасній українській практиці банківські кредити населенню доцільно розділяти за такими критеріями: сфера спрямування коштів (підприємницькі і споживчі); цільове призначення кредиту (поточне споживання, інвестиційні потреби); характер забезпечення (з виділенням іпотечних кредитів); термін кредитування (до 1 року, від 1 до 5 років; більше 5 років); валюта кредитування.

9. Особливостями споживчого кредиту є: прямий зв'язок з особистим споживанням, надання виключно населенню, наявність особливого соціального значення, а відтак необхідність регулювання з боку держави.

Як особливість споживчого кредиту виділено специфіку впливу ціни на формування попиту на нього. Найвагомим ефектом зміни попиту на споживчий кредит з боку ціни є психологічне сприйняття позичальниками самої ціни кредиту.

10. Споживчий кредит займає своє особливе місце й має важливе значення в соціально-економічному розвитку більшості країн, проте його роль і характер впливу мають залежний зв'язок з рівнем розвитку економічних відносин в країні. Найбільший вплив споживчий кредит чинить на сукупні споживчі витрати, ВВП, імпорт та інфляцію. Вплив споживчого кредиту на економіку й соціальну сферу може бути позитивним і негативним, характер впливу залежить від стану економіки, рівня розвитку суспільства, ефективності регулювання фінансово-кредитної сфери, а також від фази економічного циклу. Тому, важливим аспектом дослідження ролі й значення споживчого кредиту є врахування взаємозв'язку його розвитку з економічними циклами.

11. В Україні роль і значення споживчого кредиту суттєво зросли з поширенням фінансової глобалізації. При цьому, вплив споживчого кредиту на економіку двоякий: його поширення сприяло збільшенню сукупних споживчих витрат і

зростанню ВВП, особливо розвитку роздрібно́ї торгівлі й будівництва житла; водночас випереджаючі темпи зростання споживчих кредитів за відсутності ефективного регулювання (особливо з боку держави) сприяли розвитку інфляції і збільшенню імпорту, що певним чином виразилось у розбалансуванні економіки, в цілому, й кредитної сфери, зокрема. Сучасні реалії споживчого кредиту в Україні потребують на рівні держави переосмислення його ролі й значення у розвитку країни та розробки нових підходів до регулювання.

12. Для оптимізації дослідження ролі споживчого кредиту пропонується здійснювати аналіз базових кількісних показників, які відображають різні напрямки дослідження й характеризують вплив споживчого кредиту на найбільш взаємопов'язані з його розвитком сфери. Такими показниками визначено: заборгованість по споживчих кредитах у відсотках до ВВП; частка заборгованості по споживчих кредитах у кредитних портфелях і активах банків та інших кредитних інститутів; заборгованість по споживчих кредитах у відсотках до обсягів кінцевих споживчих витрат; заборгованість по споживчих кредитах у відсотках до величини наявного доходу домогосподарств; частка різних споживчих кредитів у кредитному портфелі кредитних інститутів (банків).

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора [113; 114; 115, 116].

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1 Вплив фінансової глобалізації на розвиток споживчого кредиту в Україні та у світі

Як було з'ясовано в першому розділі дослідження споживчий кредит відіграє роль у розвитку будь-якої країни, проте його значення в економіці й фінансуванні споживчих витрат не скрізь однакові, що пояснюється як економіко-правовими й культурними особливостями країн, так і рівнем розвитку економіки й інтенсивністю грошово-кредитних відносин, що в умовах глобалізації набувають нової якості.

У документах Світового банку за географічною ознакою й рівнем розвитку окремо групують країни, що розвиваються (Східна Азія, Східна Європа, Латинська Америка та інші), а також країни з розвиненою ринковою економікою, до яких відносять близько 40 країн світу (в тому числі, США, Канада, Швейцарія, Японія, Південна Корея, країни Європейського Союзу) [117]. Країни з розвиненою ринковою економікою відрізняє значна інтеграція і інтернаціоналізація бізнесу, при цьому вони мають високий рівень розвитку виробництва й ефективно діючу банківську систему, а спрямоване формування й використання грошових фондів і вдале регулювання міжнародних грошових потоків дозволяє ефективно перерозподіляти фінансові ресурси, в тому числі в сферу споживання. Тому й споживчий кредит тут відіграє відчутнішу роль, має свою історію та значний досвід поширення. Хоча широке розповсюдження споживчого кредиту в цих країнах сталося ще після Другої світової війни (через посилення розриву між ростом виробництва і платоспроможним попитом населення), найбільш інтенсивного розвитку він набув останні 20-25 років, що відповідає інтенсифікації фінансової глобалізації – одного з напрямків процесу економічної глобалізації, що спрямований

на формування єдиного фінансового ринку на основі зростання руху міжнародного фінансового капіталу [118].

Не зважаючи на те, що ознаки економічної глобалізації з'являлись з другої половина XIX століття, більшість фахівців вважають її притаманною саме останній чверті XX-го [118, 119, 120]. При цьому розвиток глобалізації в світі нерівномірний, як багатогранне явище й фінансова глобалізація справляє різний вплив на країни, а оцінки її наслідків часто діаметрально протилежні [121, 122].

Найбільше фінансова глобалізація проявляється в стрімкому зростанні фінансових ринків і випереджальному розвитку фінансової сфери порівняно з реальним сектором економіки. Новим явищем є глобальний фінансовий ринок, що передбачає вільний та ефективний рух капіталів між країнами, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізацію глобальних фінансових стратегій ТНК та транснаціональних банків (ТНБ) [118]. До того ж потужна хвиля злиттів і поглинань серед ТНК і ТНБ у 90-ті роки XX століття та під час фінансово-економічної кризи 2008 р. посилила їх вплив у світі, й державам доводиться все більше рахуватися з ними як з потужними й партнерами, й суперниками при впливі на національну економіку.

У зв'язку з цим загальне ставлення до фінансової глобалізації різне - від позитивного, згідно якого фінансова глобалізація створює численні вигоди [121, 122], до негативного, відповідно до якого ці вигоди привласнюють економічно розвинені країни, а для країн, що розвиваються, глобалізація підвищує залежність від світових фінансових ринків [119].

Об'єктивно оцінюючи фінансову глобалізацію, слід вирізняти її позитивні й негативні наслідки. Основним позитивним результатом фінансової глобалізації є підвищення темпів економічного зростання країн, які поряд з внутрішніми ресурсами додатково залучають капітал на міжнародних ринках. Так, економіки капіталодефіцитного типу (наприклад, українська) можуть нарощувати виробничий потенціал [119]. Згідно сучасних теорій економічного зростання (наприклад, кейнсіанська теорія, неокласична модель економічного зростання Р. Солоу [123, 124]) нестача внутрішніх заощаджень компенсується для них зовнішніми

джерелами. Водночас, країни-кредитори завдяки фінансовій глобалізації спрямовують інвестиції в більш прибуткові сфери вкладення.

Основні ж проблеми, породжені фінансовою глобалізацією, пов'язані з ускладненням архітектури глобального фінансового ринку, що посилює загальну нестабільність економічної системи, підвищує ризики та ймовірність розвитку загроз для економічної безпеки окремих країн. Локальні економічні коливання або кризи в одній країні можуть мати регіональні або навіть глобальні наслідки. Так розвиток Азійської кризи 1997-1998 рр., а також швидка трансформація кризи іпотечного ринку США 2006-2007 рр. у глобальну фінансово-економічну кризу 2008 року свідчать про підвищену вразливість взаємозалежних фінансових систем в умовах глобальної економіки. Особливого значення ці проблеми набувають для країн, що розвиваються, й країн з перехідною економікою оскільки їх фінансові системи ще вразливіші [119]. Активне використання коштів міжнародного фінансового ринку як для покриття бюджетного дефіциту й врівноваження платіжного балансу, так і для надання підприємницьких і споживчих кредитів без належного контролю держави може створювати додаткові загрози внутрішній фінансовій стабільності цих країн.

Водночас розвиток споживчого кредиту в сучасних умовах теж має свою специфіку. На його тенденціях відбиваються, з одного боку, збільшені ресурсні можливості фінансування потреб людини, що зумовлені і фінансовою глобалізацією, а, з іншого самі збільшені споживчі потреби людини сучасного «суспільства споживання», яке характеризується індивідуальним споживанням, що виходить далеко за межі потреб для існування (виживання). В найбільш розвинених країнах і країнах, що стрімко розвиваються, населення намагається не лише підтримувати існуючий рівень життя, а й прагне постійно його підвищувати. При цьому придбання товарів тривалого користування або дорогих послуг вимагає одноразово великих коштів у момент купівлі, які не завжди є в наявності, особливо в осіб молодого віку. Але в сучасному суспільстві можливістю покриття цих витрат є споживчий кредит. Як зауважив М. Ландрі ще на початку ХХ століття: «люди максимізують сукупну корисність протягом усього життя, вони готові заплатити за

сьогоднішні блага дорожче за умови, що дохід буде з часом рости» [125, с. 463]. Це пояснюється тим, що в сучасному світі, впевненість людини в майбутньому рості доходів оптимізує її на те, що приріст поточного споживання дасть більше користі, чим приріст майбутнього, яким прийдеться жертвувати повертаючи борг, бо майбутній дохід буде більший за поточний. Попит на споживчі кредити підбурюють й ірраціональні мотиви, які викликаються недостатньою силою волі індивідів, швидкоплинністю життя й непевністю в завтрашньому дні [71]. Описані підходи до життя розвивають споживацькі настрої людей і на тлі інтенсифікації грошово-кредитних відносин є рушійною силою сучасної світової економіки, проте містять у собі й негативні (почасти, руйнівні) наслідки, які виражаються настанням криз.

Це пов'язано з тим, що розповсюдження споживчого кредиту веде до змін амплітуди коливань сукупного попиту й впливає на економічний цикл, а тому відчутно каталізує наслідки криз. Дослідник циклів Р. Хоутрі довів визначну роль грошей і кредиту в виникненні криз і дав монетарне пояснення економічного циклу, показавши, що вирішальну роль у циклічному розвитку економіки мають кредит і банки [105, с. 8]. Хоутрі зазначав, що «депресія виникає через зниження попиту на гроші для купівлі товарів, а пожвавлення – через його підвищення» [126, с. 123]. Він зробив висновок, що сформовані попитом на товари грошові потоки неможливо стабілізувати, бо «кредитній економіці притаманна нестійкість» [122, с. 130].

Водночас, дослідник Х. Мінські зауважує, що економічна динаміка значно залежить від джерел фінансування суб'єктами економіки своїх проектів, і зазначає, що внутрішні джерела є надійнішими за зовнішні. При цьому, на думку Х. Мінські (з чим погоджуються багато фахівців [105, 126-130]), до крихкості сучасної фінансової системи призвели в сукупності державне дерегулювання економік, а також мінімальні процентні ставки й лояльні умови кредитування, які стимулювали банки на забезпечення стійкого попиту на гроші [105, с. 12]. При цьому сприятливі умови для «дешевих» кредитів і нестача фінансових ресурсів все частіше забезпечуються фінансовими інноваціями [128, с. 35], які розвиваються пришвидшеними темпами через загострення фінансової конкуренції в умовах глобалізації. В результаті такої політики банків останні десятиліття зростання

заборгованості позичальників (в тому числі, індивідуальних) перед кредиторами значно випереджало ріст їх активів, швидко зростав і сектор низькоякісних кредитів, створювалася ілюзія надійного розвитку економіки, реально ж - розвивалась глобальна фінансово-економічна криза 2008 року.

У зв'язку з викладеним вважаємо, що дослідження питання реалій розвитку й трансформації споживчого кредиту в Україні в сучасних умовах має спиратися на тезу про ключовий характер управління ризиками кредитування в підтримці стабільності національної банківської системи. Логіку дослідження цього питання також вбачаємо в загальному аналізі кредитного ринку України й короткому огляді становлення й розвитку споживчого кредиту в Україні та у світі.

Практика споживчого кредитування в розвинених країнах складалась десятками років і різноманітна. Проте, як зазначалось, саме в умовах фінансової глобалізації його масштаби й темпи росту збільшились у десятки разів. Завдяки використанню споживчого кредиту в цих країнах функціонують цілі сектори кредитного ринку, а банки розглядають його як базове джерело росту й диверсифікації бізнесу. У 2012-2013 рр. середнє відношення виданих споживчих кредитів до ВВП у світі становило: до 55 % - у країнах єврозони, до 30 % – у Китаї, до 18 % – у Туреччині [110, 130]. Росте і роль споживчого кредиту в покритті споживчих витрат населення, так у період «буму» кредитування їх фінансування за рахунок кредиту в розвинених країнах досягло відчутних значень – від 80 % у Франції до 133 % у Японії [130, 131]. Проте лідером розвитку споживчого кредиту останні 30 років є США. Тут банки пропонують найширший перелік кредитів, перш за все, це кредити на придбання товарів з розстрочкою (installmentloans) і кредитні карти. Розвиток останніх основна ознака змін продуктового ряду споживчих кредитів останніх двох десятиліть. Водночас автор вважає, що з США поширюються й основні тенденції розвитку споживчого кредиту, не виняток й ті, що зумовлені фінансовою глобалізацією.

Так, м'яка грошово-кредитна політика поруч з припливом значних обсягів дешевого капіталу штучно підбурювала економічне зростання в США протягом десятиліть, а низькі процентні ставки й лояльні умови кредиторів стимулювали спрямованість домогосподарств від заощаджень до інтенсивного споживання. Через

це стрімко зростали обсяги іпотечного й споживчого кредитування. В результаті, частка споживчих витрат у ВВП країни зросла з 61 % в 1967 р. до 72 % в 2008 р., а заборгованість домогосподарств зросла з 734 млрд. дол. у 1975 р. (близько 45 % ВВП) до 13,8 трлн. дол. на кінець 2007 р. (більше 100 % ВВП) [110]. Ще до 2008 р. споживчий кредит набув такого розвитку, що сума кредитів середнього домогосподарства США досягла 120 тис. дол. за сукупного доходу 3,5 тис. дол. на місяць. Борги домогосподарств за споживчими кредитами щороку продовжували збільшуватись на 10-15 % і на кінець 2012 р. склали 11,5 трлн. дол. [110], а відношення споживчих кредитів до ВВП на кінець 2012 р. склало більше 80 % [110].

Не відстають від США й інші регіони. Подібні тенденції спостерігались у країнах Європи, Південно-східної Азії та Латинської Америки, де сьогодні споживчі кредити населенню надають практично всі кредитні установи. Так, напередодні кризи 2008 р. обсяг споживчих кредитів у Німеччині досягав 56 % ВВП, у Франції – 80 %, у Польщі й Китаї – 30 % [117, 130], в Україні – 30 % [51, 91]. На сучасному етапі найбільший обсяг відносно ВВП споживчі кредити займають у Франції – 81 %, Німеччині – 45 %, у Польщі – 31 % . У Росії цей показник складає близько 17 %, в Україні – 13 %. Інформацію про вагу споживчих кредитів у масштабах економіки у окремих країнах Європи ілюструє рис. 2.1.

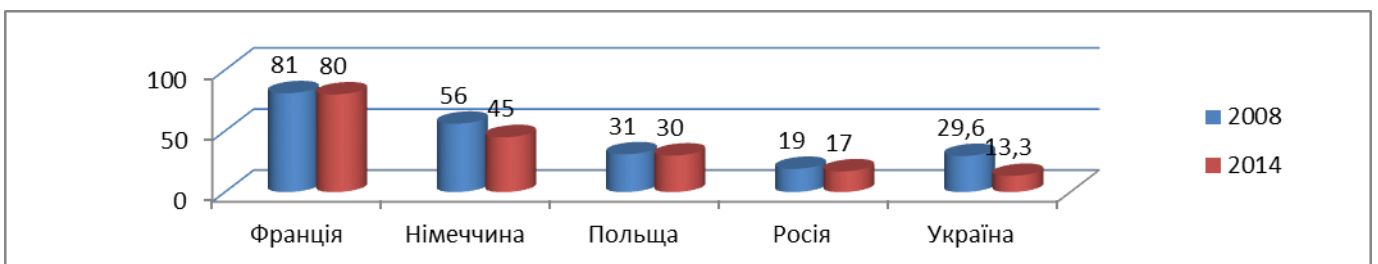

Рис. 2.1. Частка споживчих кредитів відносно ВВП у окремих країнах Європи, % (на початок року)

Джерело: складено автором на основі [110;51;91;132]

Як видно з рис. 2.1 на початок 2014 р. окремі країни вже відновили докризові показники. Україна ж – ні, і перспективи, на жаль, не втішні.

Але розповсюдження споживчого кредиту, навіть у такому економічно об'єднаному регіоні як Євросоюз дуже різне. Так, у країнах Центральної та Східної Європи (далі ЦСЄ), де його обсяги становлять у середньому 40 % ВВП [132], ще

відстає від Західної Європи, має свої проблеми, проте, і потенціал, що розглядається з урахуванням використання банківських послуг, які ще менш поширені. Цікавість населення до споживчого кредиту в країнах ЦСЄ росла з підвищенням рівня життя і зниженням процентних ставок, а також відповідно до економічного зростання національних економік [133-135], що відбувалось на тлі інтеграції країн у світове господарство. Інтенсивний розвиток споживчого кредиту в країнах ЦСЄ останні 20 років свідчить про вихід регіону на вищий рівень фінансової і кредитної культури.

Вважаємо, важливою ознакою і фактором розповсюдження споживчого кредиту є його ціна. Так, наприклад, плата за кредит на купівлю автомобіля в Португалії становить близько 12 % на рік, натомість, ціна такого кредиту в Словенії – 9 %. Водночас, в більш розвинених Австрії, Франції та Бельгії – відповідна ціна коливається від 7 % до 8 %. У Великобританії ціна споживчих кредитів не перевищує 5-6 % річних, у Німеччині – від 8 до 12 % річних (за умови, що кредит видається на 3 роки) [127]. Інформацію ілюструє табл. 2.1.

Таблиця 2. 1

**Середні процентні ставки за споживчими кредитами в країнах Євросоюзу,
які склалися після економічної кризи 2008 р.**

Країна	Середня процентна ставка, %	Країна	Середня процентна ставка, %
Фінляндія	6,3	Словенія	8,7
Ірландія	6,8	Нідерланди	8,9
Австрія	7,0	Італія	9,4
Франція	7,1	Іспанія	9,4
Бельгія	7,9	Греція	10,0
Німеччина	8,5	Португалія	12,2

Джерело: складено автором на основі [136]

Тобто в цілому споживчі кредити в країнах Європи значно доступніші ніж в Україні (25-30 %), процентні ставки по них, в основному, не перевищують 10-12 % і змінюються відповідно макроекономічних процесів [132]. Відмітимо, в більшості розвинених країн останні десятиріччя процентні ставки за кредитами на житло теж знижувалися від рівня 14-18 % річних кінця 90-х років ХХ століття. Навіть після кризи 2008 р. середні ставки по іпотечі в цих країнах не перевищують 8 % річних. Так, в Італії, Франції, Норвегії, Швеції, Нідерландах, Данії кредити дають під 5 %, у

Великобританії, США, Німеччині – під 6 %, в Іспанії, Швейцарії, Фінляндії – під 3,5 % [137]. Це в значній мірі є наслідком насиченості ринку грошима і їх вартості, яка мала постійну тенденцію до зниження завдяки розвитку фінансової глобалізації.

Проте досвід розвитку й поширення споживчого кредиту в умовах фінансової глобалізації не лише позитивний. Прикладом є не тільки кредитна криза в США 2007 року. Так, надмірно демократичне кредитування населення в Південній Кореї після Азійської фінансової кризи 1997-1998 років разом з ліберальною кредитною політикою банків, що підтримувалась урядом в цілях підтримання економічного зростання шляхом «штучного» стимулювання споживчого попиту, в кінці кінців привела не до запланованої мети, а до системної банківської кризи 2003 року. Населення країни просто закликали жити у борг, отримувачам кредитних карток навіть надавались податкові пільги [138]. Корейці набрали в банків у борг 60 млрд. дол. США (більше 50 % ВВП) і в результаті обсяги неповернень досягли 13 % [139], а за неофіційним даними – 30 % виданих кредитів [138].

Розвиток споживчого кредиту в Польщі через розширення внутрішнього попиту також мав би створити умови для зростання обсягу випуску продукції національних товаровиробників, проте, в тому числі, призвів до значного зростання імпорту, після чого країна увійшла до найбільших боржників світу. Це зумовило сповільнення темпів економічного зростання й рекордне підвищення безробіття (понад 20 %) [133]. Тобто кредитний «бум» у Польщі, в тому числі, створив загрози для макроекономічної стабільності країни [138].

Крім того, хоча розповсюдження споживчого кредиту мало конкретні позитивні наслідки для країн, що розвиваються, поруч з ростом кредитної активності в цих країнах підвищувався й рівень ризиків для банків і економіки в цілому. У зв'язку з цим, наприклад, Болгарія, Хорватія, Румунія застосовували адміністративні заходи для запобігання надмірному ризику, пов'язаному зі зростанням інтересу кредиторів і позичальників до споживчого кредиту [133].

Однією з причин підвищення рівня ризиків споживчого кредитування є те, що «бум» кредитування в розвинених країнах супроводжувався не лише зниженням процентних ставок, а зниженням стандартів відносно позичальників і ростом

лояльності. Отримання кредиту ставало настільки спрощеним, що, наприклад, у США до 2008 р. не потрібно було ні оцінювання кредитоспроможності позичальника, ні першого внеску. Такі дії кредиторів у кінці кінців призвели до фінансово-економічної кризи 2008 р., яка на думку багатьох фахівців розпочалась із кризи не платежів фізичними особами по своїх зобов'язаннях у США [105, 141-144].

Сьогодні підвищена увага економістів до проблеми фінансової кризи 2008 року пояснюється, перш за все, швидкістю розповсюдження й масштабами наслідків, що зумовлено розвитком фінансової глобалізації. Тому, науковий інтерес представляє аналіз її причини. Хоча в рамках даної дисертації автор не передбачає ґрунтовно досліджувати це питання, вважає необхідним зупинитись на моментах, які, на його думку, найбільше торкаються розвитку споживчого кредиту в аспекті фінансової глобалізації. Проаналізувавши різні джерела [105, 120, 127, 141-144], автор виділив і звів у три групи такі основні причини розвитку фінансово-економічної кризи 2008 р.

1. Системні або фундаментальні проблеми світової економіки.
2. Специфічні проблеми американської економіки.
3. Проблеми інституційної недосконалості міжнародного фінансового ринку.

Хоча економісти по-різному оцінюють причини, що лежать у основі кризи 2008 року [105, 141-149], а також період часу необхідний на її подолання, більшість все ж вважають її глобальною. Тому причини її виникнення, наслідки й пошук шляхів їх подолання актуальні й для розвинених країн, і для країн, що розвиваються. Проте через різний рівень інтегрованості в світове господарство національних економік, різниться й вплив кризи на фінансові системи країн. Водночас, в силу різного рівня розвитку економік окремих країн не однаковим є процес і час подолання наслідків кризи [150]. Це стосується й посткризового розвитку споживчого кредиту – його відновлення в різних країнах не однакове.

Під час кризи 2008 року обсяги кредитування населення в країнах Європи й США помітно скоротилися. При цьому темп зростання кредитування в країнах ЦСЄ в середньому знизився в 11 разів: з 22 % у 2008 р. до 2 % в 2009, (для порівняння, в СНД - в 6 разів: з 43 % у 2008 р. до 7 % у 2009 р.). Найменше криза зачепила Польщу, де модель банківського бізнесу залишалась достатньо традиційною - банки

не інвестували в складні фінансові інструменти. Найважче в країнах ЦСЄ кризи пережили Угорщина й Румунія, де докризове зростання забезпечувалося іноземним капіталом без відповідного зростання депозитної бази. В Угорщині ситуацію усугубила «бульбашка» на ринку нерухомості й висока частка іпотеки в загальному обсязі кредитів (25 % ВВП) [151]. Ще одним проявом кризи 2008 р. стало зростання проблемних кредитів у банках. У країнах ЦСЄ цей показник на початок 2009 р. порівняно з 2008 р. у середньому зріс з 3,8 % до 6,5 %. Найбільший ріст частки проблемних кредитів був у Румунії – з 2,8 % до 7,9 % [151]. За даними МВФ після кризи 2008 р. Румунія стала одним з лідерів у Європі за проблемною заборгованістю у кредитах, поступаючись лише Україні. Інформацію ілюструє табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Частка проблемних кредитів у загальному обсязі банківських споживчих кредитів у 2008-2010 рр., % (на кінець року)

Країна	Рік		
	2008	2009	2010
Польща	2,8	3,9	-
Чехія	2,9	4,6	5,4
Туреччина	3,4	5,0	-
Болгарія	2,4	6,4	3,5
Росія	3,8	9,5	9,2
Румунія	4,5	7,9	11,7
Україна	3,9	13,7	15,3

Джерело: складено автором на основі [152]

Проте вже в 2010 році загалом кредитування домашніх господарств у Європі й США почало відновлюватися. Протягом 2010-2012 рр. обсяги кредитування тут росли на 5-10 % щорічно [110, 130].

Водночас, помітною структурною зміною післякризового відновлення кредитування фізичних осіб у розвинених країнах є те, що, зростання обсягу кредитів цього сегменту ринку відбувається в значній мірі за рахунок споживчих. В умовах перманентної нестабільності й збереження високого рівня ризиків короткострокові й не великі за розмірами споживчі кредити є оптимальними для банків і відносно доступними для позичальників-фізичних осіб.

Крім загального поступового відновлення споживчого кредиту в США і в Європі, ще одною характерною тенденцією його розвитку стала певна зміна

кредитної політики банків у сфері споживчого кредитування з ліберальної у бік традиційно консервативної [150]. Після кризи 2008 р. у країнах ЄС і США було запроваджено обов'язкову оцінку кредитоспроможності позичальника і ризику кредиту, що включає оцінку кредитного і процентного ризику. Обов'язковим стало і оцінювання потенційних позичальників у певному кредитному бюро. Сьогодні в США налічується більше 2 тисяч бюро кредитних історій. Кредитні бюро все більшого розвитку набувають і в Європі [153, с. 33]. На підставі отриманої від них інформації банки тепер ретельніше відбирають своїх позичальників.

Загалом споживчий кредит у розвинених країнах, які пережили фінансово-економічну кризу 2008 року, продовжує відігравати значну роль у їх економіці. У 2013 році відношення виданих споживчих кредитів до ВВП становило: в США – більше 80 %, у країнах єврозони - до 55 %, до 30 % - у Китаї [110, 117, 130]. Споживчі кредити в Європі та США також стають доступнішими, а ставки по них поступово знижуються. Винятком є окремі незабезпечені кредити (переважно карткові), ефективна процентна ставка за якими (з урахуванням різних комісій), навіть, у США досягає 30-35 % річних [110].

З метою подальшого порівняння з розвитком споживчого кредиту в Україні виявлені в процесі дослідження тенденції його розвитку під впливом фінансової глобалізації у більш розвинених країнах ми систематизували і розділили на три групи: загальні тенденції розвитку, структурні й продуктові; а також на три періоди відносно кризи 2008 р. Інформацію ілюструє табл. Г.1 додатку Г.

Історія розвитку споживчого кредиту в незалежній Україні, порівняно з розвиненими країнами світу, ще досить коротка, вона складалась на базі кредитних відносин, що існували в СРСР і має свої особливості. Після набуття Україною незалежності в 1991 р. ці відносини розвивались дуже повільно, що зумовлено відсутністю правової бази та інституційної основи, практично не розвивався й банківський споживчий кредит. Пасивне ставлення банків до цього виду бізнесу було зумовлене такими причинами як: економічна нестабільність; високий рівень інфляції; низькі доходи населення; недосконале (відсутнє) законодавство; існування привабливіших напрямів діяльності. Ситуація стала змінюватись лише після 2000 р.

На думку автора, в цілому розвиток банківського споживчого кредиту в незалежній Україні можна поділити на певні етапи як це ілюструє табл. Г.2 дод. Г. Як видно з табл. Г.2 за досить короткий час (20 років) споживчий кредит в Україні пройшов шлях від зародження до сталого розвитку, проте основні динамічні зміни в банківському споживчому кредитуванні сталися останні 10 років. Також відмітимо, що розвиток споживчого кредиту в Україні відбувався за двома різними сценаріями: швидке зростання в період «буму» кредитування (до фінансово-економічної кризи 2008 року); стрімке гальмування й подальша рецесія (під час і після кризи 2008 року). Автор вважає, що суттєвий вплив на сценарії розвитку і тенденції споживчого кредиту в Україні зчинило поширення на її терени фінансової глобалізації.

З метою виявлення цього впливу й з'ясування його характеру необхідно здійснити більш детальне дослідження розвитку банківського споживчого кредиту в Україні протягом періоду його реального зростання (починаючи з 2004 р.).

Починаючи з 2004 року значні темпи зростання демонстрував весь банківський сектор України, його активи до початку 2008 р. збільшились на 487 % і становили 619 млрд. грн. Інформацію ілюструє рис. 2.2.

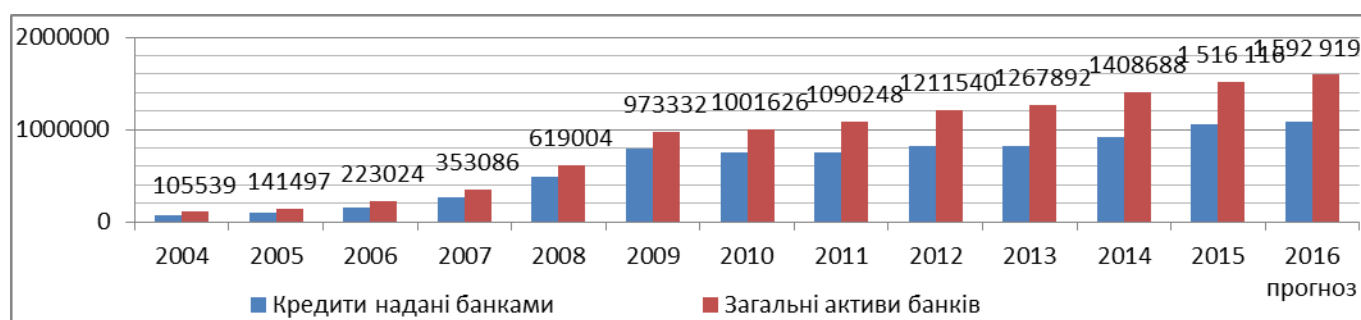

Рис. 2.2. Обсяги активів банків і кредитів, наданих банками України, в 2004–2016 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [51]

Враховуючи, що рівень цін за цей же період у середньому зріс на 76 %, а курс гривні залишався незмінним, реальний приріст активів становив понад 200 % [151]. Проте, на відміну від західних банків, докризове зростання активів українських відбувалось, в основному, за рахунок кредитів, а інструменти ринку капіталів не відігравали значної ролі в цьому процесі. За темпами зростання кредитів Україна посіла друге місце серед країн СНД та ЦСЄ, у 2004-2008 рр. вони збільшилися на

612 %. За цей же період у Росії кредити вирости «всього» на 154 %, у Казахстані – на 283 %. Тобто, кредитний «бум» ніде не був таким вираженим як в Україні [155].

Стрімке нарощення обсягів кредитів вилилось у високий рівень їх питомої ваги в портфелях, що свідчить про проведення банками агресивної кредитної політики. Це значно знижувало диверсифікацію бізнесу, що сприяло накопленню ризиків. Під час кредитного «буму» (2006-2008 рр.) частка кредитів у портфелях банків досягала 75-80 %. Це ілюструє рис. 2.3.

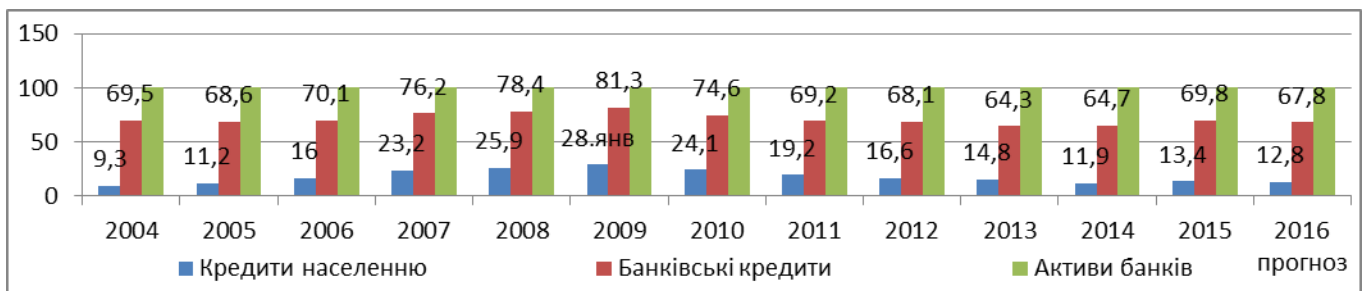

Рис. 2.3. Частка кредитів, кредитів, наданих населенню, в сукупних активах банків України в 2004–2015 рр. (станом на початок року), %

Джерело: складено автором на основі [51]

Проте найбільшими темпами зростали обсяги кредитів, наданих населенню. В період з 2004 по 2008 рік цей показник дорівнював 1630 % і був одним з найвищих серед інших європейських країн [151]. А на піку «буму» кредитування в 2006 році річні темпи приросту кредитів населенню досягали 130 % (табл. Г.3 дод. Г), що є практичним максимумом для України (більшим показник був лише в 2003 р. при незрівнянно менших абсолютних значеннях обсягів кредитів). При цьому, темпи приросту банківських кредитів населенню значно перевищували темпи приросту ВВП і доходів населення. Інформацію ілюструє рис. 2.4.

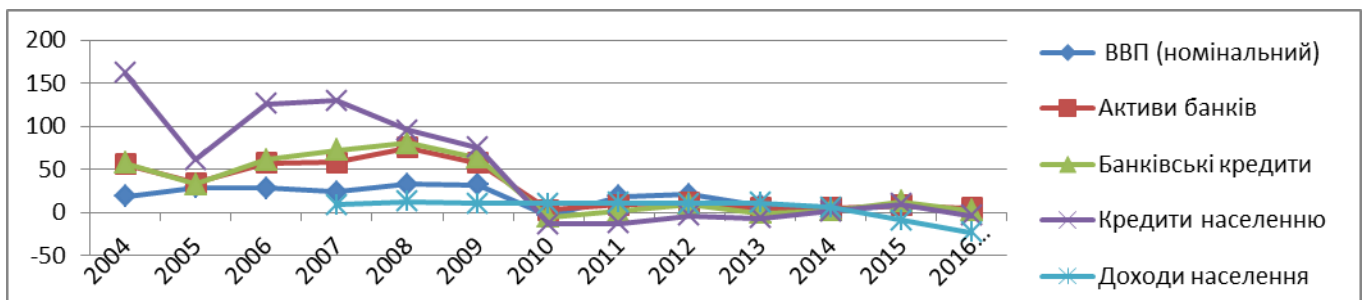
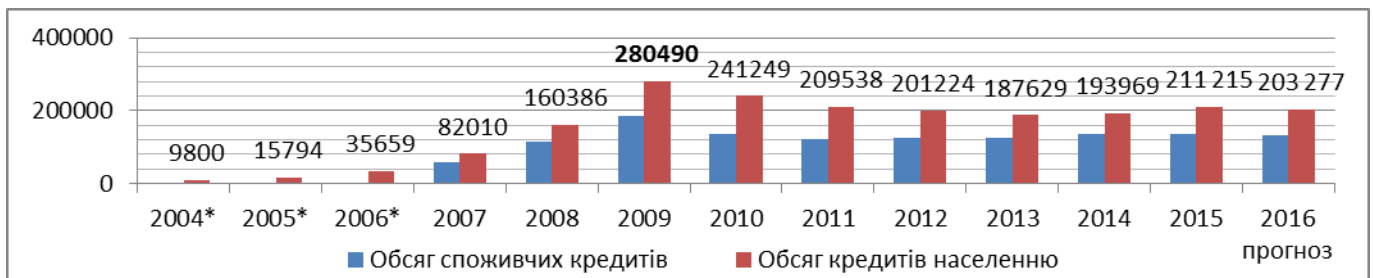

Рис. 2.4. Темпи приросту активів і кредитів банків, номінального ВВП, доходів населення в Україні в 2004-2015 рр. (станом на початок року), %

Джерело: складено автором на основі [51, 91]

В результаті такого зростання з 2004 р. до 2009 р. обсяги кредитів, наданих населенню банками України, збільшилися майже в 30 разів і досягли найбільшого за всю історію значення 280 млрд. грн. Інформацію ілюструє рис. 2.5.

*До 2006 р. споживчі кредити у загальних кредитах наданих населенню не виділяються.

Рис. 2.5. Обсяги кредитів банків, наданих населенню, споживчих кредитів банків в Україні в 2003-2015 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [51]

При цьому, одним з найважливіших чинників зростання й сьогоднішніх реалій споживчого кредиту в Україні є вибір його учасниками валюти кредитування. На думку автора, саме активізація комерційних банків у наданні споживчих кредитів населенню в іноземній валюті визначила основні тенденції його розвитку на багато років уперед. Інформацію про динаміку обсягів споживчих кредитів у розрізі валют у кредитному портфелі банків ілюструє рис. 2.6.

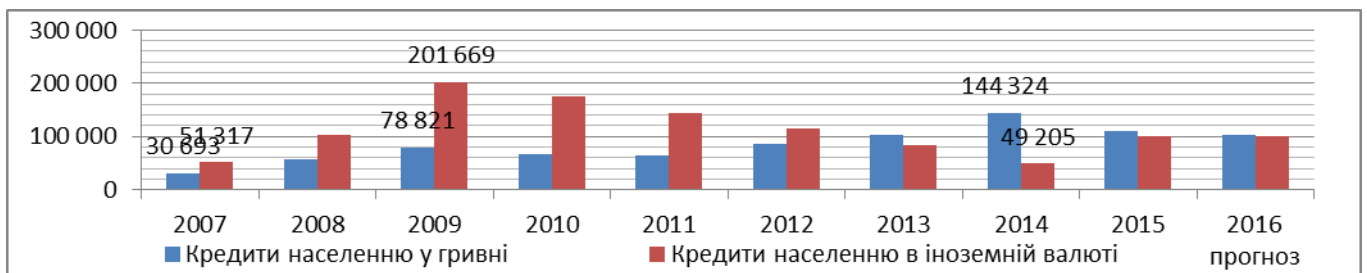

Рис. 2.6. Обсяги кредитів банків, наданих населенню України, у розрізі валют у 2007-2016 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [51, 91]

Як видно з рис. 2.6. лише під час «буму» кредитування (2006-2008 рр.) обсяги кредитів населенню в гривні збільшилися у 2,5 рази з 30,7 до 78,8 млрд. грн., тоді як їх обсяги в іноземній валюті вирости майже в 4 рази й станом на початок 2009 р. становили 201,6 млрд. дол. США. Це втричі перевищувало обсяги кредитів у гривні й склало 72 % всіх кредитів банків населенню. При чому на кінець 2008 р. (початок кризи) 60 % валютних кредитів населенню були іпотечні. Водночас кредити на

придбання й будівництво житла складала 40 %, а 60 % - так звані, споживчі кредити, серед яких левову частку займали кредити на авто й іншу техніку.

Автор переконаний, що описане зростання кредитування населення в Україні сталося в результаті ліберальної політики НБУ як стосовно вітчизняних учасників кредитного ринку, так і відносно іноземних банків. Останні почали заходити на український ринок ще з 2000 року, але займались переважно господарюючими суб'єктами. Проте в 2003 р. НБУ переглянув Положення про кредитування та скасував заборону надавати фізичним особам кредити в іноземній валюті [156, 157].

На думку автора, таке рішення регулятора не було виваженим, але, водночас, відкрило шлях до надання валютних споживчих кредитів банкам, які отримали можливість розширювати й диференціювати бізнес за рахунок споживчого кредиту. Ці обставини сприяли збільшенню пропозиції на ринку споживчих кредитів.

З іншого боку, ставки за валютними кредитами здавались більш привабливими для позичальників, що, в свою чергу, стимулювало попит на них з боку населення. При цьому, швидко зростаючий попит на валютні споживчі кредити було забезпечено ресурсами, позиченими на міжнародному фінансовому ринку, що було «зручно» як для вітчизняних банків, так і для іноземних кредиторів, які на той час шукали нових (більш дохідних) кредитних ринків для вкладання капіталів.

Свою роль у описаній ситуації зіграли й події «помаранчевої революції». Наступні після 2004 р. політичні й економічні процеси в Україні сприяли її більшій відкритості світу й інтеграції до міжнародного фінансового ринку, що виразилось ще більш масовим приходом іноземних банків і ще більшими обсягами запозичень банків у іноземних кредиторів. За розрахунками автора, менше ніж за 3 роки (з початку 2006 до кінця 2008) обсяг заборгованості банків України перед іноземними кредиторами збільшився в 7 разів з 5,7 до 42,1 млрд. дол. США [51]. Крім значних обсягів «дешевих» валютних ресурсів іноземні банки також принесли з собою нові технології, свою практику та кредитні продукти для споживчого кредитування.

В результаті зазначених змін відбулось і суттєве зростання ролі кредиту в фінансуванні споживчих витрат населення. Так у 2002 р. за рахунок кредитів кінцеве споживання фінансувалось у розмірі 2,3 %, у 2004 р. – 6,5 %, а у 2007 р. –

вже більше 18 %. У 2009 р. значення показника досягло максимальних 32 %. Інформацію ілюструє рис. 2.7.

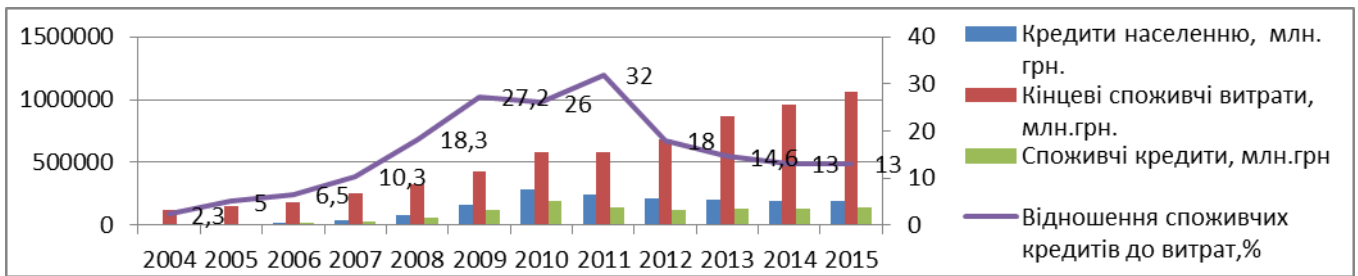

Рис. 2.7. Частина кредитів банків у забезпеченні кінцевих споживчих витрат населення в Україні в 2004-2015 рр. (станом на початок року)

Джерело: складено автором на основі [51, 91]

При цьому, на тлі стрімкого зростання ємкості ринку споживчих товарів і послуг, кредити населенню розповсюдились на всі напрямки споживання. В продуктивній лінійці банків швидко збільшувались пропозиції як різноманітних цільових кредитів (автомобілі, побутова техніка тощо) так і, так звані, безцільові кредити (готівкою і карткові). Швидко зростали кредити на придбання і будівництво житла, їх частка на кінець 2008 р. складала 40 % всіх кредитів виданих населенню.

Таким чином, вважаємо, що можливість банків надавати кредити населенню в іноземній валюті зумовила масштаби розвитку споживчого кредиту в Україні, його цільову спрямованість і строки, проте, водночас, зумовила й залежність цього розвитку від зовнішніх запозичень, а також визначила масштаби закладених валютних ризиків, реалізація яких за погіршення макроекономічної ситуації в країні у подальшому вилілась у тотальне неповернення кредитів населенням.

На підставі наведеної інформації можна зробити висновок, що перші значні трансформаційні зрушення в розвитку споживчого кредиту в Україні відбулися в період 2004-2008 років. Вони стосуються суттєвого збільшення його обсягів, зростання ролі в фінансуванні кінцевого споживання, значення в діяльності банків, які за рахунок розвитку споживчого кредитування суттєво збільшили обсяги кредитування, розширили спектр кредитних продуктів і диверсифікували бізнес. Вказані зміни, в значній мірі, сталися завдяки розвитку валютного кредитування, за рахунок активного залучення банками ресурсів за кордоном, і є результатом ліберальної політики НБУ відносно іноземних банків. При цьому, за твердженням

фахівців [119-122] зростання мобільності міжнародних капіталів через лібералізацію умов їх транскордонного переміщення виступає виразною формою прояву фінансової глобалізації, тому є підстави вважати, що стрімкий розвиток банківського споживчого кредиту в Україні в цей період відбувався під її впливом.

Водночас, автор вважає, що високі, навіть в умовах розгортання кризи 2008 р., показники розвитку банківського споживчого кредиту в Україні були зумовлені інерцією економічних успіхів попередніх років, що сталися як під сприятливим впливом фінансової глобалізації, так і були досягнуті завдяки певним внутрішнім соціально-економічним процесам. Серед останніх найвиразнішими були: певна економічна стабільність і зростання економіки, якісно новий інноваційний і технологічний розвиток банківського бізнесу, стрімке зростання ємності ринку споживчих товарів. Не слід відкидати й високу маржинальність споживчих кредитів для банків порівняно з підприємницькими. Ці чинники сприяли збільшенню пропозиції на ринку споживчих кредитів. Серед чинників, що ініціювали активність банків в кредитуванні фізичних осіб з боку попиту на кредити слід виділити помітний ріст рівня доходів і платоспроможності населення, а також довгі роки споживчого кредитного «голоду», що передували «буму» кредитування й підігрів попит на споживчі товари і послуги за підвищення доступності споживчих кредитів.

Хоча описані зміни притаманні всьому кредитному ринку України, найбільш вражаючими вони були саме в секторі кредитів населенню. В результаті, збільшення обсягів цих кредитів значно забезпечило високі темпи приросту сукупних кредитних вкладень і активів банків. Інформацію представлено в табл. Г.3 дод. Г. Так у 2006-2007 рр. темпи приросту банківських кредитів становили 72,2 % і 80,2 % відповідно. В зв'язку з цим окремі експерти вважали, що ще до початку 2008 р. кредитний ринок України був «перегрітим», і особливо щодо кредитів населенню [158, 159].

З цього приводу зазначимо, що темпи зростання кредитів населенню в Україні до 2008 р. постійно перевищували темпи зростання доходів домогосподарств. Інформацію представлено в табл. Г.4 дод. Г. З цієї причини в період «буму» кредитування в Україні стрімко ріс показник рівня споживчих кредитних боргів населення, яке дуже швидко (за 3-4 роки) призвичаїлося жити у борг. Якщо в 2004 р.

рівень споживчих боргів українців був 6 %, то в 2008 р. він вже перевищував 44 %. З 2009 р. відбувається його поступове зниження, що пояснюється згортанням споживчого кредитування банками. Це ілюструє рис. 2.8.

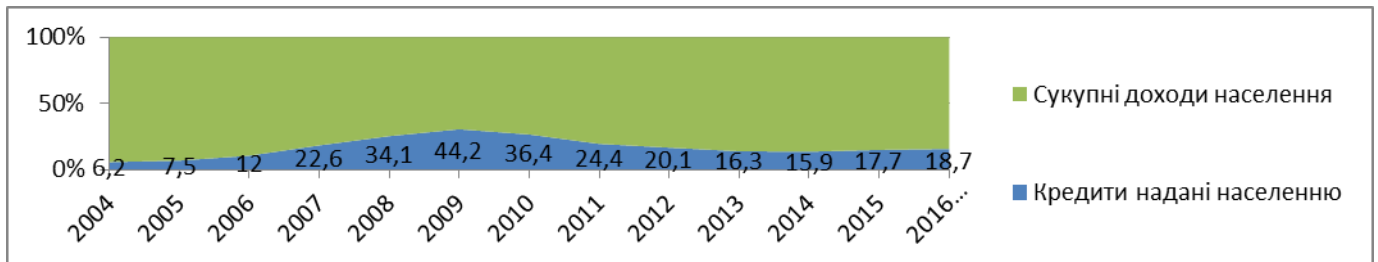

Рис. 2.8. Відношення заборгованості за споживчими кредитами населення до величини наявних доходів домогосподарств України в 2004-2015 рр., %

Джерело: складено автором на основі [51, 91]

Після кризи 2008 р. населення України нових кредитів стало отримувати менше ніж повертати виданих раніше (див. табл. В. 2 дод. В). Однак з приводу боргового навантаження українців серед фахівців триває дискусія. Одні вважають, що борги населення перед банками були надмірні й загрозові [160,161], інші не драматизують ситуацію [162,163]. В Україні найвищий рівень кредитної заборгованості населення відносно ВВП становив 29,6 % у 2008 р., на початок 2014 року він знизився до 13,3 % (див. табл. Г.3 дод. Г). При цьому рівень кредитних боргів населення відносно ВВП у більш розвинених країнах значно вищий: від 55 % в Євросоні до 80 % у США [110, 130] і вони якимось з цим справляються.

Не відкидаючи причин кризи 2008 року, автор все ж схиляється до думки, що ринок кредитів населенню в Україні не був «перегрітим» реально, й вважає, що криза не платежів по кредитах, що розпочалась у кінці 2008 року, була спричинена не лише обсягами кредитування. Цьому значно сприяли: не оптимальна структура сформованих кредитних портфелів банків і їх незбалансованість відносно ресурсів; недосконалий механізм кредитування; низький рівень кредитної культури та фінансової обізнаності населення. Проте найбільший негативний вплив причинило нехтування ризиків банками, в першу чергу, валютних, які реалізувалися з погіршенням макроекономічної ситуації в країні, й на тлі суттєвої та водночас швидкої девальвації гривні в 2008-2009 рр. (до 40 %) швидко переросли в неспроможність позичальників - фізичних осіб повертати валютні кредити.

В зв'язку з досягнутими до початку кризи 2008 р. темпами розширення кредитного ринку, банківська система України накопила й сконцентрувала вагомий вантаж внутрішніх ризиків, суттєва частка з яких належала споживчим кредитам. І як інші країни, що пережили стрімкий ріст кредитування, виявилася неспроможною уникнути швидкого накопичення «поганих» кредитів. За оцінками МВФ 2004 року в трьох випадках з чотирьох періоди стрімкого розширення кредитування на ринках, що розвиваються, супроводжувались банківськими кризами, майже в семи з восьми – валютними. В Україні сталися й банківська криза, й валютна.

Автор вважає, що одним із основних чинників, що спровокував накопичення системного ризику в банківській системі України був іноземний фінансовий капітал, який вплинув на можливості українських банків за відсутності власних довгострокових ресурсів видавати не лише короткострокові кредити. Ключову роль відіграли не виважена кредитна політика й нехтування ризиками банками. Значний ріст довгострокових (особливо валютних) кредитів у період «буму» кредитування спричинив зменшення ліквідних активів, ресурси банки все більше спрямували в ризикові, зокрема іпотечні кредити. Інформацію представлено у табл. Г.5, Г.6, Г.7 дод. Г. Така структура активів в умовах кризи підвищила вразливість банків від зміни макроекономічного середовища, зокрема через девальвацію гривні, зниження кредитоспроможності позичальників, втрати об'єктами застави своєї вартості.

За даними НБУ за 2009 р. частка прострочених кредитів у портфелях банків зросла у 3,9 рази – до 69 935 млн. грн. (9,4 % всіх кредитів), в той час як на початок 2009 р. – була 2,2 %. У кінці 2010 р. показник становив вже 11,2 %. Інформацію надано у табл. Г.8 дод. Г. Ситуація дещо стабілізувалась у 2011-2013 рр., але частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі банків не опустилась нижче 7,7 %. За оцінками ж експертів, обсяг проблемних кредитів у портфелях банків у 2009 р. перевищував 30 % [164-167]. Ще більшу частку фіксували міжнародні компанії. За даними рейтингового агентства Fitch Ratings проблемні активи в кредитних портфелях банків України в 2010 р. становили 34 % [168], за даними компанії DB Research – 45 % [169]. Різниця в оцінках «неякісних» кредитів зумовлена відмінностями методики, що використовує НБУ, й міжнародними стандартами.

При цьому темпи зростання простроченої заборгованості випереджали темпи зростання самих кредитів ще з 2007 р. А у 2008-2009 рр. прострочені кредити зростали фактично на 120 % і 293 %. Це свідчить, що більшість з них були видані раніше, а погасити їх не могли тепер. Це ілюструють рис. 2.9. і табл. Г.8 дод. Г.

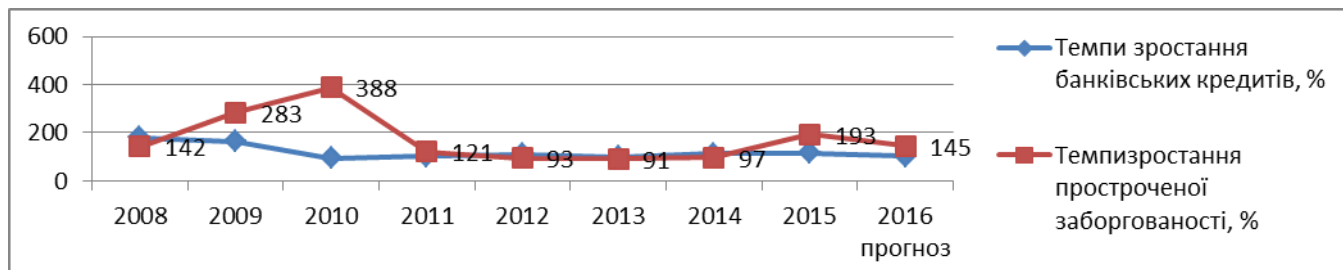

Рис. 2.9. Динаміка темпів зростання банківських кредитів і простроченої заборгованості за ними в 2008-2015 рр. (станом на початок року), %

Джерело: складено автором на основі [51, 157]

Така динаміка простроченої заборгованості призвела до суттєвого погіршення якості кредитних портфелів банків вже в 2009 р. В результаті банки України відповідно до вимог Положення № 279 постійно нарощували й обсяги резервів під активні операції, що негативно відбилось на їх витратах, кінцевому фінансовому результаті й фінансовій стійкості. Інформацію представлено у табл. Г.8 дод. Г.

У зв'язку з цим, вважаємо, що ріст проблемних кредитів у структурі кредитного портфелю банків є найбільш негативним чинником розвитку кредитного ринку України, тому, що містить потенційне зниження стійкості всієї банківської системи.

На думку автора, значний рівень проблемних кредитів в банках України після кризи 2008 р. також свідчить про неефективне управління кредитним портфелем і проблемними кредитами зокрема, що, в тому числі, зумовлено відсутністю досконалої методології управління ризиками. З цього приводу окремі експерти вважають [82, 94, 99, 169, 170], що ключовим елементом оцінки ризиків, пов'язаних з кредитною експансією, є розмежування кредитів населенню й підприємствам.

І хоча ймовірність валютних і банківських криз збільшує зростання як корпоративного, так і споживчого кредитування, автор вважає, що експансія саме споживчих кредитів у поєднанні з низькою схильністю до внутрішніх заощаджень населення стала найвагомим фактором кризи банківського сектора в Україні. Саме населення, порівняно з бізнесом, є більш вразливим і першим реагує на

погіршення економічного стану. Тому соціально-економічні зрушення, що сталися в Україні після кризи 2008 р. (зростання рівня інфляції, в тому числі девальвація гривні, зниження доходів, зростання безробіття) особливо сильно сприяли зниженню можливостей населення повертати кредити.

За неофіційними даними частка проблемних у кредитах населенню з 2009 р. трималась на рівні 25-30 % [100, 158]. При цьому НБУ повідомляв, що проблемна заборгованість фізичних осіб у 2009-2013 рр. знизилась на 35 % – до 13 млрд. грн. Водночас, за інформацією Асоціації колекторського бізнесу України (АКБУ) за останні п'ять років сума проблемних боргів населення в кредитному портфелі кредитних установ збільшилася з 67 млрд. грн. до 75 млрд. грн., що становило в 2014 р. близько 45 % загального обсягу боргів [171].

Автор вважає, що найбільше вплинули на ситуацію перекладені банками на приватних позичальників валютні ризики, що справили каталізуючий вплив на кризу неплатежів по кредитах населення. Пересічний український позичальник гадки не мав про валютний ризик, механізми хеджування для фізичних осіб теж не були доступні. Водночас про цей ризик усвідомлювали банкіри, проте не вжили заходів його зменшення через механізми відбору кредитів.

Зростання частки валютних кредитів населенню в кредитному портфелі банків спостерігалось протягом всього періоду «кредитного буму». Це ілюструє рис. 2.10.

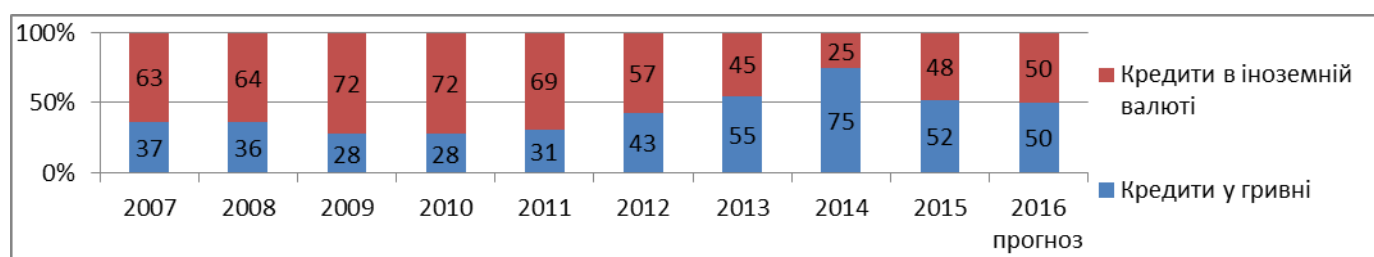

Рис. 2.10. Структура банківських кредитів, наданих населенню України, у розрізі валют у 2007-2015 рр. (станом на початок року)

Джерело: складено автором на основі [51, 91]

Після ж значної девальвації гривні в кінці 2008 р. (40 %) багато позичальників просто не могли далі справитись з кредитним навантаженням і швидко опинились у борговій ямі. В зв'язку з цим однією з основних помилок у регулюванні діяльності банків на ринку споживчих кредитів автор вважає в дозволі надавати валютні

кредити населенню [156, 157]. Ситуацію було виправлено після заборони ВР України в 2011 р. надавати споживчі валютні кредити населенню [172-174]. Заходи є доцільними, хоча запізненими. Новий ріст проблемних кредитів у банках у 2014-2015 рр., що відповідає новій девальвації гривні, підтверджує хибність дозволеного 2003 р. кредитування населення в іноземній валюті, в той час як більшість доходів домогосподарства отримують у гривні, а економічний стан у країні далекий від стабільного. Банкіри самі погоджуються, що нові проблеми пов'язані зі старими (виданими до кризи 2008 р. валютними кредитами) [175]. Інформацію про ріст проблемної заборгованості у банках України у 2014 р. ілюструє табл. Г.9 додатку Г.

Тому, автор вважає, що на тлі значних валютних запозичень з-за кордону та широкого впровадження валютного кредитування населення девальвація гривні стала головним чинником росту проблемних кредитів у банках і гальмування кредитування населення після кризи 2008 р. Розвиненим країнам крім меншої залежності від зовнішніх джерел ресурсів здолати наслідки кризи допомогла відсутність реалізації валютних ризиків споживчого кредитування. На підтвердження тому, ситуація з неповерненням кредитів населенням ще більше усугубилась після нового скачку девальвації гривні на початку 2015 р.

У зв'язку з цим під час кризи спад на ринку кредитів населення був виразнішим ніж у секторі корпоративних кредитів, і тому українські банки не змогли швидко відновити споживче кредитування як їх колеги з розвинених країн. Коли загальні обсяги кредитування були відновлені банками вже у 2010 р., стрімке падіння обсягів споживчих кредитів продовжувалось до кінця 2012 р. Це ілюструє рисунок 2.11.

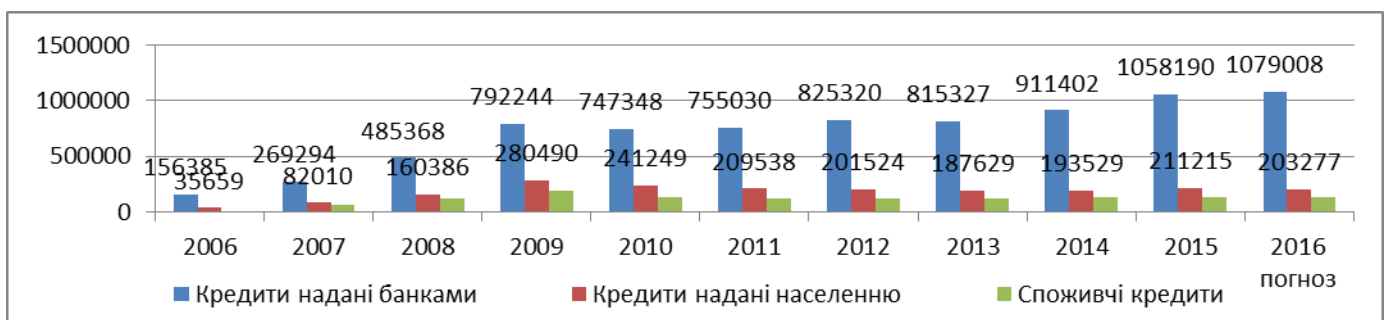

Рис. 2.11. Обсяги кредитів, наданих банками України, споживчих кредитів банків, наданих населенню, в 2007-2015 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [51]

Через зменшення обсягів кредитування населення з 2008 р. зменшується й частка цих кредитів у сукупному кредитному портфелі банків (табл. Г.3 додатку Г).

Лише в середині 2010 р. з'явилися ознаки того, що банки вийшли на новий рівень готовності відновити споживче кредитування, спочатку обережно, а потім все більш агресивно. З березня 2011 р. вони щомісяця видавали нових споживчих кредитів на суму понад 8 млрд. грн., що призупинило скорочення розмірів кредитних портфелів [51]. Тенденція могла перерости в нову хвилю кредитування населення, але до кінця 2011 р. не зберіглась. Процентні ставки не знижувались, вимоги до позичальників підвищувались, а головним об'єктом кредитування став корпоративний бізнес. Населення на той час залишилось поза інтересами банків [176, с. 18]. У 2011-2013 рр. не розвивалися автокредити, а іпотечні зовсім віддалилися від позичальників. Лише окремі банки надавали кредити на житло під високі вимоги і заставу іншого. Тому кредити під 19-25 % реальних річних з 2012 р. були прийнятними лише для тих, хто міг виплатити житлову іпотеку за 1-2 роки.

Банкіри стриману політику пояснювали високими ризиками кредитування населення й згортанням роздрібного бізнесу іноземними банками [157]. Водночас банки активно почали пропонувати беззаставні споживчі кредити, обсяги яких були значно менші за іпотечні й кредити на авто. Тому, на загальному розмірі портфеля кредитів населенню це не відобразилося. За даними НБУ обсяг кредитів домашнім господарствам на кінець 2012 р. склав 187,6 млрд. грн., що майже на 100 млрд. грн. менше ніж у 2008 р. Тобто кредитування населення до 2013 р. не демонструвало відновлення. Незначне ж поживлення, що сталось у 2013 та першій половині 2014 р., було забезпечене наданням короткострокових споживчих кредитів і нівелювалось до початку 2015 р. з причини розгортання нової економічної кризи в Україні.

При цьому структура кредитів населенню в Україні в період 2008-2015 рр. у розрізі цільового спрямування свідчить про зростання частки споживчих кредитів на тлі скорочення їх обсягів, а структура в розрізі строків демонструє скорочення обсягів і частки довгострокових кредитів у цілому. Інформацію надано у табл. Г.5 і Г.6 дод. Г. Тобто іпотека, будівництво, інші інвестиційні кредити, що на піку кредитування у 2008 р. складала 40-60 % мають стійку тенденцію до зменшення, на

початок 2014 р. їх частка склала 34 %. Зміни ілюструє рисунок 2.12. При цьому візуальне враження про збільшення питомої ваги цих кредитів у кредитних портфелях банків протягом 2014-2015 років забезпечено перерахунком залишків заборгованості по кредитах, що пов'язано зі зміною курсу гривні.

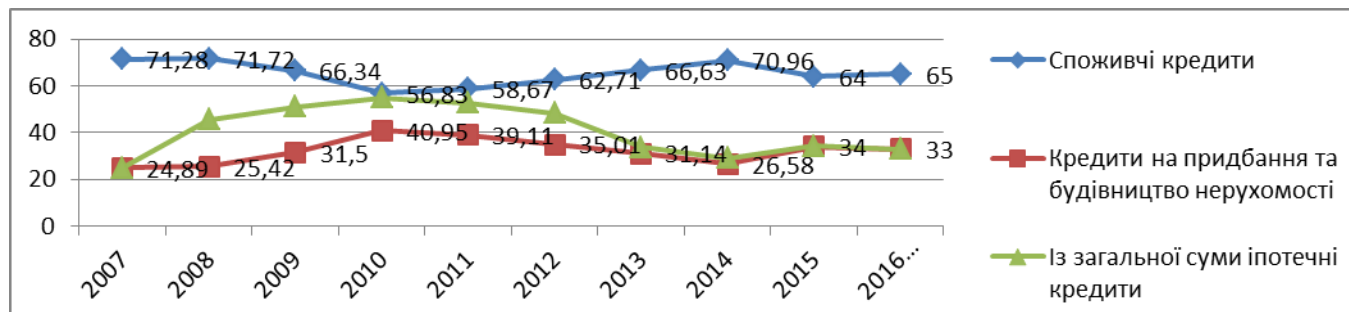

Рис. 2.12. Структура банківських кредитів, наданих населенню України, у розрізі цільового спрямування в 2007-2015 рр. (станом на початок року), %

Джерело: складено автором на основі [51, 91]

В цілому ж структура ринку кредитів населенню, що склалась в Україні сьогодні характерна для ринків раннього розвитку. Реально кредитування населення протягом останніх 7 років економічної рецесії перебуває в стагнації, довгострокове кредитування заморожується, а поживлення відбувалось лише за рахунок короткострокових споживчих кредитів. Розвитку кредитів на придбання й будівництво житла бракує платоспроможних позичальників, банки з трудом вірять в їх можливості. Враховуючи об'єктивно не короткий термін кредитування, знайдеться не багато клієнтів, спроможних повернути кредит на житло під 20 % річних, а саме ці кредити стимулюють не лише імпорт, а й розвиток будівництва й суміжних галузей національної економіки. У країнах ЦСЄ частка іпотечних кредитів населенню досягає 55 %, у США і Німеччині – 75 % [110, 130].

Проте ситуація, що склалась на кредитному ринку України після кризи 2008 р., ще в більшій мірі з причинена нестачею ресурсів - ті, що є і ще залишаються в банках після двох хвиль відтоку депозитів, переважно, короткострокові. Значні іноземні запозичення минулих років також лишають ринок, і українським банкам їх явно бракує. Споживчі ж кредити - це, перш за все, короткострокові й не великі позички, що також знижує їх ризики. Тому при дефіциті ресурсів, зниженні платоспроможності позичальників, а також загальній економічній невизначеності ці

кредити залишаються найбільш популярними. До середини 2014 року банки активно пропонували не лише кредити на товари, а просто готівку або на картку. Попри те, що в 2010-2014 рр. не розвивалось автокредитування, споживчий кредит в цілому відновлювався й у нових проявах набував актуальності для учасників ринку. Тобто основним напрямком кредитування населення банками після кризи 2008 р. стало споживче кредитування (у вузькому розумінні), що не забезпечує реалізацію потреб довгострокового інвестиційного характеру. Проте, на думку автора, й цей напрямок кредитування не має реальних перспектив динамічного розвитку в найближчі часи.

За результатами дослідження банківського споживчого кредиту в Україні за часи її незалежності зроблено висновок, що найвідчутніші динамічні й якісні зміни його розвитку сталися протягом останніх 10 років і вони відбувались під впливом поширення фінансової глобалізації. За цей час розвиток споживчого кредиту в Україні відбувався за двома принципово різними сценаріями.

Перший, висхідний тренд «буму» кредитування (2005-2008 рр.), зумовлений масовим приходом іноземних банків і припливом великих обсягів ресурсів міжнародного фінансового ринку через лібералізацію ставлення НБУ до іноземних банків. Цей період позначився розвитком інновацій, загальною ліберальною кредитною політикою банків, значним збільшенням масштабів споживчого кредитування та його випереджаючим зростанням порівняно з пов'язаними макроекономічними показниками, збільшенням ролі в фінансуванні споживчих витрат населення, а також у діяльності самих банків, проте й накопиченням ризиків.

Другий, тренд кредитної стагнації (з 2009 р.), зумовлений розгортанням глобальної фінансово-економічної кризи 2007-2008 років, розвиток якої спричинив відплив запозичених іноземних ресурсів з кредитного ринку України, а також суттєве погіршення макроекономічної ситуації в країні і, зокрема, банківську кризу. На тлі значного дефіциту ресурсів і неповернення кредитів цей період проявився частковим поверненням банків до традиційної консервативної політики і згортанням кредитування населення, особливо довгострокового інвестиційного характеру. Тому роль споживчого кредиту в економіці значно зменшилася після кризи 2008 року. Україна помітно відстає від більш розвинених країн за показниками «частка

кредитів у фінансуванні кінцевих споживчих витрат» і «частка кредитів в ВВП». Водночас випереджаюче (порівняно з доходами фізичних осіб) зростання кредитів населенню в період «буму» сприяло накопиченню великих боргів домогосподарств перед банками. На тлі значної девальвації гривні неконтрольований ріст споживчого кредитування в іноземній валюті й необґрунтоване кредитування житла стали однією з основних причин стрімкого зростання проблемних кредитів і зниження якості кредитних портфелів банків, що, навіть, призвело до низки банкрутств.

Виявлені в процесі дослідження кредитного ринку України тенденції розвитку споживчого кредиту було (подібно до світових тенденцій його розвитку) умовно розділено на три групи: загальні тенденції розвитку, структурні й продуктові, а також відносно кризи 2008 р. Інформацію ілюструє табл. Г.10 додатку Г.

Порівняння тенденцій розвитку споживчого кредиту в світі й Україні в умовах поширення фінансової глобалізації дозволяє зробити висновок, що більшість з них співпадають за характером, проте мають певний розрив у часі. В період меншої інтегрованості України в світове господарство й міжнародний фінансовий ринок (до 2000 р.) споживчий кредит майже не розвивався. Найбільші ж динамічні зміни сталися з приходом в Україну іноземних банків і припливу значних обсягів ресурсів міжнародного фінансового ринку. В цей період (2004-2008 рр.) сутнісне відставання розвитку споживчого кредиту в Україні від світових значно ліквідувалось, а основні процеси на ринку відбувались принципово однаково. Водночас вплив іноземного фінансового капіталу після кризи 2008 року позначився новим відставанням розвитку споживчого кредиту в Україні від більш розвинених країн. При цьому, розвиток споживчого кредиту в Україні та його вплив на економіку проявлялися на тлі таких процесів як: випереджаюче зростання фінансової сфери перед реальним сектором; підвищення темпів економічного зростання, що відбувалось у значній мірі завдяки залученням іноземного капіталу через лібералізацію ставлення внутрішніх регуляторних органів; залежність економіки від міжнародного фінансового ринку, що зумовило додаткові загрози фінансовій стабільності країни. Зазначені аспекти є ознаками прояву фінансової глобалізації, що доводить наявність її двоякого (позитивного і негативного) впливу на розвиток споживчого кредиту в Україні.

2.2. Аналіз стану й трансформацій банківського споживчого кредиту в Україні

Результати проведеного в попередньому розділі дослідження засвідчують, що фінансова глобалізація в цілому, а також криза 2008 р. і подальша економічна рецесія послідовно вносили корективи в розвиток не лише споживчого кредиту, а всієї банківської системи, й суттєво вплинули на весь кредитний ринок України, особливо це відбилось на масштабах його розширення й наступного скорочення. До того ж неконтрольована кредитна експансія, що в значній мірі сталась завдяки іноземним запозиченням, сприяла накопиченню ризиків і росту проблемних кредитів і простроченої заборгованості. Це суттєво ускладнило відновлення кредитування і банківської системи в цілому після кризи 2008 р. і збільшило вразливість банків України до нових потенційних стресів.

За таких обставин мали б зміщуватись пріоритети кредитної політики, а також формуватися нова модель розподілу ризиків між банками й позичальниками. Проте сучасні реалії свідчать, що банкіри не достатньо врахували помилки, допущені останнім десятиліттям, і продовжують активно спрямовувати ресурси в споживчі кредити без належної оцінки їх потенційних ризиків. Автор вважає, що ці обставини значно зумовлюють сучасний стан ринку банківських споживчих кредитів в Україні та є однією з основних причин проблем, що заважають ефективному розвитку споживчого кредиту на сучасному етапі та в перспективі.

Для виявлення проблем розвитку споживчого кредиту в Україні й визначення шляхів їх вирішення необхідно проаналізувати тенденції на ринку банківських споживчих кредитів і оцінити його стан за останні 5 років. Також дослідимо діяльність банків-лідерів цього сегменту, яким належить до 75 % ринку, й практику споживчого кредитування яких можна вважати домінуючим в Україні стандартом.

Як зазначалось у параграфі 2.1, на тлі загального згортання і зменшення обсягів кредитів населенню України останні 5 років обсяги споживчих (не інвестиційних) кредитів поступово відновлювались (див. табл. Г.5 дод. Г). Зважаючи на стан ринку

в 2012-2013 рр., навіть складалось враження, що «кредитний голод» в Україні спадає, і населенню знову стають доступними банківські кредити. Окремі фахівці це пов'язували з встановленням певної стабільності в економіці після кризи 2008 р., ростом доходів населення та поверненням банками доступних умов для позичальників [177, с. 8]. Автор вважає, що реальний стан і причини поживлення на ринку банківських споживчих кредитів зумовлені й іншими чинниками.

З метою з'ясування причин активізації на ринку кредитів населенню саме в сегменті банківських споживчих кредитів спочатку проаналізуємо структуру портфеля цих кредитів за строками та в розрізі валют. Інформацію ілюструє табл. Д.1 дод. Д. За результатами аналізу зроблено ряд висновків.

В цілому зміни характеризуються нерівномірністю. Але очевидне збільшення попиту населення на короткострокові кредити для задоволення поточних потреб. Так у 2008-2011 рр. споживчі кредити терміном більше 5 років становили більше половини всіх кредитів, в 2012 їх частка впала до 38 %, а у 2013 до 28 %. Натомість частка споживчих кредитів терміном до 1 року в кредитному портфелі постійно зростала. З 13,5 % у 2008 р. до 28,7 % у 2012 р. і більше 37 % у 2013- 2014 рр.

Динаміка структури споживчих кредитів в розрізі валют демонструє ще більшу нерівномірність і протилежність тенденцій. Кредити в доларах США переважали всі інші в 2008-2010 рр., становивши відповідно 61 %, 59 % і 54 % всіх споживчих кредитів виданих банками населенню. Після заборони видавати споживчі кредити в валюті частка валютних споживчих кредитів постійно зменшувалась і впала з 43 % - у 2011 р, до 28 % - у 2013-2014 рр. Обсяги та частка кредитів у гривні навпаки зростали аж до 2015 р. Зазначені зміни, з одного боку, зумовлені спочатку дозволом, а потім заборонаю надавати споживчі кредити населенню в іноземній валюті, з іншого продиктовані реальними ресурсними можливостями банків, які змінились з впливом іноземного капіталу й поступовим відновленням депозитів у гривні.

Аналіз територіальної структури ринку демонструє їх значну географічну концентрацію. Це підтверджує рейтинг регіонів [157], де лідирують Київська, Дніпропетровська, Одеська, Харківська, до 2014 р. Донецька області, на які припадає більше 2/3 обсягу всіх споживчих кредитів. Столичний регіон безперечний

лідер – його частка складає 40 % [178]. Це пояснюється промисловим потенціалом і відповідною концентрацією платоспроможного населення в цих регіонах.

Одним з важливіших аспектів аналізу ринку банківських споживчих кредитів є вивчення динаміки процентних ставок за кредитами. Протягом 2005-2008 рр. зростання процентних ставок було поступовим і незначним. Більш помітні зміни відбулись після кризи, з кінця 2008 року процентні ставки по споживчих кредитах в цілому демонструють нерівний, але ріст. Інформацію представлено у табл. Д.2 і рис. Д.1 додатку Д. При цьому, аналіз ціни споживчих кредитів у розрізі валют свідчить, що протягом останніх років постійно зростали ставки по кредитах у гривні й змінно зменшувались і збільшувались у доларах США. Це ілюструє рис. 2.13.

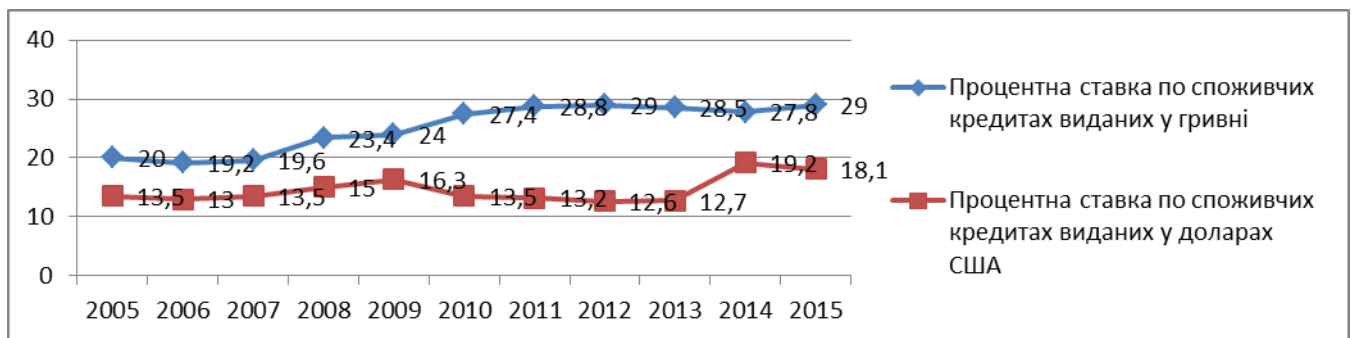

Рис. 2.13. Процентні ставки за споживчими кредитами банків України у розрізі валют у 2005-2015 рр., (середньозважені річні ставки, %)

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Однією з причин зменшення ставок по валютних кредитах виступає, знову ж таки, заборона надавати споживчі кредити в валюті, що зумовило зменшення попиту на валютні депозити й вплинуло на зменшення їх ціни.

Водночас зростанню вартості споживчих кредитів у гривні сприяло декілька чинників. На думку автора, головними об'єктивними чинниками є: зростання вартості гривневих депозитів, зумовлене збільшенням попиту на них з боку банків після відпливу іноземного капіталу; зростання рівня інфляції; стійкий попит з боку населення на тлі збільшення його доходів (у період до 2014 р.).

Окремі експерти однією з причин росту ставок за споживчими кредитами в Україні після кризи також називають «вилучення» НБУ з ринку в 2011 р. «надлишкової ліквідності» [157, 159]. За цією версією, в результаті «вилучення» дефіцит ліквідності спровокував не лише різкий стрибок ставок за міжбанківськими

кредитами, а й подорожчання популярних кредитів. В той же час, висловлюється й думка, що підвищення процентних ставок зумовлене й подорожчанням гривневих ресурсів, що сталося на тлі згортання валютного споживчого кредитування.

Ми вважаємо, що стрімкий ріст процентних ставок по споживчих кредитах у гривні після кризи в значній мірі зумовлений також підвищенням рівня їх ризиків. В сучасних реаліях на кредитному ринку банки не можуть відмовитись від активного надання споживчих кредитів населенню й компенсують ризики, що пов'язані зі зниженням платоспроможності позичальників, підвищеними ставками за кредитами. Детально думка автора з цього питання буде викладена далі.

При цьому, на думку автора, високі процентні ставки за депозитами в гривні, якими банки повертали й продовжують повертати клієнтів після кризи, по-своєму зумовили основну цільову й строкову направленість споживчого кредитування після 2008 р. Висока вартість депозитів разом з підвищеними ризиками нестабільності економічного середовища в Україні дає можливість банками направляти основні ресурси лише в менш ризикові короткострокові споживчі кредити. Крім того саме в ці кредити банки можуть закладати найбільшу маржу.

Як зазначалось у параграфі 1.2, особливості сприйняття фізичними особами ціни споживчих кредитів, що базується на психологічному аспекті, на тлі низької фінансової обізнаності населення України й недосконалого законодавства довгий час дозволяли багатьом банкам маніпулювати реальними процентними ставками й закладати надвисоку маржу в певні види споживчих позичок.

Отже, основними чинниками пошквалювання ринку споживчих кредитів після кризи 2008 р. виявлені: заборона валютного кредитування населення; зростання доходів населення й попиту на споживчі кредити; загальний дефіцит і відсутність довгострокових ресурсів; загальна економічна невизначеність і зростання ризиків кредитування; підвищення рівня інфляції та висока вартість депозитних ресурсів; висока маржинальність споживчих кредитів.

Представлений аналіз пояснює причини пошквалювання й дає загальне уявлення про зміну структури попиту на споживчі кредити. Більш повно про реалії сучасного стану ринку банківських споживчих кредитів в Україні дасть аналіз його продуктів.

Одразу відмітимо, що в 2011-2014 рр. споживчі кредити банків помітно відрізнялися від тих, які пропонувалися, наприклад, у 2008 р. Різниці зумовлені, в основному, скороченням термінів споживчих кредитів і введенням у продаж нових продуктів. Хоча окремі риси кредитів залишилися незмінними, зокрема, високі процентні ставки - середня переплата кредит на товари становила 30-100 % за рік [157]. За багатьма пропозиціями банки продовжували декларувати «нульову» процентну ставку й активно використовувати щомісячні комісії, які нараховуються на всю суму кредиту протягом усього терміну кредитування. Більшість кредитних продуктів мали і схожі умови видачі - швидкість оформлення (20-30 хв.), мінімальна кількість документів, відсутність поручителів. У спробі завоювати частку швидко зростаючого ринку споживчих кредитів багато банків в Україні знову послабляли вимоги до позичальників, кредити ставали більш доступними відносно першого внеску, відношення суми кредиту до вартості застави, величини боргу та доходів. Водночас при використанні застави за кредитами часто не відкидалось страхування.

Завдяки цьому в 2011-2014 рр. на ринку споживчих кредитів активно розвивався лише сегмент дрібних кредитів - це готівкові кредити, кредитні карти та кредити на споживчі товари. Вони й забезпечили поживлення цього сегменту.

Водночас населення все менше брало кредити на придбання автотранспорту (далі автокредити). Попри значне збільшення обсягів продажів автомобілів у 2012 р. порівняно з 2011 р., частка кредитних продажів знизилася на 15–20 %, хоча банків, що пропонували кредити на нові іномарки, у 2012 р. побільшало втричі [157].

На думку автора, однією з основних причин зменшення попиту на автокредити стало їх подорожчання на тлі не зростаючих реально доходів фізичних осіб. Хоча в першій половині 2012 р. середня ціна автокредитів знижувалася, з осені вона пішла вгору. Приріст реальних ставок за рік склав у середньому 0,8-2,0 % (залежно від терміну кредиту), у підсумку ставки склали 18-21 % реальних річних [157]. 2013 рік відзначився зниженням процентних ставок і значним ростом кількості пропозицій. найдешевшими залишалися кредити на придбання нового авто терміном на 1 і 2 роки, середні ставки за якими становили відповідно 17 і 19 % річних [157]. Проте це не спасло ситуацію, у 2013 р. поживлення на ринку авто кредитів також не сталось.

Автор вважає, крім зазначених чинників, зменшенню попиту на автокредити сприяло введення в 2013 р. утилізаційного мита на ввезення іноземних автомобілів [179], що, навряд чи підтримало вітчизняного виробника, але негативно вплинуло на динаміку авторинку в цілому. 2013 рік став роком суттєвого скорочення продажів на авторинку України. Всіма операторами було реалізовано 201,6 тис. шт. нових автомобілів, що на 7,5 % менше ніж у 2012 р. [180]. У результаті, під дією різних чинників, за 2013 р. частка автокредитів у роздрібному портфелі банків також помітно знизилася з 10,0 % (на 01.01.2013) до 8,5 % (на 01.01.2014) [51].

За результатами аналізу сегменту банківських автокредитів зроблено висновок, що цей напрямок кредитування в Україні є відносно розвиненим - на ринку такі кредити пропонує багато банків, а отже існує відносно високий рівень конкуренції. Проте в цілому протягом 2011-2014 рр. в цьому сегменті ринку спостерігається тенденція падіння обсягів кредитів і кількості банків, що надають такі кредити. Причин декілька: нестача довгострокових ресурсів і невизначеність щодо їх майбутньої ціни, висока частка проблемних кредитів у вже виданих, зменшення попиту на автомобілі через низькі доходи населення, відсутність можливості в банків нескінченно збільшувати рівень ефективної ставки для фізичних осіб з метою компенсації ризиків і вартості ресурсів. Не зважаючи на значну кількість банків і пропозицій, реальна ціна авто кредитів залишається високою для населення України. За підрахунками автора, при термінах кредитування до 5 років, позичальник все рівно в середньому переплачує майже 100 % вартості автомобіля додатково (не враховуючи додаткових комісій і страхування).

В той же час, поступово згортаючи середньострокові кредитні програми, багато банків аж до середини 2014 р. все активніше надавали споживчі кредити на поточні потреби, визначаючи їх масовими й високо прибутковими. В основному це були: кредити на конкретні споживчі товари; безцільові грошові готівкові кредити (так звані «кеш кредити» від англійського «cash» - готівкові гроші); кредитні картки. При чому в структурі споживчих безцільових кредитів протягом останніх років також відбулись структурні зміни, що мають свої причини й наслідки.

Банківський кредит на товари, як правило, оформлюється за тристоронньою схемою (банк - продавець – покупець-позичальник), або за наявності рахунку-фактури. Фактично позичальник отримує не кошти від банку, а безпосередньо товар від продавця, вартість якого сплачує банку поступово згідно умов відстрочення платежу. Основна перевага цього кредиту в тому, що за потреби купівлі конкретного товару для його оформлення не потрібно діставатися до відділення банку. Клієнт може обрати необхідну річ в магазині й тут же, за наявності паспорта та ідентифікаційного коду оформити кредит. Ці кредити були популярні у населення до кризи 2008 р. [181, с. 10, 182] і, незважаючи на високу реальну ціну, залишались такими до кінця 2013 р. Товари в кредит у 2013 р. пропонували 7 банків серед 50 лідерів за активами й декілька менших. Проте помітні зміни відбулися у 2014 р., коли не зважаючи на зниження банками цін (за 1 квартал у середньому з 50 % до 32 %), попит на товарні кредити спав, а пересічний позичальник став все більше цікавитися готівкою. У першій половині 2014 р. товари в кредит пропонували вже 3 банки з 50 найбільших [157]. Нецільові ж грошові кредити у 2014 р. не втратили популярності, якої набули ще у 2012-2013 рр. На думку автора, цьому є дві основні причини: відкладений попит українців на конкретні товари в умовах невизначеності, а також більша «зручність» безцільового грошового кредиту, що одночасно надає позичальнику запас ліквідності і певний маневр щодо задоволення поточних потреб.

Грошовий кредит надається готівкою (кеш-кредит) або шляхом видачі кредитної карти, на яку перераховуються позичені гроші. Він є одноразовою позичкою, що, як правило, повертається у розстрочку, клієнт після вказаного терміну зобов'язується повернути кошти разом з процентами. Картковий кредит, як правило, має відновлювальний ліміт заборгованості. При цьому визначення цільового призначення таких кредитів є достатньо умовним. Моніторинг цільового використання коштів по них банк проводити не може й не буде.

У збільшенні пропозиції цих кредитів є позитивні й негативні моменти. На думку автора, з одного боку, ці позички більш зручні для учасників банківського споживчого кредиту, бо мають двосторонню схему й, тому, простішу процедуру видачі й погашення, особливо щодо більш технологічних кредитів з використанням

кредитних карт. З іншого боку, безцільові грошові кредити більше зумовлюють неефективне використання коштів позичальником. Вільні кредитні ресурси (або можливість скористатися ними за умови овердрафту) через ірраціональні мотиви часто спокушають людину до їх надмірного (нераціонального) витрачання. Це, в свою чергу, збільшує обсяги кредитування і можливості отримання більших доходів банком, проте може й, навпаки, зумовити втрати, коли нераціональне використання коштів призводить до розчарування позичальника, й може негативно впливати на мотиви погашення ним кредиту. Тому використання таких кредитів потребує від потенційного позичальника більш зваженого підходу до доцільності його отримання, а від банку такого ж зваженого підходу до оцінки позичальників.

Слід відмітити, що хоча стрімким розвитком відрізнялись всі готівкові кредити, в ніші кеш-кредитів банки особливо активно йшли назустріч клієнтам і відкривали все більше пунктів продажу у 2012-2013 рр. Як правило, такі пункти знаходяться в великих торговельних центрах та в місцях високого рівня трафіку людей. Саме відкриття таких точок продажу кредитів стало значним маркетинговим здобутком у розвитку цих продуктів банками-лідерами ринку. Кредит готівкою (без картки та без застави) був абсолютним хітом продажу на ринку споживчих кредитів аж до середини 2014 р. Їх пропозиція останні 3 роки росла шаленими темпами. В 2012 р. кількість програм у сегменті збільшилася на 130-160 %, асортимент розширився в 2-2,5 рази [157]. У 2013 р. кількість програм до 1 року зросла до 225, а до 3 років - виросла до 199. Із розширенням асортименту й пропозиції збільшувалась і кількість банків. Число тих, що пропонували беззаставні кредити готівкою на 1 і 3 роки, протягом 2012-2013 рр. зросла з 14 і 9 до 32 і 30 відповідно [157].

На думку автора, збільшення кредиторів і пропозицій на ринку підвищувало конкуренцію на ринку й мало б сприяти зниженню процентних ставок, проте цього не відбувалось. Не зважаючи на незначне падіння в кінці 2013 р., загалом за 2012-2013 рр. середній ріст ставок склав 6-7 в.п. з 50-53 % реальних річних на початку 2012 р. до 57-59 % – в кінці 2013 р. [157].

У 2014 р. ситуація в сегменті нецільових готівкових кредитів змінилась. На тлі економічної нестабільності в країні багато банків через підвищення ризиків цього

напрямку кредитування просто згорнули його. За результатами 2014 року кількість банків, що пропонували готівкові кредити зменшилась на 35 %, зменшилось і число пропозицій [157]. Основними причинами стали: вплив депозитів населення та зменшення ліквідності банків, нова хвиля неплатежів і зростання проблемної заборгованості. Проте й банки, що залишились працювати в сегменті, закрили найбільш ризиковані програми й переглянули підходи до надання нових кредитів. У зв'язку з невизначеністю щодо зміни платоспроможності клієнтів на перспективу банки, що продовжували надавати беззаставні готівкові кредити, поруч з підвищенням вимог до позичальників знову підвищили процентні ставки.

На відміну від стрімкого розвитку готівкових грошових кредитів в Україні розвиток споживчих кредитів з використанням платіжних карт характеризується нерівномірністю й відсталістю. Карткові кредити активно видавалися банками в період до кризи [183, с. 18], на початок 2008 р. на руках у українців налічувалося 10 млн. «кредиток» [151]. Правда, значну частину в них складала ті, за допомогою яких видавалися одноразові кеш-кредити. Зі згортанням споживчого кредиту банками кількість кредитних карт зменшувалась. Ситуація покращилась на тлі загальної активізації споживчого кредитування - за підсумками 2011 р. кількість виданих банками кредитних карт зросла на 2,6 млн. до 8,2 млн. шт. [157]. Протягом 2012-2013 рр. кількість активних кредитних карт знову зменшувалась, у середині 2013 р. їх було 7,24 млн. шт., що на 10 % менше ніж на початок 2013 р. (8,08 млн. шт.), а частка «кредиток» у активних платіжних картах за січень-червень 2013 р. знизилась з 24,4 % до 23,6 % [51]. Наведені дані не свідчать про високу популярність цих кредитів. Поступове, хоча й повільне, збільшення їх обсягів було основною відмінністю нецільових споживчих кредитів у 2013 р. Банки активізувались щодо карткових кредитів і до кінця року кількість активних кредитних карт збільшилась до 8,7 млн. шт., на кінець 1 кварталу 2014 р. їх число досягло вже 9,3 млн. шт. [157].

При цьому основною тенденцією і чинником розвитку карткових кредитів стали більш привабливі умови для клієнтів. Зміни стосувались вартості кредитів, термінів кредитування, максимальної суми лімітів. Банки прагнули вдосконалювати пакет послуг: існування пільгового періоду, дистанційного встановлення кредитного

ліміту, інших додаткових сервісів. Тобто в цілому сегмент ставав більш технологічним. В цілому ж, карткові кредити в Україні ще явно відстають від готівкових через низький рівень користування населення платіжними картками.

Автор же вважає карткові кредити перспективними (через переваги кредитної картки як інструменту розрахунків). Перспективність цих кредитів усвідомлюють банкіри й активніше залучають клієнтів до їх отримання. Сумніви викликають лише «методи популяризації» цих кредитів – процентні ставки по них постійно ростуть і є одними з найвищих у сегменті нецільових кредитів. Середня реальна вартість користування коштами за картковими кредитами на кінець 2013 р. складала 50 % річних, по окремих пропозиціях ефективна ставка перевищувала 90 % [157]. При цьому банки проявляли значну лояльність при їх видачі: мінімальний пакет документів, відсутність поручителів і довідок про доходи. У кінці 2013 р. без підтвердження доходів оформити кредитну картку можна було в 8 банках з 50 найбільших, окремі банки не вимагали й офіційного працевлаштування [157]. На думку автора, за відсутності якісної інформації про позичальників, українські банки, популяризуючи доступністю карткові кредити, робили їх високо ризиковими.

Як і в цілому на ринку, ситуація в цьому сегменті карткових кредитів у 2014 р. також змінилась, невизначеність щодо платоспроможності позичальників спонукала банки переглянути підходи до їх надання. За першу половину 2014 р. одні - згорнули цей напрямок кредитування (число банків з 50 найбільших скоротилась удвічі - до 10), інші ж – суттєво підвищили процентні ставки. Середня реальна вартість використання коштів за кредитними картами в липні 2014 р. склала 65 %.

Не зважаючи на зміни в поведінці банків на ринку споживчих кредитів у 2014 році, нецільові кредити залишались його лідерами. Найбільшою привабливістю описаних кредитів для позичальників поруч з доступністю є їх технологічна зручність. Так, щоб отримати кредит на авто необхідно його застрахувати, поставити охоронну сигналізацію тощо, а кредит на невідкладні потреби отримують грошима й витрачають на свій розсуд без зайвих вимог і обмежень з боку кредитора. Такий кредит не прив'язаний до предмету купівлі, а сума позички надходить позичальнику, а не на рахунок компанії продавця.

Крім того, в сучасних нестабільних економічних умовах населення України все частіше використовує нецільові грошові кредити для фінансування своїх поточних потреб. Не бажаючи відмовлятися від звичної якості життя, за допомогою них домашні господарства ліквідують розриви ліквідності. Банки ж продовжують (хоча обережно) надавати ці кредити з огляду на відсутність альтернативи вкладень. У 2014 р. їх пропозиція була продиктована надлишком ліквідності через обмеженість можливостей банків кредитувати підприємства та інвестиційні потреби населення.

Таким чином, проаналізовані кредитні продукти стали вигідною комбінацією для банків, що працюють у сегменті - стійкий попит від клієнтів і передбачувана (позитивна) дохідність. В умовах відсутності довгострокових джерел і значної невизначеності розвиток цих продуктів (кеш-кредити, кредитні картки) залишився найбільш прийнятним. Для клієнтів вони привабливі доступністю отримання. Банки ж, попри більший ризик цих кредитів (вони, як правило не забезпечені), активно розвивали їх з причини короткостроковості й максимальної маржинальності.

Описані споживчі кредити високо ризикові відповідно до класичних постулатів теорії кредиту, проте рівень їх ризику підвищували й специфічні аспекти практики їх надання банками. За своєю суттю беззаставні споживчі кредити персональні, такі, що надаються під довіру до особи, її кредитоспроможності. Все частіше це – експрес-кредити, по яких, за високої конкуренції, на ідентифікацію і моніторинг клієнта виділялось замало часу (іноді 15-20 хвилин). За цими кредитами часто не вимагали підтвердження доходів, а рішення про видачу, як правило, приймалось на підставі скорингової оцінки, ефективність якої залежить від якості відповідних програм і їх тривалої апробації на конкретному ринку. Але не у всіх українських банків скорингові програми такі. З цієї причини, прийняті рішення часто були необґрунтовані й неправильні, тому що, незалежно від кредитної історії й платоспроможності, всі позичальники розглядались на однакових умовах, тобто, не відбувалось їх реальної диференціації. Однією з причин ситуації є слабка співпраця банків з кредитними бюро й нерозвиненість цього сегменту інфраструктури ринку в Україні. Тому банки в своїх програмах кредитування відштовхувались не стільки від параметрів суб'єкта кредиту, як розробленого продукту. В результаті такого

«відбору» поза інтересами банків залишались сумлінні й платоспроможні клієнти, натомість, росла кількість недобросовісних клієнтів і шахрайств.

На думку автора, саме приховані ризики кредитів суттєво впливали на рівень процентних ставок за ними. Високими ставками банки компенсували не лише витрати на дорогі депозитні ресурси, а й ризики беззаставних кредитів. За оцінками фахівців середній рівень їх неповернення складає 20-25 % [157], що до 2014 р. перекривалось їх високою ціною. Сумлінні позичальники платили й за себе, й за тих, хто цього не робив. Попри прогнози фахівців щодо зменшення ціни споживчих кредитів, у 2013-2014 рр. стабільного зниження ставок не відбулось. На тлі поступового розгортання інфляції процентні ставки з різною динамікою зростали в усіх сегментах ринку. Підігрівав ситуацію й не спадаючий попит на кредити з боку українців, що не могли утриматись від спокуси мати омріяні блага сьогодні. Тому висока ціна споживчих кредитів для багатьох позичальників, що залишаються фінансово необізнаними, не стала перепорою для отримання бажаних благ у кредит.

Закінчуючи продуктивний аналіз ринку банківських споживчих кредитів, слід вказати на деструктивний характер описаних вище дій банкірів. Підтримуючи споживацькі витратні настрої населення, останні 3-4 роки банки повторювали помилки, допущені до кризи 2008 р. Конкуруючи між собою, протягом 2011-2013 років вони спрощували доступ позичальників до споживчих кредитів. При цьому оцінка кредитоспроможності (як така) часто фактично не здійснювалась, скорингові технології використовувались формально [184, с. 141]. Це знижувало якість оцінки позичальників і кредитів в цілому. Лише в 2014 р. після суттєвого зниження платоспроможності позичальників банки кинулися «переглядати» скорингові програми й підходи до кредитування в цілому. Автор вважає, що така безпечність банкірів у значній мірі сприяла новому росту проблемної заборгованості в 2014 р.

В результаті аналізу ринку банківських споживчих кредитів у розрізі його продуктів встановлено, що найвиразнішою продуктовою тенденцією ринку в 2012-2014 рр. була активна пропозиція беззаставних нецільових кредитів, завдяки ним споживчі кредити залишились лідерами росту кредитів населення, а банки змогли активізувати роздрібне кредитування після кризи 2008 р.

При цьому, автор вважає, що особливий вплив на тенденції ринку банківських споживчих кредитів України в цілому чинили окремі його учасники.

У зв'язку з цим далі досліджено структурні зміни ринку банківських споживчих кредитів України, в розрізі кредиторів. Для цього, порівнявши активи банків 1, 2, 3 групи було складено рейтинг банків-лідерів споживчого кредитування в Україні, в основу якого покладено розмір портфеля кредитів наданих населенню. В рамках дослідження було проаналізовано тенденції останніх 8 років і оцінено ефективність операцій з кредитування населення в окремих банках-лідерах. Інформацію про зміни в групі-лідерів ілюструють табл. Е.1 і табл. Е.2 додатку Е.

При виборі періодів аналізу автор вважав доцільним розглянути крайні точки, які б характеризували стан ринку від «буму» кредитування (початок 2007 р.), під час кризи (початок 2009 р.), до сьогоденних реалій, особливо ті зміни, що відбуваються на ринку банківських споживчих кредитів останні 2-3 роки (2012-2014 рр.). Порівнюючи результати з іншими рейтингами [157, 177, 185], відмітимо, що в цілому представлена ситуація є схожою. До першої п'ятірки найбільш активних кредиторів населення донедавна входили: «Приватбанк», «Дельта банк», «ОТП Банк» «Альфа-банк», «ПУМБ». За результатами аналізу змін у групі лідерів у 2007-2014 рр. автором визначено певні характерні тенденції.

Є очевидним, що стрімко зростали в рейтингу, або стабільно посідали перші позиції банки з активною політикою кредитування фізичних осіб (Дельтабанк, ОТП, ПУМБ, Альфабанк). Крім доступності, кредити цих банків характеризувалися високими реальними процентними ставками й такими ж високими ризиками. Відмічається висока маркетингова активність цих банків (широка представленість на точках продажу, масивна реклама тощо), часто, заохочуючи клієнтів, банки просто нав'язували свої кредитні продукти.

Найбільший банк України Приватбанк залишався в лідерах, у першу чергу, завдяки своїй системності. В структурі його активів кредити населенню останні 5 років займали частку в межах 20-23 %, і не були основним видом кредитування, хоча, відповідно до стратегії банку, обслуговування роздрібних клієнтів входить до пріоритетних напрямків його діяльності [186]. Інформацію представлено у табл. Ж.1

дод. Ж. Частка, яку займає банк на ринку, також є постійною (близько 10-12 %). Задля утримання лідируючих позицій, менеджменту банку доводиться постійно відслідковувати тенденції на ринку ритейлу й відповідати сучасним новаціям. Тому кредитні продукти Приватбанку мають ознаки, притаманні продуктам інших банків-лідерів. Серед них основні позитивні - новітні технології обслуговування клієнтів, а негативними є високі процентні ставки за кредитами й закладені ризики.

Банки з більш консервативними підходами (Ощадбанк), або такі що знаходились у стані визначення своєї середньострокової стратегії (Укрсоцбанк, Укрсиббанк, Фінанси та Кредит, Укргазбанк), а також ті, що повільно згортали програми споживчого кредитування, втрачали позиції. Окремі банки (наприклад, Райффайзенбанк Аваль) свідомо виходили з сегменту [187, 188].

Вражало стрімке зростання в рейтингу банків, що здійснювали діяльність фокусовану на сегмент споживчих кредитів. Найбільші досягнення були в Дельта Банку. Завдяки активній діяльності на ринку роздрібних кредитів банк за результатами 2013 р. не лише зайняв 2 місце рейтингу лідерів роздрібногo кредитування, а й зайняв 4 місце в Україні за розмірами активів. Правда банк нарощував активи й за рахунок купівлі боргів інших установ [189]. І як свідчить проведений автором аналіз, саме ці дії призвели до погіршення якості кредитних активів. У 2014 р. це проявилось помітним ростом проблемних кредитів [175]. У результаті в 2014 р. банк закрит найбільш ризикові програми і скоротив видачу нових споживчих кредитів. Інформацію ілюструють табл. 3.1 додатку 3.

Але це не спасло ситуацію. На думку автора, кредитна активність банку була в цілому занадто агресивною й невваженою. Такі дії менеджменту на тлі погіршення макроекономічної ситуації в Україні привели банк до фактичного банкрутства. На початку 2015 р. в установу було введено тимчасову адміністрацію. Але, враховуючи масштаби діяльності банку, зокрема обсяги залучених депозитів населення, з метою виведення неплатоспроможного АТ «Дельта Банк» з ринку найменш витратним способом, Фонд гарантування оголосив про пошук потенційних інвесторів [190].

За темпами просування по рейтингу не відставали Платіnum Банк і Банк «Русский Стандарт», які ніколи не входили у 1 групу за активами, але увійшли у

число лідерів роздрібного кредитування. Ці банки також позиціонувалися на ринку, як роздрібні установи, що спеціалізуються на кредитуванні фізичних осіб. Частка приватних кредитів у сукупному кредитному портфелі цих банків станом на 01.01.2014 р. склала відповідно 100 % і 97 %.

В результаті проведеного аналізу змін у складі банків-лідерів ринку споживчих кредитів автор дійшов висновку, що навіть серед великих установ після кризи 2008 року була відсутня єдина стратегія поведінки щодо кредитування населення. Одні банки явно розвивали цей напрямок діяльності, інші ж – його явно згортали.

Найбільш виразно це проявлялось останні 2-3 роки. Так, протягом 2012-2013 років комерційні банки в цілому продовжували нарощувати роздрібний кредитний портфель, особливо інтенсивно в другій половині 2013 р. Лише за III квартал 2013 року портфель цих кредитів виріс на 8,06 млрд. грн., що вдвічі більше ніж за два попередніх квартали [51]. Хоча приріст портфелю спостерігався в багатьох банках, найпомітнішим він був серед найбільших (72 % приросту всього роздрібного портфелю банків України). Найбільший приріст роздрібних кредитів був у Дельта Банку (+1,65 млрд. грн.) і Приват Банку (+1,59 млрд. грн.) [191].

Серед великих банків також виділявся ОТП Банк. Інформацію представлено в табл. И.1 додатку И. За III квартал 2013 р. банк приростив роздрібний портфель на 949 млн. грн., чим значно забезпечив приріст портфелю всієї 2 групи, яка в цілому наростила його на 847 млн. грн. Серед невеликих і середніх банків найбільший приріст роздрібних портфелів забезпечили Платіnum Банк (+494 млн. грн.), Банк Ренесанс Капітал (+139 млн. грн.), Ідея Банк (+103 млн. грн.) [191]. В результаті, за підсумками 2013 року 42-й за розміром активів Платіnum Банк за приростом роздрібних активів поступився лише лідерам Дельта Банку, Приват Банку й ОТП Банку. Акцент у кредитуванні в цих банках був зроблений на кредити готівкою. Як пояснювали їх керівники, ріст обсягів споживчих кредитів у 2013 р. також відбувся завдяки оптимізації оцінки кредитоспроможності позичальників і розширенню мережі і активізації роботи на точках продажу у магазинах-партнерах [192].

Водночас, серед тих, хто був у лідерах до кризи 2008 р., є банки, які скоротили свій роздрібний портфель. Серед 15 найбільших, протягом 2013 р. цей портфель

скоротили ВТБ Банк – на 75,6 млн. грн. і Укрсиббанк – на 36,5 млн. грн. Поточна ситуація в цих банках зумовлена високими темпами погашення заставних кредитів і низьким рівнем видачі нових. Керівництво установ пояснювало це невизначеністю подальшої стратегії банків на ринку. Найбільше скорочення роздрібного кредитного портфелю було зафіксовано в Укрінбанку (-59 млн. грн.), Банку Форум (-98 млн. грн.), у Кредитпромбанку (-81,6 млн. грн.), активи якого у 2013 було переведено в Дельта Банк. В цих установах скорочення портфелю пояснювали переорієнтацією кредитної політики в бік корпоративних клієнтів. Є банки, що після кризи 2008 р. взагалі відмовились від ритейлу, але це в основному дрібні установи.

Підсумовуючи аналіз структури банківського ринку споживчих кредитів у розрізі учасників, узагальнимо інформацію даними про його концентрацію. Для цього розрахуємо коефіцієнт ринкової концентрації (CR3), що є відношенням обсягів споживчих кредитів 3-х лідируючих банків, до обсягу кредитів всіх банків.

$$CR3 = \frac{V_{sk3}}{V_{sk}} * 100 \%, \quad (2.1)$$

де: V_{sk3} – обсяг споживчих кредитів населенню трьох банків лідерів;

V_{sk} - загальний обсяг банківських споживчих кредитів населенню.

Чим нижчим є показник CR-3, тим краще розвинута конкуренція в сегменті.

На підставі інформації про обсяги банківських кредитів населенню України здійснено розрахунок концентрації ринку. Інформацію ілюструє табл. 2.3

Таблиця 2.3

**Рівень концентрації ринку банківських споживчих кредитів населення
в Україні в 2006-2014 рр.**

Показник	2006	2008	Зміна 2006- 2008	2011	Зміна 2008- 2011	2013	Зміна 2013	2014	Зміна 2014
Обсяги кредитів населенню всього, млрд. грн.	82,0	280,5	+198,5	201,2	-79,3	187,6	-13,6	189,9	+2,3
Обсяги кредитів населенню 3-х банків-лідерів, млрд. грн.	31,8	81,8	+50,0	64,2	-17,6	+42,0	-22,2	47,1	+5,1
CR-3,%	38,8	29,2	-9,6	32,4	+3,2	22,3	-10,1	24,7	+2,4
CR-20,%	62,5	74,5		77,0		57,4		59,1	
Кількість банків з часткою ринку не менше 1%	17	18	+1	21	+3	18	-3	19	+1

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Наведені в табл. 2.3 дані свідчать, що ринок кредитів населенню в Україні є помірно-концентрованим, рівень CR-3 до кризи становив 29-38 %, а після - спостерігається тенденція його зниження (22-24%), що свідчить про підвищення конкуренції. Для порівняння, в Росії цей показник до кризи тримався на рівні близько 50 %, що свідчить про нижчий рівень конкуренції на ринку. При цьому кількість банків, що займають частку ринку не менше 1 % складала близько 10 [193]. В Україні таких банків у середньому в 2 рази більше (див. табл. 2.3).

Також відмітимо, що найнижчою конкуренція на ринку була в період до «буму» кредитування (2006-2008 рр.). У цей час значення показників CR-3 і CR-20 були одними з найбільших (38,8 % і 74,5 %). При цьому лідерство на ринку займали банки, які, в першу чергу, активно надавали кредити на купівлю житла (Приватбанк, Райффайзенбанк Аваль, Укрсиббанк, Укрсоцбанк), значну частку ринку (10 %) цим банкам забезпечили житлові кредити. На відміну від того, останні 3 роки висхідні зміни в рейтингу ставались за рахунок кредитів споживчих. Означені банки ще залишаються в лідера завдяки значним обсягам наданих населенню іпотечних кредитів, проте, згортаючи сегмент кредитування житла, ці установи втрачають свої позиції. Водночас, значне переформування в групі лідерів, що протягом 2012-2014 років спостерігається на ринку кредитів населення України, відбувається завдяки нарощення / згортання банками споживчих кредитів. Частка ринку найактивніших Приватбанку й Дельтабанку на початок 2014 р. склала, відповідно, 11,9 % і 7,4 %.

Враховуючи, що домінуючим напрямком кредитування населення банками після кризи 2008 р. стало споживче неінвестиційне кредитування, при цьому відбувається зменшення показників CR-3 і CR-20, зробимо висновок, що розвиток цього напрямку сприяв підвищенню конкуренції в сегменті кредитування населення. Проте, як свідчить попередній аналіз, це не відбилося позитивно ні на ціні кредитів, ні на якості кредитних портфелів, ні на загальних результатах діяльності банків.

Незважаючи на високу дохідність операцій споживчого кредитування, банки не отримували відповідні прибутки з них через реалізацію високого рівня ризику. Це доводить інформація про показники ефективності діяльності 3 банків-лідерів ринку споживчого кредитування (Приват Банк, Дельта Банк, ОТП Банк), що представлено

в додатках Ж, З, И. Проведений автором аналіз доводить, що рівень прибутків і показники рентабельності, а також окремі показники ефективності кредитних операцій цих банків, не зважаючи на збільшення масштабів кредитування погіршувались останніми роками. При цьому, встановлено залежність, що чим активніше поведився банк на ринку банківських споживчих кредитів останні 5 років і чим агресивніша була його кредитна політика, тим виразнішими були негативні наслідки таких дій при погіршанні макроекономічної ситуації і настанні кризи 2014 року. Як вже зазначалось, безперечний лідер рейтингу приросту кредитів населенню за період дослідження (з 2007 по 2014 рр.) Дельта банк фактично збанкрутував. Натомість ОТП Банк, що проводив найбільш обережну діяльність у сегменті серед трьох досліджуваних банків мав найкращі показники. Це доводить існування суттєвого взаємозв'язку між розвитком споживчого кредиту й економічними циклами, що обов'язково необхідно враховувати в перспективі.

Водночас, автор вважає, що негативні реалії сучасного стану й розвитку ринку банківських споживчих кредитів в Україні, багато в чому, спричинені незваженою кредитною політикою й недосконалою методологією кредитного процесу. З причини відносно недовгої самостійної практичної діяльності вітчизняним банкам явно недостає власного досвіду формування й впровадження кредитної політики. Крім того при її формуванні банкірам необхідно було постійно підлаштовуватись під перманентні кризи - економічні, політичні, платіжні, а згодом, глобальну, що протягом всього періоду становлення спіткали банківську систему України.

До того ж, на початку своєї діяльності в банків України була відсутня цілісна концепція кредитної політики як такої. Перші банкіри самотужки освоювали тонкощі професії по західних підручниках. В цей час бракувало і нормативних документів, що регламентували б дії працівників при проведенні кредитних операцій. Далі банки України неодноразово змінювали, часто кардинальним чином, вектор кредитної політики, в тому числі, щодо фізичних осіб.

В економічній літературі обґрунтовано, що більшість банків у країнах з перехідною економікою на початку діяльності використовували універсальний підхід до клієнтів. Це виражалось у використанні універсальних процедур і підходів

щодо формалізації банківських операцій, а також у пропозиції стандартного набору банківських продуктів і послуг, асортимент і якість яких залежали виключно від спроможності росту банку й кваліфікації менеджерів [195-198]. Тобто на початкових етапах розвитку вітчизняної банківської системи кредитні відділи банків стикалися, в тому числі, з непростю задачею оцінки ризиків при видачі кредитів населенню без відповідної методології й належної нормативної документації щодо управління ними. Порядок видачі кредитів в цей період був максимально спрощеним. До кінця 90-х років ХХ століття між кредитором і позичальником переважали чисто довірчі відносини, а документація, що надавалась банкам, аналізувалась слабо й поверхово, були розповсюджені, так звані, дружні кредити. Крім того, в силу низької активності на роздрібному кредитному ринку, комерційні банки України застосовували мінімальні процедури стандартизації при наданні кредитів фізичним особам.

До цього часу в міжнародній практиці був накопичений вагомий досвід управління кредитним ризиком і формалізації процедур кредитування, які ґрунтувалися на використанні запропонованих державними регуляторами стандартів, широкому використанні кількісних методів оцінки кредитного ризику й високому рівні автоматизації процесів управління ним. Адаптація цього досвіду й власна практика лише з початку 2000-х років дозволили сформувати в Україні загальні підходи до розробки й застосуванню мінімально необхідних критеріїв і параметрів вимог до позичальників, а також до параметрів кредитів. В цей період у багатьох великих банках формувались відділи з аналізу ризиків, застосовуючи підходи, характерні для консервативної кредитної політики.

Далі висхідний тренд української економіки на початку 2000-х років і макроекономічна стабілізація позитивно вплинули на розвиток кредитного ринку й збільшення його учасників. Потім зміцнення ресурсної бази й доступ до зовнішніх джерел фінансування забезпечили здатність банків задовольняти зростаючий попит населення на кредити. Водночас, це відбилося на уточненні стратегії більшості комерційних банків і переході їх на нові принципи ведення бізнесу. В прагненні збільшити свою ринкову вартість, максимізувати прибуток, реалізувати інші цілі українські банки почали застосовувати стратегії диференціації й фокусування,

поступово відмовляючись від універсальних стратегій і відхиляючись від принципу диверсифікації активних операцій.

Особливістю реалізації цих типів банківських стратегій стало виділення короткострокових фінансових показників (рентабельність, прибуток) у якості основних критеріїв ефективності діяльності [197-201]. Дійсно, до 2008 р. саме ті банки, що фокусувалися на певному сегменті кредитного ринку (наприклад, житлова іпотека) мали найкращі показники прибутку й рентабельності операцій (Укрсоцбанк, Укрсиббанк, Раффайзенбанк Аваль, Банк Форум, Банк Надра). Навіть висока частка проблемних і безнадійних кредитів не змінювали суттєво ситуацію, що було зумовлено високим рівнем процентних ставок і платежів.

Зі зміною макроекономічного середовища функціонування банків і їх стратегій сталися трансформаційні зрушення в підходах до кредитування фізичних осіб. Проявилась тенденція до лібералізації процесу кредитування. Новими чинниками розвитку кредитування фізичних осіб стали формат банку та його спеціалізація на окремих видах послуг. З'явилися банки зі спеціалізацією на кредитуванні фізичних осіб як окремому напрямку бізнесу («Укрсоцбанк», «Укрсиббанк», «Надра Банк», «Альфабанк», «Райффайзенбанк Аваль», інші). Вони стали пропонувати унікальні кредитні програми для населення, які базувалися на ліберальній процедурі видачі кредиту, механізм якої, водночас, містив високий рівень кредитного ризику банку. Поступово запропонована кредитна схема (з тією ж характеристикою – високий дохід, високі ризики) була освоєна іншими банками. Стандартні підходи до кредитування зробили споживчий кредит масовим. Успішний досвід роботи згаданих банків і дав старт стрімкому його розвитку в Україні.

Зростання обсягів споживчих кредитів зумовлене попитом населення й поступовим підвищенням конкурентної боротьби між банками були однією з помітніших тенденцій банківського бізнесу аж до серпня 2008 р. Повільно знижувалися процентні ставки по кредитах, зменшувався розмір першого внеску (допускалось його відсутність), а головне, все ліберальнішими ставали процедури оцінки кредитоспроможності позичальників. В цілому, підходи до організації процесу кредитування населення до кризи 2008 р. розвивались по «американському»

сценарію, що й сприяло кредитному «буму». Ситуація не була критичною в умовах стабільності й певної визначеності, проте світова фінансова криза 2008 р. внесла корективи й висвітила її деструктивний характер. Зростання «поганих» кредитів і позичальників привернуло увагу фахівців до проблеми якості кредитування та стандартів кредитоспроможності. На думку автора, існування універсальних, і водночас ґрунтовних процедур оцінки кредитоспроможності позичальників сьогодні стає важливим чинником не лише зниження кредитного ризику, а й забезпечення сталих позицій банку на кредитному ринку в цілому.

Результати проведеного вище аналізу свідчать, що за підсумками кризи 2008 р. у кредитній політиці банків певною мірою намітилася тенденція її корегування в бік до консервативних принципів. Так, протягом 2009-2010 рр. відповідні зміни відбувались по всіх напрямках кредитування, проте далі вони найбільше закріпились у кредитуванні житла. Поруч з підвищенням вимог до позичальників банки стали переглядати підходи до управління кредитним портфелем у цілому. Були підвищені вимоги до першого внеску й зменшені максимальні суми кредитів, їх відношення до забезпечення, введено надбавки до базової процентної ставки для окремих категорій клієнтів і за окремими продуктами. Сьогодні окремі банки або взагалі відмовились від видачі кредитів на купівлю житла в новобудовах або повністю закрили іпотечні програми.

При цьому під дією фінансової кризи 2008 р. в сегменті споживчих кредитів теж сталися зміни, але не такі кардинальні. Найбільш очевидні були в 2009 р., вони проявились зменшенням сум кредитів і підвищенням процентних ставок. Проте високі ставки по споживчих кредитах були чи не єдиною «консервативною» рисою політики банків у сегменті. Відносно загальної доступності споживчих кредитів і вимог до позичальників банки з 2010 до кінця 2013 р. ставали все ліберальнішими. Наскільки виваженими були такі дії банкірів буде видно згодом, проте вже у 2014 р. зі зміною макроекономічної ситуації відбулось нове зростання проблемних кредитів.

В цілому ж післякризовий сценарій розвитку банківської системи України буде продовжуватися й супроводжуватися подальшим згортанням роздрібних кредитних портфелів особливо в сегменті житлових й інших інвестиційних кредитів. Суттєві

зміни можуть статися лише за умови зниження рівня ризиків кредитної діяльності, зростання доходів населення, врегулювання законодавства, а також на тлі загальної економічної й політичної стабілізації в країні. На сучасному ж етапі в умовах значної невизначеності, дорогих ресурсів і їх дефіциту для багатьох банків розвиток споживчих кредитів є чи не єдиним напрямком діяльності, що дозволяє вижити. Населення через отримання кредитів більше долучається до банківських послуг. Тому, впроваджуючи споживчі кредити сьогодні, банки (залежно від обраної стратегії) певною мірою забезпечують більш-менш стійкі позиції, зберігають обсяги активів, збільшують доходи, а також напрацьовують клієнтську базу фізичних осіб, що за покращення кон'юнктури на ринку, може стати фундаментом їх майбутнього розвитку.

За результатами аналізу ринку банківських споживчих кредитів на основі використання критеріїв «якісна характеристика ринку» й «домінуюча банківська стратегія» автором визначено й систематизовано етапи його розвитку й виявлено основні трансформації. Результати ілюструє табл. К.1 дод. К.

На основі отриманих результатів зроблено висновок: у трансформаціях, що сталися на ринку банківських споживчих кредитів України присутні як позитивні, так і негативні зрушення, які відбувались під дією різних чинників. Поруч зі збільшенням його масштабів, зростанням конкуренції, розширенням продуктового ряду, послуг і числа клієнтів, існують проблеми, що наповнюють макроекономічний вплив споживчого кредиту негативним змістом. Серед них найактуальнішими являються: недосконала структура кредитних портфелів банків і високий рівень проблемної заборгованості населення в них; зниження ефективності кредитних операцій і доступності кредитів для населення. Ці проблеми гальмують розвиток споживчого кредиту в Україні й чинять негативний вплив на банки й банківську систему, тому потребують якомога скорішого вирішення.

2.3 Проблеми банківського споживчого кредиту в Україні та досвід їх вирішення

Проведений аналіз ринку банківських споживчих кредитів в Україні дав змогу виявити основні трансформації й найактуальніші проблеми його розвитку. При цьому, автор вважає, що вказані проблеми тісно пов'язані між собою і їх вирішення неможливе без усунення їх причин. Тому, ситуація, що склалася в банківському споживчому кредитуванні, та її врегулювання в цілях його ефективного розвитку вимагають детального аналізу чинників, що вплинули на появу виявлених проблем.

Для зручності подальшого дослідження чинники, що найбільше вплинули на появу проблем у банківському споживчому кредиті систематизовані автором за масштабністю й характером впливом.

Відповідно масштабності їх поділено на: внутрішні (банківські) й зовнішні (загальноекономічних).

Серед зовнішніх чинників виділено й розділено на 3 групи ті, що здійснюють на споживчий кредит в Україні найбільший вплив. Це ілюструє рис. К.1 дод. К. Чинники першої групи здійснюють стимулюючий вплив, другої - регулюючий, третьої – гальмують розвиток і чинять проблеми.

В аспекті перспектив подальшого розвитку споживчого кредиту особливої уваги заслуговують чинники, що його гальмують і спричиняють проблеми. Серед них найважливішими зовнішніми є: економічна й політична нестабільність, підвищення рівня інфляції, зниження реальних доходів і рівня життя населення, недосконале законодавство в сфері кредитування фізичних осіб, нерозвиненість інфраструктури кредитного ринку.

Враховуючи виявлені трансформації споживчого кредиту в Україні, а також зміни його ролі та значення в її розвитку, що сталися з поширенням фінансової глобалізації, автор вважає необхідним виділяти фінансову глобалізацію як окремий чинник зовнішнього впливу, що має позитивний і негативний вплив.

Серед внутрішніх (банківських) чинників (такі, що пов'язані з координацією зусиль НБУ, банків та саморегульованих банківських організацій) як найбільш значущі автор виділяє: дефіцит довгострокових ресурсів, відсутність механізму хеджування валютних ризиків, недосконалість систем ризик-менеджменту.

З огляду на реальність реалізації запропонованих далі шляхів вирішення вказаних проблем, у рамках даного дослідження автор детально зупиниться на розгляді лише окремих зовнішніх чинниках проблем банківського споживчого кредиту й основну увагу приділить внутрішнім. Серед зовнішніх чинників буде оглянуто питання врегулювання законодавства в сфері кредитування населення та інфраструктури кредитного ринку. Серед внутрішніх чинників основна увага буде приділена ресурсам і їх вартості, недосконалості систем ризик-менеджменту, причинам і наслідкам надвисоких процентних ставок по споживчих кредитах.

Актуальність дослідження зазначених проблем ринку банківських споживчих кредитів і пошук шляхів їх вирішення автор вбачає в тому, що їх комплексне подолання дозволить не лише налагодити ефективну роботу банків у цьому напрямку бізнесу, а й збільшити рівень індивідуального споживання в Україні, а відтак посилити сукупний попит, що, в свою чергу, забезпечить ріст ділової активності та ВВП. До того ж правильно налагоджене регулювання ринку споживчих кредитів допоможить здійснювати контроль за негативними ефектами, що генеруються даним ринком у сучасних українських реаліях.

Не зважаючи на описані позитивні тенденції, реального відновлення банками надання споживчих кредитів не відбувається, й однією з центральних проблем автор вбачає високий рівень проблемної заборгованості населення.

По-перше, доки банки суттєво не знизять рівень проблемних кредитів, вони не зможуть активно нарощувати кредитний портфель за рахунок нових, оскільки обмежені високими нормативами резервування за кредитними операціями. По-друге, проблемні кредити негативно впливають на загальний фінансовий стан банків, що зумовлює високу ціну ресурсів і на внутрішньому ринку й запозичень на міжнародному та негативного ставлення до українського бізнесу з боку іноземних інвесторів [56, с. 10]. Тому високий рівень проблемної заборгованості й вбачається

першою проблемою неможливості ефективного розвитку споживчого кредиту в Україні в сучасних умовах.

Попри існування певної тенденції до зниження частки прострочених кредитів у сукупному кредитному портфелі банків протягом попередніх 3 років (з 11,2 % у 2010 р. до 9,6% у 2011 р., до 8,9 % у 2012 і 7,7 % у 2013 р.) [51], їх якість сьогодні залишається вкрай незадовільною. Погіршення макроекономічної ситуації в 2014 р. спровокувало нове зростання проблемних кредитів населення практично в усіх банках. За оцінками експертів [175, 202] рівень проблемних боргів населення в окремих банках влітку 2014 року вже досягав 45-50 %, хоча банки це приховували через неможливість створення відповідних обсягів резервів. У європейських країнах стан банку, де прострочена заборгованість (більше 90 днів) сягає 7 %, оцінюється як кризове [203]. В такому разі ще в середині 2014 р. в кризовому стані знаходились чи не половина українських банків, і ситуація має тенденцію до погіршення.

Автор переконаний, що новий ріст проблемної заборгованості населення в кредитних портфелях українських банків спричинений не лише негативними макроекономічними змінами, а й відвертим нехтуванням банків елементарних правил ризик-менеджменту. Українські банкіри не врахували належним чином помилки допущені до кризи 2008 р. і відновлювали роздрібне кредитування за докризовим (високо ризиковим) сценарієм, з однією різницею – заохочували клієнтів максимальною лояльністю до отримання вже тільки споживчих кредитів. В результаті в структурі роздрібних кредитних портфелів банків стрімко зростала частка й обсяги незабезпечених кредитів, загальний рівень якості портфелів знижувався. Банкіри й окремі фахівці погіршення портфелів списували на перехід до нових (більш жорстких) стандартів оцінки ризиків, закріплених новими Положенням «Про порядок формування резервів на відшкодування втрат по активних операціях» затвердженим постановою НБУ № 23 від 25.01.2012 р. [204]. Цим Положенням передбачається резервування коштів за беззаставними кредитами незалежно від фактичного стану їх обслуговування. Проте ці зміни й були націлені на усунення недоліків у методології управління ризиками, серед яких неправильна оцінка (недооцінка) ризику лежить на поверхні.

На практиці у 90 % випадків кредити з простроченням більше 180 днів перестають обслуговуватись взагалі, серед кредитів із простроченням від 90 до 180 днів таких близько 2/3. Тобто чим більший термін прострочення боргів, тим менша ймовірність їх повернення. В зв'язку з цим, вважаємо, що підвищення вимог у оцінці кредитів стосовно їх кредитної якості, що сталися відповідно постанови НБУ № 23, є доцільним. Динаміка проблемних кредитів в банках України доводить, що працівникам відповідних відділів необхідно реагувати на негативні зміни в обслуговуванні кредитів як можна раніше.

Введення НБУ Положенням № 23 нових норм резервування активних операцій не є панацеєю захисту від високого рівня ризику кредитних операцій, заходи носять скоріше превентивний характер, бо не впливають безпосередньо ні на рівень дохідності, ні на зміну бізнес моделі роздрібних банків. Проте це є необхідним кроком на шляху врегулювання стандартів управління ризиками. НБУ зобов'язаний впроваджувати нові превентивні заходи, враховуючи уроки кризи 2008 р. і тепер вже 2014 р. Високий рівень ризиків операцій споживчого кредитування й зростання витрат на резервування по них у 2013 р. банки ще не відчували й компенсували доходами від високих процентних ставок. Але це, як і до 2008 р., не нівелювало накопичення системних ризиків. Темпи зростання споживчих кредитів у 2013 р. знову перевищували темпи зростання доходів населення, а негативні макроекономічні зміни в 2014 р. просто проявили накопичені ризики.

Водночас автор вважає, що одним із слабких місць кредитного ризик-менеджменту банків є недосконала оцінка кредитоспроможності позичальників і формальне її здійснення на практиці. В рамках дослідження автором було проаналізовано методики оцінки кредитоспроможності фізичних осіб декількох українських банків (Дельтабанк, Укргазбанк, ОТП Банк, Златобанк). За результатами аналізу зроблено такі висновки:

- більшість проаналізованих методик схожі між собою й в основному орієнтуються на аналіз платоспроможності позичальника, тобто на виявлення в заявника доходу, що дає можливість сплачувати кредит, вони слабо націлені на виявлення іншої складової кредитоспроможності – бажання повертати кредит;

- проаналізовані методики також слабо спираються на статистику, що є в банках, тобто модель скорингу оцінки клієнтів використовується неефективно;

- при підборі схеми прийняття рішення по кредиту не враховуються якість кредитних портфелів окремих співробітників і кредитних портфелів філій та відділень. За високої швидкості прийняття рішень, це провокує зловживання з боку кредитних експертів і шахрайства. Проаналізовані методики не дозволяють швидко зреагувати й призупинити їх видачу такими працівниками;

- незадовільним є рівень взаємодії банків з бюро кредитних історій, що ускладнює процес оцінки кредитоспроможності, більшість українських банків якщо й користуються інформацією, то окремих бюро;

- більшість проаналізованих методик передбачають обов'язкову перевірку службою безпеки абсолютної більшості заявок, що не завжди доцільно;

- у досліджуваних методиках позичальники майже не диференціюються.

Описані недоліки знижують якість оцінки позичальників і збільшують час на її здійснення, що знижує якість кредитної послуги в цілому. При значній конкуренції на ринку, подавши заявки до банків з приблизно однаковими умовами, клієнт вибере той, що швидше й якісніше проведе цей етап. Для банків неякісна оцінка позичальника може реалізуватися проблемною заборгованістю. Для клієнта - невідповідністю умов кредитування його реальній кредитоспроможності.

Проблема якості відбору позичальників при наданні споживчих кредитів в українських банках тісно пов'язана й з якістю використовуваних скорингових систем. Не у всіх банків вони відповідають сучасним вимогам, багато банків просто не в змозі розробляти і впроваджувати повноцінну скорингову систему, особливо при постановці технічного завдання за самостійної розробки моделі. Серйозною проблемою є неповне й недостовірне представлення інформації про клієнтів у базах даних – внаслідок фрагментарного й безсистемного її збирання. Водночас, зібрані дані деформовані через те, що в період нестабільності вони суттєво змінилися й тепер не є достовірними - багато позичальників стають неплатоспроможними, хоча раніше мали хорошу кредитну історію. Аналіз таких даних небезпечний, на основі його результатів легко прийняти помилкове рішення. За кордоном бази даних

напрацьовуються протягом 40-50 років [205], тому можливо відслідковувати їх як в період фінансового піднесення, так і в період фінансової нестабільності.

На думку автора, наведена інформація доводить, що існуюча практика оцінки кредитоспроможності позичальників при наданні споживчих кредитів в банках України недосконала й негативно впливає на рівень їх ризику, а тому сприяє росту проблемних боргів населення. У зв'язку з цим вважаємо, що методики оцінки індивідуальних позичальників банками потребують перегляду й вдосконалення відповідно сучасних вимог. Без вдосконалення банківських внутрішніх систем ризик-менеджменту покращення якості кредитних портфелів не слід очікувати.

Водночас, аналіз практики надання споживчих кредитів українськими банками свідчить, що більшість з них замість зниження ризиків через підвищення якості відбору позичальників компенсують їх встановленням високих процентних ставок. Проте, як свідчать результати діяльності банків-лідерів ринку споживчих кредитів, навіть їм це не дає належного економічного ефекту й не забезпечує стабільних високих результатів діяльності (див. дод. Ж, З, И). Високий рівень проблемних кредитів в роздрібних портфелях банків нівелює доходи, що приносять високі процентні ставки за споживчими кредитами.

Автор вважає, що висока ціна споживчих кредитів банків в Україні є окремою проблемою розвитку цього сегменту кредитного ринку, що генерує й об'єднує в собі інші проблеми. Існування можливості в українських банків надавати споживчі кредити під високі процентні ставки не тільки дає їм змогу перекривати високі вартість ресурсів і рівень ризиків, але й зумовлює їх. Прихована реальна ціна споживчих кредитів банків, з одного боку, вводить в оману (про доступність кредитів) позичальників і зумовлює їх подальшу неплатоспроможність, а з іншого – «розслабляє» самі банки щодо контролю ризиків і раціонального використання кредитних ресурсів. Автор вважає, що українські банки не надаватимуть належної уваги вдосконаленню методик ризик-менеджменту до того, поки матимуть можливість перекривати ризики високими процентними ставками. Тому дослідження питання надання банками споживчих кредитів за існуючими високими ставками вбачається актуальним. У зв'язку з цим автором було поставлено завдання

з'ясувати реальні причини встановлення банками надвисоких процентних ставок по споживчих кредитах і можливість їх утримання, а також вказати на їх наслідки.

Серед основних причин (крім ціни ресурсів), що спонукають банкірів до встановлення високих процентів по кредитах можуть бути:

- відсутність інших високодохідних вкладень при високій вартості ресурсів;
- бажання кредиторів отримувати надприбутки від кредитування фізичних осіб за неможливості їх отримання від корпоративних клієнтів;
- високий рівень ризику операцій з надання споживчих кредитів.

Важливим є те, що дозволяло банкам спрямовувати все більші ресурси у споживчі кредити на тлі зростання ціни на них. Проведене теоретичне дослідження формування ціни на споживчі кредити дозволило зробити висновок, що основним ефектом зміни попиту на споживчий кредит з боку ціни є психологічне сприйняття самої ціни позичальниками. Банки враховували це і декларували ставки на споживчі кредити в 1,5-2 рази нижчими від реальних (на прийнятному психологічному рівні близько 30 %), а інше вдало приховували. Це підтверджує інформація табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

**Умови беззаставних споживчих кредитів* банків України в 2014 р. з
урахуванням номінальної та ефективної процентних ставок**

Параметри кредитних продуктів	Банки кредитори				
	Platinum Bank	Альфабанк	ОТП	Укрбізнес банк	Сбербанк Росії
Термін кредитування, місяців	3-36	12-60	3-36	24-36	6-60
Річна процентна ставка, %	20,0	2,0	22,0	20,0	33,0
Щомісячна комісія від суми кредиту, %	3,2	2,5	1,65	2,0	0,0
Разова комісія до суми кредиту, %	-	-	-	4,0	4,3
Страховання, % до суми кредиту	0,5	0,3	0,5	-	0,5
Ефективна процентна ставка, %	73,4	66,8	51,2	57,2	36,7
Щомісячний платіж, грн.	843,5	634,1	621,5	594,5	462,3

*Розрахунок здійснено для кредиту 10 тис. грн. терміном на 36 міс.

Джерело: розроблено автором на основі [158]

Автор вважає, що темпи росту споживчих кредитів банків не були б такими значними, аби вони озвучували ефективну ставку по них. Психологічно клієнти не були б готові брати кредити під 50-80 % річних. Тому банки донедавна активно застосовували всілякі способи прикриття реальної ціни кредитів. Найбільш розповсюджені наведені у табл. К.2 дод. К. На тлі слабого впливу інших чинників

попиту з боку ціни (див. 2.1), приховування українськими банками реальної ціни споживчих кредитів робить попит на них майже нееластичним, і його об'єм мало залежить від зміни цін на кредити.

Але значимість проблеми не в самій високій ціні споживчих кредитів, а в наслідках підтримання тенденцій її зростання банками. Високі тарифи за споживчими кредитами не несуть нічого позитивного ні позичальникам, ні кредиторам. Підтримуючи їх (закладаючи значну маржу, стимулюючи високі ставки по депозитах, недооцінюючи ризики) банкіри загоняють себе у глухий кут неможливості кредитувати підприємців, особливо виробників. А «кредитний голод» юридичних осіб не сприяє відновленню й розвитку економіки країни.

Крім того, банки, що отримують наддоходи з споживчих кредитів, таким чином просто перекладають ризики на сумлінних позичальників, які платять і за себе, і за тих, хто не повертає кредити. Банки також перестають якісно оцінювати ризики й стають недієздатними в пошуку раціональних ідей і втіленні інновацій, які могли б оптимізувати кредитний процес і знизити витрати в кредитній діяльності. Це сприяє шахрайствам у сфері споживчих кредитів. За відсутності змін обізнаний позичальник з часом замислюватиметься про доцільність такого кредитування, а на ринку можуть з'явитись кредитори з більш вигідними умовами. Тоді банки зіткнуться з впливом якісних позичальників, а ніша споживчих кредитів може помітно спустіти. Вважаємо, що банкам доцільно ретельніше відбирати позичальників і використовувати диференційовані підходи при наданні споживчих кредитів, а не маніпулювати процентними ставками.

Для усунення наслідків високої ціни споживчих кредитів важливим є виділення найбільш вагомих чинників, що дозволяють банкам її приховувати. Такими є:

- некоректна конкуренція між банками (недобросовісна реклама у 0 %, тощо);
- неспроможність багатьох фізичних осіб прорахувати реальні процентні ставки (через відсутність необхідних знань), з одного боку, й небажання банків їх розкривати - з іншого;
- недосконалі стандарти кредитного процесу (стандартів договорів, інформаційних стандартів тощо);

- відсутність належного контролю за порушенням прав споживачів фінансових послуг з боку регулюючих органів.

На усунення саме цих чинників мають бути направлені зусилля сторін, зацікавлених у вирішенні проблеми високих ставок за споживчими кредитами.

Водночас, важливим є виділення чинників, що сприятимуть зниженню ціни споживчих кредитів. В рамках дисертації автор проаналізував різні чинники впливу на формування ціни споживчих кредитів (див. 1.2) і зробив висновок, що на стримування ціни споживчих кредитів банків в Україні можуть вплинути:

- психологічне сприйняття позичальником ціни споживчого кредиту;
- насиченість ринку, або стан «перекредитування» населення;
- значна кількість суб'єктів, що надають споживчі кредити населенню;
- високий рівень конкурентної боротьби між кредиторами.

Однак вплив і цих чинників на ціну споживчих кредитів сьогодні не є суттєвим.

По-перше, попри певні законодавчі ініціативи регулятора щодо повноти інформації про умови споживчого кредиту (постанова НБУ № 168 від 10.05.07 р.) [206], банки продовжують приховувати їх реальну ціну, застосовуючи все нові способи. Сьогодні це проявляється, наприклад, у складності сприйняття різних видів платежів по обслуговуванню кредиту. Більшість же населення погано володіє банківською термінологією, тому не відрізняє річну процентну ставку за кредитом від щоденної або щомісячної, не розуміє, що таке банківська комісія та як вона нараховується. Більшість позичальників також вперше бачать договір безпосередньо перед підписанням і, нажаль, рідко прочитує його повністю.

По-друге, про насиченість ринку говорити рано, банки стримують розвиток окремих споживчих кредитів через брак довгострокових ресурсів, а також небажання їх залучати із-за невизначеності майбутньої ціни на них.

По-третє, кількість банків, що активно працюють на ринку споживчих кредитів в Україні залишається недостатньою і має тенденцію до зменшення. Це підтверджує інформація з дод. Е. Не значна кількість гравців на ринку не забезпечує необхідного рівня конкуренції й дозволяє їм розвивати лише високомаржинальні продукти.

Українські банки роблять все можливе для збереження високої маржі по споживчих кредитних операціях і розвитку максимально маржинальних кредитних продуктів. Причина в тому, що кредитування залишається основним напрямком їх діяльності, а отримані проценти й комісії з кредитів - головним джерелом доходів (близько 80 %) [81], на відміну від західних банків, де доходи від інших видів діяльності складають 30 % - 40 % [130]. Це зумовлено різним рівнем розвитку банківської справи й культури користування банківськими послугами. На практиці фактичні витрати на видачу кредитів збільшені на маржу, яку кредитор планує отримати й яка не дозволяє йому переорієнтуватися на інші види бізнесу, складають ту ціну, нижче якої, за умови зростаючого попиту, споживчі кредити в принципі надаватися не будуть. При зростанні маржі, зростає бажання банку надавати більшу кількість кредитів, тому за умови незадоволеного попиту на кредити про зменшення маржі нема й мови.

Крім того, сучасний рівень тінізації української економіки, який, за оцінками експертів, сягає близько 60 % [207-210], ускладнює підтвердження джерел доходів багатьма позичальниками й стимулює вже з їх боку попит на кредити, за якими підтвердження доходів не вимагається. Ці кредити здаються більш доступними, але є завідомо більш ризиковими. Таким чином, хоча й не прямо, також підтримуються високі процентні ставки на споживчі кредити.

Отже, проведений аналіз практики надання споживчих кредитів, а також теоретичне дослідження формування ціни на них (див. 1.2), дозволяє зробити висновок, що за сучасних соціально-економічних умов зниження цін на споживчі кредити банків в Україні не слід очікувати. В умовах сучасної нестабільності це ще більше розхитуватиме стійкість окремих банків і всієї банківської системи.

Водночас, автор вважає, що зниження цін на споживчі кредити буде відбуватися по мірі насиченості ринку й зростання конкуренції між банками. В майбутньому цьому сприятимуть: на макрорівні - покращення економічної кон'юнктури й вдосконалення регулювання діяльності банків; на мікрорівні - зростання обсягів і здешевлення ресурсів; оптимізація процесу кредитування (в тому числі, за рахунок зниження рівня ризику кредитів), розширення спектру банківських

послуг, зростання довіри клієнтів до банків на основі розбудови довготривалих відносин, а також посилення ролі й вдосконалення депозитної політики банків.

В рамках дослідження проблеми високих процентних ставок за споживчими кредитами постає питання гармонізації відносин між учасниками процесу кредитування в розрізі ефективності операцій для банків і доступності кредитів для населення. З одного боку, рівень процентних ставок за кредитами напряму впливає на ефективність цих операцій і забезпечує основну частку доходів банку (проте не є єдиним чинником). В той же час, ціна кредиту є показником його доступності для населення. Тому врегулювання ціни кредиту особливо важливе в аспекті досягнення консенсусу в відносинах між банком і позичальником і є точкою збалансування інтересів сторін. При цьому економічно обґрунтована ціна кредиту є важливим елементом забезпечення ефективності кредитних операцій.

Проведене вище дослідження свідчить, що сьогодні українські банки в вирішенні питання підвищення ефективності операцій з надання споживчих кредитів зосередилися, в основному, на підтриманні високих процентних ставок як основному важелю їх дохідності й компенсації ризику, не надаючи іншим аспектам достатньої уваги. Проте, як свідчать результати аналізу діяльності досліджуваних автором банків, це не забезпечує їм збереження високих показників у тривалому періоді (див. дод. Ж, З, И), що доводить необхідність використання, модифікації та вдосконалення інших важелів впливу.

Ефективним інструментом зниження кредитного ризику альтернативним високим процентним ставкам у конкретних економічних умовах є реалізація банком певної кредитної політики, направленої на зниження ризику. Існує підтверджена дослідженнями думка, що в умовах економічної нестабільності оптимальною є політика раціонування кредиту (credit rationing) – ситуація на кредитному ринку, коли через обмеження пропозиції попит на кредити залишається незадоволеним, навіть за умови готовності позичальників сплачувати вищі проценти при тому ж рівні ризику. Кредитне раціонування - результат інформаційної асиметрії між кредитором і позичальником, що виникає з причини несприятливого відбору, морального ризику або позитивних витрат ex-post моніторингу останнього [211].

Суть реалізації такої кредитної політики полягає в тому, що банки скорочують пропозицію кредитів, зберігаючи процентні ставки за ними на прийнятному для позичальників рівні. Саме такий захід спрямований як мінімум зафіксувати (або навіть знизити) рівень кредитного ризику. Справа в тому, що подорожчання кредиту підвищує ймовірність видачі кредитів несумлінним позичальникам. Пояснюється це тим, що при підвищенні ставок число сумлінних позичальників (в тому числі, розуміючих ступінь відповідальності) скорочується, а ризикових (часто неадекватно оцінюючих свої можливості) або відвертих шахраїв, навпаки, зростає [212].

Вперше науково цей феномен обґрунтував американський економіст Д. Стігліц [213]. Економіко-математичну модель кредитного раціонування також протестував науковець С.Р. Моїсєєв. Він дослідив залежність процентної ставки за кредитами і частки простроченої заборгованості в кредитному портфелі банків Росії в 1998-2009 рр. і отримав результати, відповідно яких номінальна рівноважна процентна ставка для російської економіки, що є комфортною для більшості позичальників, склала б приблизно 14 %, при цьому, рівень простроченої заборгованості склав би близько 1,0-1,5 %. Розрахунки свідчать, що частка кредитів у активах банків напряду впливає на здатність банківської системи зберігати стійкість: чим нижча кредитна активність банків, тим вища стрес-стійкість банківської системи в цілому [211].

Автор вважає, наведена інформація доводить нераціональність (або, як мінімуму, ставить під сумнів) використання банками політики підвищення ставок за кредитами в цілях компенсації втрат по прострочених і безнадійних кредитах, особливо в умовах погіршення макроекономічної стабільності.

На думку автора, в ситуації, що склалась на ринку споживчих кредитів в Україні банкам доцільно переглянути модель поведінки на ринку й належну увагу приділити розробці нових і модифікації існуючих систем кредитного ризик-менеджменту. Водночас, регулюючим інститутам слід мобілізувати зусилля навколо створення нових важелів впливу на діяльність учасників ринку з метою запобігання поширенню негативних ефектів, що генеруються цим ринком.

Проблема високої ціни споживчих кредитів в свій час мала місце в США приблизно з тих причин, що й в Україні. У 1983-1988 рр. вкладання в кредитні

картки приносили американським банкам дохід у розмірі 60-100 % і більше [210]. Джерелом цих доходів було часте використання кредиторами не лише звичайних ставок, а й, так званих, дисконтних і накопичувальних, які збільшували дохідність цих операцій у два рази [214]. Для захисту населення від недобросовісної поведінки банків було прийнято низку законів, що регулюють дії кредитних установ при інформуванні клієнтів про процентні ставки й додаткові комісії.

Одним з основних чинників стримування ефективного розвитку ринку банківських споживчих кредитів в Україні сьогодні також є дефіцит ресурсів. Проблема пов'язана як з обмеженими можливостями банків щодо приросту вкладів населення, так і з структурою пасивів у цілому. На думку автора, вплив цього чинника на розвиток споживчого кредиту в Україні значно актуалізувався з поширенням фінансової глобалізації, що характеризується зростанням мобільності міжнародних капіталів через зниження регулювання їх транскордонного переміщення. Підвищення лояльності регуляторних органів України до діяльності іноземних банків з 2005 р. зумовило значний притік іноземного фінансового капіталу в банківський сектор України. Це проявилось в кредитній експансії й принесло як позитивні трансформації в розвитку споживчого кредиту, так і значні проблеми після відтоку іноземних капіталів.

Після кризи 2008 р. окрім загальної нестачі ресурсів для українських банків актуалізувалась проблема низької капіталізації. Попри значний приріст після 2008 р. у багатьох банків капітальна база залишається недостатньою. Активно нарощуючи кредитні операції, не всі банки встигають у достатньому обсязі збільшувати власний капітал. Так, у окремих лідерів ринку споживчих кредитів (наприклад, Дельтабанк) норматив адекватності капіталу (Н2) останні роки мав мінімально допустиме значення (10-11 %) [189]. На тлі нової хвилі нестабільності, що почалась у 2014 р., це створило серйозні загрози фінансовій стійкості банків, які активно нарощували кредити за рахунок залучених депозитів населення.

Не менш значимими є забезпечення стабільності й оптимальної структури зобов'язань банків. Автор вважає, українським банкам потрібно принципово визначитись з ресурсною базою кредитування взагалі й споживчого зокрема.

Швидке насичення кредитного ринку України дешевими іноземними грошима в умовах економічної стабільності до 2008 р. сприяло стрімкому росту банківських споживчих кредитів, проте погіршення макроекономічної ситуації в зв'язку з кризою 2008 р. викликало ще більш стрімкий відплив цих грошей і залишило українські банки наодинці з чисельними ресурсними проблемами. Окрім відтоку іноземних грошей банки виявились неспроможними ефективно мобілізувати ресурси на внутрішньому ринку. Автор вважає, крім погіршення макроекономічної ситуації суттєве значення в цьому відіграла тривала неувага банків України до розробки й впровадження ефективної депозитної політики.

Проведений автором аналіз діяльності банків на ринку споживчих кредитів свідчить, під час «буму» кредитування (починаючи з 2006 р.) залучені в вигляді вкладів населення ресурси не покривали, навіть, обсяги кредитів, наданих населенню. Інформацію ілюструє рис. 2.14.

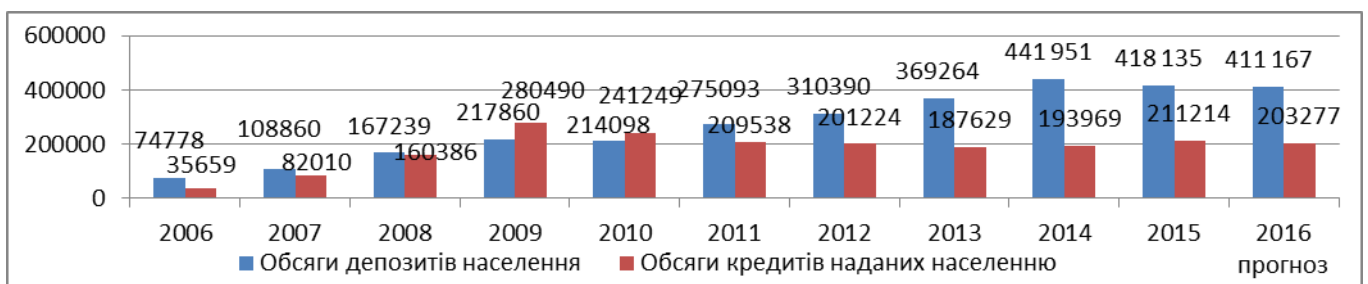

Рис. 2.14. Обсяги депозитів населення в банках України й кредитів, наданих населенню, в 2006-2015 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: розроблено автором на основі [51]

До 2008 р. зменшувався й коефіцієнт покриття кредитів депозитами. У 2005 р. по депозитах і кредитах населення він становив 2,1, у 2006 – 1,3, у 2007 р. – 1, а у 2008 – 0,8. Відношення всіх депозитів в цілому до наданих кредитів з 2005 по 2009 роки теж впало з 0,86 до 0,44. Ситуацію ілюструють табл. Л.1 і Л.2 додатку Л. З наведеного зроблено висновок, що активно розвиваючі кредитні операції, українські банки не надавали належної уваги депозитній політиці.

Проте така ситуація не була б можлива, аби не доступ до іноземних запозичень, що отримали українські банки з поширенням в Україну фінансової глобалізації. Дефіцит депозитних ресурсів для фінансування все зростаючих кредитних операцій у період з 2006 по 2008 роки було ліквідовано за рахунок альтернативних джерел.

Акцент було зроблено на запозичення від банків. В результаті останні 3 роки перед кризою в структурі банківських зобов'язань більше ніж у 2 рази зросла частка таких запозичень. Цей показник зріс з 17 % на початку 2006 р. до майже 40 % на початок 2009 р. Частка коштів юридичних і фізичних осіб постійно зменшувалась. Інформацію ілюструє рис. Л.1 додатку Л.

Оскільки обсяги розміщення облігацій на внутрішньому ринку України були обмежені його невисокою ємністю, популярністю в банків (особливо великих), стали користуватися дешеві кошти від іноземних кредиторів. Провідні банки України отримали можливість розмістити єврооблігації із погашенням у 2009-2012 роках [215]. Лише за 3 роки зовнішні борги банків України, деноміновані в іноземних валютах, збільшилася майже в 7 разів. З 2006 р. до 2009 р. обсяг зовнішніх кредитів зріс у 9 разів, стрімко зростала заборгованість за цінними паперами, валютою й депозитами. Інформацію ілюструє табл. Л.3. додатку Л.

Таке нарощування зовнішнього боргу відбувалося на основі припущення українських банкірів про можливість постійного рефінансування зовнішніх зобов'язань. У своїй більшості вони розраховували на постійні процентні виплати й поточної частини довгострокового боргу. Виплати всієї суми боргу, як правило, в фінансові плани таких банків-позичальників не закладалась [215].

Але це було необачливо. Незважаючи на дешевизну, ці запозичення на тлі незбалансованих пасивів і активів принесли банкам великі проблеми. З приходом кризи 2008 р. іноземні компанії стали активно повертати свої ресурси з України, а банки, що вкладали їх переважно в довгострокові кредити не були готові до цього. Відбулось значне погіршення ліквідності банківської системи, й навіть банкрутство банків. Ситуація не мала б катастрофічних наслідків, аби українські банки вчасно зупинились. У світі криза розпочалася на рік раніше, ніж в Україні (у 2007 р.), а банки продовжували нарощувати іноземні борги протягом 3 кварталів 2008 р. При чому, за 2008 р. борги банків перед зовнішніми кредиторами зросли майже вдвічі (див. табл. Л.3. дод. Л). Після кризи 2008 р. ситуація на міжнародному ринку капіталів змінилась і змусила українські банки забути про швидке повернення іноземних кредиторів та інтенсивно погашати борги, термін яких вже настав.

На думку автора, використання зовнішніх запозичень для фінансування операцій зі споживчого кредиту українськими банками як базового джерела є неоптимальним з огляду на значну залежність від зовнішньої кон'юнктури, невідповідність у термінах і стосовно можливості реалізації валютних ризиків.

Описаній ситуації активного використання банками України іноземних запозичень передувала критика використання вітчизняних депозитів населення як занадто дорогого ресурсу для кредитування [18, 216 - 218]. В той же час, у розвинених країнах вклади фізичних осіб завжди складали суттєву частку коштів, що направляються в споживчі кредити. Ці ресурси, звичайно, не дешеві, але й споживчі кредити найбільш доходні. Тому такий підхід логічний. Українські ж банки прийшли до цього чомусь не логічно, а вимушено. А повертати депозити населення їм довелося значним підвищенням процентних ставок. Починаючи з 2010 року обсяги й частка депозитів населення в структурі ресурсів банків поступово збільшувалась. Фахівці відносили це на відновлення довіри населення до банків [219-221]. Інформацію ілюструє рис. 2.15.

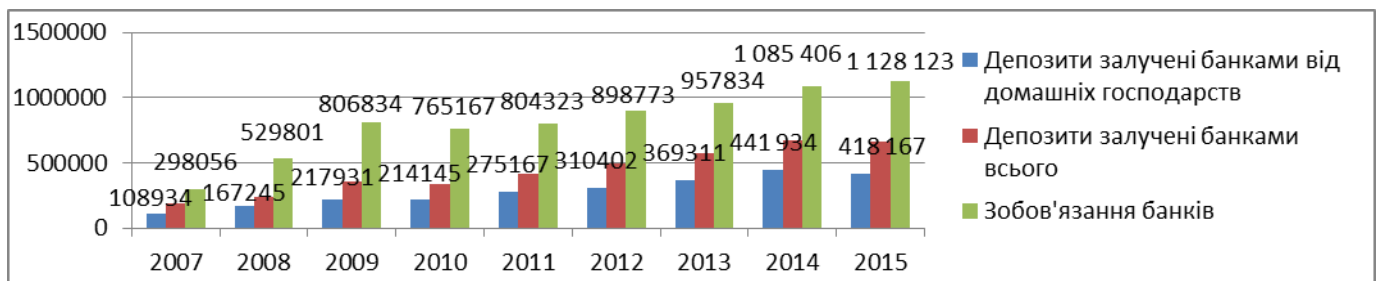

Рис. 2.15. Динаміка зобов'язань, депозитів у банках України в 2006-2015 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91]

Автор же вважає, що зміни, які відбувались після кризи 2008 р. на депозитному ринку України, були позитивні, але недостатні для повноцінного відновлення ресурсів банків. З урахуванням девальвації гривні (близько 80 %), що сталась у наслідок кризи, існуючий приріст депозитів не дозволяє банкам досягти обсягів ресурсів хоча б докризового рівня. Водночас, викликана новою економічною нестабільністю хвиля банкрутств банків у 2014 р. знову спричинила значний вплив депозитів населення. За рік їх обсяги (вперше з 2009 р.) зменшились з 442,0 до 418,1 млрд. грн. У 2015 р. тенденція закріпилась. Тому банківських ресурсів бракує,

особливо, довгострокових. Структура депозитів також залишається далекою від оптимальної (близько 60 % - це депозити до запитання і до 1 року). На тлі заборони надавати валютні споживчі кредити «недоречною» була й висока частка депозитів у іноземній валюті. Ситуація змінилась кардинально у 2014 р. За період з 1.01.2014 по 1.07.2015 обсяги строкових валютних депозитів фізичних осіб зменшились з 20,4 до 8,5 млрд. грн. і це при існуючих обмеженнях щодо їх вилучення.

Основними причинами, що сьогодні заважають створенню в банках оптимальної структури ресурсів автор вбачає: відсутність у кредиторів і вкладників впевненості в фінансовій стійкості українських банків і довіри до держави в населення, а також небажання банків залучати депозити під існуючі ставки на більш довгий термін через загальну невизначеність. Тому структура ресурсів, що склалась в банках України сьогодні, базується на нестабільних, чутливих до політико-економічної ситуації в країні депозитах населення й дає змогу розвивати лише короткострокові високомаржинальні кредитні продукти.

Важливим чинником стримування ефективного розвитку банківських споживчих кредитів є вартість ресурсів, що залучають банки. Як свідчить проведений аналіз, після відпливу дешевих іноземних запозичень все більшої актуальності для банків набувають депозити населення, які значно програють в ціні іноземним запозиченням і на тлі зростання інфляції в Україні постійно дорожчають. Тимчасове зниження процентних ставок по депозитах у 2010 р. не переросло в тенденцію, з 2011 року й до тепер вони стало ростуть і залишаються занадто високими, щоб ефективно кредитувати. Покращенню ситуації не сприяє ні стан кон'юнктури ринку, ні довіри населення до банків (і до держави). Останні політичні й економічні події в Україні теж не надихають оптимізмом щодо позитивних змін.

Проте, автор вважає, що сьогодні українські банки повертають «борги» за невикористані можливості минулих років. Недооцінення ролі депозитної політики банками привело до дефіциту ресурсів після «буму» кредитування й завадило ефективній трансформації заощаджень у інвестиції під час періоду економічного зростання. За рахунок розвитку кредитних операцій банків у більшій мірі

збагатились іноземні кредитори, а могло б населення України. Водночас, банки могли б напрацювати собі серйозну клієнтську базу вкладників.

Не зважаючи на складності, вважаємо розвиток депозитних операцій найбільш перспективним напрямком нарощення ресурсів банків. Розміщення на ринку власних боргових цінних паперів ще більш ускладнене за сьогоднішніх умов. Простий, порівняно з облігаціями, випуск векселів, обмежений законодавчо, та й враховуючи короткий термін обігу, недостатньо придатний для надання споживчих кредитів. Випуск облігацій підходить більше, проте банків, що спроможні їх випускати, сьогодні майже немає. Частка коштів, мобілізованих таким чином на внутрішньому ринку, у 2007 р. складала 10,2 % (18,9 млрд. грн.), у 2008 р. – вже 6,2 % (7,1 млрд. грн.), у 2009 р. таких запозичень банків не було взагалі. Ситуація змінилась у 2011 р., коли випуск облігацій банками відновився і становив 13,9 млрд. грн., але тенденція не зберіглась. У 2012 р. банки на внутрішньому ринку випустили облігацій на 11,8 млрд. грн., а у 2013 р. – лише 2,9 млрд. грн. [51], що є незрівняним з обсягами наданих банками споживчих кредитів. При цьому, за оцінками фахівців, на руках у населення України знаходиться близько 200 млрд. дол. США [222].

Тому автор вважає, що за правильної депозитної політики та макроекономічної стабілізації розвиток саме вкладних операцій, повинен стати й фактором нарощення ресурсів, і забезпечення фінансової стійкості банків. Банки, які на тлі власної стабільності будуть спроможні надати вкладникам широкий комплекс якісних послуг, зможуть отримати у своє розпорядження значні суми додаткових ресурсів, що знаходяться на руках у населення. Проте очевидно, що за сучасних економічних умов в Україні не слід очікувати ні на новий приплив дешевих іноземних ресурсів, ні на суттєве здешевлення депозитів. Тому банкам необхідно прилаштуватися до обставин і шукати інших важелів підвищення ефективності своїх операцій.

Одним з резервів підвищення ефективності операцій споживчого кредитування є зниження витрат, що пов'язані з їх організацією й проведенням. Часто це зумовлено недостатньою автоматизацією процесу кредитування. Багато банків застосовує недосконалі й трудомісткі методики управління кредитним ризиком, що ускладнюють процес прийняття рішення по кредиту й гальмують його видачу.

Ще більш значні й сумнівно виправдані витрати несуть банки в зв'язку з просуванням своїх роздрібних продуктів на ринку, в тому числі на дорогу рекламу. Ефект від дій не завжди виправдовує очікування. Бо відповідно до, так званого, принципу Парето 80 % прибутку банку приносять 20 % клієнтів. Суть цього «закону» звичайно не виражається в точній цифровій інтерпретації, а означає визначити правильну поведінку в кожному конкретному випадку [223], зосередитись на головному. З огляду на це, банкам доцільніше впроваджувати довготривалі відносин з позичальниками. Їх перевагою є надійність й стійкість, що особливо важливо в кризових умовах, тому що постійний клієнт більше довіряє своєму банку при негативних змінах ринкової кон'юнктури.

Одним з основних чинників існування недовіри в відносинах клієнта й банку є асиметрія інформації (нерівний доступ до достовірної інформації). Більшість клієнтів - фізичних осіб не має достатніх знань для адекватної оцінки стану банку з його звітності. Така ситуація породжує інстинктивну, невпевнену, іноді, неадекватну поведінку не тільки вкладників, а всіх клієнтів, що в умовах нестабільності часто набуває панічного характеру. Тому банк повинен вживати превентивних заходів інформування клієнтів. Інформація має бути доступною, зрозумілою та вичерпною. Свою роль має зіграти й процес стандартизації представлення інформації клієнтам, в тому числі, щодо повноти умов кредиту.

Реалізуючи політику довготривалих відносин з клієнтами банки мають активно розвивати нові банківські продукти й послуги. Розвиток і розширення їх асортименту на ринку банківських споживчих кредитів, разом з підвищенням якості обслуговування, є важливою умовою підвищення ефективності цих банківських операцій, а також забезпечення надійності й стабільності банків.

Одними з основних зовнішніх чинників, що гальмують розвиток споживчого кредиту в Україні, автор вважає недосконале законодавство в сфері кредитування фізичних осіб і нерозвинену інфраструктуру кредитного ринку.

В рамках дисертації не ставилась мета аналізувати законодавство з споживчого кредитування в цілому, проте є важливим означити основні негативні моменти.

Основним негативним аспектом законодавчого регулювання споживчого кредиту в Україні автор вбачає те, що сьогодні діяльність учасників ринку споживчого кредиту в країні фактично регулюється загальними нормами банківського права, Цивільним кодексом України і Законом «Про захист прав споживачів», а також великою кількістю інших, погано узгоджених між собою, законодавчих і нормативних актів.

Незважаючи на чисельні нормативні акти, законодавче регулювання ринку споживчих кредитів в Україні автор вбачає недосконалим і таким, що не нівелює ризики, які генеруються цим ринком. Основною вадою є розрізненість і погана узгодженість існуючих законодавчих і нормативних актів. Діюче законодавство в сфері споживчого кредиту не сприяє повномасштабному врегулюванню відносин між його учасниками, в тому числі через відсутність універсального законодавчого акту з банківського кредитування (Закону «Про банківський кредит») і спеціального – у сфері кредитування фізичних осіб (Закону «Про споживче кредитування»). До того ж нормами ст. 11 ЗУ «Про захист прав споживачів» [49] права споживачів фінансових послуг на випадок укладення ними кредитних договорів врегульовано частково й дуже поверхово.

В результаті, на тлі великої кількості погано узгоджених законодавчих і нормативних актів, в українському законодавстві досі відсутнє визначення понять «кредит фізичній особі», «споживчий кредит» тощо. Основні положення «споживчого кредитування» намагаються викласти у проекті Закону «Про споживче кредитування». Методологія визначення понять «кредитування фізичних осіб», «банківське кредитування населення», «споживче кредитування» та ін. також не сформована. Невизначеність термінів сприяє неоднозначності їх трактування й не сприяє практичній систематизації механізму споживчого кредитування.

Тому автор вважає, що створення спеціального законодавства в сфері споживчого кредиту врегулює відносини між учасниками кредитного процесу, а також сприяє підвищенню якості послуг банків з надання споживчих кредитів.

На думку автора, в Україні є недооціненою й проблема нерозвиненості інфраструктури ринку споживчого кредиту в особі таких його професійних

учасників як кредитні бюро та колекторські агенції. Питання важливе не стільки в аспекті кількості цих учасників ринку, як щодо врегулювання економіко-правових відносин, що виникають з приводу збирання, збереження та використання інформації про виконання боргових зобов'язань позичальниками.

Бюро кредитних історій – це організація, що збирає інформацію про виконання клієнтами фінансових установ своїх грошових зобов'язань. Метою створення системи бюро кредитних історій є зниження ризиків у споживчому кредитуванні шляхом надання достовірної інформації про позичальників. Одна з основних функцій кредитних бюро – надавати банкам інформацію про вже наявні кредити в позичальника, щоб не допустити надмірного кредитування й, відповідно, неплатоспроможності останнього [224].

У багатьох розвинених країнах, наприклад у США, кредитна історія – невід'ємний атрибут соціального успіху. За її відсутності важко буде не лише отримати кредит, але навіть винайняти квартиру. В Україні ж до 2005 р. взагалі не існувало бюро кредитних історій [224]. Але у вітчизняній практиці кредитна історія теж все частіше оцінюється при ухваленні рішення про видачу кредиту.

Попри всі переваги послуг кредитних бюро, в Україні існують конкретні проблеми їх функціонування, а також перепони подальшого розвитку.

1. На практиці українські кредитні бюро не завжди справляються з покладеною на них місією. Близько 12 % позичальників вдається взяти декілька позичок у різних банках одночасно [225]. Це достатньо високий показник, що збільшує ризики ринку в цілому. Однією з причин такої можливості є те, що в Україні досі не налагоджений обмін запитами про кредитні історії між різними бюро. В 2014 р. в країні працювало 8 БКІ. Інформацію ілюструє табл. Л.4 дод. Л. Кожне Бюро володіє ексклюзивною базою кредитних історій. Банки ж працюють зазвичай не з всіма БКІ. Потенційно вони можуть запитувати інформацію про позичальника у всіх бюро, але це дорого і не ефективно. Але й якщо клієнт звернувся до банків, які всі обслуговуються одним бюро, є можливість отримання двох і більше позитивних відповідей з причини того, що більшість банків оновлюють інформацію не частіше 1 разу на місяць [225].

2. В умовах підвищеної конкуренції на ринку споживчих кредитів в Україні самі банки-лідери кредитування не поспішають ділитися кредитною історією своїх позичальників (особливо хороших) з конкурентами. Вони або намагаються створити власне бюро кредитних історій (Банк «Руський стандарт»), або просто створюють такі процедури кредитування, коли позичальник сам відмовляється від повідомлення про нього до кредитного бюро, або не передають цю інформацію.

3. Часто виникала ситуація, коли сам позичальник виказує недовіру до такої процедури. Донедавна, банк, як правило, не відмовляв останньому в видачі кредиту з огляду невігідності таких дій для банку в умовах високого рівня конкуренції.

В цілях запобігання ситуації ненадання банками інформації про позичальників у бюро кредитних історій НБУ з 1.01.2014 р. (згідно Постанови № 23) передбачено збільшення відрахувань у резерви за кредитами, за якими банк не надасть повної інформації про клієнта. Попри те, що такі зміни можуть призвести до зростання відрахувань до 10-40 %, окремі фахівці вважають, що це не стане одностайним поштовхом для всіх банків ділитися інформацією про позичальників (особливо кращих). За значного рівня асиметрії інформації та дефіциту якісних позичальників банки ліпше схилитимуться до формування більших резервів ніж ділитимуться таким ресурсом з конкурентами [226].

Водночас, цей захід вважаємо доцільним з причини того, що, з одного боку, він сприяє підвищенню соціальної відповідальності позичальника й спонукає його до збереження якості своєї кредитної історії, а з іншого - має вплинути на конкурентне середовище банків. Вільніший доступ до інформації про позичальників розширює можливості їх диференційованого відбору. У цій ситуації переваги отримують банки, що можуть запропонувати кращі умови для кращих позичальників, останні ж зможуть отримати кредити, наприклад, за нижчими процентними ставками, бо є потенційно менш ризиковими.

Для вирішення проблем простроченої заборгованості в Україні недавно з'явилися агенції зі стягнення боргів. За досить короткий час загальна кількість таких організацій вже нараховує більше 200 [158]. Водночас існує проблема правового механізму їх діяльності й взаємодії з іншими учасниками ринку.

Історія розвитку колекторства починається з 60-х рр. минулого століття в США, де цей бізнес має свої традиції й нараховує близько 6,5 тис. компаній. У Європі така діяльність поширилась на початку 80-х рр. У країнах ЄС кількість агенцій складає біля 10 тис. [227]. У розвинених країнах співпраця банків з колекторськими агенціями стала основою побудови ефективної роботи з проблемними кредитами. При цьому проблемну заборгованість, як правило, передають на достатньо ранніх стадіях, не дочекавшись її найгіршого стану.

Так, у США колекторський бізнес законодавчо врегульований, і в банках створена чітка процедура роботи з проблемними кредитами. В 1-й місяць неплатежів банк діє самостійно, телефонує боржнику й спонукає погасити борг; на 30-й день кредит вже визнається проблемним, нараховуються підвищені проценти, штрафи, пені; на 91-й день - передається колекторській агенції; на 210-й день - інформація про боржника надходить від колектора до кредитного бюро, де на позичальника заводиться справа. Плата за послуги колекторів у США залежить від стадії передання боргів на обслуговування. На початкових етапах (до судових рішень) колектори беруть за свої послуги 20-25 % від суми боргів, на більш «запущених» стадіях – 40-45 %. Якщо ж агентство викуповує всю заборгованість, ціна, як правило, складає 2-5 % обсягів заборгованості [227].

На відміну від західних країн в Україні немає чіткого законодавства, яке б регулювало колекторську діяльність. Водночас багато фахівців вважають, що діяльність колекторських фірм в Україні відбувається з порушенням існуючих законодавчих норм [228-230]. Крім законності дій, викликає сумнів моральний бік інструментів, що застосовують ці агенції до боржників в Україні.

На думку автора, основним проблемним питанням функціонування колекторів в Україні крім загальної правомірності дій відносно позичальників, виступає законодавча урегульованість передачі інформації про позичальників від банків колекторам, в тому числі, щодо порушення банківської таємниці.

Так ст. 512 ЦК України містить положення, згідно з яким кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це не встановлено договором або законом. Тому банк повинен укласти договір доручення (комісії) або надання послуг

з колекторськими компаніями, що дозволить їм діяти від його імені [48]. В такому випадку банк разом із наданням колектору права вчинити певні юридичні дії щодо стягнення з боржника заборгованості передає колектору інформацію про клієнта-боржника, що є прямим порушенням норми ст. 1076 ЦКУ. Згідно з цією нормою банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта [48]. Виходить, що діяльність колекторських фірм порушує як норми ЦКУ, так і Закон України «Про банки і банківську діяльність» щодо банківської таємниці й порядку її розкриття.

З іншого боку, діючим законодавством не передбачена заборона на здійснення з боргами клієнтів таких операцій, як вимога про сплату боргу за договором банківського кредиту третіми особами, а також переведення боргу з первинних боржників банків на інших осіб. Уступка ж прав отримання боргу з позичальника або залучення до співпраці спеціалізованої компанії вочевидь тягне за собою надання цим суб'єктам відомостей про операції позичальників. Таким чином, обидва варіанти повідомлення даних про позичальника – уступка вимог або укладання угоди про надання послуг (юридичні послуги) не суперечить Закону «Про банки і банківську діяльність».

Відносини кредитора з колектором можуть оформлятися й договором відступлення права вимоги згідно з ЦКУ. Водночас подібне відступлення може бути розцінено як факторинг. Проте, в регулюванні факторингу існують свої розбіжності, зокрема, представлення в Цивільному й Господарському кодексі.

Кримінальним кодексом України також передбачена відповідальність за вимагання, як за вимогу передачі чужого майна з погрозою насильства над потерпілим, обмеження його прав і свобод, розголошення небажаних відомостей про нього, його близьких, родичів та ін. [229]. На думку автора, незважаючи на неоднозначність регламентації колекторського бізнесу, компанія, що надає такі послуги, у будь-якому разі має діяти в рамках закону.

Враховуючи, що діяльність колекторів тісно пов'язана з постійним втручанням в приватне життя позичальників, і при цьому суперечить нормам існуючого законодавства, автор вбачає необхідним якнайшвидше на законодавчому рівні чітко

визначити умови передання проблемних кредитів колекторам і їх подальші повноваження в стягненні боргів з населення.

Проведений вище аналіз підтвердив, що сьогодні в функціонуванні ринку банківських споживчих кредитів України існує ряд проблем, які потребують якнайшвидшого вирішення. При цьому, щоб не допустити негативних процесів у розвитку даного ринку, максимально зусиль для підвищення ефективності й якісної організації споживчого кредиту мають докласти як державні органи, так і банки. Для подолання існуючих бар'єрів дій одного регулятора не достатньо.

За поширення фінансової глобалізації банківська практика країн все більше набуває загальних форм, нівелюючи існуючі відмінності в грошово-кредитних системах. Тому вбачаємо доцільним активно використовувати іноземний досвід для вирішення проблем розвитку споживчого кредиту в Україні. Впровадження апробованих ефективних кредитних інструментів допоможе уникнути типових помилок як у кредитній політиці банків і побудові внутрішніх бізнес процесів, так і в розбудові інституційної структури кредитного ринку в цілому.

В практиці українських банків вже сьогодні реалізуються окремі заходи, але вони недостатні. В третьому розділі автором будуть запропоновані рекомендації щодо вдосконалення й розвитку банківського споживчого кредиту в Україні, в тому числі з урахуванням існуючого зарубіжного досвіду.

Висновки до розділу 2.

1. Розвиток і поширення фінансової глобалізації зчинили суттєвий вплив на тенденції і масштаби розвитку споживчого кредиту в світі й в Україні. Цей вплив характеризується двояким проявом:

- позитивним є стрімкий розвиток споживчого кредиту й прискорене економічне зростання в капіталодефіцитних економіках завдяки можливостям компенсації нестачі внутрішніх заощаджень запозиченнями на міжнародних ринках;
- негативний вплив у тому, що активне використання коштів міжнародного фінансового ринку для операцій споживчого кредиту без належного контролю

держави робить його розвиток залежним від зовнішньої кон'юнктури, а також може створювати загрози внутрішній фінансовій стабільності країни.

2. На розвитку споживчого кредиту в сучасному середовищі відбиваються зміни, що зумовлені фінансовою глобалізацією, а також особливості сучасного «суспільства споживання», якому властиве надмірне споживання. Результатом цього впливу являються два протилежних за значенням факти - на тлі інтенсифікації грошово-кредитних відносин підвищені споживацькі настрої людей, з одного боку, являються рушійною силою сучасної світової економіки, з іншого - містять у собі й значні негативні (почасти, руйнівні) наслідки, які каталізують настання криз.

3. Випереджаюче неконтрольоване зростання споживчого кредиту в розвинених країнах (зокрема у США, країнах Європи) в умовах фінансової глобалізації сприяло розвитку світової фінансово-економічної кризи 2007-2008 р. Цей вплив зумовлений і відповідає основному прояву фінансової глобалізації - стрімкому зростанні фінансових ринків і випереджальному розвитку фінансової сфери порівняно з реальним сектором.

4. Основні тенденції розвитку споживчого кредиту в Україні й в розвинених країнах в умовах поширення фінансової глобалізації збігаються за змістом, проте мають розрив у часі. В період меншої інтегрованості України в світове господарство і міжнародний фінансовий ринок (до 2000 р.) споживчий кредит майже не розвивався. Найбільші динамічні зміни сталися в період 2004-2009 рр. з приходом в Україну іноземних банків і притоку (потім відтоку) значних обсягів ресурсів міжнародного фінансового рику. Ці тенденції систематизовано в часі відносно кризи 2008 р.; відповідно змістовного навантаження їх поділено на три групи: загальні тенденції розвитку, структурні й продуктові.

5. Основні трансформації, що сталися в банківському споживчому кредиті в Україні під впливом поширення фінансової глобалізації, стосуються обсягів і структури споживчого кредитного портфелю банків, розвитку форм продажу кредитних продуктів, способів надання й погашення кредитів.

В розвитку банківського споживчого кредиту найбільш виразно проявилися:

- кредитний бум в докризовий період (2005-2008 рр.);

- кредитний спад (обвал) під час кризи (2009 р.);
- скорочення обсягів нових кредитів і гальмування зростання ринку після кризи 2008 р. (2009-2011 рр.);
- збільшення попиту фізичних осіб на короткострокові кредити для задоволення своїх поточних потреб, що зумовило зміни в структурі ринку в розрізі продуктів, відносно валюти кредитування, в розрізі кредиторів, і стало основним чинником поживлення споживчого кредиту після кризи 2008 р. (2012-2014 рр.);
- накопичення ризиків у період до 2008 р. (особливо валютних) і їх масштабна реалізація під час кризи (2009-2010 рр. і 2014-2015 рр.) через девальвацію гривні.

6. Визначальним чинником прискореного зростання споживчого кредитування в період «буму» кредитування та його згорання після кризи виступило масове валютне кредитування населення, що з погіршенням макроекономічної ситуації через стрімку й значну девальвацію гривні призвело до суттєвого збільшення проблемних кредитів у портфелях банків (у 2009-2010 рр., 2014-2015 рр.) і виступило одним з основних чинників тотального падіння їх фінансової стійкості.

7. Ринок банківських кредитів населенню в Україні помірно концентрований, з тенденцією зниження концентрації та зростання рівня конкуренції між банками після 2008 року. Суттєвий вплив на ці тенденції спричинив розвиток банками споживчого кредитування. Про це свідчать такі позитивні зрушення на ринку банківських споживчих кредитів як: збільшення масштабів, ріст конкуренції між банками, розширення продуктового ряду й послуг банку, кола клієнтів.

8. Основні чинники найбільшого впливу на споживчий кредит підрозділяються на: внутрішні (банківські) та зовнішні (загальноєкономічні). Окремим зовнішнім чинником двоякого (негативного й позитивного) впливу виділяємо фінансову глобалізацію. Найважливішими зовнішніми чинниками негативного впливу є: економічна й політична нестабільність, підвищення рівня інфляції, зниження доходів і рівня життя населення, недосконале законодавство в сфері кредитування фізичних осіб, нерозвиненість інфраструктури кредитного ринку. Найважливішими внутрішніми є: дефіцит ресурсів, відсутність механізму хеджування валютних ризиків, недосконалість кредитного ризик-менеджменту.

9. Виявлено помилковість обраної ресурсної політики банків у період буму кредитування. Широке використання зовнішніх запозичень для фінансування операцій споживчого кредитування як базового джерела проставило їх у залежність від зовнішньої кон'юнктури й перед загрозою реалізації валютних ризиків. Банки недооцінили важливості депозитної політики й не надали належної уваги мобілізації внутрішніх заощаджень. Обґрунтовано, що розвиток депозитних операцій найбільш перспективний напрямок нарощення ресурсів для споживчого кредитування.

10. Особлива увага приділена проблемі високої ціни споживчих кредитів. Основними чинниками, на усунення яких мають бути направлені зусилля в вирішенні проблеми високих ставок за споживчими кредитами, визнано: недосконалість стандартизації кредитного процесу (стандартів договорів, інформаційних стандартів тощо); відсутність належного контролю за порушення прав споживачів фінансових послуг з боку регулюючих органів.

11. Істотним гальмом розвитку банківського споживчого кредиту в Україні є нерозвиненість його інфраструктури в особі кредитних бюро і колекторів. Особливо актуальним в умовах інтенсивного розвитку споживчого кредиту в Україні є врегулювання економіко-правових відносин, що виникають з приводу збирання, збереження й використання інформації про виконання боргових зобов'язань позичальниками, фактична відсутність правового механізму діяльності і взаємодії колекторських агенцій з іншими учасниками ринку. Обґрунтовано необхідність якнайшвидше на законодавчому рівні чітко визначити умови передання проблемних кредитів колекторам і їх подальші повноваження в стягненні боргів з населення.

12. Обрана банками України на сучасному етапі кредитна політика й підходи до споживчого кредитування населення не забезпечують їм належних фінансових результатів у тривалому періоді. Для банків з найбільш агресивною кредитною політикою це принесло загрози фінансовій стійкості й банкрутства. Це доводить необхідність перегляду, вдосконалення й модифікації підходів до організації та регулювання споживчого кредитування населення банками в цілому.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора [114; 116; 231; 232; 233; 234; 235; 236].

РОЗДІЛ ІІІ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУ В УКРАЇНІ

3.1. Розвиток і вдосконалення операцій з надання споживчого кредиту в банках

В сучасних умовах глобалізації економічного простору, що супроводжується частими банківськими кризами, одним з стратегічних завдань кожного банку є не просто забезпечення фінансової стійкості в певному часовому проміжку, а створення цілого механізму, який гарантував би банку імунітет до глобальних економічних викликів і стабільність взагалі. На думку автора, невід'ємними частинами цього механізму є стабільна клієнтська база й досконалі процедури ефективного здійснення операцій (в тому числі, кредитних), які б забезпечили банкам здатність до швидких змін, що вимагає сучасний мінливий світ.

Як з'ясовано вище, ефективність операцій з надання споживчих кредитів у банку характеризується, в основному, рівнем їх прибутковості, на що впливає ряд чинників, найважливішими з них є: вартість ресурсів, рівень процентного й комісійного доходу, проблемна заборгованість, операційні витрати.

Якщо вирішення проблеми вартості кредитних ресурсів банків в Україні залежить від багатьох об'єктивних чинників зовнішнього характеру, в тому числі макроекономічних і геополітичних, на які в банків обмежений вплив, то вдосконалення основних бізнес-процесів є тим полем, що повністю відкрите й доступне для трансформацій. У зв'язку з цим автором визначено основні напрямки вдосконалення операцій з надання споживчого кредиту, по яких розроблено конкретні заходи й методичні поради, що спрямовані на зниження рівня ризику й підвищення ефективності цих операцій в банках.

Зокрема це:

1. Формування спеціальних структурних підрозділів, спільна робота яких дасть можливість підвищити ефективність операцій споживчого кредитування за рахунок мінімізації кредитного й операційного ризиків, а також покращення якості та прискорення процедур надання й супроводження кредитів.
2. Розробка внутрішньобанківської системи контролю за ризиками при наданні споживчих кредитів.
3. Розробка заходів вдосконалення оцінки кредитоспроможності позичальників, як ефективного способу мінімізації ризику при споживчому кредитуванні.
4. Розробка методики мотивації персоналу кредитного підрозділу банку.
5. Розробка процедур супроводження споживчих кредитів (в тому числі, стягнення простроченої заборгованості).
6. Визначення продуктового ряду відповідно до сучасних реальних потреб клієнтів.

За результатом вивчення діяльності окремих банків і ринку споживчих кредитів в Україні автором розроблено й пропонується організаційна структура підрозділів банку, що відповідають за споживче кредитування. Опис функцій і взаємодії підрозділів представлено у табл. М.1 додатку М.

Якщо банк спеціалізується на обслуговуванні роздрібних клієнтів або споживче кредитування пріоритетний напрям діяльності, в його організаційній структурі доцільно виділяти відповідний підрозділ. За інших умов такий підрозділ може бути в структурі кредитного (роздрібного) підрозділу банку.

Вважаємо, для ефективного споживчого кредитування в організаційній структурі банку мають бути такі підрозділи:

- відділ кредитування населення (відділ роботи с клієнтами – фронт-офіс);
- відділ авторизації кредитів;
- кредитний комітет;
- відділ фінансового контролю;
- відділ контролю за кредитними операціями;
- відділ урегулювання ризиків споживчого кредитування;
- відділ супроводження кредитів;
- відділ роботи з проблемними кредитами.

Центральне місце в запропонованій організаційній структурі належить відділу авторизації кредитів. На рівні цього відділу можливо приймати рішення по кредитах, сума яких не перевищує певного рівня, встановленого керівництвом банку для «експрес-кредитування». Лише за умови перевищення вказаної суми рішення про видачу кредиту переходить на розгляд кредитного комітету. При цьому числові параметри продуктів споживчого кредитування доцільно налаштувати так, щоб більшість заявок по дрібних кредитах не вимагали передання на такий розгляд.

В свою чергу кредитний комітет має приймати рішення по кредитах на суму більше параметрів дрібних споживчих продуктів, а також в особливих випадках, що потребують експертних висновків. Оцінка кредитоспроможності позичальників по вказаних кредитах може здійснюватися як з використанням скорингу, так і на підставі експертних оцінок. За існування в банку значної кількості філій і відділень є доцільним розробляти модель взаємодії кредитних комітетів різного рівня й підрозділів. Суть такої моделі полягає в наділенні кредитних комітетів різних рівнів різними повноваженнями щодо прийняття рішень по кредитах відповідно їх сум. Тобто лише у випадках, коли сума кредиту в заявці перевищує повноваження певного територіального кредитного комітету, заявка передається на розгляд комітету вищого рівня.

Враховуючи популярність невеликих споживчих кредитів, перенесення прийняття рішення по них до кредитного комітету вищого рівня взагалі не має бути частим. Існування в структурі банку відділу авторизації кредитів і системи ієрархії кредитних комітетів зробить непотрібною передачу всіх заявок на розгляд останніх і пришвидшить прийняття рішень по цих кредитах. Правда, реалізація такої схеми можлива за існування в банку ефективних методик ризик-менеджменту й оцінки кредитоспроможності клієнтів зокрема.

З огляду на особливість ризиків споживчого кредитування, вбачається доцільним існування відділу, який займався б урегулюванням безпосередньо них. До функцій такого підрозділу мають відноситись загальне управління ризиками в споживчому кредитуванні, а також створення, впровадження й подальша актуалізація скорингових моделей.

Вбачається доцільним існування відділу контролю за споживчими кредитами. Цей відділ поруч з контролем відповідності кредитів встановленим у банку нормативам має здійснювати контроль якості кредитних портфелів окремих менеджерів, філій, відділень. Для банків, які активно впроваджують роздрібне кредитування, є доцільним, як альтернатива колекторським послугам, мати у своїй структурі й відділ роботи з проблемними споживчими кредитами.

Суттєво оптимізувати організаційну структуру банку можна й шляхом створення мережі підрозділів з продажу споживчих кредитів. Залежно від кредитної політики, банкам доцільно створювати такі підрозділи:

- стандартні відділення банків, філії, що, в тому числі займаються споживчим кредитуванням населення;
- міні-відділення банків, що спеціалізуються безпосередньо на споживчому кредитуванні й реєструються як додаткові операційні відділи або офіси;
- віддалені робочі місця кредитних експертів у торгівельних точках.

Доцільність створення таких підрозділів у банках, які серед стратегічних напрямків розвитку вбачають споживче кредитування, підтверджується тим, що їх наявність додає лідерам сегменту в Україні додаткових можливостей освоєння нових регіонів, розширення спектру банківських послуг, підвищення якості обслуговування, що, в підсумку, покращує конкурентні позиції на ринку.

Другим напрямком підвищення ефективності споживчого кредитування вважаємо вдосконалення управління ризиками. У табл. М.2 додатку М представлено модель внутрішньобанківської системи управління ризиками споживчого кредитування через врегулювання параметрів по таких напрямках:

- управління рівнем дефолтів експертів кредитного відділу й авторизації;
- управління балом відсікання по скоринговій карті;
- управління сумою кредиту;
- управління інформаційними базами даних банку (в тому числі, бази БКІ).

Залежно від встановлених організаційних параметрів по перелічених вище напрямках регулювання в цілому по банку й по окремих філіях (відділеннях) оформлення заявки на кредит може отримувати наступні результати:

- автоматична відмова;
- обов'язкове прийняття рішення про видачу кредиту службою авторизації;
- обов'язкове прийняття рішення про видачу кредиту кредитним комітетом;
- використання для прийняття рішення різних рівнів кредитних комітетів;
- обов'язкова перевірка відповідності параметрів угоди умовам банку на рівні відділу фінансового контролю.

Банк може вибудувати власну політику управління кредитним ризиком таким чином, що:

- клієнти з ймовірністю непогашення кредиту 10 % і більше отримують автоматичну відмову;
- ті, що мають ймовірність 2-10 % - проходять перевірку відділом авторизації;
- ті, що мають менше 2 % - отримують кредит автоматично.

За таким принципом побудована вся запропонована модель системи управління ризиками споживчого кредитування, що представлена у табл. М.2 додатку М. Її перевагами є: скорочення операційних витрат, зниження операційних ризиків, зменшення часу на видачу кредиту, можливість регулювання відсотку відмов, існування можливості щодо скорочення кількості кредитів, що виходять на рахунки прострочення (особливо, протягом перших 3 місяців).

Окремим заходом підвищення ефективності споживчого кредитування у банку (як вдосконалення кредитного ризик-менеджменту) виділяємо розробку моделі оцінки кредитоспроможності позичальників. З огляду на важливість аспекту та ємкість опису процедур цьому присвячено наступний параграф.

Іншим напрямком вдосконалення споживчого кредитування в банку автор вбачає визначення оптимального продуктового ряду і формату продажів кредитів, як основоположного аспекту їх збуту.

Основою ефективної системи збуту банківських продуктів є продуктова політика банку [237, с. 245]. Питання її якості особливо актуалізується на тлі підвищення конкуренції між банками, що загострилася під впливом нестабільного зовнішнього середовища. В сучасних умовах неякісна продуктова політика може призвести до значних збитків банку й надламати його стабільність і надійність.

У зв'язку з цим продуктовий ряд споживчих кредитів банку має розроблятися виходячи із конкретних потреб клієнтів, які можуть бути виявлені лише шляхом ґрунтовних маркетингових досліджень як на макрорівні (вивчення ринку в цілому), так і на мікрорівні (аналіз власних статистичних даних і спостережень), а також відповідно загальної стратегії банку на кредитному ринку. Продуктова політика банку також є результатом інтеграції сучасних методів контролінгу, маркетингу і менеджменту.

Водночас, найбільш вагомим і ключовим фактором успіху оптимізації продуктового ряду банку в сучасних умовах є інноваційність, що підтверджує необхідність якісної трансформації банківських продуктів і послуг.

Інновації в сфері банківського кредитування останні десятиліття були пов'язані з розширенням кола суб'єктів та цілей кредитування, вдосконаленням процедур надання кредитів та створенням певної інституційної «зовнішньої інфраструктури», спрямованої на мінімізацію кредитних ризиків [238].

За цей час основними інноваційними кроками банків України в сфері споживчого кредиту стало створення нових продуктів і процедур, у тому числі, використання кредитних карток. Сьогодні споживчий кредит в Україні вже поширився на фінансування таких нових напрямків потреб як: медичне обслуговування, відпочинок тощо. Такі кредити видаються, як правило, на невеликі суми, тому: вони є бланковими, мають невеликий пакет документів, не передбачають первинного внеску, а їх ризики компенсуються за рахунок процентної ставки. Проте таких цільових кредитів серед споживчих в Україні ще дуже мало. Як правило, населення задовольняє подібні споживчі потреби (пов'язані з покращенням здоров'я, відпочинком, туризмом, хобі) беручи так звані «безцільові» кредити.

Як свідчить продуктовий аналіз ринку банківських споживчих кредитів, такі («безцільові») кредити мають тенденцію до збільшення. Водночас згідно обґрунтованого автором положення про їх недоліки, вони можуть створювати додаткові загрози кредиторам щодо їх вчасного повернення, які пов'язані зі слабкою мотивацією позичальника щодо погашення кредиту. У зв'язку з цим автор вважає, що продуктова лінійка сучасного банку не повинна обмежуватися «безцільовими» і

«цільовими» кредитами на задоволення вітальних і матеріальних потреб населення, а у споживчих кредитних продуктах має бути більше цільових кредитів, що задовольнятимуть реалізацію її емоційних, культурних, інтелектуальних потреб. Крім кредитів на навчання це можуть бути кредити пов'язані з реалізацією цілей творчого й емоційного розвитку людини. Наприклад цільовий кредит для туриста чи рибалки. На думку автора, ступінь доцільності отримання подібного кредиту позичальником більша, тому вищою є й мотивація його повернення.

Таким чином, виходячи з вітчизняного та зарубіжного досвіду можна рекомендувати українським банкам наступну продуктову лінійку споживчого кредитування: автокредит; кредит на ремонт автомобіля; кредит на ремонт квартири (будинку); товарний кредит; готівковий безцільовий кредит; картковий кредит; цільовий кредит на навчання, лікування, відпочинок; хобі тощо. При цьому рекомендуємо банкам у своїх продуктах скорочувати частку готівкових коштів при видачі й погашенні кредитів і залучати населення до кредитів на основі використання кредитних карт і застосуванні овердрафту. Це сприяє зменшенню витрат обігу й посилить контроль банку за цільовим використанням кредитів.

В той же час, продуктовий ряд споживчих кредитів у різних банків може значно різнитися. Якщо банк обрав чітко виражену стратегію фокусування на сегмент роздрібного кредитування, його продуктова лінійка може включати найширший перелік продуктів і послуг. Водночас, особливо важливим стає вивчення й врахування реальних і кількісних, і якісних особливостей попиту на споживчі кредити. Крім того, цим банкам доцільно розробляти й проваджувати унікальні продукти (ті ж самі продукти на реалізацію хобі тощо), які б підкреслили винятковість кредитного обслуговування й зміцнювали позиції на ринку. У банків, що обирають стратегії диференціації, продуктова лінійка споживчих кредитів, зазвичай, може бути коротшою. При розробці споживчих кредитних продуктів пропонуємо звертатися до авторської класифікації споживчих кредитів.

Фінансова глобалізація принесла інновації, які, в тому числі, змінили формат продажу споживчих кредитів. Згідно дослідження британської компанії Datamonitor серед основних напрямів інноваційної діяльності банків у споживчому кредитуванні

сьогодні виділяються: створення специфічних продуктів; вдосконалення ціноутворення та розроблення більш гнучких процедур погашення кредитів; охоплення нових сегментів споживачів (молодь, пенсіонери, тощо); використання сучасних каналів продажу, таких як мобільний зв'язок та соціальні сайти в Інтернеті [239]. Банки, які хочуть займати стійкі позиції на ринку й одночасно досягти певного рівня ефективності операцій, мають обов'язково це враховувати.

Сьогодні банкам України доцільно організовувати такі формати продажів споживчих кредитів:

- цільовий кредит на придбання товарів або послуг, який перераховується безпосередньо продавцю товару чи послуги (платіжний кредит). Цей спосіб продажів кредитів може бути організований у двох форматах: оформлення співробітником банку в відділенні або на віддаленому робочому місці, або оформлення співробітником підприємства-продавця по агентській схемі. Перевагою його є найбільш повне забезпечення контролю за цільовим призначенням кредиту, недоліком є дороговизна і тривалість оформлення;
- нецільовий готівковий кредит. Цей кредит, як правило має один формат - оформлюється в відділенні банку й видається готівкою через касу банку. На думку автора, має найменше переваг перед іншими форматами продажу, йому властиві всі недоліки нецільових кредитів плюс додаткові видатки оформлення й видачі через касу. Проте такі кредити мають бути в банківських споживчих продуктах сьогодні, тому що задовольняють попит певного кола клієнтів, що мають недовіру до більш технологічних продуктів. Тому відмова банку від такого формату продажів лишить його певного кола клієнтів, чого не слід допускати;
- кредитні картки. Цей кредит найбільш мобільний серед споживчих і має найширші можливості застосування, в тому числі, щодо формату продажу: видача кредитних карт у відділенні банку та на віддалених робочих місцях; відкриття кредитних лімітів власникам зарплатних карт; встановлення овердрафту власникам поточних депозитів; відправка кредитної карти по пошті постійним або високо надійним клієнтам (мають тривалу позитивну кредитну історію та здійснили кредитну заявку телефоном або через інтернет). Його перевага технологічність, що

додає зручностей клієнту, недолік - відсутність контролю за цільовим призначенням з боку банку, а також загрози щодо зовнішнього втручання інтернет-шахраїв.

Серед описаних вище форматів продажу споживчих кредитів окремо відмітимо доцільність застосування банками таких сучасних інноваційних форматів як кредит по телефону або засобом інтернет-зв'язку.

Високі витрати на організацію споживчого кредитування також окремо актуалізують проблему технологічного супроводження оформлення й видачі кредитів, зокрема, розробку програмного забезпечення процесу кредитування. Тому, не зважаючи на те, що технологічне вдосконалення кредитного процесу пов'язане зі збільшенням разових витрат, саме ті банки, що матимуть у розпорядженні найбільш ефективні (технологічні) системи надання послуг, матимуть конкурентні переваги й зменшення загальних витрат у майбутньому.

Незважаючи на інновації й заходи автоматизації процесу кредитування, людський фактор продовжує займати не останнє місце серед чинників, що впливають на ефективність діяльності кредитного підрозділу банку. При цьому кваліфікація та досвід працівника відіграють визначальну роль [240]. В цілях підтвердження відповідності фахівців кредитного підрозділу займаним посадам, контролюючому підрозділу банку доцільно періодично проводити атестацію своїх працівників, а також сприяти підвищенню їх кваліфікації.

Проте забезпечити підвищення ефективності споживчого кредитування може не лише висококваліфікований, досвідчений, а й достатньо мотивований персонал [241]. Тому методика мотивації кредитних експертів, що здійснюють надання кредитів, автор вбачає невід'ємною частиною успішної роботи банку.

Подібна методика має базуватись на показниках, які характеризують портфель кредитів окремих експертів і відділень кількісно й якісно. До їх числа можна віднести:

- кількість оформлених кредитів, з якою пов'язаний розмір заробітної плати. Більше кредитів – більше коефіцієнт до базового рівня заробітної плати;
- кількість клієнтів, що вийшли на рахунки простроченої заборгованості (більше за допустимий банком рівень у днях), за останні 2-3 місяці (залежно від політики

банку). Більше прострочених кредитів - менше коефіцієнт, що встановлений до базового рівня заробітної плати;

- сума отриманого сукупного доходу по виданих кредитах, що впливає на розмір заробітної плати. Більше доходів – більше коефіцієнт, встановлений до базового рівня заробітної плати;

- наявність помилок при оформленні кредитів і формуванні кредитних справ. Кількість помилок має співвідноситись з кількістю виданих кредитів і може бути прив'язана до розміру премії відповідно встановленого коефіцієнта. Моніторинг помилок і аналіз якості портфелів кредитів окремих експертів і відділень має здійснюватися відділом контролю за кредитними операціями.

Інформацію про кількість дефолтів окремих експертів і відповідальних за авторизацію кредитів можна використовувати як базову при побудові внутрішньої системи управління ризиками споживчого кредитування. При значній автоматизації внутрішніх бізнес-процесів конкретний рівень дефолтів можна використовувати як параметр для відсікання кредитних заявок, що розглядаються окремими експертами, відділами авторизації або відділеннями (див. табл. М.2 дод. М). Результатом може бути: автоматична відмова у кредиті, обов'язковий розгляд заявки службою авторизації або кредитним комітетом.

Використання описаних мотиваційних заходів має вплинути на ефективність праці окремих експертів і територіальних підрозділів, а також знизити рівень зловживань і шахрайств з боку працівників банку. Ці заходи слід розглядати і як елемент системи ризик-менеджменту при споживчому кредитуванні. Вказані заходи мотивації сприяють збільшенню обсягів виданих кредитів і водночас дозволяють зменшити кількість тих, що виходять на прострочення в перші 3 місяці, а також знижують рівень помилок експертів.

Нажаль, використання кращих методик оцінки кредитоспроможності позичальників і мотивації персоналу не дозволяє повністю уникнути втрат від кредитних операцій у майбутньому. Існує думка, що значна частка проблемних кредитів виникає через недостатні й недосконалі процедури їх супроводження [242-246]. Тому, розробка процедур супроводження кредитів, в тому числі, стягнення

простроченої заборгованості є важливим напрямком підвищення ефективності операцій споживчого кредитування у банку.

Задача кожного банку постає в мінімізації втрат від неповернення споживчих кредитів. Вважаємо, що така робота банку має базуватися на ранжируванні боржників залежно від терміну простроченої заборгованості та об'єктивних причин її виникнення й існування. Розглянемо 4 групи клієнтів.

Перша група - клієнти, які просто постійно або періодично забувають робити строкові внески по кредитах. По цій групі клієнтів прострочення заборгованості, як правило, не виходить за рамки, допустимі банком, і ліквідується при першому нагадуванні. Робота з цими клієнтами найпростіша, дозволяє не відволікати зайві людські ресурси, час і зводиться до нагадування про необхідність погашення заборгованості (наприклад, через sms-банкінг).

До другої групи відносяться позичальники, які хочуть, але не можуть з об'єктивних причин вчасно погашати кредит. Робота з цією групою є найбільш кропіткою, важливо на перших порах відрізнити такого позичальника від звичайного «забуваки». Якщо прострочення платежів має тенденцію постійності й збільшення в часі, це свідчить про існування певних проблем у позичальника. Тоді першочергово необхідно в приватній розмові з'ясувати реальні причини проблем. Укрупнено таких позичальників можна поділити на дві групи: ті, що неадекватно оцінили можливості щодо погашення кредиту (при цьому надали недостовірну інформацію про доходи й витрати, наявність інших кредитів, тощо); ті, у яких виникли непередбачувані обставини (втрата джерел доходів, працевлаштування, непередбачувані витрати, тощо).

Об'єднувальним моментом вказаних груп є бажання погашати існуючі борги. Тому методи роботи з такими позичальниками є схожими, і суть їх полягає у спільному пошуку шляхів виходу з ситуації. Позиція банку має бути максимально активною, тобто не слід чекати, поки клієнт «сам вирішить свої проблеми». Вже на ранніх стадіях виникнення заборгованості кредитор може запропонувати реструктуризацію боргу, допомогу в реалізації майна або навіть працевлаштування. Головне розуміти, що банк зацікавлений у своєчасному погашенні заборгованості не

менше позичальника, а виникнення проблем спричинене й помилками, допущеними його працівниками. Відмітимо, що чисельність цієї групи боржників і рівня боргів на пряму залежить від якості оцінки кредитоспроможності (наприклад, якості скорингової моделі), а також від рівня кваліфікації, досвідченості й вмотивованості експертів. Автор вважає, роботу з такими боржниками на ранніх стадіях мають проводити самі кредитні експерти, проте за відсутності позитивного результату (протягом 2-3 місяців, залежно від політики банку) ці кредити необхідно передавати або до спеціального підрозділу банку, або спеціалізованим колекторським агенціям. Авторське ставлення до колекторських агенцій буде висловлене далі.

До третьої групи відносяться позичальники, які потенційно спроможні гасити кредит, але ставляться до своїх обов'язків вкрай несерйозно. Робота з ними найбільш специфічна. Головним важелем у таких випадках є правильний і переконливий психологічний вплив на боржника (наприклад, нагадування про стягнення боргу через суд). Ефективність превентивних заходів з боку банку на пряму залежить від того наскільки переконливо буде вмотивовано боржника до добровільного виконання своїх зобов'язань шляхом роз'яснення майбутніх наслідків їх невиконання. Такими наслідками можуть бути: втрата заставного майна; зіпсована репутація з ускладненням або неможливістю в майбутньому отримати кредит; штрафні санкції; проблеми з колекторами; в кінці кінців – проблеми з судовими органами. Роботу з вказаним типом позичальників не слід затягувати, у випадках дрібних кредитів та/або за відсутності результату в перші 1-2 місяці, їх все ж доцільно як найшвидше передавати колекторам.

Остання група боржників це – в принципі шахраї, особи, що беруть кредити, не збираючись їх повертати. Робота з такими клієнтами є майже безрезультатною з огляду на її здійснення працівниками банку. Такі кредити необхідно ідентифікувати що раніше й майже одразу передавати колекторам.

Способи роботи з проблемною заборгованістю по споживчих кредитах залежать і від терміну її існування. Залежно стадії заборгованості змінюється ефективність застосованого способу стягнення, до того ж однаково важливими є як максимізація зусиль по застосуванню відповідних способів роботи до типів

позичальників і стану заборгованості, так і вчасність зміни способу стягнення заборгованості й передачі подальшої роботи до іншого структурного підрозділу банку або колекторам. У табл. 3.1 представлено дії по стягненню простроченої заборгованості та рекомендовані терміни щодо їх ефективного застосування.

Таблиця 3.1

Комплекс дій банку зі стягнення проблемної заборгованості за споживчими кредитами з урахуванням терміну її виникнення й типу позичальників

Термін простроченої заборгованості	Дії банку по стягненню проблемної заборгованості	Тип позичальника, до якого доцільно застосовувати вказані дії
1-30 днів	Sms-повідомлення, дзвінок позичальнику, відправлення письмового повідомлення	Всі позичальники
30-60 днів	Приватна бесіда, виїзд до позичальника. Спроба домовитися з боржником. Пошук шляхів виходу з ситуації.	Позичальники, що можуть, і/або бажають гасити заборгованість
60-180 днів	Досудове стягнення заборгованості шляхом реалізації застави. Передача заборгованості до колекторської агенції.	Позичальники, які можуть але не бажають гасити заборгованість, шахраї
180-210 днів	Передача інформації про боржника до кредитного бюро. Позив до суду на позичальника.	Позичальники, які не можуть і не бажають гасити кредит, шахраї
Більше 210 днів	Післясудове провадження. Списання з балансу заборгованості за рахунок резервів.	Всі позичальники

Джерело: розроблено автором

В цілях збільшення відповідальності кредитних експертів при оформленні кредитів у окремих випадках доцільно стягнення проблемної заборгованості на ранніх стадіях покладати на них самих. Загальна модель роботи банку з боржниками залежно від терміну знаходження на рахунках простроченої заборгованості представлена на рис. М.1 додатку М.

Водночас, багато фахівців вважають стягнення боргів непрофільною діяльністю банків, і тому одностайні щодо існування й повноважень діяльності колекторських агенцій, звернення до яких у питаннях стягнення проблемної заборгованості, на їх думку, є більш ефективною ніж самостійна робота банку в цьому напрямку [247-250]. Враховуючи, що від терміну заборгованості дійсно залежить ймовірність її повернення й розмір витрат, що потрібні на її стягнення, банку доцільно працювати з проблемними кредитами лише на ранніх стадіях їх існування. Проте суцільне покладання банків на можливу подальшу допомогу колекторів буде розхолоджувати

їх і знижувати ефективність роботи по мінімізації ризиків споживчих кредитів на стадії прийняття рішення про видачу. Разом з тим у стягненні проблемної заборгованості в Україні слід шукати більш цивілізованих способів. До них можна віднести досудове стягнення боргів через реалізацію заставного майна споживчих (не іпотечних) кредитів, а також впровадження інституту банкрутства фізичних осіб.

Перший з цих заходів додасть можливостей кредиторам у захисті їх прав, за умови вдалого застосування способів самостійної роботи з проблемною заборгованістю, і водночас сприятиме більшій відповідальності позичальників. Другий захід – інститут банкрутства фізичних осіб – навпаки, захистить боржників у реально безвихідних ситуаціях від нецивілізованих способів тиску на них, і в той же час, спонукає кредиторів до більш ефективної роботи в інших напрямках мінімізації кредитного ризику, в тому числі, в підвищенні якості оцінки кредитоспроможності позичальників. При цьому ми не лишаємо поза увагою складність правовідносин, що виникають під час звернення стягнення на заставлене майно, а також дискусійність питання законодавчого закріплення банкрутства фізичних осіб в Україні. Більш детально це питання розглянуто далі.

Незалежно від обраної стратегії на ринку, в сучасних нестабільних умовах банкам України слід переходити від продуктоорієнтованого до клієнтоорієнтованого підходу в обслуговуванні клієнтів. В цілях збільшення прибутків доцільно проводити політику побудови довготривалих відносин з позичальниками – фізичними особами. Формування довготривалих відносин між банком і клієнтом на базі комплексного якісного обслуговування є одним з шляхів стабілізації й збільшення клієнтської бази. Водночас постійні клієнти більше довіряють банку й менше схильні покинути його за погіршення макроекономічної ситуації та економічних потрясінь.

В рамках політики довготривалих відносин у споживчому кредитуванні банки мають активно розвивати CRM-технології й просувати серед клієнтів такі продукти, як кредитні картки. Це дозволить не лише прив'язати клієнта до банку з метою розміщення ресурсів, а й спрямувати його в напрямку отримання різних банківських послуг. Розширення асортименту на ринку банківських послуг і споживчого кредиту

зокрема, разом з підвищенням якості обслуговування, є важливою умовою забезпечення надійності й стабільності банків, а також підвищення ефективності банківських операцій. Зарубіжний і вітчизняний досвід свідчить, що банки, які надають клієнтам більш різноманітні послуги високої якості, мають переваги перед банками з їх обмеженим набором. Все більше великих банків переходять на комплексне обслуговування клієнтів. Хоча ринок банківських споживчих кредитів в Україні перебуває на стадії формування попиту на нові продукти й послуги, підтвердженням правильності такого шляху є те, що банки з найбільшим переліком послуг у своєму арсеналі, знаходяться на вищих рейтингових позиціях.

Разом з тим, запропоновані вище заходи по вдосконаленню організації надання споживчого кредиту, за умови їх комплексного застосування, в цілому сприятимуть підвищенню ефективності здійснення цих операцій в банку.

3.2. Вдосконалення оцінки кредитоспроможності позичальників як чинник мінімізації ризику банківських споживчих кредитів

Як свідчить проведений у розділах 1-2 аналіз, ефективний розвиток споживчого кредиту в Україні багато в чому залежить від удосконалення систем управління ризиками, що виникають при здійсненні таких операцій в банках. На практиці операції з надання споживчого кредиту одна з найбільш дохідніших статей банківського бізнесу, але й збитки по споживчих кредитах часто найбільші. Основними ризиками кредитних операцій є ризик неповернення основного боргу позичальником, несплати процентів, невчасного та неповного повернення кредиту, невиконання інших зобов'язань, що витікають з угоди [2, с. 210].

Водночас, як показав проведений аналіз, стрімкий ріст обсягів наданих кредитів і зростання кредитного ризику є реаліями й характерною особливістю ринку банківських споживчих кредитів в Україні. Тому однією з основних задач діяльності банків у цьому сегменті на сучасному етапі є збереження й збільшення обсягів

виданих кредитів без погіршення якості розміщених активів. Такого результату неможливо досягти не вдосконалюючи систему управління кредитним ризиком, в тому числі що стосується конкретної угоди.

Відмітимо, що більшість ризиків, що супроводжують банківські споживчі кредити, зумовлені суб'єктивними обставинами, які складно систематизувати. Ці кредити найбільш ризиковані й дорогі через значну мінливість фінансового стану окремих фізичних осіб і домогосподарств, зумовлену впливом різних соціально-економічних обставин (втрата здоров'я, місця роботи, тощо). Крім того, фізичним особам порівняно з підприємствами значно простіше приховати інформацію про перспективи зайнятості, стан здоров'я, розміри доходів, наявність майна й боргових зобов'язань тощо. Через це поруч з оцінкою кредитоспроможності важливим способом зниження ризику та можливих збитків по споживчих кредитах є лімітування банками граничних розмірів і термінів позичок фізичним особам, а також запровадження вимог про наявність ліквідного забезпечення, про участь власних коштів у фінансуванні відповідних потреб та ін.

В той же час, конкуренція на ринку споживчих кредитів, що особливо посилилась з приходом в Україну іноземних банків з поширенням фінансової глобалізації, спонукає кредиторів спрощувати процедури надання кредитів, знижувати вимоги до інформації від позичальників, а також до забезпечення кредитів. Все це суперечить класичним канонам управління кредитним ризиком і знижує можливості його трансферту. Тобто стрімкий розвиток роздрібногo кредитування й посилення конкуренції в сегменті вимагає від банків перегляду кредитної політики та введення нових більш ефективних методик оцінки кредитоспроможності позичальників і управління кредитним ризиком в цілому, в тому числі на рівні окремого кредиту.

Управління ризиком окремого кредиту базується на виявленні причин неможливості або небажання позичальника виконувати зобов'язання, а також на визначенні методів зниження рівня ризику. Метою управління кредитним ризиком є зниження ймовірності невиконання позичальником зобов'язань по кредитній угоді або мінімізація втрат банку в випадку неповернення кредиту.

Вивчення банківських матеріалів і різних наукових джерел [2, 5, 10-12, 40, 94, 245, 251, 252] показало, що найбільш розповсюдженими в Україні заходами зниження кредитного ризику окремої угоди при споживчому кредитуванні є: лімітування кредитів на рівні позичальника; оцінка кредитоспроможності позичальника; залучення достатнього забезпечення; страхування кредитів; формування резервів. Разом з тим процедура оцінки кредитоспроможності потенційних позичальників є головним елементом ефективної системи ризик-менеджменту. Наскільки ефективно й якісно будуть проаналізовані банком і прогнозовані можливі кредитні ризики конкретного позичальника, буде залежати якість розміщених у споживчі кредити активів, надійність і стійкість банку.

Вдосконалення оцінки кредитоспроможності позичальників банком як методу зниження кредитного ризику є найбільш доцільним в сучасних умовах також з огляду на те, що інші заходи вимагають порівняно більших витрат, а тому знижують фінансові результати банку від проведення операцій споживчого кредитування. Тому підвищення ефективності оцінки кредитоспроможності позичальників вбачається одним із основних чинників розширення операцій споживчого кредитування банками в Україні сьогодні.

Важливим етапом оцінки кредитоспроможності позичальників є вибір методу її здійснення. Кожний метод має свої переваги й недоліки, а також особливості застосування. З поширенням процесів фінансової глобалізації в кредитуванні також відбулась трансформація підходів в управлінні ризиками в цілому та методах оцінки кредитоспроможності зокрема.

Сутність сучасного підходу до поняття кредитоспроможність полягає в наступному – це бажання й можливість позичальника платити по кредиту, що можна виразити аббревіатурою WAS, де W (willingness) - бажання, A (ability) - можливість, S (stability) - стабільність. Про можливість позичальника свідчить рівень його доходів, показником бажання - слугує кредитна історія, про третій критерій – проінформує трудова книжка й соціальний статус.

До передкризового (2008 р.) буму кредитування в Україні стосовно фізичних осіб домінував один метод оцінки кредитоспроможності позичальника – аналіз

платоспроможності, тобто визначення можливостей сплатити кредит виходячи із доходів і витрат особи. Ситуація стала змінюватись з початком буму, коли споживче кредитування набуло масового характеру, а зміни у соціально-економічному стані й поведінці фізичних осіб стали важко передбачуваними, що потребувало якісно нових підходів до оцінки позичальників.

Проте в світі вже давно набував актуальності такий напрямок в оцінці кредитоспроможності позичальників як перевірка клієнтів у різних інформаційних джерелах. У розвинених країнах такий спосіб перевірки клієнтів сформував цілу галузь банків даних, що займаються збиранням, збереженням і використанням інформації, так звані, бюро кредитних історій [153, с. 33].

В той же час, і в Україні, і закордоном методика оцінка позичальників залежить від суми кредиту. При наданні великих кредитів використовується стандартний підхід, що вимагає підтвердження доходу, наявності забезпечення й ґрунтується на експертних оцінках фахівців. Оцінка кредитоспроможності при наданні невеликих кредитів, як правило, здійснюється по «експрес-методу» в основі якого лежить система скорингу бальної оцінки клієнта [253].

Незважаючи на актуальність оцінки позичальників - фізичних осіб на основі їх платоспроможності, в сучасній практиці споживчого кредитування в Україні як метод оцінки кредитоспроможності набуває все більшого розповсюдження кредитний скоринг [254, с. 19]. Тобто банки України використовують сьогодні різні методи оцінки кредитоспроможності клієнтів. Проте в вітчизняній літературі не визначена сукупна методологічна база, уніфікована до специфіки діяльності українських банків на ринку споживчих кредитів.

Нормативна база НБУ (Положення «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків») рекомендує мінімальні вимоги до оцінювання фінансового стану позичальників. Згідно цього Положення оцінка кредитоспроможності фізичної особи проводиться з урахуванням кількісних показників (економічна кредитоспроможність) і якісних характеристик (особиста кредитоспроможність) позичальника, що підтверджуються певними документами і розрахунками. До кількісних показників відносяться [204]:

- сукупний чистий дохід позичальника / сім'ї позичальника;
- накопичення на рахунках у банку (інформація надається за бажанням позичальника - фізичної особи);
- коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом:
- співвідношення сукупних доходів і витрат/зобов'язань боржника;
- співвідношення боргу за кредитом до вартості об'єкта кредитування/застави;
- співвідношення щомісячних витрат боржника на обслуговування боргу до обсягу його щомісячних доходів тощо.

Для розрахунку кількісних показників банк враховує доходи, отримання яких протягом дії договору підтверджується достовірними документами.

До відповідних якісних показників відносяться [204]:

- загальний матеріальний стан клієнта;
- вік позичальника, соціальна стабільність (наявність постійної роботи; наявність постійного місця проживання; ділова репутація; сімейний стан);
- наявність інформації з БКІ і сама кредитна історія позичальника.

Згідно Положення частка кількісних показників у загальній оцінці фінансового стану боржника - фізичної особи має становити не менше 70 %. Банки ж можуть самостійно встановлювати додаткові критерії оцінювання позичальників, з метою кращого оцінювання кредитних ризиків і належного контролю за ними.

На практиці банк або розробляє методику оцінки кредитоспроможності самостійно, або вдається до послуг консалтингових компаній, кредитних бюро тощо. Не вдаючись у деталі проблеми використання скорингових моделей вітчизняними банками, таки відмітимо, що більшість з методик мають загальну основу, перейняту від іноземних банків, і вони слабо адаптовані до українських реалій. Крім того, як зазначалось (див. 2.3), існуючі методики, в основному, містять загальний підхід до різних груп позичальників, тобто всі підлягають однаковим процедурам оцінки кредитоспроможності, що, на думку автора, знижує їх ефективність. Водночас, більшість заявок перевіряється службою безпеки, що збільшує час на прийняття рішення по кредиту.

Тому в рамках дисертації автором розроблена й запропонована модель оцінки кредитоспроможності позичальників - фізичних осіб при наданні споживчого кредиту, що ґрунтується на розподілі клієнтів за групами, і може бути модифікована до умов різних банків. Запропонована модель представлена на рис. 3.1.

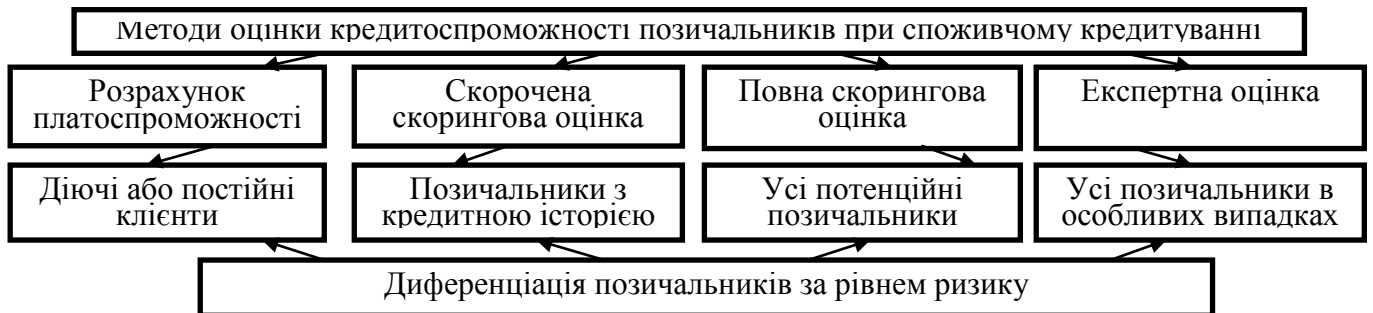

Рис. 3.1. Модель оцінки кредитоспроможності позичальників у банку при споживчому кредитуванні з урахуванням потенційного індивідуального ризику

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91]

Основна суть запропонованої моделі базується на використанні диференційованого підходу до позичальників при їх оцінці, завдяки якому пропонується їх розподіляти на такі групи:

1. Діючі та постійні клієнти банку.
2. Потенційні клієнти банку (найширша група).
3. Потенційні клієнти, що мають довгу кредитну історію.

При цьому для кожної групи клієнтів використовується відмінні методи оцінки кредитоспроможності.

Для першої групи, до якої входять діючі позичальники (мають поточну заборгованість) або найкращі постійні клієнти, пропонується здійснювати спрощену оцінку кредитоспроможності на базі розрахунку платоспроможності. Оцінка здійснюється фахівцем кредитного відділу (кредитним експертом).

В цілому розрахунок платоспроможності позичальника здійснюється на основі стандартної й розповсюдженої методики. Водночас, слід враховувати зобов'язання клієнта по діючих кредитах і діючим наданим поручительствам, а також по заявках (за їх існування) на розгляді в інших кредитних установах.

Проте при застосуванні даного методу оцінки кредитоспроможності для об'єктивності й зниження рівня ризику необхідно дотримання ряду умов:

- позичальник повинен користуватись споживчим кредитом у банку не менше 1 року або бути постійним клієнтом банку протягом останніх 5 років;
- останній споживчий кредит надавався не пізніше ніж 1 рік, або гасився не пізніше 6 місяців назад;
- протягом всього періоду взаємовідносин комерційного банку й позичальника в рамках споживчого кредитування повністю відсутні факти невиконання останнім своїх зобов'язань, що зафіксовано у кредитній документації.

При невиконанні хоча б однієї з вказаних умов позичальник автоматично переноситься до другої групи, яка є найширшою й включає коло всіх потенційних позичальників – фізичних осіб.

До даної групи автоматично відносяться особи, що вперше звернулися до банку з заявкою про надання кредиту й не мають кредитної історії, або вона нетривала й небездоганна. Цими позичальниками можуть бути повнолітні громадяни України, по яких немає судового рішення про заборону участі в кредитних угодах. До них також відносяться всі позичальники, що не можуть бути віднесені до 1-ї і 3-ї групи, з причини невиконання визначених умов.

Значна чисельність вказаної групи клієнтів зумовлює особливий підхід у оцінці їх кредитоспроможності, який дозволяв би обробляти великі масиви інформації за короткий час. З цього приводу фахівці впевнені, що банкам, активно працюючим на ринку споживчих кредитів необхідно так само активно використовувати математичні й статистичні методи в оцінці позичальників. Сучасного клієнта не цікавлять внутрішні процедури банку, а важливі кінцевий результат і час, витрачений на отримання кредиту. Тому одним з завдань прогресивного роздрібного банку є заміна кредитного комітету механізмом, що дозволяє швидко приймати рішення по кредитах. Тобто банку, націленому на видачу сотень тисяч кредитних карток і інших споживчих кредитів, потрібна ефективна скорингова модель. У зв'язку з цим автором для 2-ї групи клієнтів пропонується використання скорингу з максимальною кількістю параметрів.

Проте завдяки швидкому поширенню споживчого кредиту сьогодні в Україні вже багато громадян, що активно користуються цим видом банківських послуг і

мають позитивну кредитну історію. Тобто в банках поступово формується база постійних клієнтів, які, на думку автора, мають право на особливе ставлення, і до них має застосовуватися й відмінний підхід при оцінці кредитоспроможності. Їх доцільно виділяти в окрему третю групу.

Оцінка позичальників 3-ї групи має проводитися за скоринговою моделлю, що має меншу кількість параметрів, але принципово однаковий внутрішній зміст. Перелік параметрів 2-ї групи має різнитися на чинники, що характеризують нетривалу кредитну історію, яка потребує її деталізації.

Автор вважає, що клієнтів з довгою позитивною історією не раціонально піддавати великому переліку анкетних питань. Водночас, скорингову карту з багатьма питаннями доцільно використовувати в цілях запобігання шахрайств, що часто спостерігається по беззаставних готівкових / карткових кредитах. Це не означає, що банк має використовувати всі питання у скоринговій моделі, але їх велика кількість, ще й задана перехресно, може заплутати справжніх шахраїв.

Заради об'єктивності й зниження ризиків віднесення потенційного позичальника з тривалою кредитною історією до 3 групи теж має відбуватись з дотриманням певних умов:

- термін користування споживчими кредитами має бути не менше 5-7 років (залежно від кредитної політики банку);
- отримання (погашення) останнього споживчого кредиту відбувалось протягом 1 року, що передувало зверненню за наданням нового кредиту;
- протягом всього періоду взаємовідносин позичальника з кредиторами зі споживчого кредитування відсутнє невиконання ним своїх зобов'язань.

У випадку невиконання хоча б однієї з умов, позичальник автоматично відноситься до другої групи і оцінюється за «максимальним» скорингом.

При всіх перевагах кредитного скорингу, однією з основних вад його застосування є необґрунтоване відсікання «хороших» позичальників. Скоринг, як правило, не є ефективним і в особливих випадках кредитування, а також при наданні порівняно великих кредитів. Такі випадки непоодинокі й вимагають відмінного підходу при оцінці кредитоспроможності. Оцінювання позичальника в

таких ситуаціях має в більшій мірі спиратися на експертні оцінки фахівців. Таким методом можуть оцінюватися всі групи позичальників.

В рамках представленого дослідження автор не ставив за мету розробку скорингової моделі в виду складності завдання й існування специфічних особливостей ведення кредитної діяльності кожним окремим банком. Проте, було розроблено й запропоновано інформаційні параметри, на основі яких, на думку автора, можна побудувати ефективну модель скорингу оцінки кредитоспроможності позичальників при наданні споживчих кредитів. Комплекс базових параметрів скорингової моделі представлений на рис. 3.2.

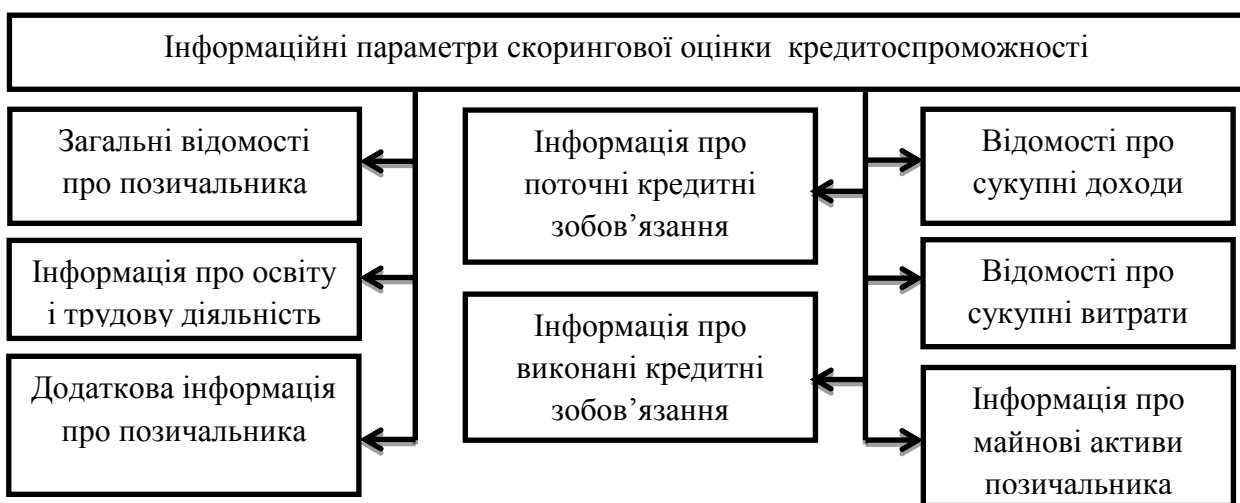

Рис. 3.2. Комплекс базових інформаційних параметрів скорингової оцінки фізичних осіб при наданні споживчих кредитів

Джерело: розроблено автором

Перед тим, як перейти до розгляду запропонованого вище комплексу параметрів скорингової моделі оцінки кредитоспроможності позичальників, вважаємо необхідним зупинитись на окремих концептуальних позиціях. Розробляючи власну скорингову модель кожен банк по-своєму визначає поняття ідеального позичальника (залежно стратегії і кредитної політики, місця на ринку) [255], тому й параметри оцінки клієнтів у банків можуть різнитися.

Водночас кожний вид параметру скорингової моделі є характеристикою або чинником. Тому доцільно використання параметрів, що найбільше впливають на можливість і бажання клієнта гасити кредит, і є найважливіші для прийняття правильного рішення стосовно кредитоспроможності позичальника.

Хоча вибір таких параметрів обмежений доступною інформацією про позичальника й ступенем її документального підтвердження, в документах, наданих позичальником, має міститися достатньо інформації для організації первинної роботи по оцінці його кредитоспроможності.

Визначення системи чинників для скорингової моделі може бути зроблено як на основі експертних оцінок кредитних фахівців, так і з використанням статистичних методів. В той же час зауважимо, що статистичні методи ефективні за наявності достатнього великого обсягу даних (інформації) і довгого періоду їх відстеження. Так, наприклад, за кордоном бази даних напрацьовуються протягом 40-50 років [256], і тому можливо відслідковувати позичальників як в період піднесення, так і в період фінансової нестабільності.

У зв'язку з цим, кращим джерелом інформації для банку є не розрізнені дані різних реєстрів і інших джерел, а систематизована інформація бюро кредитних історій. Водночас, з огляду на обмеженість інформації про клієнта у кредитних бюро в Україні, просто наявність кредитної історії у позичальника не може бути самостійним і достатнім чинником оцінки кредитоспроможності.

Це зумовлено тим, що більшість звітів БКІ в Україні містить лише основну частину інформації про виконання (або ні) суб'єктом зобов'язань по раніше виданих кредитах. Така інформація важлива, наприклад, з приводу відмови потенційному позичальнику з негативною кредитною історією, але недостатня. Поодинокі негативні випадки в кредитній історії можуть мати термін давнини й не повинні призводити до автоматичної відмови в кредитуванні. Водночас, надання кредиту потенційному позичальнику з позитивною історією теж не може бути автоматичним. Так, позитивні факти з історії позичальника можуть бути суттєво рознесені в часі й не відповідати сьогоденним змінам у його доходах, зобов'язаннях, майновому стані, умовах життя тощо.

Важливо відслідковувати вказані зміни й відповідно до фаз економічних циклів. Велика кількість позичальників за результатами криз і спадів стають неплатоспроможними, хоча раніше мали бездоганну кредитну історію. Це означає,

що позичальник з будь-якою кредитною історією в процесі оцінки кредитоспроможності потребує додаткової класифікації.

Враховуючи описані аспекти (особливості) автором і було розроблено комплекс базових інформаційних параметрів, на основі яких банк може запровадити скорингову модель оцінки кредитоспроможності позичальників при споживчому кредитуванні (див. рис. 3.2). Орієнтовний зміст кожного параметру представлено у табл. М.3 додатку М.

Далі детально зупинимося лише на тих параметрах і особливостях їх застосування, які, на думку автора, недостатньо враховані при розробці скорингових моделей українськими банками.

Перша група чинників містить загальну інформацію про позичальника й перевірка її не є проблемною. Проте, вважаємо, що є доцільним окремо вказувати статус житла позичальника й особливо регіон проживання.

Інформація про фактичну місцевість (селище, містечко, велике місто) і регіон проживання є важливою з точки зору існування різних можливостей відновлення платоспроможності (результативний пошук нового місця роботи) позичальниками, що живуть у селах і невеликих містах і тих, що мешкають у мегаполісах. Таке ж значення має економічний потенціал окремого регіону.

Проживання в найманому житлі пов'язано із суттєвими додатковими витратами позичальника, й неврахування цього факту може значно викривити отримані результати оцінки його кредитоспроможності. Правдивість наданої інформації може бути перевірена шляхом перехресного виключення певних питань скорингової анкети. Тобто модель має бути налаштована на виявлення невідповідностей у відповідях заявника. Такий підхід у розробці скорингової моделі є доречним і в цілях виявлення всіляких шахрайств.

Не слід однозначно позитивно оцінювати вищим балом і високий рівень доходу позичальника. Розмір доходів доцільно зіставляти з розміром заявленої позички. Так, заявка на кредит у 5 тис. грн. при заробітній платі 8 тис. грн. викликає сумнів або щодо платіжної дисципліни клієнта, або - існування інших значних витрат (можливо зобов'язань), що не дозволяють здійснити заявлені потреби за власний

рахунок. Таке ставлення до фінансів і виконання зобов'язань може бути перенесене на заявлений кредит. Водночас, довга бездоганна кредитна історія - свідчення вищого рівня дисциплінованості клієнта при виконанні кредитних зобов'язань. Цей чинник може враховуватись на супротив потенційно менших доходів або більших витрат заявника, і може пояснюватись певним рівнем раціоналізму й заощадливості.

Вбачається доцільним і більш детальне відображення при оцінці позичальників їх витрат. Банки формально підходять до цього й спираються, в основному, на прожитковий мінімум. Проте позичальники мають різні витрати (освіта, розваги, тощо), які є, але не враховані при оцінці платоспроможності клієнта. Формальне ставлення кредиторів до відображення витрат сприяє тому, що й позичальники неадекватно оцінюють свої можливості щодо погашення кредиту. Автор вважає, для врахування цього аспекту банкам не обов'язково знати конкретні суми, важливо враховувати сам факт існування цих витрат.

Не можна однозначно підходити й до наявності в позичальника певного майна. Його існування з одного боку є фактом соціальної стабільності заявника, а з іншого має свідчити про додаткові витрати, пов'язані з його утриманням.

Внутрішній зміст останнього параметру – додаткова інформація – залишається відкритим для кожного окремого банку. Визначаючи цей параметр, автор мав за мету не просто з'ясувати якусь особливу інформацію про позичальника (наприклад, зміна особистих даних), а ввести в оцінку якості заявника елементи прогнозування настання в майбутньому змін, що можуть значно вплинути на його кредитоспроможність як позитивно, так і негативно. Перелік подібних змін представлено у табл. М.3 дод. М.

Зауважимо, що при внесенні до анкети параметрів додаткової інформації важливі психологічна і етична правильність їх формулювання, необхідно враховувати і добровільність надання такої інформації. Проте і відмову від її надання можна певним чином враховувати при загальній оцінці позичальника, як, наприклад, враховується факт існування або відсутності кредитної історії або відмова позичальника в наданні інформації про себе в бюро кредитних історій. На думку автора, у будь-якому разі це краще ніж не враховувати ймовірність значних

змін у позичальника взагалі. В такому разі, здійснювана оцінка позичальника, в цілому, може містити елементи прогнозування.

Автор вважає, на підставі представленої схеми базових інформаційних параметрів може бути розроблена вичерпна за наповненням скорингова система оцінки кредитоспроможності позичальників при наданні споживчих кредитів. Водночас врахування описаних особливих аспектів при розробці скорингової системи дозволить банку розширити коло позичальників за рахунок зменшення відсікань (особливо на межі вибірки), не знижуючи їх загальної якості.

Принципово важливим аспектом для банку як при самостійній розробці скорингової системи, так і при купівлі на ринку інформаційних послуг є її ефективність. Тому завершальним елементом розробки представленої моделі оцінки кредитоспроможності позичальників є оцінка ефективності скорингової системи для клієнтів другої й третьої груп.

Якісна скорингова система відсіває до 90 % неплатоспроможних клієнтів [257], але водночас позбуває отримання кредиту 10 % якісних позичальників. Тобто сама методологія побудови скорингової моделі зумовлює вирогідність існування помилок. Саме їх існування й величина визначають ефективність системи в цілому. Автор вважає, ефективність скорингової моделі може бути оцінена з позиції вирогідності помилок 1-го і 2-го рівня:

- помилка 1-го рівня – кредитоспроможний позичальник кваліфікується скоринговою системою як некредитоспроможний;
- помилка 2-го рівня – некредитоспроможний позичальник кваліфікується скоринговою системою як кредитоспроможний.

Помилки 2-го рівня більш фатальні для банку з точки зору реалізації кредитного ризику, а помилки першого рівня характеризують недоотримані доходи й втрачені можливості споживчого кредитування. Співвідношення цих помилок може бути відмінним у різних скорингових системах, але оцінювання ефективності системи є необхідним при купівлі або розробці будь-якої.

Як правило, оцінка ефективності скорингової системи здійснюється в два етапи [205]. Спочатку на навчальній вибірці відбувається загальне налаштування системи.

При формуванні навчальної вибірки відношення кількості погашених у строк і проблемних кредитів має відповідати їх фактичному відношенню за останній час (6-12 місяців). Далі на контрольній виборці, дані якої не використовувались при налаштуванні системи скорингу, вже здійснюється оцінка помилок першого і другого рівня. За результатами цього етапу приймається рішення про прийнятність застосування системи відповідно до встановлених банком помилок першого та другого рівня. При цьому необхідно порівнювати поточний рівень простроченої заборгованості з потенційними можливостями скорингової системи. При прийнятті рішення про можливість застосування скорингової системи також необхідно оцінювати й зважувати оптимальну структуру помилок першого й другого рівня.

У випадку застосування запропонованої автором моделі для приблизних оцінок має використовуватися лінійна функція корисності (Φ_{Π}), що має вигляд:

$$\begin{aligned} \Phi_{\Pi} &= E_2 + D_1 = (P_k - P_k \times \frac{O_2}{K}) \times E_{кс} + (K - K_1) \times D_c = \\ &= \frac{(P_k (1 - O_2))}{K} \times E_{кс} + (K - K_1) \times D_c, \end{aligned} \quad (3.1)$$

де:

E_2 - економія від запобігання помилок 2 – го рівня;

D_1 - запобігання втраченим доходам від помилок 1-го рівня;

P_k – розмір кредитного портфелю без врахування позичальників 1-ї і 4-ї групи;

K – кількість кредитів без врахування позичальників 1-ї і 4-ї групи;

K_1 – кількість відмов кредитоспроможним позичальникам через помилки 1-го рівня;

O_2 – обсяг помилок 2-го рівня у %;

$E_{кс}$ – середня дохідність по одному кредиту;

D_c – обсяг доходу по 1 погашеному у строк кредиту (середнє значення по відповідному кредитному портфелю).

Здійснивши розрахунки за формулою 3.1, отримаємо значення $\Phi_{\Pi 1}$. Повторивши подібний аналіз через певний період (3-6 місяців), отримаємо нове значення Φ_{Π} – $\Phi_{\Pi 2}$. Відношення $\Phi_{\Pi 1}$ до $\Phi_{\Pi 2}$ дасть показник K ($K = \Phi_{\Pi 1} / \Phi_{\Pi 2}$), який

у міру виявлення помилок буде показувати ефективність зниження їх рівня, й в оптимальному результаті значення K має наближуватися до нуля.

Економічний і параметральний зміст функції Φ міститься в порівнянні в рамках запропонованої методики результатів неавтоматизованого аналізу та результатів автоматизованої скорингової системи. Значення функції Φ також має аналізуватися поруч з витратами на розробку й впровадження скорингової системи. Конкретний вид і структура функції корисності може обиратися кожним банком з врахуванням власної ринкової стратегії й кредитної політики.

Як свідчать практика й досвід провідних банків не лише в Україні, використання при оцінці кредитоспроможності позичальників апробованих і адаптованих до конкретних ринків скорингових систем допомагає знизити відсоток неповернень і при цьому збільшити кількість кредитів. Таким чином, банк може підняти дохідність кредитного портфеля, не знижуючи його якості.

Запровадження в практику запропонованої моделі оцінки кредитоспроможності позичальників разом з іншими заходами вдосконалення споживчого кредитування дозволить банкам збільшувати обсяги наданих кредитів з одночасним зниженням ризиків, що сприятиме підвищенню ефективності цих операцій, а також позитивно впливатиме на швидкість прийняття рішень про видачу кредитів, що актуалізується на тлі зростання конкуренції між банками в умовах фінансової глобалізації.

Проте локальне використання навіть самих досконалих систем ризик-менеджменту й організації бізнес процесів у банках не спроможне самотужки вирішити ті глобальні проблеми, що генеруються сучасним ринком споживчих кредитів в Україні. Їх подолання можливе лише за умови правильно налагодженої системи його регулювання на макрорівні.

3.3. Стандарти кредитування фізичних осіб як інструмент регулювання споживчого кредиту

Зростаюча роль споживчого кредиту в діяльності банків України й в економіці в цілому, а також його соціальний характер, на тлі явного дисбалансу інтересів сторін цих відносин на практиці, доводять необхідність його кращого регулювання з боку як держави, так і саморегулюючих організацій.

Проте в умовах фінансової глобалізації і саморегулювання фінансових ринків значній трансформації піддаються не лише основні процеси на кредитному ринку, а й підходи й методи регулювання. Розвиток фінансової глобалізації поруч з ускладненням архітектури глобального фінансового ринку супроводжується зниженням ролі національних регулюючих інститутів, що посилює нестабільність банківської системи, підвищує ризики і ймовірність загроз для економічної безпеки країн. Для забезпечення фінансової стійкості окремих банків і банківської системи в цілому слід формувати нові теоретико-методологічні засади ризик-менеджменту, а також здійснювати відповідні зміни у нормативно-регуляторній базі.

В Україні регулювання ринку споживчого кредиту відбувається через формальні норми і правила та неформальні вимоги, що формуються державними органами і саморегулюючими організаціями (кредитними установами, банками). Роль останніх у цьому аспекті сьогодні дуже незначна. Регулятивні повноваження державних органів у сфері кредитування фізичних осіб аналогічні повноваженням з регулювання кредитного ринку в цілому й включають: пруденційне регулювання, захист прав споживачів фінансових послуг, встановлення оптимального рівня конкуренції. При цьому ринок споживчих кредитів в Україні фактично регулюється загальними нормами банківського права, Цивільним кодексом України, а також Законом «Про захист прав споживачів», а незначні зміни, що відбувались, не забезпечують його ефективного регулювання і, відповідно, функціонування.

Сьогодні в Україні доцільно шукати принципово нові підходи та інструменти регулювання кредитного ринку в цілому й споживчого кредиту, зокрема. Один з

таких підходів полягає в розробці й модифікація стандартів кредитування фізичних осіб. Враховуючи, що кредитні операції є основним видом діяльності банків, у сукупності стандартів якості банківської діяльності поруч зі стандартами якості процесів і продуктів, стандарти кредитування доцільно виділяти як окремий напрямок.

Актуальність і важливість стандартизації безпосередньо кредитування фізичних осіб підтвердила група G-20 з проблем порушень функціонування глобального кредитного ринку, виділивши недосконалість стандартів кредитування фізичних осіб у числі основних причин кризи, й конкретно – дефолту в секторі високо ризикового іпотечного кредитування в США [252, с. 30].

Значення стандартів як інструменту регулювання, в основному, проявляється в двох аспектах: по-перше - стандарти сприяють довірі між суб'єктами господарювання; по-друге - стандарти виконують селективну функцію для окремих галузей. Тобто суб'єкти, що не відповідають встановленим стандартами мінімальним вимогам, не можуть займатися певним видом діяльності. Така особливість стандартів притаманна й кредитному ринку [253, с. 9].

Так, характерною тенденцією в банківській сфері в останні десятиріччя є уніфікація й стандартизація в регулюванні та виконанні суб'єктами ринку норм та правил міжнародних угод. Фінансова глобалізація та експансія ТНК і ТНБ привели до необхідності подолання різниць у правових, економічних і соціальних системах країн. А потреба в довірчих відносинах між суб'єктами різних держав змусила міжнародні організації формувати певні формальні і неформальні правила, що далі стали називатись міжнародними стандартами.

Не зважаючи на те, що міжнародні стандарти носять більш рекомендаційний характер, як правило, скрізь визнається їх висока значимість – їх наслідування розглядається як позитивне явище, що підвищує імідж і інвестиційний рейтинг окремих суб'єктів і країни в цілому й сприяє інтеграції в світовий фінансовий ринок. Наприклад, головними документами на рівні міжнародного стандарту банківської діяльності є Угоди «Базель II» та «Базель III», які поставила перед банківськими системами завдання імплементації їх рекомендацій до національних законів.

Проте на практиці мало уваги приділяється внутрішнім і національним стандартам діяльності фінансових інституцій, в тому числі банків, хоча саме вони являються уніфікованими мінімальними вимогами, що використовують регулятори й саморегулюючі організації (національні стандарти) та фінансові інститути (внутрішні стандарти). На думку автора, значення національних стандартів зводиться до об'єднання й уніфікації внутрішніх стандартів окремих інституцій (банків), а також до гармонізації діяльності національних інститутів з зовнішнім середовищем. Саме національні стандарти аналізуються міжнародними організаціями, визначаються кращі з них, які далі враховуються при розробці міжнародних стандартів і розповсюджуються як найкраща практика. Тому розробка внутрішніх і національних стандартів банківської діяльності, в тому числі кредитування фізичних осіб, є актуальною й в Україні.

В числі причин необхідності розвитку національних стандартів якості банківської діяльності, в тому числі в сфері кредитування, такі: зміна зовнішнього середовища функціонування банків; зміна нормативної бази регулювання; різні форми конкуренції з іноземними банками та іншими фінансовими інститутами, тощо. Проте найважливішою, на думку автора, є встановлення довіри між різними суб'єктами економічних зв'язків банків: між самими банками, між банками та їх клієнтами, між банками та регулятором. Наявність стандартів значно оптимізує комунікаційні й бізнес-процеси банків.

Основна логіка використання стандартів у забезпеченні ефективного функціонування кредитного ринку та ринку банківських споживчих кредитів, зокрема, полягає в тому, що певний стандарт (група стандартів) - це вже чіткий, означений параметр контролю (нагляду), є контроль – є основа регулювання, є регулювання – є вплив на сегмент в цілому й на окремих його учасників.

Робота над розробкою стандартів якості банківської діяльності ведеться багатьма країнами [45]. В Україні ж цей процес розвивається повільно й стосується переважно проблем адаптації міжнародних стандартів регулювання банківської діяльності до національного законодавства. Тому автор вважає актуальним розробку на національному рівні Концепції розвитку стандартів якості банківської діяльності

як такої. Поруч з іншими напрямками діяльності така концепція мала б врахувати й стандарти кредитування фізичних осіб.

Для кращого сприйняття питання вбачаємо доцільним надати авторське розуміння поняття «стандарти кредитування» та їх можливу диференціацію.

Стандарти кредитування, в широкому розумінні, аналогічні принципам кредитування; в вузькому – це формальні й неформальні правила, яким має відповідати загальновизнана найкраща практика організації й здійснення кредитного процесу. Вважаємо, що використання стандартів повинно бути притаманне всьому процесу кредитування, тому їх можна диференціювати відповідно до його етапів. Виходячи з цього серед стандартів кредитування доцільно виділяти такі: інформаційного обслуговування; оцінки кредитоспроможності; оцінки кредитного ризику, що пов'язаний з наданням кредиту; оцінки якості забезпечення кредиту; кредитного договору; процедури видачі кредиту; кредитного моніторингу, в тому числі, щодо проблемної заборгованості.

Тепер розглянемо кожен з зазначених груп стандартів стосовно кредитування фізичних осіб.

Потреба в стандартах інформаційного обслуговування клієнтів зумовлюється тим, що принципово важливим для позичальників є простота, доступність і зрозумілість інформації про існуючі в банку програми кредитування та їх умови.

Існуюча сьогодні широта й різноманітність представлення інформації про кредити актуалізує питання про належний вид і форму її надання споживачам. Держава з точки зору захисту прав споживачів має вносити корективи в наповнення цієї групи стандартів. В умовах низької фінансової грамотності населення прийняття відповідних заходів (розробка законодавчих і нормативних актів, внесення поправок у діючі) є актуальним і значущим. Так, наприклад, відсутність повного уявлення про реальну ціну споживчих кредитів банків відбилась у подальшому одним з чинників виникнення прострочення й навіть відмови позичальників від виплати кредитів.

Ефективність цієї групи стандартів визначається, перш за все, можливістю клієнта оперативно оцінити свій шанс на отримання кредиту, а також отримати повне уявлення про умови й вартість цієї кредитної послуги.

Друга група стандартів стосується ризиків і ділиться на 3 блоки:

- стандарти оцінки кредитоспроможності позичальників – фізичних осіб;
- стандарти оцінки кредитного ризику, пов'язаного з наданням кредиту;
- стандарти оцінки якості забезпечення кредиту.

Ефективність застосування цієї групи стандартів принципово важлива для банку (кредитора) з точки зору можливості зниження кредитного ризику.

Найбільше банками традиційно розроблювався перший блок стандартів цієї групи – оцінка кредитоспроможності. Проте й ці стандарти далеко не досконалі. На думку автора, їх суттєвою деформацією є слабке й поверхове використання банками скорингових моделей оцінки кредитоспроможності, а також складність розробки ефективних скорингових систем. Не менш важливими в заходах вдосконалення оцінки кредитоспроможності фізичних осіб є достовірність аналізу фінансового стану, ділової репутації й особистих характеристик. Тобто вдосконалення стандартів оцінки кредитоспроможності позичальників означає модифікацію існуючих методів оцінки позичальників.

Враховуючи, що підміна чітких критеріїв оцінки кредитоспроможності позичальників кількома формальними критеріями веде до збільшення ризику неповернення кредитів, вважаємо, що вдосконалення методів і інструментів оцінки кредитоспроможності індивідуальних позичальників має стати важливим елементом стандартизації кредитування фізичних осіб.

Проте навіть високий клас позичальника при видачі кредиту не завжди гарантує збереження цього стану ним у майбутньому (при його поверненні). Тому, особливо в умовах нестабільності (або невизначеності), зростає значення такого аспекту кредитування, як забезпечення повернення кредиту, що зумовлює його виділення в окремий блок стандартів. Цей блок стосується стандартів оцінки кредитного ризику, що пов'язаний з наданням кредиту.

При оцінці означеного ризику, для прогнозування майбутньої якості кредиту необхідно особливу увагу звертати на ряд його параметрів. З огляду на виявлення напрямків вдосконалення стандартів цього блоку необхідним є виявлення й виділення нових характеристик параметрів аналізу кредитів на предмет їх внеску в

оцінку рівня цього ризику. Це дозволить розширити ідентифіковані банком області ризику й знизити його в кінцевому результаті.

Третій блок стандартів цієї групи – стандарти забезпечення кредиту. Цивільним кодексом України визначена можливість використання різних форм забезпечення повернення кредитів – застава, поручительство та інше. Однак певна правова невизначеність стримує ефективне використання окремих його форм, зокрема, застави. У зв'язку з цим, банкіри неодноразово наголошували на недостатньому рівні заходів по захисту прав кредиторів і застагодержателів. Вдосконалення стандартів цього блоку має здійснюватися в напрямку пошуку оптимальних правових рішень, які б однаково враховували інтереси всіх сторін.

Загалом формування й розвиток стандартів другої групи, хоча як і всіх інших, має відбуватися під впливом самих банків і визначатися їх прагненням знизити кредитні ризики. Такий підхід зумовлює траєкторію безпечного розвитку банківського бізнесу.

Третя група стандартів – стандарти кредитного договору. У цілому сьогодні ці стандарти базуються на положеннях Цивільного кодексу України. З точки зору досягнення цілей основних суб'єктів кредитної угоди стандарти кредитного договору по своєму наповненню й основних принципах найбільш розвинуті й опрацьовані в українських банках. Кредитний договір – документ, у якому прописані основні характеристики взаємовідносин банка й позичальника з приводу видачі, використання й повернення кредиту. В кредитному договорі однозначно визначені й зафіксовані умови конкретної кредитної угоди.

Традиційно стандарти цієї групи більш ефективно реалізують інтереси кредиторів, це пояснюється тим, що саме банки розроблюють форми кредитних договорів і завчасно продумують таку їх структуру та зміст, які б перш за все відображали цілі (інтереси) кредитора.

Про неефективність існуючих стандартів кредитного договору свідчить те, що під впливом держави постійно приймаються зміни, направлені на захист інтересів позичальників – фізичних осіб як споживачів фінансових послуг. Такі заходи покликані убезпечити позичальників у правовому аспекті. Проте існує необхідність

більш детального опрацювання й захисту прав кредиторів. Так, наприклад, банки часто стикаються з простроченням платежів або повній відмові позичальника розраховуватись по зобов'язаннях. А такі заходи по відновленню платежів за кредитами власними силами або шляхом звернення до колекторів, однозначно нормативними документами не визначені. У банків не достатньо формалізованих орієнтирів розвитку положень кредитного договору в цьому напрямку.

Розвиток стандартів цієї групи має переважно відбуватися під впливом держави й визначатись прийняттям новацій у законодавчу й нормативну базу, що регламентує кредитування. Ця робота має бути направлена на досягнення оптимального балансу інтересів всіх суб'єктів кредитних відносин.

Четверта група стандартів – стандарти кредитного моніторингу. Їх основний функціональний зміст це – оперативний моніторинг кредитоспроможності позичальників – фізичних осіб у період дії кредитного договору і поточний контроль за забезпеченням кредиту. Одним з основних аспектів кредитного моніторингу кредитів фізичних осіб, на думку автора, є не лише моніторинг фінансового стану позичальника, а й перевірка забезпечення (наприклад, застави). Вважаємо, кожний банк має розробляти власну залогову політику відносно всіх видів кредиту, в тому числі споживчих. У банку також має бути визначена методика переоцінки застави. Стандарти кредитного моніторингу також мають включати систему контролю за якістю кредитного портфеля, а саме – процедури по визначенню достатності резервів на покриття можливих втрат по кредитах. До цієї групи стандартів мають входити й способи реструктуризації проблемних кредитів, їх санації, тощо.

Аналіз змісту останньої групи стандартів свідчить, що на цьому етапі кредитування теж існує деформація цілей учасників кредиту, а саме – домінування інтересів банку з точки зору захисту від кредитного ризику.

За підсумками розгляду змісту стандартів кредитування фізичних осіб можна зробити висновок, що на різних етапах кредитного процесу реалізація окремих стандартів більш чітко виражає інтереси якоїсь однієї зі сторін кредиту – або кредитора, або позичальника. При цьому, як правило, досягнення цілей кредитора превалює над досягненням цілей позичальника. Тому вважаємо, що розробка

стандартів кредитування фізичних осіб як окремого напрямку стандартів якості банківської діяльності в Україні дійсно є необхідною, а також має відбуватись з урахуванням існуючих деформацій.

Не зважаючи на те, що сучасна банківська практика в Україні є такою, що сьогодні відсутня навіть якась загальна модель кредитування фізичних осіб, банки мають різний досвід в організації цього процесу й різну якість кредитних послуг, а також значні різниці в розмірах капіталу, розмірах і структурі активів і пасивів, якості ресурсів, особливості кредитної політики, в практику українських банків універсальні стандарти кредитування фізичних осіб слід впроваджувати негайно. Тому що вирішення проблеми підвищення стійкості банківської системи країни в кризових умовах вимагає розробки нових методологічних підходів і більш широкого застосування інструментів управління кредитним процесом. Автор переконаний, що саме стандартизація кредитування має стати одним із важливіших її компонентів.

Розробку стандартів кредитування фізичних осіб в Україні можна розпочати з вдосконалення внутрішніх стандартів кредитування банків, впроваджуючи паралельно окремі законодавчі ініціативи з їх розвитку на національному рівні. Основоположним і визначальним кроком на національному рівні має стати розробка Концепції розвитку стандартів якості банківської діяльності.

Проте розробка й подальша трансформація стандартів кредитування фізичних осіб у інструмент державного регулювання можлива лише при виконанні певних умов, а саме:

1. Стандарти кредитування мають бути прийняті й оформлені як нормативно-правовий акт, що закріплює основні положення кредитування й відображає цілі держави, зокрема, пруденційне регулювання і захист прав споживачів.
2. Стандарти кредитування мають бути загально визнані в банківському середовищі. На основі приєднання (або ні) окремого банку до цих стандартів кредитування можна створити систему певної добровільної «сертифікації» банків, що може стати основою для диференційованого нагляду за ними.

Напрямки змістовного розвитку стандартів кредитування фізичних осіб як інструменту регулювання мають визначатися сферами регулювання: в сфері

пруденційного регулювання – це вдосконалення методів оцінки ризиків; в сфері захисту прав позичальників – вдосконалення законодавства з захисту прав споживачів фінансових послуг.

З огляду на розвиненість в Україні стандарти кредитування, націлені на пруденційне регулювання, розвинуті краще порівняно з тими, що спрямовані на захист прав споживачів фінансових послуг. Їх закріпленню присвячено немало законодавчих і нормативних документів. Це зумовлено кращим розвитком пруденційного регулювання банківської діяльності в цілому [260, с. 57]. Але вдосконалення відповідно сучасних вимог і реалій потребують обидва напрямки.

Під пруденційним регулюванням розуміється державне регулювання ризиків, пов'язаних з діяльністю фінансових установ. Для банків це регулювання означає прийняття законів і нормативних актів НБУ, направлених на створення таких умов банківської діяльності, які знижують ризики неліквідності, неплатоспроможності й фінансової стійкості банків [261]. Пруденційний нагляд здійснюється лише державою через встановлення нормативних обмежень і нагляду за їх дотриманням.

Основними документами банківського нагляду щодо кредитного ризику є нормативні документи НБУ. Зокрема: Положення «Про порядок формування і використання резерву для відшкодування втрат за активними операціями банків» затверджене Постановою НБУ № 23 від 25.01.2012 [204]; Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» затверджені постановою НБУ № 104 від 15.03.2004р. [262]; «Методичні рекомендації з організації і функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» затверджені Постановою Правління НБУ № 361 від 02.08.2004 р. [263].

Водночас, з 2012 р. перебуває на розгляді законопроект «Про створення єдиного Державного реєстру кредитних історій», де збиратимуться дані з різних БКІ України. На думку багатьох фахівців, створення Єдиного реєстру кредитних історій і доступ до державних баз даних сприятиме зниженню ризиків неповернення кредитів [264-267]. З цим погоджується й автор.

Активні ж дії з захисту прав споживачів фінансових послуг на українському кредитному ринку були розпочаті не так давно. Ця сфера проблем є мало

дослідженою не лише з точки зору юридичної, але й економічної й тому потребує певного теоретичного осмислення.

Світовий досвід захисту прав споживачів фінансових послуг пропонує, як правило, два основних механізми регулювання у цій сфері: через формальні правила, що реалізуються органами державної влади, а також через неформальні правила, що реалізуються саморегулюючими організаціями.

Здійснення захисту прав споживачів з боку держави регламентується в Україні такими законодавчими актами: Цивільний кодекс України; Закони: «Про захист прав споживачів», «Про банки і банківську діяльність» «Про організацію формування та обігу кредитних історій», «Про рекламу», «Про захист від недобросовісної конкуренції» та ін. [37, 47, 64, 268-270].

Захисту прав споживачів фінансових послуг присвячені і нормативні акти НБУ. Серед них: Постанова «Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів» № 461 від 06.08.2009 р., яка містить рекомендації банкам, направлені на зниження ризиків банківської діяльності та недопущення втрати довіри до банківської системи [271]; «Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту», затверджені постановою Правління НБУ N 168 від 10.05.2007 р. [206]. Детально інформацію для громадян, які вирішили отримати кредит, викладено в «Пам'ятці позичальника банку за споживчим кредитом», що розміщена на інтернет-сторінці НБУ. Тут також розміщена «Пам'ятка позичальнику, що має заборгованість перед банком за споживчим кредитом і потрапив у скрутне становище» [66], яка, в тому числі, направлена на захист прав кредиторів, і носить превентивний характер у зниженні ризиків споживчого кредитування.

Захист прав споживачів фінансових послуг при кредитуванні фізичних осіб регламентується й внутрішніми нормативними документами банків. Це кредитна політика, Положення про кредитування, інше. Але в Україні немає уніфікованого спеціалізованого закону зі споживчого кредиту, що ускладнює його регулювання.

Так, відповідно до статті 1054 Цивільного Кодексу України, яким регулюються договірні відносини фізичних осіб, кредитним договором є зобов'язання банку або іншої фінансової установи (кредитодавця) надати грошові кошти (кредит)

позичальникові в розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. Проценти за кредитним договором визначаються залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту й пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, розміру облікової ставки та інших факторів (Стаття 1056-1) [48]. Підвищення ризику призводить до підвищення такого проценту. В умовах економічної кризи рівень ризику неповернення кредитів значно зріс, що штовхнуло банки в односторонньому порядку змінювати розмір процентів. Це призвело до масових свавільних підвищень процентів. Для врегулювання ситуації було внесено зміни до ЦКУ від 12 грудня 2008 року, згідно з якими до ЦКУ було введено статтю 1056-1 (проценти за кредитним договором) [47].

Права споживачів у випадку укладення ними кредитних договорів відносно врегульовані нормами Закону України «Про захист прав споживачів». Відповідно ст. 11 «Кредитодавець надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві на придбання продукції, а споживач зобов'язується повернути їх разом із нарахованими відсотками» [64]. Проте й цим Законом особливості захисту прав споживачів саме фінансових послуг при кредитуванні фізичних осіб конкретизовані слабо.

Таким чином, регулювання відносин у сфері споживчого кредиту, в цілому, й захист прав споживачів фінансових послуг, зокрема, в Україні не систематизовані, а певні поодинокі досягнення носять крапковий характер.

Тому не один рік продовжуються дискусії між фахівцями відносно ефективності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» від 22.09.2011 [172], який був націлений на ліквідацію суттєвих недоліків регулювання відносин кредитора й позичальника при споживчому кредиті. Незважаючи на значні позитивні зміни з обох сторін відносин (кримінальна відповідальність для фізичних осіб за використання фіктивних документів, обмеження прав банків на введення додаткових комісій чи зміну їх розміру в односторонньому порядку, заборона валютного споживчого кредитування тощо), в

цілому означений Закон нагальні проблеми відносин кредитора й позичальника при споживчому кредитуванні не вирішив.

Так, наприклад, прописані цим Законом нові вимоги до обґрунтування й встановлення банком комісій та інших платежів по кредиту (поруч і з іншими) носять більш інформативний характер (перелічують, що має бути, а чого ні в кредитному договорі і як це має бути прописано). Означений Закон передбачає лише «чітке» прописування банками «на видному місці» процентних ставок і додаткових комісій, проте реально не забороняє існування необґрунтованих (що не відносяться до надання кредитної послуги), тому що поняття кредитної послуги також чітко не визначено. А головне – закон не передбачає санкцій до банків з приводу порушення ними прав споживачів фінансових послуг у цьому аспекті. Тому банки продовжують використання різних комісій, але з новими «обґрунтованими» назвами [272].

Останнім часом фахівці дискутують і з приводу запровадження в Україні інституту банкрутства фізичних осіб. За результатами кризи 2008 р. і подальшої рецесії багато позичальників дійсно опинилися не просто в складному становищі, а часто в безвиході. У зв'язку з цим в Україні з'явилося багато прихильників запровадження інституту банкрутства фізичних осіб, на думку яких, його запровадження є невідкладним завданням держави в захисті прав громадян, що опинилися у скрутному фінансовому становищі. Головним аргументом цієї позиції є необхідність створення умов для уникнення ситуацій втягнення таких осіб у «боргову яму» перед кредиторами (в першу чергу, перед банками), що може мати більш значні негативні наслідки [273-275].

Проте супротивники таких поглядів теж займають цілком зрозумілу й обґрунтовану позицію, стверджуючи, що фізичній особі беручі кредит не слід забувати про існування ризиків його неповернення й відповідальності за своїми зобов'язаннями [276-278]. В свідомості багатьох людей в Україні, на жаль, дійсно відсутнє розуміння того, що кредит треба повертати вчасно й в повному обсязі. Тому не виключено, що результатом впровадження такого інституту стане легалізація уникнення таких обов'язків. А це дасть змогу певним категоріям осіб просто позбуватись кредитних та інших боргових зобов'язань.

Основною причиною ситуації, що склалась в Україні, вважаємо відсутність легальної процедури банкрутства фізичних осіб та спеціального закону, що її передбачав би. Питання знаходиться на стадії обговорення, з цього питання було подано 2 законопроекти № 4273 від 27.03.2009 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо банкрутства фізичної особи)», який було відхилено Верховною Радою [278], та № 1145 від 21 грудня 2012 року, який відправлено на доопрацювання [279]. Ні Цивільним Кодексом, ні Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом» [280] не передбачено застосування цієї процедури до фізичної особи.

Вважаємо, що інститут банкрутства фізичних осіб досі відсутній в Україні через невпевненість суб'єктів ринку в ефективності його застосування.

На думку ж автора, існування законодавчо закріплених процедур із визнання банкрутства фізичних осіб і стягнення боргів дозволило б кредиторам діяти в рамках цивілізованих методів стягнення простроченої заборгованості. В той же час, наявність у позичальника - фізичної особи можливості в межах правового поля не виконувати взяті на себе зобов'язання, спонукало б банки до більш відповідального ставлення при відборі позичальників. Вважаємо, це сприяло б більш ефективному розвитку споживчого кредитування в цілому.

Враховуючи стан законодавчого регулювання споживчого кредиту в Україні, вважаємо актуальним прийняття загального Закону «Про споживче кредитування» [57], проект якого теж знаходиться на розгляді в Верховній Раді, але також досі лишається проектом. Цей законопроект спрямований на врегулювання відносин безпосередньо в сфері споживчого кредиту й має закріпити основні положення взаємовідносин між кредитором, позичальником і третіми сторонами. Питання захисту прав позичальників у законопроекті ув'язані з підвищенням захищеності й кредиторів, що планується досягти, шляхом оновлення законодавства про заставу й виконання зобов'язань, кримінального й цивільного процесуального законодавства. Існує думка, що і вказаний (і тим більше, попередній законопроект) робить ще менш захищеними права кредиторів, які й сьогодні захищені недостатньо [281]. Ми вважаємо цю думку сумнівною.

В цілому більшість зауважень до зазначеного проекту Закону стосуються тих побоювань банкірів, що витікають з їх звички перекладати левову частку ризиків на позичальників. Так сталося з валютним кредитуванням, тепер позичальник має відповідати всім майном за прорахунками банків з валютним кредитуванням, а сумлінні позичальники мають платити за поганих. Але без відповіді залишається питання, що роблять банки у вирішенні проблеми врегулювання ризиків споживчого кредитування, крім його відвертого перекладання на позичальників.

У зв'язку з цим, незважаючи на існуюче незадоволення банкірів і об'єктивну необхідність доопрацювання, вбачаємо прийняття вказаного законопроекту актуальним і важливим. Ефективний розвиток споживчого кредиту в Україні в перспективі неможливий без уніфікованого спеціального Закону у цій сфері.

Поруч з чіткими правилами кредитування, цей закон має передбачати загальні вимоги до змісту договору споживчого кредитування. Такий договір має містити умови, що встановлюються законодавством України по подібних видах договорів, а також, зокрема, такі умови:

- про валюту споживчого кредиту;
- про терміни кредитування, період повернення споживчого кредиту у випадках надання споживчого кредиту частинами з встановленим терміном кредитування і періодом повернення;
- про ліміт кредитування і порядок надання сум споживчого кредиту в межах встановленого ліміту, коли кредит надається таким способом;
- про склад, розмір платежів позичальника по споживчому кредиту;
- про розмір річної процентної ставки, ефективну річну ставку і порядок зміни процентів по кредиту в випадку застосування змінної процентної ставки;
- положення про право відмови від договору споживчого кредиту;
- інформацію про права споживача, в тому числі про право відмови від угоди і дострокове погашення споживчого кредиту;
- про забезпечення споживчого кредиту.

У договорі обов'язково має бути закріплене право споживача на дострокове повернення кредиту, а також на відмову від договору споживчого кредиту протягом

14 днів з моменту укладання. Для захисту прав споживачів необхідно передбачити й спеціальний порядок розірвання договору споживчого кредиту, що забезпечить споживачу достатній час на врегулювання відносин з кредитором. Закон обов'язково має містити й положення про роботу кредиторів з простроченою заборгованістю й правові основи діяльності колекторів.

Доопрацювання й прийняття вказаного Закону буде не лише фактом створення єдиного уніфікованого законодавчого акту зі споживчого кредиту, а й значним кроком у стандартизації кредитування фізичних осіб в Україні. Так, наприклад, буде офіційно прийнятим і стане загально обов'язковим стандарт договору споживчого кредиту, що сьогодні формується виходячи із загальних положень Цивільного кодексу. Будуть удосконалені механізми інформаційного обслуговування клієнтів, буде врегульовано й багато інших питань.

Іншим напрямком захисту прав споживачів фінансових послуг є діяльність саморегульованих організацій. З огляду на подібність розвитку споживчого кредиту, вважаємо доцільним навести досвід Російської Федерації з цього питання.

Асоціацією регіональних банків Росії розроблено такий Кодекс відповідального споживчого кредитування, що є зведенням етичних принципів і норм поведінки, якими мають керуватися в своїй діяльності кредитори, що його приймають [282]. Кодекс направлений на захист прав як позичальників, так і кредиторів, а також на укріплення довіри до банківської системи в цілому, створення умов для попередження й запобігання нечесної конкуренції в сфері споживчого кредитування. Положення означеного Кодексу розкривають умови по захисту прав і законних інтересів споживачів фінансових послуг при взаємодії кредитора і позичальника на різних стадіях кредитного процесу [283].

Автор вважає, що вказаний досвід доцільно перейняти Україні. Розробка подібного Кодексу може бути здійснена Асоціацією українських банків (АУБ). Неприєднання банку до Кодексу мало б свідчити про відверте небажання розбудови цивілізованих відносин між кредитором, позичальником і третіми особами. Інформацію про дотримання або ні окремими установами положень Кодексу можна використовувати в боротьбі з недобросовісною конкуренцією.

На думку автора, у означеному документі мали б бути закріплені загальні і спеціальні принципи (правила) відповідального споживчого кредитування, що мають виконуватися при:

- рекламі споживчого кредитування;
- визначенні змісту, порядку й термінів надання всієї необхідної інформації як при укладанні, так і протягом терміну дії угоди споживчого кредиту;
- визначенні змісту договору споживчого кредиту й додаткових угод;
- реалізації прав і виконанні обов'язків по договору споживчого кредиту;
- застосуванні заходів, направлених на захист прав і інтересів позичальників і кредиторів, а також відповідальність за порушення цих прав;
- застосуванні заходів, направлених на забезпечення повернення кредиту;
- взаємодії відповідальних кредиторів з позичальникам і іншими особами при споживчому кредитуванні;
- застосуванні заходів, що направлені на досудове і судове вирішення спорів в сфері споживчого кредитування.

Водночас слід зазначити, що слабким місцем практичної реалізації стандартів кредитування фізичних осіб в Україні, особливо щодо захисту прав споживачів фінансових послуг, є два моменти: низька фінансова й правова грамотність населення, а також певна «безкарність» кредиторів. Більшість існуючих норм з регулювання кредитного ринку й захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні носять превентивний характер.

З приводу першого моменту потрібні масові заходи з підвищення фінансової грамотності населення, що мають проводитися на національному рівні (наприклад, ввести ази такої грамотності в шкільну програму, проводити відповідні заходи в ЗМІ тощо). Адже досягти ефективного функціонування ринку споживчих кредитів не можливо в умовах, коли одна з сторін відносин (споживчого кредиту) чинить свої дії напівсвідомо (або несвідомо). Водночас інша сторона користується цим і отримує короткострокові вигоди, які в цілому шкодять не лише ефективному функціонуванню сегменту, а економіці в цілому.

Проте основоположним є вирішення другої проблеми. Автор вважає, ефективність регулювання споживчого кредиту була б вищою за існування конкретних закріплених штрафних санкцій за порушення банками (кредиторами) встановлених норм відносно прав споживачів, аналогічно пруденційному нагляду. Доцільність впровадження таких штрафних санкцій доводить досвід розвинених країн і, зокрема дослідження американських вчених В. Carlin і S. Gervais, присвячене теоретичному аналізу захисту споживачів фінансових послуг [284].

У зазначеному дослідженні моделюється дві ситуації: існування законодавства по захисту прав споживачів фінансових послуг і, відповідно, встановлення штрафів за їх порушення; відсутність законів, що регулюють захист споживачів фінансових послуг, і, відповідно, штрафів за порушення цих прав. Автори дослідження роблять висновок, що існування штрафів впливає на вибір фінансовими установами й посередниками оптимальних стратегій на ринку. У випадку ж відсутності штрафів і законів, що захищають інтереси споживачів, ні фінансові установи, ні посередники не будуть достатньо займатися підвищенням якості фінансових послуг і покращенням якості рекомендацій. Тобто, за існування таких штрафів і законів, фінансові установи покращують якість фінансових послуг, при цьому підвищується й якість рекомендацій посередників. Проте в дослідженні також відмічається, що і фінансові установи, і посередники схильні отримувати безкоштовні переваги від намагань кожної зі сторін покращити якість послуг (так звана, проблема «безбілетника»): коли якість послуг підвищує фінансова установа, що її надає, певну вигоду, не здійснюючи власних зусиль по покращенню рекомендацій, отримує посередник; навпаки, коли якість рекомендації підвищує посередник кредитної послуги, підвищення якості послуг менше необхідне з боку фінансової установи (банку), неякісні послуги просто не будуть пропонуватися посередником.

У зв'язку з викладеним відмітимо, що повна адаптація результатів означеного дослідження до українських реалій не можлива з огляду на не часте користування банками послугами посередників при реалізації своїх фінансових послуг. В Україні, зокрема, не набула розповсюдження ідея створення кредитних супермаркетів, а робота іпотечних брокерів значно скоротилась з завершенням кредитного буму.

Тобто на українському кредитному ринку акценти при захисті прав споживачів фінансових послуг ще суттєво зміщуються безпосередньо на взаємодію споживачів послуг і установ, що їх надають. Проте, незважаючи на не достатню актуальність проблеми «безбілетника» в Україні, приведені припущення поведінки фінансових установ за існування / відсутності захисту прав споживачів фінансових послуг державою в цілому є вірними.

За результатами дослідження стандартів кредитування фізичних осіб автором зроблено висновок: їх розвиток як інструменту регулювання споживчого кредиту в Україні в сучасних нестабільних умовах і для ефективного розвитку в перспективі є необхідним і дозволить як удосконалити кредитний процес, так і створити такий механізм функціонування ринку банківських споживчих кредитів, який максимізуватиме позитивні ефекти й мінімізуватиме ризики. В результаті ефективнішого регулювання, споживчий кредит замість забезпечення фрагментарних та різновекторних інтересів учасників ринку працюватиме на благо національної економіки та підвищення добробуту громадян України в перспективі.

Висновки до розділу 3

1. В сучасних нестабільних умовах в Україні необхідною умовою ефективного розвитку споживчого кредиту в перспективі, а також невід'ємними складовими механізму, що гарантував би банкам імунітет до глобальних економічних викликів і стійкість взагалі, є стабільна й якісна клієнтська база, високоефективний ризик-менеджмент і досконалі процедури здійснення операцій, в тому числі, з надання споживчих кредитів.

2. Найважливішими чинниками ефективності операцій банків з надання споживчих кредитів визначені: вартість ресурсів, рівень процентного й комісійного доходу, рівень проблемної заборгованості, операційні витрати.

3. Обґрунтовані наступні перспективні напрямки вдосконалення операцій з надання споживчого кредиту в банках:

- формування спеціальних структурних підрозділів, що займаються споживчими кредитами й максимізація ефективності їх взаємодії;
- вдосконалення внутрішньобанківського ризик-менеджменту споживчого кредитування;
- розвиток споживчих кредитних продуктів і формату їх продажів;
- підвищення мотивації персоналу кредитних підрозділів.

4. Запропоновані заходи з вдосконалення організаційної структури підрозділів банку, що здійснюють споживче кредитування. Перевагою запропонованої організаційної структури є створення відділу авторизації кредитів, що повноважний приймати рішення по невеликих кредитах («експрес-кредитування») та кредитного комітету з правом розглядати кредити, суми яких є вищими. Такий підхід дозволить значно пришвидшити час на розгляд заявки й прийняття рішення по більшій частині споживчих кредитів.

Для мінімізації специфічних ризиків споживчого кредитування в структурі підрозділів банку рекомендовано створення відділу, який займався б загальним управлінням ризиками, а також створенням, впровадженням і подальшою актуалізацією скорингових моделей.

Вважаємо доцільним створення відділу контролю за споживчими кредитами, що поруч з контролем відповідності кредитів встановленим у банку нормативам має контролювати якість кредитних портфелів окремих менеджерів, філій, відділень, за його результатами має корегуватись діяльність з надання споживчих кредитів.

5. Для вдосконалення ризик-менеджменту запропонована модель внутрішньої системи управління ризиками при споживчому кредитуванні, що базується на дотриманні визначеного банком рівня ризику споживчих кредитів через врегулювання параметрів їх надання. Важлива роль у такому регулюванні відведена якості позичальників, що визначається їх індивідуальною кредитоспроможністю. За цим критерієм їх доцільно групувати наступним чином:

1. Діючі й постійні клієнти банку.
2. Потенційні клієнти банку (найширша група).
3. Потенційні клієнти, що мають довгу кредитну історію.

6. Удосконалено комплекс базових інформаційних параметрів скорингової оцінки фізичних осіб при наданні споживчих кредитів. Відмінністю запропонованого комплексу є розширення базових інформаційних параметрів за рахунок додаткового блоку, параметри якого враховують майбутні зміни в позичальника. Внесення в оцінку заявника таких параметрів дає можливість прогнозування змін, що можуть значно вплинути на його кредитоспроможність як позитивно, так і негативно. Врахування рекомендацій автора при розробці скорингової системи дозволить банку розширити коло позичальників за рахунок зменшення відсікань (особливо на межі вибірки), не знижуючи їх загальної якості.

7. В умовах глобальної нестабільності банкам в Україні слід дотримуватись клієнтоорієнтованого підходу в своїй кредитній діяльності. Для забезпечення ефективності операцій споживчого кредитування їм доцільно проводити політику довготривалих відносин з позичальниками – фізичними особами. Формування довготривалих відносин між банком і клієнтом на базі комплексного якісного обслуговування є одним з шляхів стабілізації і збільшення якісної клієнтської бази в умовах нестабільності та невизначеності.

8. Для підвищення ефективності персоналу, що працює з споживчими кредитами, в цілях запобігання зловживань і шахрайств, а також для зниження ризиків споживчого кредитування обґрунтовані нові методи й заходи щодо мотивації кредитних експертів, що здійснюють видачу споживчих кредитів.

9. Важлива роль в удосконаленні підходів до регулювання ринку споживчих кредитів в Україні в сучасних умовах, а також у перспективі належить розробці нових і модифікації існуючих стандартів кредитування фізичних осіб. Це дозволить систематизувати процес доведення стандартів організації кредитних відносин в Україні відповідно сучасних умов і загальноновизнаних світових норм і правил.

Стандарти кредитування це формальні та неформальні правила, які сформовані на базі загальноновизнаної найкращої практики організації й здійснення кредитного процесу, й на які повинні орієнтуватися всі банки країни. У широкому аспекті стандарти кредитування аналогічні принципам кредитування, служать їх конкретизації та реалізації.

При кредитуванні фізичних осіб в Україні запропоновано виділяти такі стандарти: інформаційного обслуговування; оцінки кредитоспроможності; оцінки кредитного ризику, що пов'язаний з наданням кредиту; оцінки якості забезпечення кредиту; кредитного договору; процедури видачі кредиту; кредитного моніторингу, в тому числі, щодо проблемної заборгованості.

10. Слабким місцем практичної реалізації стандартів кредитування фізичних осіб в Україні, особливо щодо захисту прав споживачів фінансових послуг, є: низька фінансова й правова грамотність населення та «безкарність» кредиторів. Більшість норм з регулювання кредитного ринку й захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні носять превентивний характер.

Розвиток стандартів кредитування фізичних осіб як інструменту регулювання споживчого кредиту в сучасних умовах в Україні є необхідним і дозволить удосконалити кредитний процес і створити такий механізм функціонування ринку банківських споживчих кредитів, який максимізуватиме позитивні ефекти й мінімізуватиме ризики.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора [234, 235, 236, 285, 286, 287].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення та запропоновано нове вирішення актуальної наукової задачі з удосконалення теоретико-методичних положень і розробки практичних рекомендацій щодо перспектив розвитку споживчого кредиту в Україні. За результатами дослідження сформульовано ряд висновків теоретичного, методичного та науково-практичного змісту, які вирішують основні завдання дисертаційної роботи відповідно до поставленої мети:

1. Вивчення змісту категорії кредиту дало змогу запропонувати його визначення як суспільних відносин у процесі руху позичкового капіталу, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передачі у користування тимчасово вільної цінності на засадах зворотності та платності. З урахуванням цього визначення основоположними функціями кредиту виділено: перерозподільну, капіталізацію вільних грошових коштів. Доведено некоректність поділу принципів кредитування на «основні» і «додаткові», наголошено на важливості принципу диференційованого підходу для споживчих кредитів. Вважаючи, що кредитний процес має базуватись на повсюдному дотриманні принципів кредитування, рекомендовано відобразити їх у нормативно-правових актах банківської діяльності.

2. За результатами критичного аналізу підходів до визначення суті споживчого кредиту дано його трактування як виду кредиту, що має цільове спрямування на задоволення споживчих потреб населення. Споживчими потребами визначено витрати, що задовольняють кінцеве споживання і не пов'язані з підприємницькою діяльністю. Обґрунтовано розмежування споживчого кредиту зі схожими поняттями – «кредит населенню», «кредит домогосподарствам», «кредит фізичній особі», «роздрібний кредит» та інші, які не слід ототожнювати. На основі розвинутих положень запропоновано авторську класифікацію кредитів населенню.

3. Обґрунтовано, що у споживчому кредиті основне місце займає банківський кредит. Тому споживчий кредит виділено як банківській кредит населенню, що має цільове призначення – фінансування кінцевих споживчих витрат. Запропоновано його авторську класифікацію, для побудови якої застосовано принципово відмінний підхід до визначення її критеріїв, що базується на використанні принципів

кредитування. Встановлено, що для споживчого кредиту нового змісту набувають такі критерії класифікації, як: тип позичальника, цільова направленість кредиту, наявність забезпечення, порядок надання і метод погашення.

4. Доведено, що споживчий кредит має велике соціально-економічне значення для розвитку країн, проте ступінь і характер його впливу залежні від рівня розвитку економіки і суспільства. Він чинить на економіку позитивний і негативний вплив, характер якого суттєво змінюється залежно від фази економічного циклу. Основними пов'язаними макроекономічними показниками його впливу є споживчі витрати, обсяги ВВП, інфляція та імпорт. За результатом аналізу змін цих макроекономічних показників і показників розвитку споживчого кредиту в Україні доведено, що його значення зросло з поширенням фінансової глобалізації. Це зумовлює необхідність підвищення ролі споживчого кредиту в розвитку країни, оптимізації його впливу на економіку й соціальну сферу в перспективі. Базуючись на системному підході до споживчого кредиту, розроблено комплекс показників для аналізу його впливу на розвиток країни через пов'язані макроекономічні показники.

5. Виявлено тенденції розвитку споживчого кредиту в Україні та у світі й вплив фінансової глобалізації на його прискорений розвиток. З'ясовано, що вплив фінансової глобалізації на споживчий кредит в Україні може бути двояким: позитивним, коли у капіталодефіцитній економіці України прискорений розвиток споживчого кредиту досягається завдяки можливостям компенсації нестачі внутрішніх заощаджень позиками на міжнародних ринках; негативним, коли активне використання коштів міжнародного фінансового ринку для операцій споживчого кредиту без належного контролю створює залежність від зовнішніх кредиторів і додаткові загрози внутрішній фінансовій стабільності країни.

Розвиток банківського споживчого кредиту в Україні в умовах поширення глобалізації мав два принципово відмінні етапи розділені кризою 2008 року:

- докризовий етап: стрімке зростання (за рахунок припливу дешевших іноземних фінансових ресурсів) обсягів, термінів, прибутковості кредитів, масове кредитування населення в інвалюті, швидкий розвиток ринку МБК;

- післякризовий етап: сповільнення розвитку ринку споживчих кредитів, зменшення обсягів кредитів, зростання попиту населення на короткострокові

кредити для поточних потреб, зростання ціни кредитів, що змінило структуру ринку: у розрізі продуктів і банків-кредиторів; щодо валюти кредитування.

6. Доведено, що визначальним чинником прискореного розвитку споживчого кредиту в період «буму» кредитування 2006-2008 рр. було масове споживче кредитування у валюті, принесене іноземними кредиторами. Привабливіші за ціною, ці кредити підбурювали попит, але містили в собі потенційно вищий рівень ризиків, що з погіршенням макроекономічної ситуації (через девальвацію гривні) суттєво збільшило проблемні кредити у портфелях банків (у 2009-2010 рр., 2014-2015 рр.), а також стало одним з чинників падіння їх фінансової стійкості. Тому заборона надавати споживчі кредити у валюті в сучасних реаліях України є виправданою, але запізнілою. Валютне кредитування населення в Україні можливе у перспективі за умови: макроекономічної стабілізації й на нових регуляторних умовах – обмеження частки валютних кредитів у портфелях банків; наявність обов'язкового страхування валютних ризиків; стабільні доходи позичальника в іноземній валюті. Повна відмова від кредитування у валюті в перспективі недоречна, якщо Україна інтегрується до світового економічного простору і банкам знову будуть доступні валютні ресурси міжнародного фінансового ринку.

7. Основні трансформації у банківському споживчому кредиті в Україні під впливом фінансової глобалізації стосуються: зміни структури споживчих кредитних портфелів банків; розвитку форм продажу кредитних продуктів; способів надання і погашення кредитів. Трансформувалися стратегія банків на кредитному ринку і політика обслуговування фізичних осіб. Позитивними зрушеннями є: збільшення масштабів кредитування; розширення ряду продуктів; кола клієнтів; розвиток інновацій; ріст конкуренції. Негативним є залежність розвитку споживчого кредиту від ресурсів міжнародного фінансового ринку, що створює загрози ліквідності банків, особливо в умовах нестабільності. Це доводить, що банкам України слід приділяти більше уваги заходам щодо мобілізації ресурсів на внутрішньому ринку.

8. Основними проблемами функціонування ринку банківських споживчих кредитів в Україні визначено: недосконалу структуру споживчих кредитних портфелів банків; значну проблемну заборгованість фізичних осіб в банках; зниження ефективності операцій банків з надання споживчих кредитів; зниження

доступності кредитів для населення; нерозвинена інфраструктура ринку. Як окрему проблему виділено високу ціну споживчих кредитів в Україні. У зв'язку з цим існує необхідність мобілізації зусиль регулюючих інститутів щодо впливу на діяльність учасників ринку для запобігання негативних наслідків, що генеруються ними.

9. Встановлено, що високі ставки за споживчими кредитами банків в Україні обумовлені як високою вартістю ресурсів і рівнем інфляції, так і високим рівнем ризиків і маржі. Вагомим чинником зміни попиту на споживчий кредит є психологічне сприйняття позичальниками ціни кредиту. Фінансова необізнаність населення в Україні дає банкам змогу приховувати реальну ціну споживчих кредитів й робить попит на них нееластичним. Відтак значні ресурси банків спрямовуються у споживчі кредити у зв'язку з їх найбільшою маржинальністю. Зусилля у вирішенні зазначеної проблеми мають бути направлені на вдосконалення стандартів кредитного процесу й забезпечення належного контролю регулюючих органів за дотриманням прав споживачів фінансових послуг. Запропоновано для підвищення прибутковості операцій споживчого кредиту удосконалити організаційну структуру кредитного підрозділу банку і ризик-менеджменту, знизити операційні витрати.

10. Систематизовано чинники найбільшого впливу на розвиток споживчого кредиту в Україні. За характером впливу їх поділено на: стимулюючі, регулюючі і гальмуючі; відповідно до масштабності на: внутрішні (банківські) і зовнішні (загальноєкономічні). Чинником двоякого зовнішнього впливу визначено фінансову глобалізацію. Вагомими внутрішніми чинниками негативного впливу є: недосконала структура і дефіцит ресурсів, відсутність механізмів хеджування валютних ризиків, недосконалий кредитний ризик-менеджмент; зовнішніми - економічна і політична нестабільність, високий рівень інфляції, зменшення доходів населення, недосконале законодавство, нерозвиненість інфраструктури кредитного ринку.

11. Актуальними і доступними в сучасних умовах напрямками удосконалення банківського споживчого кредиту в Україні на мікрорівні є: підвищення ефективності кредитних операцій шляхом зниження втрат від проблемних кредитів; оптимізація організаційної структури кредитних підрозділів і зниження операційних витрат; вдосконалення ризик-менеджменту. По цих напрямках автор запропонував:

- організаційну структуру підрозділів, що здійснюють споживче кредитування, у якій рекомендовано виділяти відділи: авторизації кредитів, управління ризиками споживчих кредитів, контролю за кредитами;

- методику підвищення ефективності надання споживчих кредитів, яка базується на ув'язці параметрів внутрішньобанківської моделі управління ризиками з параметрами системи мотивації персоналу кредитного підрозділу;

- модель оцінки кредитоспроможності позичальників, що базується на диференціації за складністю методів оцінки для різних за рівнем кредитного ризику позичальників;

- рекомендації з удосконалення збуту споживчих кредитних продуктів;

- систему заходів з удосконалення роботи підрозділу моніторингу проблемних кредитів, що побудована на диференціації цих заходів залежно терміну заборгованості й типу боржника.

12. Концептуальним напрямком розвитку й удосконалення споживчого кредиту в Україні на макрорівні визначено підвищення ефективності його регулювання з боку держави і саморегулюючих організацій. Актуальним підходом до регулювання є розробка нових і модифікація існуючих стандартів кредитування фізичних осіб. Представлено авторське трактування стандартів кредитування, аргументовано їх значення і диференціація. Доведено, що слабким місцем практичної реалізації стандартів кредитування фізичних осіб в Україні є: низька фінансово-правова обізнаність населення; низький рівень соціальної відповідальності і «безкарність» кредиторів. Тому для ефективного регулювання банківського споживчого кредиту в Україні рекомендовано: розробку спеціального законодавства в сфері споживчого кредитування; концепцію розвитку стандартів якості банківської діяльності, яка включатиме стандарти кредитування фізичних осіб; штрафні санкції за порушення банками встановлених норм захисту прав споживачів; заходи з підвищення фінансової і правової обізнаності населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гроші та кредит : [підручник] / [Савлук, А. М. Мороз, І.М. Лазепко та ін.]; за ред. М. І. Савлука. – [6-те вид.] – К.: КНЕУ, 2011. – 589 с.
2. Банківські операції : [підручник] / [А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.]; за ред. А. М. Мороза. – [3-те вид.] – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.
3. Івасів Б. С. Гроші та кредит : [підручник] / Богдан Степанович Івасів. – [3-те вид.] – Тернопіль : Карт-бланш, 2008. – 528 с.
4. Базилевич В.Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії : [навч. посібн.] / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – [2-ге вид.] – К.: Знання, 2008. – 263 с.
5. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика : [навч. посібн.] / В. Д. Лагутін. – [3-те вид.] – К.: Товариство «Знання», КОО, 2002 року. – 215 с.
6. Мочерний С. В. Банківська система України / С. В. Мочерний, Л. С. Тришак. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 304 с.
7. Банківська справа : [навч. посіб.] / [Гуцал І.С., Чайковський Я.І., Андрушків Т.І., Галапун Н.Д.] ; за ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль : Карт-бланш, 2001. – 318 с.
8. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии / М.И. Туган-Барановский - [5-е изд.] - Петроград: Издание юридического книжного склада «Право», 1918.
9. Деньги и кредит в социалистическом обществе / под. ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 1980. - 384 с.
10. Банковское дело : [учебник] / [Лаврушин О.И., Мамонова И.Д., Валенцева Н.И.]; под ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 768 с.
11. Банки и банковские операции : [учебник] / под ред. Е.Ф. Жукова. - М.: Юнити, 2002. - 491 с.
12. Панова Г. С. Банковское обслуживание частных лиц / Г. С. Панова. - М.: АО «ДИС», 1994. – 352с.
13. Сусіденко В. Т. Організація і методика управління кредитною діяльністю комерційного банку / В. Т. Сусіденко. – В. : Логос, 2007. – 238 с.

14. Долан Э.Дж., Кэмпбелл К.Д., Кэмпбелл Р. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика : [пер. с англ.] / под ред. В. Лукашевича. - СПб. : Финансист, 2005. - 446 с.
15. Рид Э., Коттер Р., Гилл Э. и др. Коммерческие банки: [пер. с англ.] / под ред. В.М. Усоскина. – М.: Прогресс, - 1983.
16. Синки Д. Ф. Управление финансами в коммерческих банках.: [пер. с англ.] / под. ред. Р. Я. Левиты, Б. С. Пинскера. - М.: Catalaxu, 1994. - 854 с.
17. Бондарь О.П. Кредитування населення на споживчі потреби: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси, кредит» / О.П. Бондарь. - Київ, 2007 – 19 с.
18. Кудряшов С.В. Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси, кредит» / С.В. Кудряшов. - Ірпінь, 2007. - 19 с.
19. Канарська М. Споживче кредитування: банк за все заплатить? / М. Канарська // Молодь і підприємництво. – 2005. – № 21. – С. 2–12.
20. Енциклопедія банківської справи України / [Редкол.: В.С. Стельмах та ін.]. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. - 680 с.
21. Банковская энциклопедия / [Редкол.: С.И. Лукаш, Л.А. Малютина]. – Днепропетровск, 1994. – 246 с.
22. Фінансово-економічний словник / [укл. А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк]. — К.: Знання, 2007. — 1072с.
23. Коноплицький В. Це – бізнес: Тлумачний словник економічних термінів / В. Коноплицький, Г. Філіна. – К.: Альтерпрес, 1996. – 448 с.
24. Блэк Дж. Экономика: Толковый словарь: Англо-русский / Дж. Блэк. – М.: ИНФРА-М, Весь Мир, 2000. – 480 с.
25. Лексис В. Кредит и банки / В. Лексис ; [пер. с нем.]. – М.: Перспектива, 1993. – 120 с.
26. Євтух О.Т. Кредит як соціально-економічне явище / О.Т. Євтух // Фінанси України. – 2006. – №3. – С. 7-20.

27. Поляк Г.Б. Финансы. Денежное обращение. Кредит. : [учебник] / Г.Б. Поляк. - М.: Юнити-Дана, 2002. - 512 с.
28. Tooke Th. A History of Prices, and of the State of the Circulation. [Электронный ресурс] / Th.Tooke. – Vol. I–II, London, 1844 – 72 p. - Режим доступа: <http://archive.org/details/historyofprices01took>
29. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1987 - Т.2. - 634 с.
30. Банківські операції : [навч. посіб.] / [Лазепко І. М., Алексеєнко М. Д., Сивульський М. І та інші.] ; авт. кол. під кер. Лазепка І. М.; за наук ред. Мороза А. М. – К.: Університет «Україна», 2007. – 328 с.
31. Пессель М.Л. Заем, кредит, суда / Пессель М.Л. // Деньги и кредит. - 1999. - № 4. - с. 27-30.
32. Деньги. Кредит. Банки : [учебник] / [Лаврушин О.И., Ямпольский М. М., Савинский Ю. О. и др.]. - М. : Финансы и статистика, 2003. 461с.
33. М.М. Ямпольский. О трактовках кредита / Ямпольский М.М. // Деньги и кредит. - 1999. - № 4 - с. 30-32.
34. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Антология экономической классики : в 2-х т. / [сост. И. А. Столяров]. - М. : ЭКОНОВ : КЛЮЧ, 1993. - Т. 1 : В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо. - 1993. - 478 с.
35. Маршал А. Принципы экономической науки / А. Маршал ; [пер. с англ.]. – М.: Универс, 1993 – 416 с.
36. Гальчинський А.С. Теорія грошей : [навч. метод. посіб.] / А.С. Гальчинський.– К.: Основи, 2001. – 487 с.
37. Закон України «Про банки і банківську діяльність» : за станом на 18.09.2012 № 5248-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
38. Управление деятельностью коммерческого банка : [учебник] / Под редакцией О.И. Лаврушина. – М.: Юрист, 2002. – 688 с.
39. Казимагомедов А. Анализ кредитоспособности индивидуальных заемщиков / А. Казимагомедов // Бизнес и банки. - 1995. - № 23. – с. 6-8.

40. Крупнов Ю.С. О природе банковского потребительского кредита / Ю.С. Крупнов // Бизнес и банки. - 2002. - № 8. – с. 1-3.
41. Сороківська З. Розвиток кредитування населення комерційними банками в Україні / З. Сороківська // Банківська справа. – 2002. - №5. – С. 78-79.
42. Челноков В.А. Эволюция денег, кредита и банков / В.А. Челноков. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 256 с.
43. Словарь иностранных слов — [19-е изд., стер.] — М.: Рус. яз., 1990. — 624 с.
44. Жиркина Н.И. Развитие системы кредитования населения в Российской Федерации в современных условиях: автореф. дис. на соискание научн. степени канд.экон.наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Н.И. Жиркина. - Самара, 2011. - 19 с.
45. Орлюк О. П. Банківське право : [навч. метод. посіб.] / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 376 с.
46. Поляков В.П. Основы денежного обращения и кредита / В.П. Поляков Л.А. Московкина. – М. : Инфра-М, 2002. - 450 с.
47. Цивільний кодекс України. : за станом на 16.01.2003 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.rada.gov.ua>
48. СПД, ЧП, ООО, ОАО, ЗАО – что это значит / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.paranich.kiev.ua/ua/konsultacii/>
49. Жиркина Н.И. Кредитование физических лиц: содержание, роль и принципы организации / Н.И. Жиркина // Экон. науки. - 2011. - № 5(78). – С. 302-305.
50. Саломатина С.А. Коммерческие банки в России: динамика и структура операций, 1864-1917 гг. / С.А. Саломатина. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 304 с.
51. Офіційний сайт Національного банку України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.bank.gov.ua>
52. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» за станом на 12.07.2001р. № 2664-III. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.rada.gov.ua>

53. Фишер С. Экономика. / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи ; [пер. с англ. со 2-го изд.] - М.: «Дело ЛТД», 1993. - 864 с.
54. Макконел К.Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконел, С.Л. Брю ; [пер. с англ.]. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 915 с.
55. Савченко А.Г. Макроекономіка : [учебник] / А.Г. Савченко, Г.О. Пухтаевич, О.М. Титенко. - К.: Либидь, 1999. - 288 с.
56. Шинкаренко Р.В. Посткризове відновлення ринку споживчого кредитування в Україні / Р.В. Шинкаренко, Р.В. Корнилюк / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/3308/1/KRV110501-1.pdf>
57. Проект Закону «Про споживче кредитування» за станом на 23.03.2015 № 2455 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>
58. Антошкіна Л. Інвестиції як вкладення у економічне зростання / Л. Антошкіна // Вісник Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. - 2013. - № 2(22). - С. 43-51.
59. Структура інвестиційних ризиків / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.library.if.ua/book/26/1821.html>
60. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент : [учебн. курс] / И.А. Бланк. – К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 448 с.
61. Закон України «Про інвестиційну діяльність» за станом на 18.09.1991 № 1560-ХІІ / [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://www.rada.gov.ua>
62. Литвинов Е.О. Приоритеты и инструменты розничного кредитования в росси: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Е.О.Литвинов. – Волгоград, 2008. - 19 с.
63. Торубка Л. Споживче кредитування в Україні: сучасний стан і напрями розвитку / Л. Торубка // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. - №3. - С. 227-230.
64. Закон України «Про захист прав споживачів» станом на 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ / [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://www.ligazakon.ua>
65. Лютий І. Іпотека. Сучасні концепції, тенденції та суперечності розвитку : Монографія / Лютий І., Савич В., Каливошко А. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 548 с.

66. Лист «Про розміщення Пам'ятки позичальника банку за споживчим кредитом (Пам'ятка, розд.1)». — Департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду НБУ за станом на 10.11.2008. № 40-511/4640-15577 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.bank.gov.ua>
67. Бем-Баверк Ойген фон. Капитал и процент, 1884—1889 // Избранные труды о ценности, проценте и капитале. — М.: Эксмо. - 2009. – 912 с.
68. Андреев М. Формирование системы потребительского кредитования в экономике России : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / М. Андреев. - Санкт-Петербург, 2011. - 23 с.
69. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України» станом на 19 березня 2003 року № 124 9 (зі змінами і доповненнями) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.bank.gov.ua>
70. Романовский М.В. Финансы и кредит : [учебник] / М.В. Романовский. Г.Н. Белоглазова. - М.: Юрайт-Издат, 2003. - 575 с.
71. Бондар О.П. Банківське споживче кредитування населення / О.П. Бондар // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2009. – № 4. – с. 68
72. Вовчак О. Д. Кредит і банківська справа : [підручник] / О. Д. Вовчак. – К.: Знання, 2008. – 564 с.
73. Операції комерційних банків / [Р. Коцовська, В. Ричаківська, Г. Табачук та ін.] ; за ред. Коцовської Р. – [2-ге вид.] – Львів: ЛБІ НБУ, 2002 .– 516 с.
74. Кредит и его основные формы / [Колесников В.И и др.] – СПб., 2001 – 74 с.
75. Деньги. Кредит. Банки : [учебник] / под ред. В.В. Иванова, Б.И. Соколова. – [2-е изд.] – М.: ТК Велби: Проспект, 2009. – 275 с.
76. Крюков Р.В. Банковское кредитование : [пособие] / Р.В. Крюков. – М.: А-Приор, 2009. – 239 с.
77. Джонсон Г. Финансовые учреждения и рынки / Г. Джонсон. – New York: McGraw-Hill, Inc., 1993. – 560 с.

78. Сисмон Ж.К.Л. де. Новые начала политической экономии или о богатстве в его отношении к народонаселению / Ж.К.Л. де. Сисмон ; [пер. с фр.]. – М., 1937 – Т.1-2. – С.143
79. Брегель Э.Я. денежное обращение и кредит капиталистических стран / Э.Я. Брегель. – М.: ГОСФИНИЗДАТ, 1955.
80. Захаркін О.О. Шляхи оптимізації споживчого кредитування в Україні в умовах фінансово-економічної кризи / О.О. Захаркін, Т.С. Мякота // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – 2010. - № 1 (8). – С. 79-84.
81. Іваненко Л. Правові засади споживчого кредитування. / Л. Іваненко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. - № 1. – С. 103-110.
82. Луценко А. Деякі аспекти правового регулювання споживчого кредитування в Україні / А Луценко // Економіка України. – 2008. - № 5. – С. 37-41.
83. Ватаманюк М.М. Проблеми кредитування фізичних осіб в Україні напередодні та у розпал економічної кризи / М.М. Ватаманюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. - № 20.5 - С.164-167.
84. Гава Ю. Кредит: рятівне коло чи зашморг? / Ю. Гава // Фондовый рынок. – 2011. - № 13. – С. 14-16.
85. Гордіца Т.М. Об'єктивні фактори кредитного ризику: сучасна теорія та практика в розрізі споживчого кредитування населення / Т.М. Гордіца // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Економічні науки: Збірник наукових праць. – 2009. - № 4(17). – С. 68-73.
86. Охріменко О. Чи хочуть Українці брати кредити? / [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://www.wmg.lviv.ua>.
87. Туган-барановский М.И. Периодические промышленные кризисы / М.И. Туган-барановский. – М.: ИНФРА-М. – 1997. – 479 с.
88. Економіка України за 1991 – 2009 роки. – К.: Держкомстат України, 2010. – 111 с.

89. Соколик М.П. Динаміка депозитів і кредитів домашніх господарств та її наслідки / М.П. Соколик // Збірник наукових праць ДВНЗ «УАБС НБУ». – 2009. - № 24 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.uabs.edu.ua/library>.
90. Соколик М. П. Диспропорції у розвитку споживчого ринку України [Електронний ресурс] / М. П. Соколик // Економіка і прогнозування. - 2012. - № 3. - С. 47-63. // . - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econprog_2012_3_6.pdf.
91. Офіційний сайт державного комітету статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.ukrstat.gov.ua>
92. Річний звіт НБУ за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.bank.gov.ua>.
93. Бігунець М.А. Банківське кредитування та ВВП: статистична модель взаємозв'язку / М.А. Бігунець // Publishing house Education and Science s.r.o.. – 2010. – № 30. – С. 43-49.
94. Примостка Л.О. Управління банківськими ризиками : [навч. посіб.] / [Л.О. Примостка, П.М. Чуб, Г.Т. Карчева та ін.] ; за ред. Л.О. Примостки. – К.: КНЕУ, 2007. – 600 с.
95. Основні макроекономічні показники України. Інформаційні матеріали Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] - 2012. – 20 с. – Режим доступу - <http://www.minfin.gov.ua>
96. Орленко О. Споживчий ринок України в умовах інфляції / О. Орленко // Вісник КНТЕУ - № 3 - (2009). – С. 5-25.
97. Яницький А. Олександр Сугоняко: "Криза не закінчилася, на жаль" [Електронний ресурс] / Яницький А. – Режим доступу - <http://www.economics.lb.ua/finances/>
98. «Чому економіці досі бракує кредитів?» [Електронний ресурс] // Інформаційні матеріали до засідання Фінансового прес-клубу 20.07.11 р. на замовлення ГО «Ліга фінансового розвитку» – Режим доступу - http://www.finrep.kiev.ua/download/inforaper_pc_20jul11_ua.pdf

99. Зінченко В. Підвищення ефективності управління ризиками в умовах активізації споживчого кредитування / В. Зінченко, Г. Карчева // Вісник Національного банку України. — 2007. — № 10. — с. 7-10.
100. Офіційний сайт Асоціації комерційних банків України / [Електронний ресурс]. — Режим доступу - [http:// www. aub.org.ua](http://www.aub.org.ua)
101. Соціально-економічний розвиток країни [Електронний ресурс] // Національний інституту стратегічних досліджень. — Режим доступу - [http:// www. old.niss.gov.ua/book/book2008/Expert-Book2008-2.pdf](http://www.old.niss.gov.ua/book/book2008/Expert-Book2008-2.pdf)
102. В Україні триває зростання роздрібного товарообігу [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ. — Режим доступу - [http:// www. info-kmu.com.ua/2013-12-23-000000pm/article/17471365.html](http://www.info-kmu.com.ua/2013-12-23-000000pm/article/17471365.html)
103. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження плану заходів з подолання негативного сальдо у зовнішній торгівлі» за станом на 26.10.2011 р. №1074-р. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу - [http:// www. zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2011-p](http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2011-p).
104. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження плану заходів з подолання негативного сальдо у зовнішній торгівлі» за станом 29.04.2013. № 281-р / [Електронний ресурс]. — Режим доступу - [http:// www.zakon.rada.gov.ua/go/281-2013](http://www.zakon.rada.gov.ua/go/281-2013)
105. Лопух К. В. Циклічність розвитку економіки в теоріях сучасного монетаризму / К. В. Лопух // Формування ринкової економіки. - 2012. - № 28. — С. 7-16.
106. Антология экономической классики : [в 2-х т.] Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. - М. Дело ЛТД, 1993. - С. 312-315
107. Хесус Уэртаде Сото. Деньги, банковский кредит и экономические циклы : [пер. с англ.] / [под ред. А. В. Куряева]. - Челябинск: Социум, 2008. - 663 с.
108. Казаков А. Модель рынка по «Соросу» / А. Казаков // Рынок ценных бумаг. - 1999. - № 24. - С. 18.
109. Офіційний сайт Національної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України / [Електронний ресурс]. — Режим доступу - [http:// www. nfr.gov.ua](http://www.nfr.gov.ua)
110. HOUSEHOLD DEBT AND CREDIT / [Електронний ресурс]. - Режим доступу - <http://www.newyorkfed.org>.

111. Коноплицька О.М. Споживче кредитування в Україні та світі: проблеми та перспективи / О.М. Коноплицька // Збірник наукових праць РДГУ. – 2013. - № 2(48). – С. 102-112.
112. Лустюк В.В. Стан кредитування фізичних осіб в Україні та світі / В.В. Лустюк // Економічна думка. – 2012. - № 7. – С. 12-28.
113. Охрименко І.Б. Вплив споживчого кредиту на основні макроекономічні показники / І.Б. Охрименко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – К: КНЕУ, 2012. – Вип. 28. – С. 393-403.
114. Охрименко І.Б. Проблеми вартості споживчих кредитів в Україні / І.Б. Охрименко // Банківська справа. – № 2. - 2013. – С. 21-36.
115. Охрименко И.Б. К вопросу о сущности и классификации потребительского кредита / И.Б. Охрименко // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М.: «Институт Стратегических Исследований», 2014. – № 02 (61). – С. 182-189.
116. Охрименко І.Б. Актуальні проблеми кредитування населення в Україні / І.Б. Охрименко // Проблеми сучасної економіки в умовах фінансової нестабільності: Збірник тез наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції - О.: у двох частинах. - «Центр економічних досліджень та розвитку», 2012. Ч 1. – С.14-16.
117. Світовий банк / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.worldbank.org>
118. Хоминич И. П. Финансовая глобализация / И. П. Хоминич // Банковские услуги. — 2002. — № 8. — С. 2—13.
119. Міжнародні фінанси : [навч. посіб.] / [І. І. Д'яконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавка] ; за ред. М. І. Макаренка, І. І. Д'яконової. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 548 с.
120. Павленко О.П. Вплив глобалізаційних процесів на міжнародне фінансове середовище [Електронний ресурс] / О.П. Павленко/ - Режим доступу - <http://www.rusnauka.com>

121. Стукало Н. Оцінювання стану розвитку фінансової глобалізації: особливості для України [Електронний ресурс] / Н. Стукало. - Режим доступу - http://kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_1_Stukalo_ukr.pdf
122. Галазюк Н.М. Вплив фінансової глобалізації на розвиток і формування фінансового ринку України / Н.М. Галазюк, О.М. Зелінська // Економічний форум. - 2013. - № 3.
123. Небава М. І. Теорія макроекономіки : [навч. посібн.] / М. І. Небава ; Вінницький держ. технічний ун-т. - Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. - 395 с.
124. Савченко А. Г. Макроекономіка : [навч. метод. посібн.] / А. Г. Савченко - К. : КНЕУ, 2001. - 132 с.
125. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе : [пер. с англ.] / М. Блауг. — [4-е изд.] — М.: Дело ЛТД, 1994. — 687 с.
126. Столбов М. Эволюция монетарных теорий деловых циклов / М. Столбов // Вопросы экономики. — 2009. — № 7. — С. 119—131.
127. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: Теоретический анализ циклических колебаний / Г. Хаберлер. — М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. — 459 с.
128. Розмаинский И. В. Вклад Х. Ф. Мински в экономическую теорию и основные причины кризисов в позднеиндустриальной денежной экономике / И. В. Розмаинский // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2009. — Т. 7. — № 1. — С. 31—42.
129. Скоробогатов А. С. Теория эндогенной денежной массы: спрос на деньги, финансовые инновации и деловой цикл / А. С. Скоробогатов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. - 2009. - № 1. - С. 43-50.
130. Європейський центральний банк / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecb.europa.eu>.
131. Наумчева О.А. Банковская стратегия и обслуживание населения в Японии / О.А. Наумчева // Деньги и кредит. – 2006. - №4. - с. 158-164.
132. Труш І.Є. Іноземний досвід банківських операцій щодо надання споживчих кредитів / І.Є.Труш // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.13. – С. 327-333.

133. Спірідонова І.Л. Кредитний ризик-менеджмент для економіки, що розвивається у Центральній та Східній Європі [Електронний ресурс] / І.Л.Спірідонова. – Режим доступу - <http://www.rusnauka.com>.
134. Лустюк В.В. Стан кредитування фізичних осіб в Україні та світі / В.В. Лустюк // Економічна думка. – 2012. - № 7. – С. 12-28.
135. Коноплицька О.М. Споживче кредитування в Україні та світі: проблеми та перспективи / О.М. Коноплицька // Збірник наукових праць РДГУ. – 2013. - № 2(48). – С. 102-112.
136. Consumer Affairs: European Parliament to vote on Consumer Credit Directive (Wednesday 16th January 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.europa.eu>.
137. Офіційний сайт Державної іпотечної установи / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.ipoteka.gov.ua>.
138. Стривожені тигри. Азія потребує нового двигуна для зростання [Електронний ресурс] - Режим доступу - <http://www.zgroup.com.ua>
139. Індикатори фінансової стійкості МВФ / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.fsi.imf.org/>
140. Задоя А. Економічна криза в країнах Східної та Центральної Європи: спільні риси та національні особливості / А. Задоя, А. Павленко // Академічний огляд. – 2009. - № 2. – С.117-123.
141. Астраханцева М. Кредитный кризис: основные причины и антикризисные меры [Електронний ресурс] / М. Астраханцева. - Режим доступу: <http://www.rcb.ru/ol/2010-01/16489>
142. Бураковський І.В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України. / І.В. Бураковський, О.В. Плотніков. – Харків: Фоліо, 2009. – 299 с.
143. Гальчинский А.С. Кризис и циклы мирового развития / А.С. Гальчинский – К.: «АФЕД-Украина», 2009. – 392 с.
144. Кондратчук К.С. Сутність і причини кризових проявів у світовій економічній системі. / К.С. Кондратчук // Актуальні проблеми економіки. – № 1 (103). – 2010.

145. Мазуренко В.І. Світова фінансова криза 2007–2010 рр.: глобальний та національний виміри : [Монографія] / В.І. Мазуренко – Дніпропетровськ: ПП Вид-во «Нова ідеологія», 2009. – 216 с.
146. Мамчин М.М. Особливості та наслідки впливу світової фінансово-економічної кризи на економіку України / М.М. Мамчин, Ю.В. Шамро // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. - № 2. - 2011.
147. Столбов М. И. Финансы и экономическая нестабильность. Роль финансовых посредников и рынков в трансмиссии колебаний деловой активности [научный доклад] / М. И. Столбов. - М.: Институт экономики РАН, 2010. - 50 с.
148. Фетисов Г.Г. О мерах по преодолению мирового кризиса и формированию устойчивой финансово-экономической системы / Г.Г. Фетисов // Вопросы экономики. – 2009. – № 4.
149. Чернобай О. Світова фінансова криза: сутність, причини виникнення та її вплив на економіку України [Електронний ресурс] / О. Чернобай. – Режим доступу - <http://www.nbuv.gov.ua>
150. Кам'янецька О.В. Посткризовий розвиток країн ЦСЄ: соціальний та економічний аспект [Електронний ресурс] / О.В. Кам'янецька, Ю.І.Головня. – Режим доступу - <http://www.piei.iem.nau.edu.ua/numbers/37/Kamen.pdf>
151. Макаренко М. І. Посткризова реінкарнація ринку банківських послуг [Електронний ресурс] / М. І. Макаренко. // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» – Режим доступу - <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1668>
152. Індикатори фінансової стійкості МВФ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fsi.imf.org/>
153. Невмержицький Є. Історія та сучасний стан розвитку кредитних бюро/ Є. Невмержицький // Вісник НБУ. – 2009. – № 8. – С. 32-35.
154. Єрьоміна І.Г. Аналіз розвитку споживчого кредитування в банківській системі України / І.Г. Єрьоміна // Сучасні проблеми економічної теорії та практики господарювання в ринкових умовах: Збірник наукових праць III Міжнародної науково практичної Інтернет-конференції - Одеса: ОДЕУ, 2011- С. 34-38.

155. Кірхнер Р. Банківський сектор в Україні: минулі події та майбутні виклики [Електронний ресурс] / Роберт Кірхнер, Рікардо Джуччі, Сайрус де-ла Рубія, Віталій Кравчук // Берлін - Київ, 2011. – Режим доступу - <http://www.ier.com.ua>
156. Положення НБУ «Про кредитування» за станом на 28.09.95 N 246 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0246500-95>
157. Постанова Правління НБУ «Про внесення змін до положення «Про кредитування» за станом на 05.03.2003 № 79 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.bank.gov.ua>
158. Офіційний сайт Простобанк консалтинг / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу - <http://www.prostobank.com>.
159. Офіційний сайт рейтингового агентства Рюрік / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.rurik.com.ua>
160. «Троянди в кредит». Кожен п'ятий українець, який взяв кредит, не виплачує його вчасно [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.nbnews.com.ua/ua/tema/100128/>
161. Вахненко Т. Кредитний бум в Україні в системі координат світових фінансів [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://www.ua-ekonomist.com/2372-kreditniy-bum-v-ukrayin-v-sistem-koos>.
162. Карлова І.О. Розвиток споживчого кредитування в сучасних умовах функціонування кредитно-банківської системи України / І.О. Карлова, В.А. Стефанова // Актуальні проблеми економіки. — К.: ВНЗ "Національна академія управління", 2009. — №5. — с.198-206.
163. Римар С. Споживчий кредит – підвищення життєвого рівня споживачів / С. Римар // Банківська справа. – 2010. – № 4. – С. 16-20.
164. Вовк В.Я. Ринок споживчого кредитування: проблеми та перспективи розвитку у посткризовий період [Електронний ресурс]. – Режим доступу - http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe
165. Лютий І. Фінансово – економічна криза 2008 – 2010 рр.: деякі чинники та уроки / І. Лютий, О. Юрчук // Вісник НБУ. – 2011. - № 1.- С. 10 -16.

166. М. Поллок. Реальний портфель проблемної заборгованості банків майже в 6 разів більший за офіційний [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.news.finance.ua/ua/~2/0/all/2014/06/05/327329>
167. Нестеренко Ж.К. Проблеми простроченої заборгованості фізичних осіб в умовах кризи / Ж.К.Нестеренко, Ю.С. Райковська // Економічний простір. – 2009. - № 32. – С. 210-218.
168. Офіційний сайт міжнародного рейтингового агентства Fitch Ratings / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.fitchratings.com>.
169. Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник НБУ. – 2011. - № 4. – С. 46 -51.
170. Васильченко З. М. Фінансова нестабільність та її вплив на процес управління кредитним портфелем у банківських установах України [Електронний ресурс] / З. М. Васильченко, О. А. Терещенко. – Режим доступу - <http://www.fkd.org.ua/article/view/24999>
171. Проблемних кредитів в банках більше – що загрожує позичальникам? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua-ekonomist.com/>
172. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання правових відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг» за станом на 22.09.2011. № 7351 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.zakon.rada.gov.ua>
173. Валютне кредитування: дозволити не можна заборонити? [Електронний ресурс]. - Режим доступу - <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/01/12>
174. ВР заборонила видачу кредитів в іноземній валюті [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.rbc.ua/ukr/top/economic/vr-zapretila-vydachu-kreditov>
175. Як українці віддають борги банкам // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eadr.com.ua/ua/news/>
176. Полищук А. Кредитование 2011: низко летаем, тихо свистим. / А. Полищук // Фондовый рынок. – 2011. - № 7. – С. 17-19.

177. Міщенко В. Сучасна практика споживчого кредитування в Україні / В. Міщенко, О. Шаповал // вісник НБУ. - № 11 (213) Листопад 2013. – С. 3-9.
178. Найактивніші боржники живуть у Києві та Київській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.tsn.ua/groshi/eksperti-rozpovili-de-v-ukrayini-naybilshe-vidayut-kreditiv-316769.html>
179. Через утилізаційний збір з вересня іномарки подорожчають на 5-30 тис. грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.nbnews.com.ua/ua/news/>
180. Продаж нових легкових автомобілів в Україні в 2013 році скоротився [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.unian.ua/politics/870353>
181. Дубницький В. Споживче кредитування та перспективи його розвитку в Україні / В. Дубницький, Р. Лісна, К. Кузьміна // Комерсант. – 2009. – № 10. – С. 8-13.
182. Кривенко Н.М. Розвиток банківського споживчого кредитування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.udau.edu.ua/library.php>.
183. Харламов П. Как и у кого оформит кредитку во время кризиса / П. Харламов // Деньги. – 2009. – № 1. – С. 17-19.
184. Кошонько О. В. Сучасний стан та тенденції розвитку споживчого кредитування в Україні / О. В. Кошонько // Вісник Хмельницького національного університету. - 2012, - № 2, Т. 1 – с.139-144.
185. Корнилюк Р. Рейтинг кредитної активності банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.real-economy.com.ua/publication/ratings/777.html>
186. Офіційний сайт Приват банку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.privatbank.ua>.
187. Корнилюк Р. З України тікають західні банки [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.real-economy.com.ua/publication/22/2091.html>
188. Комаха О., Лямець С. Іноземні банки масово полишають український ринок [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.epravda.com.ua/>
189. Офіційний сайт Дельтабанку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.deltabank.com.ua>
190. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.fg.gov.ua>

191. Пеппер А. Роздрібний кредитний портфель банків виріс на 8 млрд грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.investblog.net.ua/banku/>
192. Невеликі банки переманюють роздрібних клієнтів у лідерів ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.business-tv.com.ua/news/>
193. Офіційний сайт Центрального банку Російської Федерації / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.cbr.ru>
194. Офіційний сайт ОТП банку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.otpbank.com.ua>
195. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку : [навч. посібн.] / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 752 с.
196. Нікітін А. В. Маркетинг у банку : [навч.-метод. посібник] / А. В. Нікітін. – К. : КНЕУ, 2001. – 170 с.
197. Меда Н. Конкурентна позиція банку: детермінанти, визначення та стратегічні альтернативи / Н. Меда // Науковий вісник НЛТУ України : зб. науково-технічних праць. – 2006. – № 16.2. – С. 198–201.
198. Штейн О.І. Критерії вибору стратегії комерційного банку / О.І. Штейн // Збірник наукових праць Академії державної податкової служби України. - 2002. - №1. - С.54-60.
199. Михайлова М. Роль конкурентной стратегии современного коммерческого банка / М. Михайлова // Финансы и кредит. – 2008. - № 36 (324). – С. 38–43.
200. Попков В. Идентификация конкурентных стратегий российских банков / В. Попков, Д. Берг М. Капралов // Банки и технологии. – 2001. – № 5. – С. 70–73.
201. Ярошенко, А. С. Підходи до розробки конкурентної стратегії комерційного банку в умовах нестабільного ринку / А. С. Ярошенко // Інноваційна економіка. – 2010. – № 5 (19)
202. Ипотечные кредиты — самые проблемные [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.svdevelopment.com>
203. Біляєва О. П. Управління кредитними ризиками банку з використанням досвіду зарубіжних країн [Електронний ресурс] / Біляєва О. П. // Збірник матеріалів

- конференції Гуманітарні та суспільні науки № 1 – 2013р. – Режим доступу - http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
204. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» за станом на 25.01.2012 р. № 23 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.zakon.rada.gov.ua>
205. Национальные особенности кредитного скоринга / ФАКТОРинг ПРО [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://www.factoringpro.ru/index.php/credit-scoring-statya>.
206. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту» за станом на 10.05.07 р. №168 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
207. Майже половина всієї економіки України знаходиться в тіні [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.epravda.com.ua/news/2012/06/22/>
208. Дудін М. М. Вплив тіньової економіки України на її економічну безпеку / М. М. Дудін // БІЗНЕСІНФОРМ. - 2011. - № 12. – с. 4-7.
209. Матола В. Експерт: 50% економіки України перебуває у "в'язкому болоті" тонізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.tyzhden.ua>.
210. Тінізація української економіки сягнула 60 % ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу - www.newsru.ua/finance
211. Моисеев С. Рационирование кредита, или кредитный паек для российской экономики / С. Моисеев // Банковское обозрение. – 2009. – № 4. – С.18-23.
212. Огиенко В. И. Кредитное рационирование в условиях асимметрии информации [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://www.economy.nauka.com.ua>
213. Stiglitz J. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information / J. Stiglitz // American Economic Review. – 1981. – Vol 71. – PP. 393-410.
214. Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт / Е.Б. Ширинская. – М.: Финансы и статистика, 1998. – с. 344.

215. Корнелюк Р. Час розплати: як банки повертатимуть зовнішні борги [Електронний ресурс]. – Режим доступу - [http:// www.epravda.com.ua](http://www.epravda.com.ua)
216. Мартинюк Ж.М. Ресурсна база комерційних банків / Ж.М. Мартинюк // Фінанси України. – 2006. - № 11. - С.112-114.
217. Лавров Р.В. Депозитна політика банку в сучасних умовах / Р. В. Лавров // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 4 (8) – С. 182–187.
218. Волошин М. Керування депозитною діяльністю багатопродуктового банку / М. Волошин // Банківська справа. – 2012. – № 2. – С. 96–108.
219. Писарев О. Депозит довіри [Електронний ресурс] / О. Писарев // Закон і бізнес. - 22.08.2009. - №34 (918). - Режим доступу - <http://www.zib.com.ua/article/>
220. Болгар Т.М. Сучасний стан і перспективи розвитку депозитної діяльності банків України / Т.М. Болгар // Академічний огляд. – 2011. – №1(34). – С.38–43.
221. Корнилюк Р. Рейтинг надійності депозитів – 2013 [Електронний ресурс] / Р. Корнилюк Є. Шпитко. - Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/publication/>
222. Долар стане не вигідним для населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.ua-ekonomist.com/3748-dolar-stane-nevignim-dlya-naselenny>
223. Принцип Парето або закон 80/20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.samorozvytok.info/content/принцип-парето-або-закон-8020>.
224. Корнеєв В.В. Бюро кредитних історій: послуги, функції та організація діяльності [Електронний ресурс] / За матеріалами Міжнародної конференції з питань діяльності Бюро кредитних історій, м. Київ, 29 вересня, 2006 р. – Режим доступу - http://www. www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/036.htm
225. Оформляем кредиты сразу в нескольких банках: возможности и опасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.prostobank.ua/potrebitelskie
226. Банки почнуть «здавати» клієнтів, які мають проблеми з кредитами [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.ua-ekonomist.com/4305>
227. Колекторські агентства та послуги у сфері кредитування [Електрон. ресурс] – Режим доступу - [www. ufin.com.ua](http://www.ufin.com.ua).
228. Іващенко О.Б. Правові засади колекторства [Електронний ресурс] – Режим доступу - [http:// www. nbuv.gov.ua](http://www.nbu.gov.ua).

229. Смаглий В.А. Теоретико-методологічне обґрунтування правових засад щодо діяльності колекторських фірм в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу - http://www.rusnauka.com/30_NNM_2012/Pravo/12_118971.doc.
230. Лоску О. Нові правила роботи для колекторів: чи захистять вони боржників банків? [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.ubr.ua/uk/tv/zakony-ta-biznes/nov-pravila-roboti-dlia-kole>.
231. Охрименко І.Б. До питання проблемної кредитної заборгованості банків України // Фінанси, облік і аудит. К. КНЕУ - 2013. - № 1 (21).- с. 120-129.
232. Охрименко І.Б. Трансформаційні зрушення в кредитуванні населення в Україні в умовах фінансової глобалізації // Банківська справа. – 2013. - № 8 – С. 71-91.
233. Білошапка В.С., Охрименко І.Б. Надання споживчих кредитів в умовах глобалізації: іноземний досвід та практика України. // Банківська справа. – 2014. - № 8 – С. 82-102.
234. Охрименко І.Б. Необхідність та напрямки якісної трансформації банківського обслуговування клієнтів // Фінанси, облік і аудит. К. КНЕУ - 2012. - № 1(19).- с. 138-145.
235. Охрименко І.Б. Необхідність і проблеми побудови тривалих відносин банків з вкладниками в кризових умовах / І.Б. Охрименко // Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу : зб. тез П Міжнар. наук.-практ. конф. 3 листопада 2011 р. - К. : КНЕУ, 2011. – С. 387-390.
236. Охрименко І.Б. Вплив фінансової кризи на тенденції розвитку кредитування населення в Україні / І.Б. Охрименко // Перспективи розвитку України в умовах глобальної кризи: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 13-14 червня 2013 р., - Дніпропетровськ : «Герда», 2013. – С. 149-151.
237. Лютий І.О. Банківський маркетинг : [підручник] / І.О. Лютий, О.О. Солодка – К.: Центр учбової літератури, 2 видання, 2010. – 776с.
238. Продуктова політика банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zavantag.com/docs/487/index-340370.html>
239. Єгоричева С. Б. Банківські інновації : [навч. посіб.] / С. Б. Єгоричева - К.: Центр учбової літератури, 2010. - 208 с.

240. Сушко Н. М. Менеджмент персоналу в банках : [навч. посіб.] / Н. М. Сушко. - К. : Центр учбової літератури, 2008. - 146 с.
241. Колот А.М. Мотивація персоналу : [підручник] / А.М. Колот— К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.
242. Добрик Л. О. Актуальні аспекти споживчого кредитування в Україні / Л. О. Добрик, А. В. Кононов, Є. В. Гагіна // Ефективна економіка. – 2013. – №2. – С. 21-25.
243. Корнеєв В. В. Управління кредитними ризиками комерційних банків в умовах фінансової кризи / Корнеєв В. В., Пасько С. В. // Наука й економіка. – 2011. – № 1(21). – С. 38–43.
244. Лісна Р. П. Управління кредитними ризиками в банку / Лісна Р. П. // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1 (10). – С. 202–205.
245. Васюренко В.Ю. Інструментарій аналізу в системі кредитного ризик-менеджменту : монографія / О.В. Васюренко, В.Ю. Подчесова. - К: УБС НБУ, 2010. – 191с.
246. Худа О. Удосконалення управління кредитним портфелем банку в Україні [Електронний ресурс] / О. Худа // Сучасні тенденції фінансового ринку – 2012.– Режим доступу - [http:// www.libfor.com/index.php?newsid=1139](http://www.libfor.com/index.php?newsid=1139)
247. Залучення колекторів як засіб реального стягнення боргу [Електронний ресурс]. – Режим доступу - [http:// www.pravo-ukraine.org.ua/news/jur-kolonka/2365](http://www.pravo-ukraine.org.ua/news/jur-kolonka/2365)
248. Жарій Я.В. Стан та перспективи розвитку колекторських компаній в Україні [Електронний ресурс]. Я.В. Жарій, М.В. Дубина, Ю.В. Лях. – Режим доступу - <http://www.vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&j=7&id=38>
249. Демінський С. Сьогодні будь-хто може назвати себе колектором [Електронний ресурс]. - Режим доступу - [http:// www.innovations.com.ua/ua/interview](http://www.innovations.com.ua/ua/interview)
250. Болгар Т. М. Особливості організації роботи з проблемною заборгованістю в банку на різних етапах збору [Електронний ресурс]. – Режим доступу - http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21CO

251. Аналіз банківської діяльності : [підручник] / [А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко та ін.]; за ред. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 599 с.
252. Синки Д. - мл. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг : [пер. с англ.] / Д. Синки-мл. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1024 с.
253. Кредитний скоринг від А до Я (частина 1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ua.prostobankir.com.ua/individualniy_biznes/statti/kreditn
254. Брітченко І. Г. Особливості використання скорингових систем у банківському кредитуванні фізичних осіб / І. Г. Брітченко, О. М. Момот // Наукова періодика України. – 2011. - №17. – С. 18-23.
255. Бурий К.П. Скорингові системи як інструмент протидії фінансовим ризикам банків при кредитуванні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.ru.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2012-1>
256. Бучко І.Є. Скоринг як метод зниження кредитного ризику банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу - http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C
257. Харабара В.М. Система скорингового кредитування в кредитному механізмі забезпечення споживчих потреб населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66302.doc.htm.
258. Минин Б.В. Деятельность «Группы 20» по преодолению мирового финансового кризиса / Б.В. Минин, Л.Г. Таранкова // Деньги и кредит. - 2009. - №5. - с. 28-36.
259. Марданов Р.Х. О развитии концептуальных подходов к стандартизации качества банковской деятельности / Р.Х. Марданов // Деньги и кредит. - 2008. - №2. - с. 8-17.
260. Нагаєвич М.В. Банківський нагляд та банківське регулювання: аналіз теоретичних засад / М.В. Нагаєвич // Економічні науки. – 2012. – № 2. – С. 55-62.
261. Центральний банк та грошово-кредитна політика : [підручник] / [А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.]; за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. - К.: КНЕУ, 2005. - 556 с.

262. Постанова Правління НБУ «Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» за станом на 15.03.2004 р. № 104 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.nbuv.gov.ua>.
263. Постанова Правління НБУ «Методичні рекомендації з організації і функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» за станом на 02.08.2004 р. № 361 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.nbuv.gov.ua>.
264. Віщук В.М. Актуальність та напрямки підвищення ефективності діяльності кредитних бюро [Електронний ресурс] / В.М. Віщук, П.М. Горун. – Режим доступу - http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Economics/74981.doc.htm
265. Охрименко О. Як виправити погану кредитну історію [Електронний ресурс]. – Режим доступу - www.ufin.com.ua/analit_mat/poradnyk/204.htm
266. Камінський А.Б. Становлення та перспективи розвитку бюро кредитних історій в Україні / А.Б. Камінський // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Випуск 1 (16) – 2014 р. – с. 118-127.
267. Кірхнер Р. Вдосконалення системи функціонування бюро кредитних історій: основні рекомендації [Електронний ресурс] / Р. Кірхнер, Р Джуччі., В. Кравчук // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. Німецька консультативна група. – Режим доступу - <http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy>
268. Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» : за станом на 23.06.2005 р. № 2704-XV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.zakon.rada.gov.ua>
269. Закон України «Про рекламу» : за станом на 03.07.1996 р. № 270/96-вр (із змінами і доповненнями, редакція від від 03.10.2014 р.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.zakon.rada.gov.ua>
270. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» : за станом на 07.06.1996 р. № 236/96-ВР (зі змінами і доповненнями) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

271. Постанова Правління НБУ «Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів» : за станом на 06.08.2009 р. № 461 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.nbu.gov.ua>.
272. Молодыко К. За что банки берут комисси? [Електронний ресурс]. – Режим доступу - http://www.gazeta.zn.ua/ECONOMICS/za_cho_banki_berut_komissii.html
273. Скляренко О. Як стати банкрутом [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.epravda.com.ua/columns/2012/05/15/323702/>
274. Питель Л. Банкрутство фізичних осіб, як спосіб порозуміння між банками та неплатоспроможними позичальниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.jurblog.com.ua/2009/01/bankrutstvo-fizichnih-osib>
275. Банкрутство фізичних осіб: усі за і проти. За результатами круглого столу «Роль аналізу регуляторного впливу в удосконаленні системи державного регулювання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.legalweekly.com.ua>
276. Банкрутство фізичної особи: реальність чи утопія? [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.lohotron.in.ua/2013/04/bankrutstvo-fizichnoji-osoby>
277. Худицький В. Визнаний банкрут чи вічний боржник? [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.gazeta.dt.ua/business/viznaniy-bankrut-chi-vichniy-borzhni>
278. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України (щодо банкрутства фізичної особи)» : за станом на від 27.03.2009 № 4273 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4>
279. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення порушення прав боржників та запровадження процедури банкрутства фізичної особи» : за станом на 21.12.2012 № 1145 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4>
280. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» : за станом на 14.05.1992 № 2343-XII (із змінами і доповненнями, редакція від 01.08.2014 року) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.w1.c1.rada.gov.ua>

281. Думка експерта: ТОП 5 небезпечних новацій проекту закону «Про споживче кредитування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.epravda.com.ua/news/2012/01/16/312997/>
282. Ассоциация региональных банков России по инициативе Джи Мани Банка разработала «Кодекс ответственного потребительского кредитования» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу - http://www.pro-credit.ru/news/creditnews/item_4209/
283. Принципы Кодекса ответственного потребительского кредитования // [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.asros.ru/public>
284. Carlin B. and Gervais S. Legal protection in retail financial markets. NBER Working paper 14972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.www.nber.org/papers/w14972>
285. Охрименко І.Б. Стандарти кредитування фізичних осіб як складова пруденційного регулювання в умовах фінансової глобалізації / І.Б. Охрименко // Фінансування інноваційного розвитку України: стан, проблеми та перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 7 листопада 2013 р. - К. КНЕУ, 2013. – С. 303-306.
286. Охрименко І.Б. Підвищення ефективності надання споживчого кредиту банками України в умовах фінансової глобалізації / І.Б. Охрименко // Зовнішні та внутрішні чинники впливу на розвиток міжнародних економічних відносин: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 4-5 липня 2014 р.) / ГО «Львівська економічна фундація». У 3-х частинах. – Львів: ЛЕФ, 2014. – Ч 1. – С. 106-109.
287. Охрименко І.Б. Нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників при наданні споживчих кредитів у банку / І.Б. Охрименко // Економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку держави та регіонів: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17-18 жовтня 2014 р.) / ГО «Центр економічних досліджень та розвитку. – у 2-х частинах. – О. : ЦЕДР, 2014. Ч 2. – с.79-83.

Додаток А

Таблиця А.1

Трактування сутності кредиту вітчизняними та зарубіжними авторами

Автор	Трактування сутності кредиту
М.І.Савлук [1, с.349]	Суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах зворотності, платності та добровільності.
О. Євтух [26, с.9]	Кредит розглядається як певні блага, надані у тимчасове користування.
І.М. Лазепка [30, с.42]	Економічні відносини, що виникають між юридичними, фізичними особами і державами з приводу перерозподілу вартості (цінності) на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотків. Під цінністю тут розуміємо гроші та матеріальне майно.
Б.С. Івасів [3, с.314]	Економічні грошові відносини, що виникають між кредитором і позичальником із приводу мобілізації тимчасово вільних коштів і їх використання на умовах повернення й платності.
О. І. Лаврушин [32, с.249]	Відносини з приводу передачі кредитором позиченої вартості позичальнику для використання на засадах повернення і в інтересах суспільних потреб.
Є.Ф Жуков [11, с.215]	Грошові відносини між кредитором і позичальником із приводу мобілізації тимчасово вільних коштів і їх використання на умовах повернення й платності.
М.А. Пессель [31, с.28]	Відносини, пов'язані з передачею вартості від кредитора до позичальника на засадах повернення і платності.
Поляк Г.Б. [27, с.483]	Позичка в грошовій або товарній формі на умовах повернення, платності і строковості
М.М Ямпольський [33,с.30]	Відносини, що пов'язані з поверненням наданням ресурсів і погашенням зобов'язань, що виникають у зв'язку з цим.
В. С. Лексис [25]	Передача цінності, що основана на довірі до наданої обіцянки повернути у майбутньому цю рівноцінність.
Т.Тук [26]	Це довіра однієї особи до іншої, на підставі якої у позичку в грошах або товарах надається певна сума капіталу, що підлягає поверненню. За користування нею боржник сплачує обумовлений відсоток.

Джерело: розроблено автором на основі [1, 3, 11, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33]

Додаток Б

Таблиця Б.1

Розкриття поняття «споживчий кредит» різними авторами

Автор	Визначення
1	2
М.І. Туган-Барановський [8, с. 306]	Кредит, який слугує споживчим потребам особи, що кредитується
М.І. Савлук [1, с. 412]	Кредит, який надається юридичним чи фізичним особам на споживчі цілі
А.М. Мороз [2, с. 242]	Це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору
Б.С. Івасів [20, с. 482]	Позички, що надаються торговими компаніями, банками та іншими кредитно-фінансовими установами споживачу для придбання товарів та оплати побутових послуг
В. Лагутін [5, с. 79]	Надається громадянам для поліпшення житлових умов, будівництва садових будинків, гаражів, купівлі споживчих товарів, інших споживчих потреб
Р. Тиркало [7, с. 128]	Це кошти, які надаються комерційними банками громадянам України під відсоток у тимчасове користування на умовах забезпечення, повернення, строковості, платності та цільової спрямованості
С. Мочерний [6, с. 83]	Це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається у розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору
В. Базилевич [4, с.118]	Це кредит, який надається комерційним банком приватним особам для придбання предметів особистого споживання довгострокового користування
О.І. Лаврушин [9, с. 261; 10, с. 346]	Зміст споживчого кредиту складають відносини при яких населення є позичальником (у ранніх працях). Продаж підприємствами торгівлі споживчих товарів з відстрочкою платежу або надання банками позичок на купівлю споживчих товарів, а також на оплату різного роду витрат особистого характеру (сучасний погляд).
Г.С. Панова [12,с. 112]	Це кредит, який надається фізичним особам на придбання споживчих товарів та послуг і який погашається поступово

1	2
Є.Ф. Жуков [11, с. 465]	Кредит, що надається населенню з метою придбання дорогоцінних предметів споживання, покращення житлових умов та інш.
А.Г. Загородній В.Л. Вознюк [22, с. 689]	Кредит, що надається банком, підприємством чи організацією фізичній особі для придбання предметів особистого споживання переважно тривалого користування (житла, транспортних засобів, меблів, теле- та радіоапаратури, іншої побутової техніки тощо)
С. Лукаш [21, с. 211]	Це така форма кредиту, що надається населенню підприємствами торгівлі, банками і іншими фінансовими установами при придбанні предметів споживання та оплаті побутових послуг за умови відстрочки платежу
М. Канарська [19, с. 3]	Це кредит, що надається продавцем (виконавцем) або третьою особою споживачеві на придбання товару, роботи або послуги
В. Коноплицький [23, с. 375]	Це кредит, що надається фінансовою установою фізичній особі для придбання споживчих товарів тривалого користування
С.В. Кудряшов [18, с.5]	Споживчий банківський кредит - один з видів банківського кредиту, що обслуговує фінансування особистих та господарських потреб домогосподарств як кінцевих споживачів валового внутрішнього продукту
О.П. Бондар [17, с. 5]	Надання державою, підприємствами, кредитними інститутами і окремими громадянами позичкової вартості (у грошовій, товарній і натуральній формі) населенню для використання її на споживчі потреби на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотка (у вузькому сенсі), та те ж саме, але й підприємствам для використання на невиробничі витрати (у широкому сенсі)
Дж. Блек [24, с. 258]	Кредит, що надається постачальниками товаріві послуг споживачам на умовах розстрочки, відстрочки платежу або при використанні кредитних карток чи інших платіжних систем
Е. Рід, Р. Коттер [15,с. 198]	Споживчий кредит призначений для фінансування кінцевого споживання
Е.Дж. Долан, К.Д. Кемпбелл, Е.Д. Кемпбелл [14, с. 317]	Кредит, що надається населенню для купівлі споживчих товарів тривалого користування.

Джерело: розроблено автором

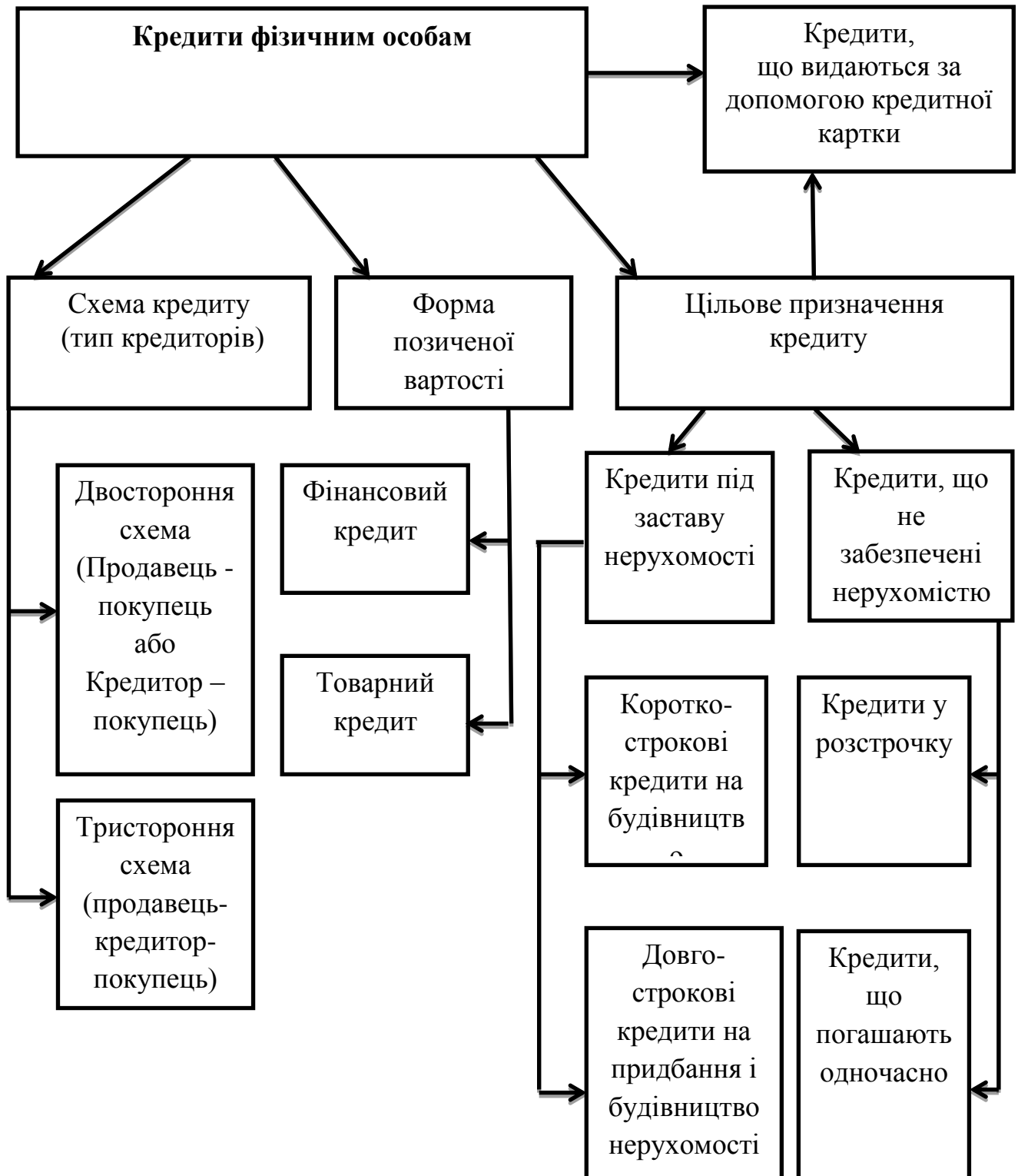

Рис. Б.1. Зарубіжна класифікація кредитів фізичним особам за цільовим призначенням, типу кредитора, формі позички

Джерело: розроблено автором на основі [14,15,16,53,54,73,74]

**Класифікаційні ознаки кредитів населенню, споживчих кредитів
(огляд наукових джерел)**

Автор	Ознаки, що виділяються
Мороз. А.М. [2]	Термін кредитування, цільове призначення, форма (спосіб) видачі
Івасів Б.С. [3]	За схемою надання, за терміном надання, залежно від цільового призначення
Лагутін В.Д. [5]	За формою надання
Тиркало Р.І. [7]	За об'єктами кредитування (напрямами використання), За строками кредитування, За способом надання, за забезпеченням, за методом погашення, за методом стягнення процентів, за характером кругообігу коштів
Лаврушин О.І. [10]	Об'єкт кредитування, забезпеченість, спосіб надання, строк надання, метод погашення
Бондар О.П. [71]	За ступенем покриття вартості товарів та послуг, за забезпеченням, за видами позичальників, за строковістю, за укрупненими об'єктами, за цільовою направленістю, за видами кредиторів, за характером кругообігу коштів, за методом погашення, за методом утримання процента
Вовчак О. Д. [72]	За терміном, залежно від цільового призначення
Р. Коцовська, В. Ричаківська, Г. Табачук та інші [73]	За ознакою погашення, за способом (формою) видачі, за способом погашення, за терміном надання, за характером потреб
Колесников В.І. та ін. [74]	Цільова спрямованість, метод погашення
Іванов В.В., Соколов Б.І. [75]	Спосіб видачі (надання), валюта кредиту, кількість учасників, цільове призначення, техніка надання, строк погашення, спосіб погашення, вид процентної ставки
Крюков Р.В [76]	Економічне призначення, техніка надання, форма надання, вид процентної ставки, порядок нарахування і погашення процентів, забезпеченість, спосіб погашення, термін
Джонсон Х. [77]	За способом погашення, за забезпеченням, за способом видачі

Джерело: розроблено автором на основі [2,3,5,7,10,62, 70-77]

**Класифікація банківських споживчих кредитів за сукупними ознаками
(на основі конкретизації принципів кредитування)**

Принцип кредитування	Ознака класифікації	Різновид кредиту
Строковості повернення	Строк повернення	До запитання Строкові
	Термін кредитування	Короткострокові Довгострокові
	Метод надання кредиту	Одноразові Перманентні
	Порядок надання	Безготівкові Готівкові З видачею кредитної картки
	Спосіб видачі	Платіжний Компенсаційний
	Метод погашення кредиту	Одноразово Із розстрочкою платежів
	Тип платежів	Диференційованими платежами Аннуїтетними (рівними платежами)
Платності	Тип процентної ставки	З фіксованою процентною ставкою З плаваючою процентною ставкою
	Метод сплати процентів	При видачі кредиту Протягом періоду кредитування В момент погашення кредиту
Забезпеченості	Наявність забезпечення	Бланкові (незабезпечені) Забезпечені
	Вид забезпечення	Застава Гарантії третіх осіб Страховання
Цільового використання коштів	Наявність цільової направленості кредиту	Цільові Безцільові (багатоцільові)
	Вид об'єкту споживання	На оплату товарів На оплату послуг, за виконані роботи
Диференційованості	Тип позичальника	Всім прошаркам населення Різним соціальним групам Різним віковим групам За рівнем кредитоспроможності Постійним клієнтам, VIP-клієнтам

Джерело: розроблено автором

Додаток В

Рис. В.1. Соціально-економічне значення споживчого кредиту

Джерело: розроблено автором на основі [71]

Таблиця В.1

**Основні показники депозитів і кредитів фізичних осіб в банках України
в 2001-2009 рр. (станом на початок року)**

Показник	Рік				
	2001	2006	2007	2008	2009
Обсяг депозитів, абсолютне значення, млн. грн.	-	74778	108860	167239	217860
Приріст депозитів, абсолютне значення, млн. грн.	-	-	34082	58379	50621
Середньорічний темп приросту депозитів, %	57	76	46	54	31
Ставки на депозити, %	17,5	8,0	10,7	11,6	14,9
Обсяг кредитів, абсолютне значення, млн. грн.	-	35659	82010	160386	280490
Приріст кредитів, абсолютне значення, млн. грн.	-	-	46351	78358	120122
Середньорічний темп приросту кредитів, %	40	127	130	96	75
Ставки на кредити, %	33,0	16,3	15,2	15,5	18,9

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Примітки автора: приріст кредитів за 2006-2008 рр. склав 244831 млн. грн.;

приріст депозитів за 2006-2008 рр. склав 143082 млн. грн.

Таблиця В.2

**Основні показники депозитів і кредитів фізичних осіб в банках України
в 2010-2016 рр. (станом на початок року)**

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 (прогноз)
Обсяг депозитів, млн. грн.	214098	275093	310390	369264	441951	418135	411167
Приріст депозитів, абсолютне значення, млн. грн.	-3762	60995	35297	58874	72687	-23816	-6968
Середньорічний темп приросту депозитів, %	-1,5	28,5	12,8	19,0	21,0	-5,4	-1,7
Ставки на депозити, %	14,8	10,9	12,8	14,9	13,6	16,3	17,2
Обсяг кредитів, млн.грн.	241249	209538	201224	187629	193529	211215	203 277
Приріст кредитів, абсолютне значення млн. грн.	-39241	-31711	-8314	-13595	5900	1768	-7938
Середньорічний темп приросту кредитів, %	--13,9	-13,1	-3,9	-6,8	3,2	9,1	-3,8
Ставки на кредити, %	22,3	25,2	26,5	27,4	27,3	28,1	35,5

Джерело: розроблено автором на основі [51,157]

Примітки автора: зменшення кредитів за 2009-2015 рр. склало -30034;

приріст депозитів за 2009-2015 рр. склав 201037.

Таблиця В.3

Кредити й депозити домашніх господарств у структурі платоспроможного попиту в Україні у 1996-2009 рр., %.

Рік	Платоспроможний попит, <i>PSP</i>			Відношення до платоспроможного попиту приросту	
	млрд. грн.	Темп		депозитів	кредитів
		номінальний, <i>tn</i>	реальний, <i>tr</i>	$\Delta D / PSP$	$\Delta K / PSP$
1996	43,5	58,7	-13,7	1,4	0,1
2000	94,4	32,4	3,5	2,6	0,3
2005	285,4	36,8	20,8	11,1	6,6
2006	375,1	31,4	20,1	8,9	12,0
2007	481,3	28,3	13,5	11,9	16,0
2008	625,7	30,0	3,7	9,5	8,9
2009	845,9	35,2	13,6	5,1	4,9

Джерело: [89]

Таблиця В.4

Наявний дохід домашніх господарств, їх середня і гранична схильність до заощадження і кредитування в Україні у 1996-2009 рр., %

Рік	Наявний дохід, <i>IN</i>			Відношення до наявного доходу		Схильність до заощадження і кредитування			
	млрд.	Темпи		Депозитів <i>D</i>	Кредитів <i>K</i>	середня		гранична	
		<i>Tn</i>	<i>Tr</i>			$\Delta D / IN$	$\Delta K / IN$	$\Delta D / \Delta IN$	$\Delta K / \Delta IN$
1996	44,1	58,4	-12,2	2,8	0,5	1,4	0,1	3,8	0,4
2000	96,6	33,5	4,1	7,0	1,0	2,5	0,3	10,2	1,2
2005	298,3	40,7	23,9	24,5	11,2	10,6	6,3	36,6	21,7
2006	363,6	21,9	11,7	29,4	21,6	9,2	12,4	51,3	68,9
2007	461,9	27,0	12,6	35,5	33,7	12,4	16,7	58,5	78,3
2008	629,1	36,2	9,1	35,5	33,6	9,4	8,9	35,4	33,4
2009	848,3	34,8	13,4	31,5	29,8	5,1	4,9	19,9	18,8

Джерело: [89]

Таблиця В.5

Обсяги соціальних показників і структурні зміни на внутрішньому споживчому ринку України у 1995 – 2012 рр., 1990 = 100 % до 1990 р.

Рік	Кінцеві споживчі, витрати домогосподарств	Роздрібний товарооборот	Частка продажу товарів національного виробництва у роздрібному товарообороті			Частка послуг населенню у загальному обсязі послуг	Наявний дохід домогосподарств
			Всього	Продовольчих	Непродовольчих		
1995	54,0	36	37,3
2001	50,5	32	75,3	93,2	58,7	27,5	35,6
2002	55,4	36	75,9	93,5	60,7	29,3	39,2
2003	60,6	42	75,3	93,6	60,9	28,9	46,3
2004	67,6	50	74,0	92,5	60,5	28,8	50,5
2005	76,5	61	74,4	92,0	62,2	27,5	60,4
2006	92,2	76	70,5	90,9	57,6	27,8	74,9
2007	106,9	95	67,3	89,3	55,2	27,6	83,7
2008	125,3	124	64,5	88,2	52,9	26,3	96,1
2009	141,7	145	63,1	88,2	51,2	23,7	103,4
2010	120,6	115	67,3	88,4	54,7	24,0	93,1
2011	129,0	126	64,3	88,2	50,0	23,2	108,2
2012	148,4	143	61,9	87,2	47,2	21,5	114,8

Джерело: [90]

Таблиця В.6

Темпи приросту обсягів кредитів банків, наданих населенню у розрізі цільового спрямування та темпи приросту ВВП від торгівлі та від будівництва в Україні в 2006-2014 рр. (станом на кінець року)

Рік	ВВП від торгівлі, млн.грн.	Темп приросту ВВП від тргівлі, %	Споживчі кредити, млн. грн.	Темп приросту споживчих кредитів, %	ВВП від будівництва, млн.грн.	Темп приросту ВВП від будівництва, %	Кредити на придб., будівн. та реконстр. нерухом., млн.грн.	Темп приросту кредитів на напридб., будівн. та реконстр. нерухом., %
2006	122365	-	58453	-	64152	-	20412	-
2007	173149	41,5021	115032	96,7940	94307	47,0055	40778	99,7746
2008	240111	38,6731	186088	61,7706	117362	24,4468	88352	116,6658
2009	239927	-0,0766	137113	-26,3182	77631	-33,8534	98792	11,8164
2010	293540	22,3455	122942	-10,3353	98904	27,4027	81953	-17,0449
2011	362117	23,3621	126192	2,6435	124855	26,2386	70447	-14,0398
2012	219628	-39,3489	125011	-0,9359	38574	-69,1050	58427	-17,0625
2013	265201	20,7501	137 346	9,8671	41026	6,3566	51 447	-11,9465
2014	256939	-3,1154	135 094	-1,6397	40734	-0,7117	71 803	39,5669

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91]

Формула для розрахунку коефіцієнта кореляції

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^m (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^m (y_i - \bar{y})^2}}$$

де:

\bar{x}, \bar{y} - вибіркові середні x^m та y^m .

Джерело: [94]

Таблиця В.7

Розрахунок коефіцієнту кореляції для темпів приросту обсягів кредитів банків, наданих населенню для придбання, будівництва та реконструкції нерухомості та темпів приросту ВВП від будівництва в Україні в 2007-2014 рр.

Рік	Темп приросту ВВП від будівництва, %	Темп приросту кредитів на на придб., будівн. та реконстр. нерухом., %	Різниця ВВП = Темп приросту одного - середнє значення	Різниця в квадраті	Різниця споживчих кредитів = Темп приросту одного - Середнє	Різниця споживчих кредитів в квадраті	Коваріація	Добуток відхилень (чисельник)
2007	47,0055	99,7746	17,6155	310,3063	65,2815	4261,6784	1322425,7310	1149,9677
2008	24,4468	116,6658	-4,9433	24,4360	82,1727	6752,3590	165000,8989	-406,2030
2009	-33,8534	11,8164	-63,2434	3999,7292	-22,6767	514,2345	2056798,8438	1434,1544
2010	27,4027	-17,0449	-1,9873	3,9495	-51,5380	2656,1668	10490,4044	102,4227
2011	26,2386	-14,0398	-3,1515	9,9317	-48,5329	2355,4390	23393,5284	152,9494
2012	-69,1050	-17,0625	-98,4950	9701,2645	-51,5556	2657,9781	25785749,0893	5077,9670
2013	6,3566	-11,9465	-23,0334	530,5386	-46,4396	2156,6404	1144180,8539	1069,6639
2014	-0,7117	39,5669	-30,1018	906,1171	5,0738	25,7437	23326,7840	-152,7311
Середнє	29,3900	34,4931	Сума	15486,2730	Сума	21380,2398	30531366,1337	8428,1910

Варіація темпів приросту ВВП	Варіація темпів приросту споживчих кредитів	Стандартне відхил. темпів приросту ВВП	Стандартне відхил. темпів приросту споживчих кредитів	Коваріація	Добуток середніх квадратичних відхилень	Корінь з добутку середніх квадратичних відхилень (Знаменник)	Коефіцієнт кореляції
526,9226	619,8409	43,9975	51,6965	2274,5200	331100230,2162	18196,1598	0,4632

Джерело: розроблено автором на основі табл. В.6

Розрахунок коефіцієнту кореляції для темпів приросту обсягів споживчих кредитів банків, наданих населенню та темпів приросту ВВП від торгівлі в Україні в 2007-2014 рр.

Рік	Темп приросту ВВП від торгівлі, %	Темп приросту обсягів споживчих кредитів %	Різниця ВВП = Темп приросту одного - середнє значення	Різниця в квадраті	Різниця споживчих кредитів = Темп приросту одного - Середнє	Різниця споживчих кредитів в квадраті	Коваріація	Добуток відхилень (чисельник)
2007	41,5021	96,7940	17,8554	318,8136	70,5060	4971,0916	1584851,4486	1258,9088
2008	38,6731	61,7706	15,0263	225,7908	35,4826	1259,0150	284274,0446	533,1736
2009	-0,0766	-26,3182	-23,7233	562,7970	-52,6062	2767,4154	1557493,1941	1247,9957
2010	22,3455	-10,3353	-1,3012	1,6930	-36,6233	1341,2666	2270,8072	47,6530
2011	23,3621	2,6435	-0,2846	0,0810	-23,6445	559,0630	45,2982	6,7304
2012	-39,3489	-0,9359	-62,9956	3968,4452	-27,2239	741,1414	2941178,9929	1714,9866
2013	20,7501	9,8671	-2,8966	8,3904	-16,4209	269,6461	2262,4499	47,5652
2014	-3,1154	-1,6397	-26,7621	716,2092	-27,9277	779,9559	558611,6186	747,4033
Середнє	23,6467	26,2880	Сума	5802,2204	Сума	12688,5952	6930987,8540	5604,4165

Варіація темпів приросту ВВП	Варіація темпів приросту споживчих кредитів	Стандартне відхил. темпів приросту ВВП	Стандартне відхил. темпів приросту споживчих кредитів	Коваріація	Добуток середніх квадратичних відхилень	Корінь з добутку середніх квадратичних відхилень (Знаменник)	Коефіцієнт кореляції
245,3711	482,6757	26,9310	39,8255	1072,5410	73622025,2502	8580,3278	0,6532

Джерело: розроблено автором на основі табл. В.6

Таблиця В.9

Розрахунок коефіцієнту кореляції для темпів приросту обсягу споживчих кредитів банків і темпів приросту ВВП від торгівлі в Україні в 2007-2008 рр.

Рік	Темп приросту ВВП від торгівлі, %	Темп приросту обсягів споживчих кредитів %	Різниця ВВП = Темп приросту одного - середнє значення	Різниця в квадраті	Різниця споживчих кредитів = Темп приросту одного - Середнє	Різниця споживчих кредитів в квадраті	Коваріація	Добуток відхилень (чисельник)
2007	41,5021	96,7940	1,4145	2,0008	17,5117	306,6591	613,5723	24,7704
2008	38,6731	61,7706	-1,4145	2,0008	-17,5117	306,6591	613,5723	24,7704
Середнє	40,0876	79,2823	Сума	4,0017	Сума	613,3181	1227,1446	49,5408

Варіація темпів приросту ВВП	Варіація темпів приросту споживчих кредитів	Стандартне відхил. темпів приросту ВВП	Стандартне відхил. темпів приросту споживчих кредитів	Коваріація	Добуток середніх квадратичних відхилень	Корінь з добутку середніх квадратичних відхилень (Знаменник)	Коефіцієнт кореляції
0,0998	7,7359	1,4145	17,5117	24,7704	2454,2892	49,5408	1,0000

Джерело: розроблено автором на основі табл. В.6

Таблиця В.10

Розрахунок коефіцієнту кореляції для темпів приросту обсягу споживчих кредитів банків і темпів приросту ВВП від торгівлі в Україні в 2013-2014 рр.

Рік	Темп приросту ВВП від торгівлі, %	Темп приросту обсягів споживчих кредитів %	Різниця ВВП = Темп приросту одного - середнє значення	Різниця в квадраті	Різниця споживчих кредитів = Темп приросту одного - Середнє	Різниця споживчих кредитів в квадраті	Коваріація	Добуток відхилень (чисельник)
2013	20,7501	9,8671	8,8174	77,7458	4,1137	16,9228	1315,6798	36,2723
2014	-3,1154	-1,6397	-15,0481	226,4454	-7,3930	54,6572	12376,8608	111,2513
Середнє	11,9327	5,7534	Сума	304,1912	Сума	71,5800	13692,5406	147,5236

Варіація темпів приросту ВВП	Варіація темпів приросту споживчих кредитів	Стандартне відхил. темпів приросту ВВП	Стандартне відхил. темпів приросту споживчих кредитів	Коваріація	Добуток середніх квадратичних відхилень	Корінь з добутку середніх квадратичних відхилень	Коефіцієнт кореляції
25,4922	12,4414	12,3327	5,9825	73,7801	21774,0040	147,5602	0,9998

Джерело: розроблено автором на основі табл. В.6

Таблиця В.11

Розрахунок коефіцієнту кореляції для темпів приросту обсягу споживчих кредитів банків та темпів приросту ВВП від торгівлі в Україні в 2009-2012 рр.

Рік	Темп приросту ВВП від торгівлі, %	Темп приросту обсягів споживчих кредитів %	Різниця ВВП = Темп приросту одного - середнє значення	Різниця в квадраті	Різниця споживчих кредитів = Темп приросту одного - Середнє	Різниця споживчих кредитів в квадраті	Коваріація	Добуток відхилень (чисельник)
2009	-0,0766	-26,3182	-21,3599	456,2459	-36,3764	1323,2432	603724,2187	776,9969
2010	22,3455	-10,3353	1,0623	1,1284	-20,3935	415,8943	469,2983	-21,6633
2011	23,3621	2,6435	2,0788	4,3213	-7,4147	54,9777	237,5768	-15,4135
2012	-39,3489	-0,9359	-60,6322	3676,2595	-10,9941	120,8700	444349,6436	666,5956
Середнє	21,2833	10,0582	Сума	4137,9551	Сума	1914,9852	1048780,7375	1406,5157

Варіація темпів приросту ВВП	Варіація темпів приросту споживчих кредитів	Стандартне відхил. темпів приросту ВВП	Стандартне відхил. темпів приросту споживчих кредитів	Коваріація	Добуток середніх квадратичних відхилень	Корінь з добутку середніх квадратичних відхилень (Знаменник)	Коефіцієнт кореляції
194,4228	190,3901	32,1635	21,8803	703,7455	7924122,6923	2814,9818	0,4997

Джерело: розроблено автором на основі табл. В.6

Таблиця В.12

Розрахунок коефіцієнту кореляції для темпів приросту обсягів кредитів банків, наданих населенню для придбання, будівництва та реконструкції нерухомості та темпів приросту ВВП від будівництва в Україні в 2009-2012 рр.

Рік	Темп приросту ВВП від будівництва, %	Темп приросту кредитів на напридб., будівн. та реконстр. нерухом., %	Різниця ВВП = Темп приросту одного - середнє значення	Різниця в квадраті	Різниця споживч. кредитів = Темп приросту одного - Середнє	Різниця споживчих кредитів в квадраті	Коваріація	Добуток відхилень (чисельник)
2009	-33,8534	11,8164	-73,0033	5329,4794	-3,1745	10,0775	53707,7050	231,7492
2010	27,4027	-17,0449	-11,7472	137,9966	-32,0358	1026,2910	141624,6326	376,3305
2011	26,2386	-14,0398	-12,9113	166,7025	-29,0306	842,7775	140493,0978	374,8241
2012	-69,1050	-17,0625	-108,2549	11719,1165	-32,0533	1027,4171	12040420,5837	3469,9309
Середнє	39,1499	14,9909	Сума	17353,2949	Сума	2906,5631	12376246,0192	4452,8347

Варіація темпів приросту ВВП	Варіація темпів приросту споживчих кредитів	Стандартне відхил. темпів приросту ВВП	Стандартне відхил. темпів приросту споживчих кредитів	Коваріація	Добуток середніх квадратичних відхилень	Корінь з добутку середніх квадратичних відхилень (Знаменник)	Коефіцієнт кореляції
443,2525	193,8888	65,8660	26,9563	1775,5007	50438445,9833	7102,0030	0,6270

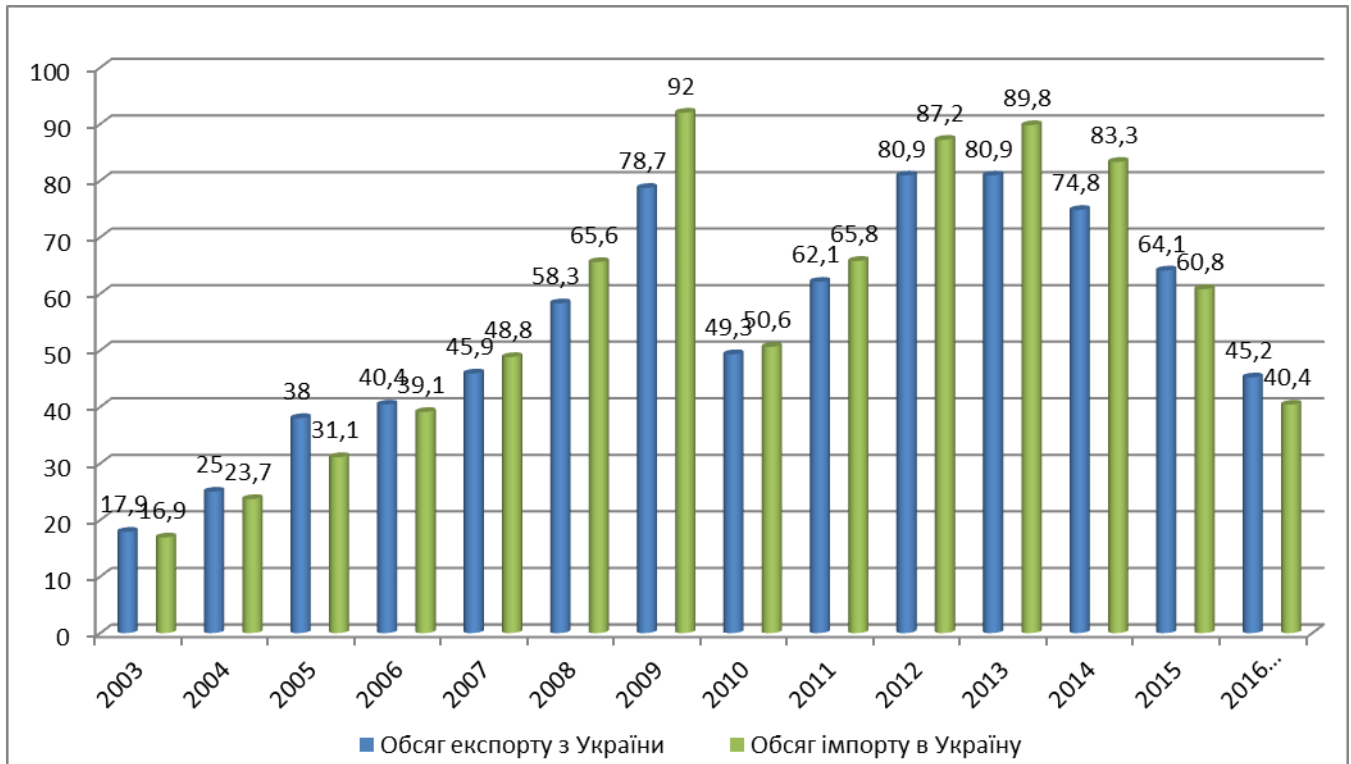

Рис. В.2. Динаміка обсягів експорту й імпорту в Україні в 2003-2015 рр. (станом на початок року), млрд. дол. США

Джерело: розроблено автором на основі [91]

Рис. В.3. Частка національних товарів у роздрібному товарообороті України за період 1998-2011 рр. (станом на кінець року), %

Джерело: [90]

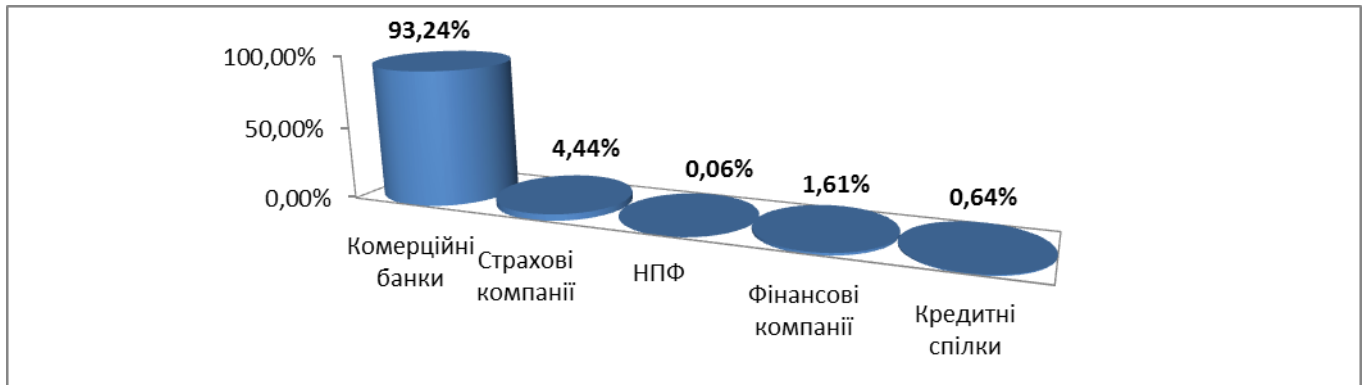

Рис. В.4. Структура кредитної системи України за активами (станом на 01.01.2015 р.), %

Джерело: розроблено автором на основі [51, 109]

Таблиця В.13

Кредити населенню, що надані банками та небанківськими кредитними установами України у 2009-2014 рр.. (станом на початок року)

Кредити	2009 рік		2010 рік		Відхилення		2011 рік		Відхилення	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Надані банками	269,9	95,3	209,9	94,7	-60,0	-22,0	208,6	94,3	-1,3	0,3
Надані небанківськими кредитними установами	13,3	4,7	11,7	5,3	-1,6	-12,0	12,6	5,7	0,9	7,7
Всього кредитів населенню	283,2	100	221,6	100	-61,6	-21,7	221,2	100	-0,4	-0,2

Кредити	2012		Відхилення		2013		Відхилення		2014		Відхилення	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Надані банками	201,2	95,0	-7,4	-4,0	187,6	93,3	-13,6	-6,8	194,0	93,4	6,4	3,4
Надані небанківськими кредитними установами	11,6	5,0	1,0	7,9	13,4	6,7	1,8	15,5	13,7	6,7	0,3	2,2
Всього кредитів населенню	212,8	100	-7,6	-3,4	201,0	100	11,8	5,5	207,7	100	6,7	3,3

Джерело: розроблено автором на основі [51, 109]

Додаток Г

Таблиця Г.1

Світові тенденції споживчого кредиту в умовах фінансової глобалізації

Періоди	Основні світові тенденції розвитку кредитування фізичних осіб		
До кризи (1992-2006)	Загальні	Структурні	Продуктові
	Розвиток філійних мереж кредитних установ	Стрімке зростання обсягів кредитування фізичних осіб	Розширення лінійки продуктового ряду кредитування фізичних осіб
	Посилення конкурентної боротьби між банками і небанківськими кредитними установами	Зростання частки «цільових кредитів» за рахунок іпотеки і авто кредитів	Ріст кредитування на купівлю нерухомості
	Зростання доступності кредитів, пом'якшення стандартів кредитування	Збільшення частки довгострокових кредитів	Ріст кредитування на купівлю авто
	Зниження процентних ставок по іпотечних кредитах і споживчих кредитах	Повільне зростання обсягів і частки проблемних кредитів	Повільне заміщення грошових кредитів картковими продуктами
	Накопичення ризиків		Ріст карткових видів кредитування
Криза (2007-2008)	Перегляд стратегії кредитування фізичних осіб	Гальмування росту кредитування фізичних осіб	Згорання іпотечного кредитування
	Вирівнювання процентних ставок по кредитах	Падіння росту довгострокового кредитування	
		Ріст проблемних і прострочених кредитів	
Після кризи (2009 – 2015)	Повернення до консервативної стратегії у кредитуванні фізичних осіб	Повільне відновлення росту кредитування фізичних осіб	Розширення лінійки продуктового ряду кредитування фізичних осіб
	Підвищення стандартів кредитування фізичних осіб, посилення вимог до позичальників	Гальмування зростання іпотечного кредитування	Збільшення частки нецільових кредитів
	Підвищення процентних ставок по споживчих кредитах	Збільшення частки споживчих кредитів	Зростання кількості карткових кредитів
	Розвиток інфраструктури кредитного ринку (зростання кількості кредитних бюро)	Покращення якості кредитного портфелю	

Джерело: складено автором

Етапи розвитку банківського споживчого кредиту в Україні у 1991-2015 рр.

Характеристика етапів	Основні події та зміни
Перший етап розвитку банківського споживчого кредиту (1991 - 1993 рр.) початковий для всієї банківської системи.	У 1993 р. на тлі гіперінфляції, не враховуючи кредитування банками своїх працівників, надання споживчих кредитів населенню майже повністю припинилось. До 1995 року банки були орієнтовані на кредитування господарюючих суб'єктів.
Другий етап (1995-1997 рр.) – період активного розвитку банківських операцій та послуг.	У 1995 р. НБУ затверджено Положення про кредитування, де окреслено порядок ведення кредитних операцій. У 1996 р. банки поступово відновлюють споживче кредитування.
З 1998 р. розпочинається третій етап – становлення споживчого кредиту в банках України.	Період активної конкурентної боротьби між банками, вибір клієнтів здійснюється, в основному спираючись на імідж банку. Основна мета банків - залучення та пошук нових цільових ринків та (або) розширення існуючих.
Четвертий етап (кінець 2002 – 2004 рр.) – період розвитку комплексного обслуговування клієнтів і появи іноземних банків.	Починаючи з 2002 р. темпи нарощування кредитів фізичним особам перевищують темпи кредитування юридичних осіб, частка споживчих кредитів у загальному обсязі банківських кредитів теж постійно зростає. В кінці періоду відбувається спад, зумовлений політичною нестабільністю після «помаранчевої революції» в Україні.
П'ятий етап розвитку споживчого кредиту (2005 - перше півріччя 2008 р.) – так званий, «кредитний бум».	Зростання відкритості України для зовнішніх партнерів після «помаранчевої революції» сприяло новій хвилі іноземного капіталу, в першу чергу, у банківську сферу. Банки явно переорієнтовуються з господарюючих суб'єктів на населення.
Шостий етап (осінь 2008 – 2010 рік) – кризовий період всієї банківської системи України,	Характеризується згортанням довгострокових кредитних програм на тлі стиснення ресурсної бази банків. Уповільнення темпів споживчого кредитування населення почалося ще у 2007 р., проте головні негативні події розгорнулися у 2009-2010 рр., в Україні розпочалась кредитна криза.
Сьомий етап (2011 – 1 половина 2014) - після кризовий розвиток споживчого кредиту.	Характеризується відносно випереджаючим ростом обсягів споживчих кредитів порівняно з іншими видами, а також застосуванням інновацій, проте проходить на тлі економічної рецесії.
Восьмий етап – (2 половина 2014 – 2015) криза банківської системи	Характеризується згортанням всього споживчого кредитування на тлі тотального дефіциту ресурсів, неповернення кредитів, банкрутства банків.

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91, 101,134,154]

**Обсяги, структура, темпи приросту кредитів наданих банками в економіку
України в 2002-2015 рр. (станом на кінець року)**

Рік	Кредити надані банками				В тому числі, кредити надані банками домашнім господарствам				
	Обсяг, млн. грн.	Частка у % до ВВП	Частка у % до активів	Темпи прирост у, %	Обсяг, млн. грн.	У % до ВВП	Частка у % до активів	Частка в кредит- ному портфелі, %	Темпи прирост у, %
2002	46736	20,7	68,9	-	3734	1,7	5,5	8,0	-
2003	73442	27,5	69,5	57,1	9800	3,7	9,3	13,3	161,8
2004	97197	28,2	68,6	32,3	15794	4,6	11,2	16,2	61,2
2005	156385	35,4	70,1	60,9	35659	8,1	16,0	22,8	125,8
2006	269294	49,5	76,2	72,2	82010	15,1	23,2	30,5	130,0
2007	485368	76,3	78,4	80,2	160386	22,3	25,9	33,0	95,6
2008	792244	83,6	81,3	63,2	280490	29,6	28,8	35,4	74,9
2009	747348	81,8	74,6	-5,7	241249	26,4	24,1	32,3	-14,0
2010	755030	69,7	69,2	1,0	209538	19,4	19,2	27,8	-13,1
2011	825320	63,4	68,1	9,3	201524	15,5	16,6	24,4	-4,0
2012	815327	57,9	64,3	-1,2	187629	13,3	14,8	23,0	-6,8
2013	911402	62,6	64,7	11,8	193969	13,3	11,9	21,3	3,2
2014	1058190	67,6	69,8	16,1	211215*	13,5	13,4	19,9	8,8
2015 прогноз	1079008	66,4	67,8	1,98	203277	12,5	12,8	18,8	-3,8

* Зростання залишків за кредитами населення спостерігалось виключно за рахунок курсової переоцінки, в валютах номінації кредитна заборгованість населення перед банками в цілому за 2014 рік зменшилась, в національній валюті – на 15,6 млрд. грн., або на 12,4 %. Переважно зменшилися кредити зі строком погашення більше 1 року в національній валюті та більше 5 років в іноземній валюті.

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91]

Таблиця Г.4

Темпи зростання кредитів, наданих банками населенню, і темпи зростання доходів населення у 2004-2015 рр. (станом на початок року)

Рік	Обсяги кредитів наданих населенню, млн. грн.	Темпи зростання кредитів наданих населенню, %	Сукупні наявні доходи населення, млн. грн.	Темпи зростання реальних наявних доходів населення, %
2003	3734	-	141628	18
2004	9800	162	162643	9
2005	15794	61	212065	19
2006	35659	127	298362	23
2007	82010	130	363617	11
2008	160386	95	471042	14
2009	280490	75	634529	7
2010	241249	-14	661938	-10
2011	209538	-13	858029	17
2012	201524	-4	1003045	8
2013	187629	-7	1149217	13
2014	193 529	4	1215503	5
2015	211215	9	1191116	2
1016 прогноз	203277	-4	1083081	-9

Джерело: розроблено автором на основі [51, 91]

Таблиця Г.5

Обсяги, структура, динаміка кредитів банків, наданих населенню України, у розрізі цільового спрямування у 2006-2014 рр. (станом на кінець року)

Рік	Спож. кредити	Кредити на придб., буд. та реконстр. нерух. кред.	Інші кред.	Із заг. суми іпотечні кредити	Усього кредитів, насел.
2006, млн. грн.	58453	20412	3145	20523	82010
Частка в кредитах населенню, %	71,28	24,89	3,83	25,02	100
2007, млн. грн.	115032	40778	4576	73084	160386
Частка в кредитах населенню, %	71,72	25,42	2,85	45,57	100
Абсолютне відношення, млн.грн.	56579	20366	1431	52561	78376
Темп приросту, %	96,79	99,77	45,5	256,11	95,57
2008, млн. грн.	186088	88352	6050	143416	280490
Частка в кредитах населенню, %	66,34	31,5	2,16	51,13	100
Абсолютне відношення, млн. грн.	71056	47574	1474	70332	120104
Темп приросту, %	61,77	116,67	32,21	96,23	74,88
2009, млн. грн.	137113	98792	5344	132757	241249
Частка в кредитах населенню, %	56,83	40,95	2,22	55,03	100
Абсолютне відношення, млн. грн.	-48975	10440	-706	-10659	-39241
Темп приросту, %	-26,32	11,82	-11,67	-7,43	-13,99
2010, млн. грн.	122942	81953	4643	110725	209538
Частка в кредитах населенню, %	58,67	39,11	2,22	52,84	100
Абсолютне відношення, млн. грн.	-14171	-16839	-701	-22032	-31711
Темп приросту, %	-10,34	-17,04	-13,12	-16,6	-13,14
2011, млн. грн.	126192	70447	4585	97431	201224
Частка в кредитах населенню, %	62,71	35,01	2,28	48,42	100
Абсолютне відношення, млн. грн.	3250	-11506	-58	-13294	-8314
Темп приросту, %	2,64	-14,04	-1,25	-12,01	-3,97
2012, млн. грн.	125011	58427	4191	63158	187629
Частка в кредитах населенню, %	66,63	31,14	2,23	33,66	100,00
Абсолютне відношення, млн. грн.	-1181	-12020	-394	-34273	-13595
Темп приросту, %	-0,94	-17,06	-8,59	-35,18	-6,76
2013, млн. грн.	137346	51447	4736	56270	193529
Частка в кредитах населенню, %	70,96	26,58	2,45	29,1	100,00
Абсолютне відношення, млн. грн.	12335	-6980	545	-6888	5900
Темп приросту, %	9,9	-11,9	13,0	-10,9	3,15
2014, млн. грн.	135094	71803	4318	72156	211215*
Частка в кредитах населенню, %	63,98	33,99	2,04	34,16	100,00
Абсолютне відношення, млн. грн.	-2252	20356	-418	15866	17686*
Темп приросту, %	-1,7	39,5	-8,8	28,2	9,1*

* Зростання залишків за кредитами спостерігалось виключно за рахунок курсової переоцінки, в валютах номінації кредитна заборгованість зменшилась, в національній валюті – на 15,6 млрд. грн., або на 12,4 %.

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Таблиця Г.6

Обсяг кредитів, наданих банками населенню України, в розрізі строків погашення в 2007 – 2015 рр. (станом на початок року), млн. грн.

Рік	Споживчі кредити			Іпотечні кредити		
	до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років	до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
2007	11440	47013	-	317	20206	-
2008	19072	44007	51953	1490	12103	59491
2009	25128	61881	99080	3360	17391	122666
2010	19219	40584	77310	3421	14005	115332
2011	23138	32297	67507	3278	9828	97618
2012	32324	37338	56530	4676	9445	83309
2013	35874	41678	47460	2910	8269	51980
2014	50872	47555	38919	2564	6095	47611
2015*	51769	40928	42398	3806	6428	61922

Рік	Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості				Інші кредити		
	до 1 року	від 1 року до 5 років	від 5 років до 10 років	більше 10 років	до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
2007	314	20098	-	-	1034	2111	0
2008	483	3825	7872	28597	1178	2601	799
2009	1384	5307	15241	66420	1291	3194	1565
2010	2533	7432	19212	69616	771	2836	1736
2011	2291	4195	14961	60505	1130	1992	1521
2012	2385	3643	13024	51396	1161	2065	1359
2013	1552	3778	9313	43785	1145	1957	1089
2014	2263	3450	6896	38837	2042	1992	702
2015*	3782	3236	7620	57165	1469	2020	828

* Зростання залишків за кредитами населення спостерігалось виключно за рахунок курсової переоцінки, в валютах номінації кредитна заборгованість населення перед банками в цілому за 2014 рік зменшилась, в національній валюті – на 15,6 млрд. грн., або на 12,4 %. Переважно зменшилися кредити зі строком погашення більше 1 року в національній валюті та більше 5 років в іноземній валюті.

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Таблиця Г.7

Обсяги й структура кредитів банків, наданих населенню України, в розрізі валют у 2007-2015 рр. (станом на початок року)

Рік	Кредити населенню					
	в гривні		в іноземній валюті		всього	
	Обсяг, млн. грн.	Частка у кредитах, %	Обсяг, млн. грн.	Частка у кредитах, %	Обсяг, млн. грн.	Частка у кредитах, %
2007	30 693	36,6	51 317	63,4	82 010	100,0
2008	58 403	36,3	101 983	63,7	160 386	100,0
2009	78 821	27,9	201 669	72,1	280 490	100,0
2010	66 669	27,8	174 580	72,2	241 249	100,0
2011	64 758	31,0	144 780	69,0	209 538	100,0
2012	86 675	42,8	114 549	57,2	201 224	100,0
2013	102 690	54,7	84 940	45,3	187 629	100,0
2014	144 324	74,6	49 205	25,4	193 529	100,0
2015	110 049	52,1	101 166	47,9	211 215	100,0
2016 прогноз	102 735	50,2	100 542	49,8	203 277	100,0

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Таблиця Г.8

Обсяг кредитного портфеля, простроченої заборгованості, резервів та рентабельність активів банків України в 2007-2015 рр. (на початок року)

Показники	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Кредити надані, млрд. грн.	269,3	485,4	792,2	747,3	755,0	825,3	815,0	911,4	1006,2	
Темп зростання, %	-	180	163	94	101	109	99	112	115	
Прострочена заборгованість за кредитами, млрд. грн.	4,4	6,4	18	69,9	84,8	79,8	72,5	70,2	135,8	
Темп зростання, %	-	142,7	283,4	388,2	121,3	93,5	91	97	193	
Прострочена заборгованість (у % до наданих кредитів)	1,6	1,3	2,2	9,4	11,2	9,7	8,9	7,7	13,4	
Резерви під активні операції банків, млрд. грн.	13,2	20,1	48,4	122,4	148,8	157,9	141,3	131,3	204,9	
Рентабельність ативів, %	1,61	1,5	1,03	-4,4	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,1	

*До кінця 2007 року до недіючих кредитів включалися кредити під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні. З 2008 року до недіючих кредитів включаються кредити сумнівні та безнадійні.

Джерело: розроблено автором на основі [51, 157]

Частка простроченої й сумнівної заборгованості в кредитних портфелях 25 великих і найбільших банках України в 2014 р.

Банк	Прострочена і сумнівна заборгованість юридичних осіб			Прострочена і сумнівна заборгованість фізичних осіб		
	Станом на 01.01.2014	Станом на 01.05.2014	Темп росту	Станом на 01.01.2014	Станом на 01.05.2014	Темп росту
Приватбанк	3.95%	3.84%	-2.60%	4.40%	5.82%	40.60%
Ощадбанк	4.08%	5.18%	26.70%	22.51%	25.00%	14.10%
Укрексімбанк	11.08%	15.33%	38.30%	22.08%	27.45%	43.60%
Дельта Банк	4.34%	10.06%	131.80%	9.77%	12.67%	38.20%
Промінвестбанк	3.85%	8.26%	114.60%	0.82%	1.13%	-15.60%
Укрсоцбанк	8.93%	9.49%	6.20%	17.66%	20.09%	31.00%
РайффайзенБанкАваль	7.70%	11.16%	44.90%	6.88%	7.85%	35.60%
Сбербанк Росії	0.45%	3.02%	572.60%	3.77%	5.65%	65.40%
ПУМБ	5.61%	5.94%	5.9%	4.55%	5.87%	15%
Надра	29.29%	33.81%	15.40%	22.58%	21.88%	28.00%
Альфа Банк	4.38%	9.76%	122.80%	5.99%	7.75%	49.20%
ВТБ БАНК	14.99%	36.13%	140.90%	8.12%	8.92%	2.70%
Фінанси та кредит	4.18%	4.75%	13.50%	23.84%	25.96%	34.70%
УкрСиббанк	6.55%	11.09%	69.40%	2.75%	3.94%	66.30%
Укргазбанк	17.49%	17.78%	1.70%	19.48%	23.51%	34.80%
УАВ Банк	5.81%	7.04%	21.30%	35.20%	37.15%	26.60%
ОТП Банк	5.44%	8.19%	50.70%	1.83%	2.43%	46.40%
Креді Агріколь Банк	2.39%	4.92%	106.20%	1.84%	2.70%	46.50%
Фінансова ініціатива	0.15%	0.02%	-89.60%	0.18%	0.28%	44.10%
Південний	1.43%	2.00%	39.70%	6.29%	2.89%	-49.40%
Брокбізнесбанк	5.03%	13.26%	163.60%	10.86%	40.13%	19.20%
Фідобанк	4.52%	6.48%	43.30%	10.10%	13.62%	54.70%
ІНГ Банк Україна	1.27%	1.81%	42.60%	3.73%	4.62%	42.60%
Імексбанк	1.52%	2.04%	33.90%	13.57%	21.92%	81.80%
Хрещатик	7.28%	10.14%	39.30%	12.09%	14.45%	19.20%

Джерело: [175]

**Тенденції розвитку споживчого кредиту в Україні в умовах поширення
фінансової глобалізації**

Період	Основні тенденції розвитку кредитування фізичних осіб		
	Загальні	Структурні	Продуктові
До кризи (2002-2008)	Конкурентна боротьба між учасниками ринку слабка. Прихід іноземних банків приніс незначне зростання конкуренції між банками	Стрімке зростання обсягів кредитування фізичних осіб	Розширення загальної лінійки продуктового ряду
	Поступове зростання доступності кредитів, пом'якшення стандартів кредитування	Збільшення обсягів і частки довгострокових кредитів	Ріст кредитування на купівлю нерухомості
	Розвиток філійних мереж банків	Зростання обсягів і частки «цільових кредитів»	Ріст кредитування на купівлю авто
	Дозвіл валютного кредитування фізичних осіб	Стрімкий ріст обсягів і частки валютних кредитів	Ріст товарних споживчих кредитів
	Зростання процентних ставок по кредитах	Повільне зростання обсягів і частки проблемних кредитів	Повільне заміщення грошових кредитів картковими продуктами
	Накопичення ризиків		
	Криза (2008-2010)	Заборона на надання валютних кредитів	Гальмування і падіння росту кредитування населення
Підвищення процентних ставок по кредитах		Падіння росту довгострокових кредитів	Припинення житлового кредитування
Погіршення якості кредитних портфелів банків і підвищення вимог до позичальників		Стрімкий ріст прострочених кредитів і проблемної заборгованості	Згорання авто кредитування більшістю учасниками ринку
Після кризи (2011 – 2014)	Перегляд стратегії кредитування фізичних осіб	Повільне відновлення росту кредитування фізичних осіб	Зростання нецільових і без заставних грошових кредитів
	Посилення конкурентної боротьби між банками, збільшення кількості гравців на ринку споживчого кредитування	Падіння росту і зменшення частки довгострокових кредитів	Розширення всього продуктового ряду споживчого кредитування
		Зростання частки споживчих (неінвестиційних) кредитів	
	Пом'якшення вимог до позичальників при споживчому кредитуванні	Зменшення частки валютних і збільшення частки гривневих кредитів	Зростання карткових кредитних продуктів
Ріст процентних ставок по споживчих кредитах	Стабілізація високого рівня прострочених і проблемних кредитів фізичних осіб	Збільшення пропозиції інноваційних продуктів	

Джерело: розроблено автором

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Споживчі кредити, надані банками України, в розрізі строків і видів валют
у 2009-2015 рр. (станом на початок року)**

Найменування статті	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Споживчі кредити	186,1	100	137,1	100	122,9	100	126,2	100	125,0	100	137,3	100	135,1	100
	1. у тому числі за строками													
до 1 року	25,1	13,5	19,2	14,0	23,1	18,8	32,3	25,6	35,8	28,7	50,9	37,1	51,7	37,7
від 1 до 5 років	61,9	33,3	40,6	29,6	32,3	26,2	37,3	29,6	41,7	33,3	47,6	34,7	40,9	30,3
більше 5 років	99,0	53,2	77,3	56,3	67,5	54,9	65,5	51,9	47,5	37,9	38,9	28,3	42,4	31,1
	2. у тому числі у розрізі валют													
гривня	66,7	35,8	52,2	38,1	52,5	42,7	71,1	56,3	85,4	68,3	108,2	78,8	95,7	70,3
долар США	113,8	61,1	80,9	59,0	67,0	54,5	52,6	41,6	37,8	30,2	27,7	20,2	37,3	28,1
євро	3,7	1,9	2,5	1,8	1,9	1,5	1,6	1,3	1,2	0,9	1,0	0,7	1,2	0,8
інші валюти	1,9	1,0	1,5	1,1	1,6	1,2	0,9	0,7	0,7	0,5	0,5	0,4	0,8	0,6

Джерело: розроблено автором на основі [51]

**Процентні ставки за споживчими кредитами банків України (в розрізі валют)
у 2005-2015 рр., (середньозважені ставки в річному обчисленні, %)**

Роки	Середня процентна ставка за споживчими кредитами	Процентна ставка за споживчими кредитами виданими в гривні	Процентна ставка за споживчими кредитами виданими в доларах США
2005	16,3	20,0	13,5
2006	15,8	19,2	13,0
2007	16,3	19,6	13,5
2008	19,8	23,4	15,0
2009	22,4	24,0	16,3
2010	26,5	27,4	13,5
2011	28,1	28,8	13,2
2012	28,7	29,0	12,6
2013	28,5	28,5	12,7
2014	27,8	27,8	19,2
2015	28,8	29,0	18,1

Джерело: розроблено автором на основі [51]

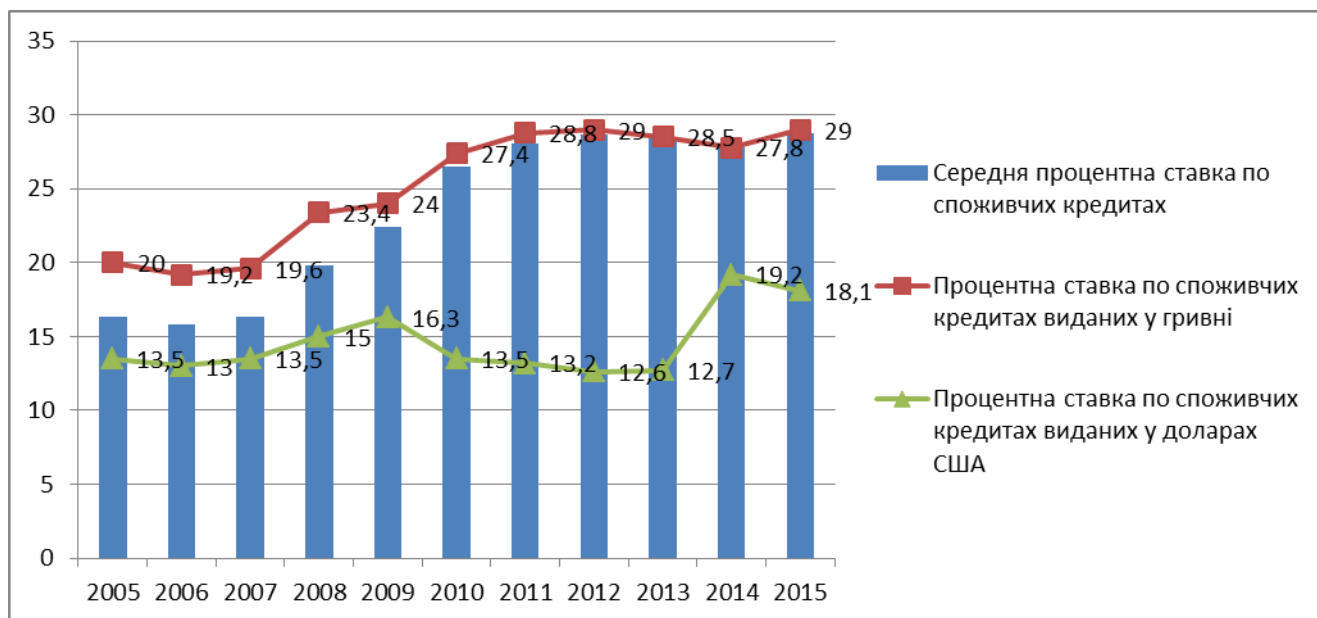

Рис. Д.1. Процентні ставки за споживчими кредитами банків України в розрізі валют у 2005-2015 рр., (середньозважені ставки в річному обчисленні, %)

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Додаток Е

Таблиця Е.1

**Рейтинг банків-лідерів ринку банківських споживчих кредитів в Україні
в 2006, 2008, 2012, 2014 рр.**

Станом на 01.01.2007 р.					Примітки
№ у рейтингу	Банк	Обсяг кредитів фіз. ос., тис. грн.	Частка кредитів фіз. ос. у кредитах клієнтів, %	% ринку	Присутність у лідерах і місце у рейтингу у 2014 р., зміна позиції у рейтингу (2006 р. до 2014 р.)
1	ПРИВАТБАНК	11504104	40,1	14,0	1
2	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	10532347	48,4	12,8	5 (-3)
3	УКРСИББАНК	9799782	53,8	12,0	6 (-3)
4	УКРСОЦБАНК	6953265	54,3	8,5	4
5	ОТП БАНК	4615081	46,9	5,6	7 (-2)
6	"НАДРА"	3841600	52,8	4,6	3 (-3)
7	ОЩАДБАНК	2696331	61,3	3,3	13 (-6)
8	ПРАВЕКС-БАНК	2146608	87,5	2,6	Вийшов з групи лідерів
9	"ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ"	1804119	30,5	2,2	12 (-3)
10	КРЕДИТПРОМБАНК	1311590	27,7	1,6	Активи переведено в інший банк
11	ТАСКОМБАНК	1161543	41,4	1,5	Активи переведено в інший банк
12	ПРОМІНВЕСТБАНК	1143952	7,9	1,4	Вийшов з групи лідерів
13	ПРОКРЕДИТ БАНК	1047065	69,8	1,3	Активи переведено в інший банк
14	"ДЕЛЬТА"	984583	87,5	1,2	2 (+12)
15	РОДОВІД БАНК	933326	42,3	1,1	Банк в стадії ліквідації
16	БРОКБІЗНЕСБАНК	922725	20,4	1,1	Банк в стадії ліквідації
17	"ФОРУМ"	826888	16,2	1,0	Активи переведено в інший банк
18	УКРПРОМБАНК	753958	13,4	0,9	Вийшов з групи лідерів
Станом на 01.01.2009 р.					Присутність у лідерах і місце у рейтингу у 2006 р. зміна позиції у рейтингу (2011 р. до 2006 р.)
1	УКРСИББАНК	30 504 681	60,5	10,9	3 (+2)
2	ПРИВАТБАНК	25 785 942	35,3	9,2	1 (-1)
3	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	25 535 642	46,6	9,1	2 (-1)
4	УКРСОЦБАНК	24 177 378	55,2	8,6	4
5	ОТП БАНК	16 759 916	53,5	6,2	5
6	БАНК "НАДРА"	16 450 577	67,4	6,0	6
7	АЛЬФА-БАНК	8 228 490	29,2	2,9	(+) Не входив до групи лідерів
8	ОЩАДБАНК	7 073 789	20,1	2,5	7 (-1)
9	БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	6 240 083	33,1	2,2	9
10	СВЕДБАНК	5 680 528	40,2	2,0	(+) правонаступник Таскомбанку
11	ПРАВЕКС-БАНК	5 658 287	94,9	2,0	8 (-3)
12	БАНК «ФОРУМ»	5 255 496	30,9	1,9	17 (+5)
13	УНІВЕРСАЛ БАНК	4 972 662	73,1	1,8	(+) Не входив до групи лідерів
14	ПЕРШИЙ УКР. МІЖНАРОДНИЙ БАНК	4 458 938	26,1	1,6	(+) Не входив до групи лідерів
15	ЕРСТЕ БАНК	4 425 672	66,6	1,6	Не входив до групи лідерів
16	КРЕДИТПРОМБАНК	3 705 374	31,3	1,3	10 (-6)
17	УКРГАЗБАНК	3 657 309	39,1	1,3	(+) Не входив до групи лідерів
18	УКРПРОМБАНК	3 395 063	27,2	1,2	18
19	ВТБ БАНК	3 384 897	13,2	1,2	(+) Не входив до групи лідерів
20	РОДОВІД БАНК	3 343 448	33,6	1,2	(+) Не входив до групи лідерів
21	ПРОМІНВЕСТБАНК	3 017 406	12,5	1,1	12 (-9)
22	БРОКБІЗНЕСБАНК	2 746 830	25,5	1,0	16 (+6)

Продовж. табл. Е.1

Станом на 01.01.2012 р.					Примітки
№ у рейтингу	Банк	Обсяг кредитів фіз. ос., тис. грн.	Частка кредитів фіз. ос. у кредитах клієнтів	% ринку	Присутність у лідерах і місце у рейтингу у 2008 р., зміна позиції у рейтингу (2011 р. до 2008 р.)
1	ПРИВАТБАНК	26 220 519	21,3	13,0	2 (+1)
2	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	19 593 907	46,5	9,7	3 (+1)
3	УКРСОЦБАНК	18 507 110	50,2	9,7	4 (+1)
4	УКРСИББАНК	14 592 646	62,1	7,3	1 (-3)
5	"НАДРА"	14 044 841	56,6	7,0	6 (+1)
6	"ДЕЛЬТА"	7 942 142	44,3	3,9	24 (+18)
7	ОТП БАНК	7 022 934	35,8	3,5	5 (-2)
8	АЛЬФА-БАНК	5 473 840	23,1	2,7	7 (-1)
9	ПЕРШИЙ УКР.МІЖНАРОДНИЙ БАНК	5 152 048	26,3	2,6	14 (+5)
10	СВЕДБАНК	4 567 835	53,2	2,3	10
11	ОЩАДБАНК	4 468 932	8,2	2,2	8 (-3)
12	"ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ"	3 847 014	20,1	1,9	9 (-3)
13	БАНК "ФОРУМ"	3 835 876	34,8	1,9	12 (-1)
14	ВТБ БАНК	3 780 555	11,4	1,9	10 (-4)
15	УНІВЕРСАЛ БАНК	3 477 177	61,5	1,7	13 (-2)
16	ПРАВЕКС-БАНК	3 395 506	67,3	1,7	11 (-5)
17	ЕРСТЕ БАНК	3 004 851	59,2	1,5	15 (-2)
18	БРОКБІЗНЕСБАНК	2 955 530	22,7	1,5	22 (+4)
19	УКРГАЗБАНК	2 860 392	18,8	1,4	17 (-2)
20	КРЕДИТПРОМБАНК	2 630 859	21,2	1,3	16 (-4)
21	ПЛАТИНУМ БАНК	2 483 723	99,2	1,2	(+) Не входив до групи лідерів
Станом на 01.07.2014 р.					Присутність у лідерах і місце у рейтингу у 2007 р. зміна позиції у рейтингу (2014 р. до 2006 р.)
1	ПРИВАТБАНК	22 638 388	15,1	11,0	1
2	ДЕЛЬТА БАНК	21 488 334	48,4	10,5	14 (+12)
3	"НАДРА"	13 939 968	46,0	6,8	6 (-3)
4	УКРСОЦБАНК	13 806 307	43,8	6,7	4
5	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	8 293 957	28,4	4,0	2 (-3)
6	УКРСИББАНК	7 388 421	51,4	3,6	3 (-3)
7	ОТП БАНК	6 278 654	40,8	3,1	5 (-2)
8	АЛЬФА-БАНК	5 202 444	22,7	2,5	Не входив до групи лідерів
9	ПЕРШИЙ УКР.МІЖНАРОДНИЙ БАНК	3 769 804	15,3	1,8	Не входив до групи лідерів
10	ПЛАТИНУМ БАНК	3 680 823	78,3	1,8	Не входив до групи лідерів
11	БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	3 018 539	12,0	1,5	9 (-3)
12	ОЩАДБАНК	2 427 112	3,8	1,2	7 (-6)
13	ВТБ БАНК	2 424 177	9,8	1,2	Не входив до групи лідерів
14	УКРГАЗБАНК	2 143 779	18,3	1,0	Не входив до групи лідерів
15	БАНК РУСКИЙ СТАНДАРТ	2 089 718	99,1	1,0	Не входив до групи лідерів
16	ІДЕЯ БАНК	2 046 170	95,2	1,0	Не входив до групи лідерів
17	УНІВЕРСАЛ БАНК	1 977 835	46,3	0,9	Не входив до групи лідерів
18	КРЕДІ АГРИКОЛЬ БАНК	1 807 989	13,4	0,9	Не входив до групи лідерів

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Таблиця Е.2

Позиціонування банків-лідерів ринку кредитування населення в Україні в 2006-2014 рр.

Банк	На 01.01.2014			На 01.07.2013			Зміна позиції за 2013	На 01.01.2013			Зміна за 2012- 2013	На 01.01.2012			На 01.01. 2009		На 01.01. 2007	
	№ у рей тин гу	Обсяг кредитів фіз. ос. Млн. грн.	% рин ку	№ у рей тин гу	Обсяг кредитів фіз. ос. тис. грн.	% рин ку		Рейтин гових од.	№ у рей тин гу	Обсяг кредитів фіз. ос. тис. грн.		% рин ку	Рейт ингов их од.	№ у рей тин гу	Обсяг кредитів фіз. ос. тис. грн.	% рин ку	№ у рей тин гу	% рин ку
ПРИВАТБАНК	1	23 769 374	11,9	1	21 356 310	11,2	(0)	1	19 103 348	10,1	(0)	1	26 220 519	13,0	2	9,2	1	14,0
ДЕЛЬТА БАНК	2	19 471 039	9,8	2	14 116 672	7,4	(+3)	5	9 107 179	4,9	(+4)	6	7 942 142	3,9	24	0,8	14	1,2
УКРСОЦБАНК	3	11 399 815	5,7	3	11 711 792	6,1	(-1)	2	12 456 145	6,6	(0)	3	18 507 110	9,7	4	8,6	4	8,5
"НАДРА"	4	10 579 608	5,4	4	10 348 860	5,4	(-1)	3	10 571 046	5,6	(+1)	5	14 044 841	7,0	6	6,0	6	5,6
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	5	7 809 347	4,0	5	8 217 506	4,3	(-1)	4	9 419 497	5,0	(-3)	2	19 593 907	9,7	3	9,1	2	12,8
УКРСИББАНК	6	6 956 564	3,6	6	7 573 369	4,0	(0)	6	8 864 602	4,7	(-2)	4	14 592 646	7,3	1	10,9	3	12,0
ОТП БАНК	7	5 924 362	3,1	7	4 932 454	2,6	(0)	7	5 132 520	2,7	(0)	7	7 022 934	3,5	5	6,2	5	4,6
АЛЬФА-БАНК	8	4 831 174	2,5	8	4 414 881	2,3	(0)	8	4 521 746	2,4	(0)	8	5 473 840	2,7	-	2,9	-	< 1
ПЛАТИНУМ БАНК	9	4 293 376	2,3	10	3 384 199	1,8	(+4)	13	2 711 349	1,4	(+12)	21	5 152 048	1,2	-	-	-	< 1
ПЕРШИЙ УКР. МІЖНАРОДНИЙ БАНК	10	3 759 144	1,9	9	3 412 987	1,8	(-1)	9	3 384 659	1,8	(-1)	9	5 152 048	2,6	14	1,6	-	< 1
БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	11	3 245 435	1,7	12	3 031 097	1,6	(0)	11	3 063 914	1,6	(+1)	12	3 847 014	1,9	9	2,2	9	2,2
ВТБ БАНК	12	3 010 258	1,6	11	3 130 596	1,6	(-2)	10	3 352 589	1,7	(+2)	14	3 780 555	1,9	18	1,2	-	< 1
БРОКБІЗНЕСБАНК	13	2 662 116	1,6	13	2 726 718	1,4	(+1)	14	2 688 412	1,4	(+5)	18	2 955 530	1,5	22	1,0	16	1,1
БАНК РУСКИЙ СТАНДАРТ	14	2 942 578	1,5	14	2 663 377	1,4	(+1)	15	2 211 251	1,2	(+9)	23	1 071 402	0,5	-	< 1	-	< 1
ОЩАДБАНК	15	2 520 633	1,3	16	2 350 854	1,2	(-3)	12	2 306 713	1,2	(-4)	11	4 468 932	2,2	8	2,5	7	3,3
УКРГАЗБАНК	16	2 080 262	1,1	17	1 830 657	1,0	(+2)	18	1 797 439	1,0	(+3)	19	2 860 392	1,4	17	1,3	-	< 1
ІДЕЯ БАНК	17	2 166 620	1,1	18	1 826 314	1,0	(+5)	22	1 561 646	0,8	(+5)	22	1 110 583	0,6	-	< 1	-	< 1
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	18	2 023 422	1,1	15	2 142 156	1,1	(-2)	16	2 189 367	1,2	(+7)	25	2 224 429	1,1	-	< 1	-	< 1
УНІВЕРСАЛ БАНК	19	1 628 457	0,8	20	1 645 644	0,9	(+1)	20	1 687 789	0,9	(-4)	15	3 477 177	1,7	13	1,8	-	< 1
БАНК ФОРУМ	20	1 306 828	0,7	19	1 875 463	1,0	(-1)	19	1 753 036	0,9	(-7)	13	3 835 876	1,9	12	1,9	17	1,0

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

**Показники ефективності кредитної діяльності Приватбанку
в 2010-2014 рр. (станом на початок року)**

Показник	Позитивна тенденція	Період				
		2010	2011	2012	2013	2014
Приріст кредитів фіз.осіб, млн. грн.	Зростання	+559	+326	+5357	+1777	+2084
Приріст кредитів фіз. осіб, %	Зростання	+1,0	+2,0	+26,0	+7,0	+7,0
Частка банку на ринку кредитів населенню, %	Зростання	9,0	10,0	13,0	10,1	11,9
Частка кредитів фізичних осіб у кредитному портфелі банку, %	Зростання	27,1	23,7	23,2	21,2	19,1
Відношення кредитів до депозитів	Зменшення	1,51	1,15	1,11	1,07	1,07
Відношення кредитів фіз. осіб до капіталу	Зменшення	2,02	1,78	1,58	1,54	1,49
Частка кредитів у робочих активах, %	Порівняння з інш. показн.	90,0	80,2	82,5	79,1	80,3
Частка доходів від кред. в заг. доходах, %	Зростання	78,2	79,3	77,1	78,4	77,3
Відношення процен. доходу від кред. операц. до процен. витрат	Зростання	2,07	1,71	1,97	1,82	1,55
Дохідність кредитних операцій	Зростання	0,18	0,17	0,18	0,14	0,14
Дохідність активів від кредитних операцій	Зростання	0,17	0,14	0,14	0,13	0,13
Рентабельність активів, %	Зростання	1,3	1,4	1,2	1,1	1,1

Джерело: розроблено автором на основі [51, 186]

Таблиця Ж.2

**Базові показники діяльності Приватбанку для розрахунку ефективності
кредитних операцій у 2010-2014 рр. (станом на початок року), млн. грн.**

Показник	Період				
	2009	2010	2011	2012	2014
Активи	86066	110441	127113	148840	187919
Активи (середнє річне значення)	83115	98254	118777	137977	168380
Робочі активи	83959	107612	124116	145155	180292
Робочі активи (середнє річне значення)	81052	95785	115864	134635	162724
Кредити видані (крім міжбанківських)	74991	85585	101040	113759	142548
Кредити фізичним особам	20772	21018	26405	28182	30 266
Депозити клієнтів	49835	74449	91288	106324	133551
Кошти банків	11379	14559	10104	11912	8 896
Інші зобов'язання	7488	3771	150	605	636
Зобов'язання всього	175795	98561	110366	130110	167 607
Власний капітал	10270	11879	16746	18300	20 311
Операційні доходи всього	17895	18079	21883	22286	25 915
Комісійні доходи	3156	3160	4308	3781	3 612
Інші операційні доходи	414	487	584	352	57
Процентні доходи	14325	14432	16991	18153	22 246
Процентні доходи від кредитних операцій	13812	14137	16747	17317	21 395
Процентні витрати	6954	8430	8846	10105	13 801
Процентні витрати від залучених коштів	6693	8281	8529	9560	12 644
Списання безнадійної кредитної заборгованості за рахунок резервів	308	964	640	2668	4 679
Прибуток	1050	1370	1425	1532	1 873

Джерело: розроблено автором на основі [51, 186]

Основні показники доходів і витрат Приватбанку 2010-2014 рр.

(станом на початок року), млн. грн.

Показник	2010	2011	Зміна, %	2012	Зміна, %	2013	Зміна, %	2014	Зміна, %
Процентні доходи	14325	14432	+0,7	16992	+17,7	18154	+6,8	22 246	+22,5
В тому числі: від кредитної діяльності	13812	14137	+2,4	16747	+18,5	17317	+3,4	21 395	+23,5
Процентні витрати	(6954)	(8430)	+21,2	(8846)	+4,9	(10105)	+14,2	(13802)	+36,6
в тому числі: за залученими ресурсами	(6693)	(8281)	+23,7	(8529)	+3,0	(9560)	+12,1	(12644)	+32,3
Чистий процентний дохід	7371	6020	-22,4	8128	+35,0	8049	-1,0	8 444	+4,9
Комісійні доходи	3156	3 360	+6,5	4 513	+34,3	3 781	-16,2	3 611	-4,5
Інші операційні доходи	414	487	+17,6	585	+20,1	352	-39,8	57	-83,8
Всього операційні доходи	17895	18079	+1,0	21883	+21,0	22286	+1,8	25914	+16,3
Комісійні витрати	(642)	(551)	-14,2	(672)	+22,0	(507)	-21,6	(1 055)	+108,1
Витрати на формування резерву під кредитні операції	(4866)	(4170)	-14,3	(6226)	+49,3	(4899)	-21,3	(2 630)	-46,3
Адміністративні й інші витрати	(4258)	(3907)	-8,2	(5082)	+30,1	(5586)	+9,9	(6669)	+19,4
В тому числі: Витрати на утримання персоналу	(1760)	(2111)	+19,9	(2815)	+33,3	(2967)	+5,4	(3 273)	+10,3
Витрати на маркетинг і рекламу (90)	(46)	(49)	+6,5	(63)	+28,6	(69)	+9,5	(81)	+17,4
Прибуток/ (збиток)	1050	1370	+30,5	1426	+4,1	1533	+7,5	1 873	+22,2

Джерело: розроблено автором на основі [51, 186]

**Основні елементи кредитного портфелю Приватбанку в 2011-2014 рр.
(станом на початок року)**

Показник	2011	2012		2013		2014	
	Обсяг, млн.грн.	Обсяг, млн.грн.	зміна, %	Обсяг, млн.грн.	зміна, %	Обсяг, млн.грн.	зміна, %
Кредити юридичним особам	81030	96175	+18,7	113 626	+18,1	138 534	+21,9
Резерви сформовані за кредит. юр. осіб	11215	(14429)	+28,7	(16764)	+16,2	(17 536)	+4,6
Кредити фізичним особам	21018	26405	+25,6	28182	+6,7	30 266	+7,4
В тому числі: споживчі кредити; іпотечні кредити							
	17878	23540	+31,6	18 945	-19,5	24 753	+30,7
	2863	2860	-0,1	4 386	+53,4	3 245	-26,0
Резерви сформовані за кредит. фіз. осіб	(5249)	(7656)	+45,9	(8436)	+10,2	(7300)	-13,5
Всього кредитів наданих юр. і фіз. особам	102055	123126	+20,6	141808	+15,2	138 534	-2,3
Резерви сформовані за кред. операц.	(16470)	(22086)	+34,1	(26 461)	+19,8	(24 836)	-6,1
Всього кредитів наданих за мінусом резервів	85585	101040	+18,1	123 452	+22,2	149 625	+21,2

Джерело: розроблено автором на основі [51, 186]

Додаток 3

Таблиця 3.1

**Показники ефективності кредитної діяльності Дельта Банку
в 2010-2014 рр. (станом на початок року)**

Показник	Позитивна тенденція	Період				
		2010	2011	2012	2013	2014
Приріст кредитів фіз. осіб, млн. грн.	Зростання	+31	+1713	+3780	+3544	+8221
Приріст кредитів фіз. осіб, %	Зростання	+2,0	+77,4	+96,2	+46,0	+73,1
Частка банку на ринку кредитів населенню, %	Зростання	0,8	1,9	3,9	4,9	7,4
Частка кредитів фіз. осіб у кред. портф., %	Зростання	56,4	32,0	43,0	51,0	48,5
Відношення кредитів до депозитів	Зменшення	0,92	1,32	1,31	1,08	1,11
Співвідношення кредитів фіз. осіб до капіталу	Зменшення	3,75	3,9	3,46	3,80	5,86
Частка кредитів у робочих активах, %	Порівняння з інш. показн.	48,1	71,8	67,7	67,4	76,2
Частка доходів від кред. в заг. доходах, %	Зростання	42,5	84,6	69,4	79,8	77,0
Відношення процен. доходу від кред. операц. до процен. витрат	Зростання	0,67	3,83	2,54	1,57	1,29
Дохідність кредитних операцій	Зростання	0,13	0,34	0,29	0,22	0,17
Дохідність активів від кредитних операцій	Зростання	0,13	0,21	0,24	0,17	0,13
Рентабельність активів, %	Зростання	0,10	0,14	0,37	0,37	0,71

Джерело: розроблено автором на основі [51, 189]

Таблиця 3.2

**Базові показники діяльності Дельта Банку для розрахунку ефективності
кредитних операцій у 2010-2014 рр., (станом на початок року), млн. грн.**

Показник	Період				
	2010	2011	2012	2013	2014
Активи	8465	12958	21760	29646	55298
Активи (середнє річне значення)	7004	10712	17359	25703	42472
Робочі активи	8310	12573	20324	28046	52839
Робочі активи (середнє річне значення)	6843	10442	16449	24185	40443
Кредити видані (крім міжбанківських)	3944	8925	13661	18695	40109
Кредити фізичним особам	2213	3926	7706	11250	19471
Кошти клієнтів	4277	6784	10425	17329	36126
В т.ч. кошти фіз. осіб	2604	5 593	8 160	13352	26135
Кошти банків	1656	4043	7371	7769	11969
Інші зобов'язання	0,5	9	25	35	105
Субординований борг	273	709	285	0	1935
Зобов'язання всього	7875	11958	19530	26687	51973
Власний капітал	589	1001	2230	2960	3325
Операційні доходи всього	1221	4584	5691	5221	8135
Комісійні доходи	557	552	726	1704	3040
Інші операційні доходи	86	52	780	299	577
Процентні доходи	579	3951	4185	4 525	4518
Процентні доходи від кредитних операцій	519	3880	3950	4 167	6 266
Процентні витрати	(774)	(1012)	(1550)	(2648)	(4822)
Процентні витрати від залучених коштів	(754)	(819)	(2021)	(2410)	(4618)
Списання безнад. кред. заборгов. за рахунок резервів	(10)	(3)	(170)	(2171)	117
Прибуток	8	15	469	97	302

Джерело: розроблено автором на основі [51, 189]

Таблиця 3.3

**Основні показники доходів і витрат Дельта Банку в 2010-2014 рр.,
(станом на початок року), млн. грн.**

Показник	2010	2011	Зміна, %	2012	Зміна, %	2013	Зміна, %	2014	Зміна, %
Процентні доходи	579	3951	+582,4	4185	+5,9	4 525	+8,1	6 843	+51,2
В тому числі: від кредитної діяльності	519	3880	+647,6	3950	+1,8	4 167	+5,5	6 266	+50,4
Процентні витрати в тому числі:	(774)	(1012)	+30,7	(1550)	+53,2	(2648)	+70,8	(4822)	+82,1
за залученими ресурсами	(651)	(819)	+25,8	(2021)	+146,8	(2410)	+19,2	(4618)	+91,6
Чистий процентний дохід	(195)	2939	+1407,0	2635	-10,3	1 877	-28,8	2 021	+7,7
Комісійні доходи	556	552	-0,7	726	+31,5	398	-45,2	805	+102,2
Інші операційні доходи	86	52	-39,5	780	+1398,1	299	-61,7	696	+132,8
Всього операційні доходи	1221	4555	+273,1	5691	+24,9	5221	-8,3	8135	+55,8
Комісійні витрати	(25)	(29)	+16,0	(30)	+3,4	(59)	+96,6	(117)	+98,3
Витрати на формування резерву під кредитні операції	(70)	(3089)	+4312,9	(1068)	-65,5	(1233)	+15,4	1103	+10,5
Адміністративні й інші витрати	(365)	(420)	+15,0	(3148)	+649,5	(1 018)	-67,7	(1965)	+93,0
В тому числі: витрати на утримання персоналу	(107)	(142)	+32,7	(294)	+107,0	(421)	+43,2	(641)	+52,3
Витрати на маркетинг і рекламу	(5)	(4)	-20,0	(15)	+275,0	(33)	+120,0	(69)	+109,0
Прибуток/ (збиток)	8	15	+87,5	469	+266,7	97	+76,3	302	+211,3

Джерело: розроблено автором на основі [51, 189]

Таблиця 3.4

**Динаміка окремих елементів кредитного портфелю Дельта Банку
в 2010-2014 рр. (станом на початок періоду)**

Показник	2011	2012		2013		2014	
	Обсяг, млн.грн.	Обсяг, млн.грн.	Зміна, %	Обсяг, млн.грн.	Зміна, %	Обсяг, млн.грн.	Зміна, %
Кредити юридичним особам	8 050	9 826	+22,1	10 739	+9,3	20 991	+95,5
Резерви сформовані за кредит. юр. осіб	(2 712)	(1 831)	-32,5	(1 071)	-41,4	(916)	-14,5
Кредити фізичним особам	3926	7706	+96,3	11250	+46,0	19471	+73,1
В тому числі: споживчі кредити; іпотечні кредити							
	2 164	3 127	+44,5	5 998	+91,8	7 587	+26,3
	305	365	+19,7	1 355	+271,2	1 844	+36,1
Резерви сформовані за кредит. фіз. осіб	(630)	(2398)	+280,6	(2361)	-1,5	(2823)	+19,6
Всього кредитів наданих юр. і фіз. особам	8925	13661	+53,1	22 416	+64,1	43 884	+95,8
Резерви сформовані за кред. операц.	(3 342)	(4 229)	+26,5	(3 435)	-18,8	(3 757)	+9,4
Всього кредитів наданих за мінусом резервів	8925	13661	+53,1	18695	+36,8	40109	+114,5

Джерело: розроблено автором на основі [51, 189]

Додаток И

Таблиця И.1

**Показники ефективності кредитної діяльності ОТП банку
в 2010-2014 рр. (станом на початок року)**

Показник	Позитивна тенденція	Період				
		2010	2011	2012	2013	2014
Приріст кредитів фіз.осіб, млн. грн.	Зростання	-	-5973	-2653	-398	+715
Приріст кредитів фіз. осіб, %	Зростання	-	-37,4	-26,8	-5,5	+10,5
Частка банку на ринку кредитів населенню, %	Зростання	6,5	4,7	3,5	2,7	3,1
Частка кредитів фіз. осіб у кред. портфелі	Зростання	63,7	52,9	42,8	36,9	40,6
Відношення кредитів до депозитів	Зменшення	3,5	2,4	2,3	1,7	1,6
Відношення кредитів фіз. осіб до капіталу	Зменшення	4,1	2,6	2,0	1,8	1,8
Частка кредитів у робочих активах, %	Порівняння з інш. показн.	88,3	83,0	77,5	77,3	78,8
Частка доходів від кред. в заг. доходах, %	Зростання	89,2	83,0	75,4	73,1	72,2
Відношення процен. доходу від кред. операц. до процен. витрат	Зростання	2,5	2,7	3,1	2,7	2,6
Дохідність кредитних операцій	Зростання	0,16	0,15	0,13	0,15	0,17
Дохідність активів від кредитних операцій	Зростання	0,13	0,11	0,10	0,11	0,13
Рентабельність активів, %	Зростання	-	2,2	2,4	1,2	0,6

Джерело: розроблено автором на основі [51, 194]

Таблиця И.2

**Базові показники діяльності ОТП банку для розрахунку ефективності
кредитних операцій у 2010-2014 рр., (станом на початок року) млн. грн.**

Показник	Період				
	2010	2011	2012	2013	2014
Активи	30253	24993	22533	20632	19461
Активи (середнє річне значення)	32127	27623	23763	21583	20047
Робочі активи	27993	24212	21541	19845	18748
Робочі активи (середнє річне значення)	29977	26103	22877	20693	19297
Кредити видані (крім міжбанківських)	24720	18619	16823	15155	15246
Кредити фізичним особам	15738	9846	7193	6795	7510
Депозити клієнтів	7156	7785	8700	9054	9577
Кошти банків	17380	11576	8630	5843	3760
Інші зобов'язання	97	103	110	247	254
Зобов'язання всього	26379	21174	19358	16769	15282
Власний капітал	3874	3817	3620	3862	4179
Операційні доходи всього	4357	3411	3018	3217	3540
Комісійні доходи	339	293	360	524	713
Інші операційні доходи	6	13	42	20	22
Процентні доходи	4012	3051	2565	2617	2786
Процентні доходи від кредитних операцій	3890	2832	2268	2341	2557
Процентні витрати	(1503)	(1045)	(735)	(874)	(982)
Процентні витрати від залучених коштів	(487)	(426)	(310)	(515)	(543)
Списання безнадійної кредитної заборгованості за рахунок резервів	(33)	(6)	(8)	(37)	(247)
Прибуток / збиток	(1836)	609	581	261	117

Джерело: розроблено автором на основі [51, 194]

**Основні показники доходів і витрат ОТП банку в 2010-2014 рр.,
(станом на початок року), млн. грн.**

Показник	2009	2010	Зміна, %	2011	Зміна, %	2012	Зміна, %	2013	Зміна, %
Процентні доходи	4012	3080	-23,2	2565	-16,7	2617	+2,0	2786	+5,8
В тому числі: від кредитної діяльності	3890	2861	-26,5	2268	-20,7	2341	+3,2	2557	+9,2
Процентні витрати в тому числі: за залученими ресурсами	(1503)	(1059)	-29,5	(735)	-30,6	(874)	+18,9	(982)	+12,4
Чистий процентний дохід	2508	2005	-20,1	1830	-8,7	645	+4,8	932	+3,5
Комісійні доходи	339	317	-6,5	360	+13,6	524	+45,6	713	+36,1
Інші операційні доходи	6	13	+116,7	43	+230,8	20	-53,5	22	+10,0
Всього операційні доходи	4357	3411	-21,7	3018	-11,5	3217	+6,6	3540	+10,0
Комісійні витрати	(39)	(38)	-2,6	(48)	+26,3	(96)	+100,0	(75)	-21,9
Витрати на формування резерву під кредитні операції	(3831)	(1157)	-70,3	(689)	-40,5	(637)	-7,5	(993)	-1,0
Адміністративні й інші витрати В тому числі: Витрати на утримання персоналу	(976)	(962)	-1,4	(1808)	+87,9	(972)	-46,2	(1129)	+16,2
Витрати на маркетинг і рекламу	(20)	(10)	-50,0	(23)	+130,0	(39)	+69,9	(24)	-38,5
Прибуток/ (збиток)	(1836)	609	+133,2	581	-4,6	261	-55,1	117	-55,2

Джерело: розроблено автором на основі [51, 194]

Таблиця 3.4

**Основні елементи кредитного портфеля ОТП банку в 2011-2014 рр.
(станом на початок року)**

Показник	2011	2012		2013		2014	
	Обсяг, млн.грн.	Обсяг, млн.грн.	Зміна, %	Обсяг, млн.грн.	Зміна, %	Обсяг, млн.грн.	Зміна, %
Кредити юридич-ним особам	11630	12944	+11,3	11594	-10,4	10714	-7,6
Резерви сформовані за кредит. юр. осіб	(1900)	(2521)	+32,6	-	-	-	-
Кредити фізичним особам	9846	7193	-26,9	6796	-5,5	7510	+10,5
В тому числі: споживчі кредити; іпотечні кредити	1533	929	-39,4	1956	+110,5	3608	+84,5
	8131	6092	-25,1	4832	-20,9	3901	-19,3
Резерви сформовані за кредит. фіз. осіб	(1099)	(744)	-32,3	-	-	-	-
Всього кредитів наданих юр. і фіз. особам	21476	20137	-6,2	18411	-8,6	18476	+0,3
Резерви сформовані за кред. операц.	(3012)	(3314)	+10,0	(3256)	-1,8	(3230)	-0,8
Всього кредитів наданих за мінусом резервів	18123	16823	-7,2	15155	-9,9	15246	+0,6

Джерело: розроблено автором на основі [51, 194]

Додаток К

Таблиця К.1

Періодизація розвитку ринку банківських споживчих кредитів в Україні з урахуванням трансформаційних зрушень у якісних характеристиках ринку та домінуючій банківській стратегії

Період	Якісна характеристика кредитного ринку	Домінуюча банківська стратегія/ критерій її ефективності	Сутнісні особливості розвитку процесу кредитування фізичних осіб
1	2	3	4
Становлення кредитного ринку (1991-2000 рр.)	Вузкість (нерозвиненість) кредитного ринку за обсягами і учасниками; Критично мала частка ринку кредитування фізичних осіб у структурі активів банківської системи України; Розробка банками програм кредитування фізичних осіб.	Універсальна / максимізація ринкової вартості	Розробка і впровадження мінімальних стандартів кредитування фізичних осіб; Відсутність універсальних підходів і методів процесу кредитування фізичних осіб; Застосування банками на практиці відносно жорстких вимог до позичальників-фізичних осіб
Розвиток ринку (2001-2006 рр.)	Стійке збільшення темпів приросту кредитування фізичних осіб: Збільшення кількості учасників кредитного ринку	Диференціації або фокусування / короткострокові фінансові показники (рентабельність і прибуток)	Впровадження світового досвіду кредитування фізичних осіб. Застосування окремими банками більш ліберальних підходів (стандартів) у кредитуванні фізичних осіб.
Період кредитного «буму» (2007-2008 рр.)	Значне розширення ринку на тлі стійких показників економічного розвитку, росту доходів населення і росту цін на нерухомість; Підвищення якості обслуговування клієнтів; Значне розширення спектру програм кредитування фізичних осіб і підвищення їх доступності; Стійкі темпи приросту портфеля роздрібних кредитів і збільшення його частки у структурі активів банків.	Диференціації або фокусування / короткострокові фінансові показники (рентабельність і прибуток)	Суттєва лібералізація стандартів кредитування фізичних осіб, особливо щодо вимог кредитоспроможності позичальника. Розробка унікальних стандартів кредитування окремими банками

Продовж. табл. К.1

1	2	3	4
Передкризовий період (серпень 2008 р.)	Криза ліквідності, початок складностей у окремих банках	Диференціації або фокусування / короткострокові фінансові показники (рентабельність і прибуток)	Корегування стандартів (підходів) кредитування фізичних осіб в бік більш жорстких.
Криза (осінь 2008 - 2009 рр.)	Суттєве стиснення кредитного ринку при значній нестачі кредитних ресурсів; Згорання програм кредитування фізичних осіб	Консервативна / збереження стійкості банку	Підвищення вимог до кредитоспроможності позичальників; Ужорсточення процедур кредитного моніторингу
Після кризовий (2010-2014 рр.)	Стагнація кредитного ринку при відносному розширенні ресурсної бази банків; Згорання довгострокового кредитування Розширення спектру програм споживчого кредитування фізичних осіб і підвищення їх доступності; Стійкі темпи приросту споживчих кредитів і збільшення їх частки у структурі роздрібного кредитного портфеля.	Відсутність домінуючої стратегії	Нова хвиля лібералізації стандартів кредитування фізичних осіб за окремими напрямками, (особливо щодо вимог кредитоспроможності позичальників). Розробка нових підходів, модифікація, вдосконалення внутрішніх стандартів кредитування фізичних осіб банками (пропонується автором)
Криза 2014-2015 рр.	Суттєве стиснення кредитного ринку при значній нестачі кредитних ресурсів; Згорання програм кредитування фізичних осіб	Консервативна / збереження стійкості банку	Підвищення вимог до кредитоспроможності позичальників; Ужорсточення процедур кредитного моніторингу

Джерело: розроблено автором на основі [51, 195-201]

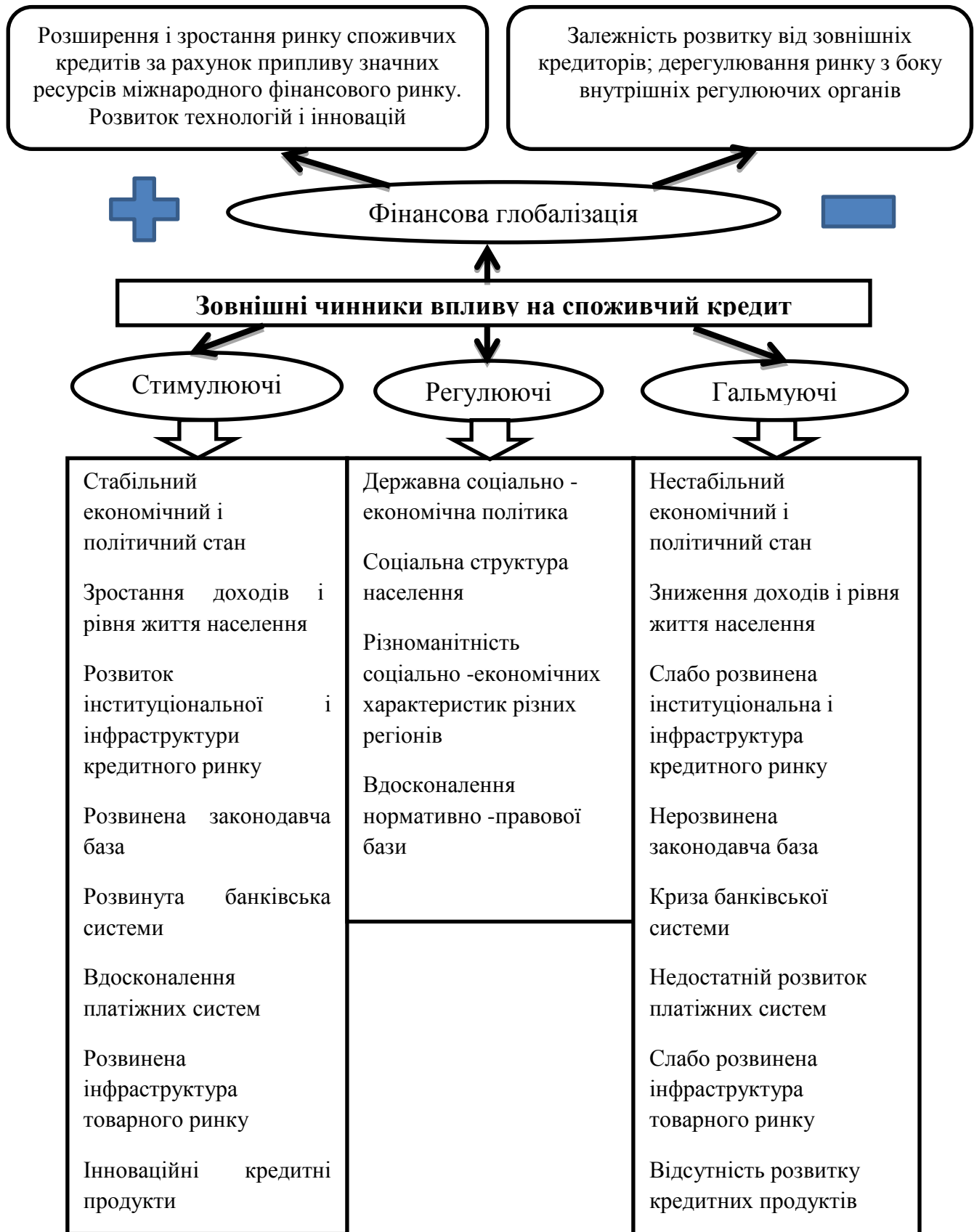

Рис. К.1. Чинники найбільшого зовнішнього впливу на розвиток споживчого кредиту в Україні

Джерело: розроблено автором

Приклади способів і механізмів приховування реальної ціни споживчих кредитів банками в Україні

Спосіб приховування	Опис механізму приховування
1. Озвучення клієнту денної (місячної) процентної ставки замість річної	Приклад: за процентної ставки 0,15% на день (що може бути прийнято необізнаним клієнтом як 15% річних) кредит реально надається під 54,75 % ($0,15 \cdot 365 = 54,75$).
2. Озвучення проценту переплати по кредиту за рік як річної процентної ставки	За процентної ставки 50% річних з урахуванням щомісячного погашення позичальник оплатить з 20 000 грн. кредиту 5417 грн. процентів за рік (база нарахування процентів (тіло кредиту) щомісяця зменшуватиметься). Однак банк говорить клієнту, що він заплатить 5417 грн. з 20 000 тис. кредиту, тобто 27 %.
3. Озвучення відсотку переплати за товар, що купується у кредит як процентної ставки	Приклад: вартість товару 100 000 грн., при цьому перший внесок становить 30 000 грн., насправді кредит надається на 6 місяців під 40% річних, в результаті чого позичальник сплатить 8050 грн. процентів за користування коштами. Ця сума складає лише 8 відсотків повної вартості товару, що купується з отриманням кредиту, і кредитор рекламує це число як процентну ставку по кредиту замість реальних 40 % річних.
4. Озвучення щомісячної комісії по кредиту як щомісячної процентної ставки	Ситуація подібна до тієї, що описана у п.2. Так при щомісячній процентній ставці 2% клієнт отримує кредит під 24 % річних (при цьому за рік користування коштами він сплатить 1300 грн. на 10 000 грн. кредиту). Як що ж 2% становить щомісячна комісія – 24% становить переплата за рік, що відповідає 2 400 грн. переплати на 10 000 грн., що відповідає 44 % реальних річних.
5. Подрібнення ціни кредиту на велику кількість різних платежів, які непросто прорахувати пересічному позичальнику	Приклад: процентна ставка складає 18% річних. Однак банк додатково стягує місячну комісію 1,99 %. У цьому випадку ефективна процентна ставка сягає більше 60%. Ефект досягається за рахунок того, що сума комісії залишається незмінною, хоча фактично тіло кредиту постійно зменшується. До цього можуть додаватися інші дрібні комісії за обслуговування, які ще збільшують ефективну процентну ставку.
6. Нарухування необґрунтованих комісій (за касове обслуговування, просто одноразова комісія, тощо)	Приклад: Термін кредиту 1 рік процентна ставка 25% річних. Але при цьому «одноразова комісія» становить 5%. Тоді ефективна ставка складає вже 34 % річних. Якщо ж така комісія встановлена по кредиту терміном, наприклад, 6 місяців, то ефективна процентна ставка сягає вже 44%.
7. Включення ціни кредиту у вартість товару, що купується шляхом кредитування. Представляється часто як акції або скидки.	Банк завчасно укладає з торгівельною організацією угоду про програму кредитування, за якою остання піднімає ціни на 11,5 %. Надалі покупцю надається вказаний дисконт лише за умови купівлі за готівку, або на особливих кредитних умовах (при цьому про скидку не повідомляється). Якщо покупець забажає придбати товар вартістю 10 000 грн. у кредит на 6 місяців, то при процентній ставці 40% річних він має сплатити банку 1150 грн. процентів. Підприємство торгівлі продає клієнту товар зі скидкою 11,5 % не повідомляючи йому про це. В результаті останній повертає банку 8850 грн. кредиту і 1150 грн. процентів (рівно стільки, скільки бачив на ціннику) і таким чином почувачється щасливим володарем безплатного (0%) кредиту. При не округлених цінах на товари все сприймається ще більш заплутаним.
8. Використання аннуїтетних платежів з метою акцентування на невеликому розмірі платежу при максимізації терміну кредиту	У цьому випадку спрацьовує чисто психологічний аспект. Потенційний клієнт просто відмовляється обраховувати реальну вартість омріяного блага, «достойно оцінюючи» лише мізерну (на його погляд) суму одноразового платежу. При цьому продавці товару (кредитори) мають максимально розтягнути термін кредитування. Приклад: товар вартістю 5 000 грн. за класичної схеми погашення при ставці 40% позичальник погасить за 1 рік сплачуючи від 583 грн. до 430 грн. на місяць, переплата становитиме 1083 грн. Сплачуючи за такий же кредит аннуїтетними платежами по 512 грн. на місяць протягом 1 року позичальник переплатить більше, але незначно (на 65 грн.). Інша справа, якщо йому пропонують таку покупку з платежем 240 грн. на місяць. Тоді термін кредитування розтягнеться на 3 роки, а загальна переплата становитиме аж 3660 грн.

Джерело: розроблено автором

Додаток Л

Таблиця Л.1

Окремі показники депозитів фізичних осіб в банках і кредитів, виданих фізичним особам банками, в Україні в 2006-2015 рр.

(станом на початок року)

Період	Обсяги депозитів фізичних осіб, млн. грн.	Темпи приросту депозитів фізичних осіб, %	Обсяги кредитів наданих фізичним особам, млн. грн.	Темпи приросту кредитів виданих фізичним особам, %	Відношення обсягів депозитів фізичних осіб до кредитів виданих фізичним особам
2006	74778	76,2	35659	127	2,1
2007	108860	46,4	82010	130	1,3
2008	167239	54,4	160386	96	1,0
2009	217860	31,2	280490	75	0,8
2010	214098	-1,5	241249	-13,9	0,9
2011	275093	28,5	209538	-13,1	1,3
2012	310390	12,8	201224	-3,9	1,5
2013	369264	19,0	187629	-6,8	1,9
2014	433726	17,5	193969	3,2	2,2
2015	418135	-3,5	211215	9,3	1,9
2016 прогноз	403887	-3,6	203322	-3,8	1,9

Джерело: розроблено автором на основі [51]

Таблиця Л.2

Окремі показники банківських депозитів і кредитів, наданих банками в економіку України, в 2006-2015 рр. (станом на початок року)

Період	Обсяги банківських депозитів млн. грн.	Темпи приросту банківських депозитів, %	Обсяги банківських кредитів наданих, млн. грн.	Темпи приросту банківських кредитів наданих, %	Відношення обсягів банківських депозитів до кредитів наданих
2006	134,8		156,4	60,9	0,86
2007	185,9	38,1	269,3	72,2	0,69
2008	238,9	28,7	485,4	80,2	0,49
2009	359,7	50,9	792,2	63,2	0,45
2010	334,9	-7,0	747,3	-5,7	0,44
2011	416,7	24,6	755,0	1,0	0,55
2012	491,7	17,9	825,3	9,3	0,60
2013	572,4	16,5	815,3	-1,2	0,70
2014	668,7	16,8	911,4	11,8	0,73
2015	675,1	1,0	1058,2	16,1	0,64
2016 прогноз	690,0	2,2	1079,0	1,98	0,64

Джерело: розроблено автором на основі [51]

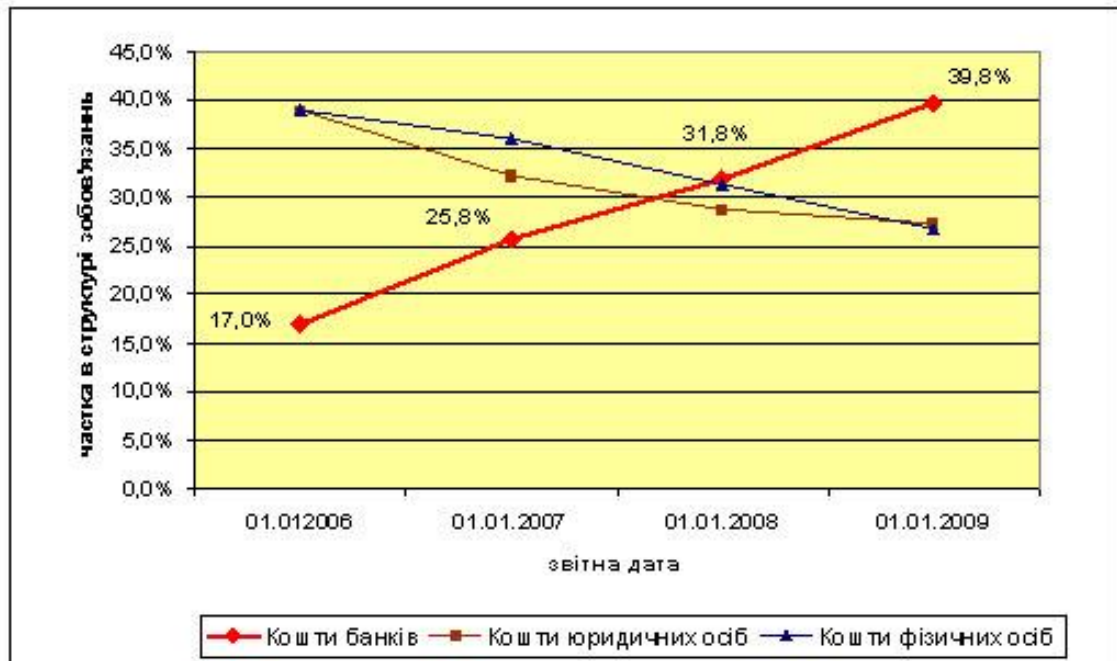

Рис. Л.1. Динаміка структури зобов'язань банків України в 2006-2008 рр.

Джерело: [215]

Таблиця Л.3

Динаміка заборгованості банків України перед іноземними кредиторами в розрізі фінансових інструментів у період «буму» кредитування (2006-2008 рр.), млрд. дол. США

Фінансові інструменти	Обсяг заборгованості станом на дату			
	01.01.2006	01.01.2007	01.01.2008	01.10.2008
Кредити	3,1	8,9	16,6	28,7
Боргові цінні папери	1,2	3,3	6,5	6,9
Валюта та депозити	1,3	1,8	2,7	6,5

Джерело: розроблено автором на основі [51]

**Бюро кредитних історій, що функціонують в Україні та їх клієнти
(станом на кінець 2014 р.)**

Назва бюро	Інформація про ліцензію	Банки партнери
1	2	3
Міжнародне Бюро Кредитних Історій (МБКІ)	Серія АВ, № 397757, з 27.01.2007 по 27.01.2012 Серія АГ № 505532, з 28.01.2012 безстрокова	Universal Bank, VAB Банк, Альфа-Банк, Банк Бизнес Стандарт, Банк Траст, БМ Банк, ВТБ Банк, <u>Дельта Банк</u> , Идея Банк, Кредобанк, Мисто Банк, Надра Банк, Окси Банк, Первый Украинский Международный Банк, ПроФинБанк, Ренессанс Кредит, Сведбанк, УкрСиббанк, Финансы и Кредит, Эрсте Банк
Бюро Кредитних історій «Руський стандарт»	Серія АГ № 505530, з 20.07.2007 по 20.07.2012 Серія АВ № 614831, з 21.09.2012 безстрокова	Банк Русский Стандарт
Перше всеукраїнське бюро кредитних історій (ПВБКІ)	Серія АГ № 505528, з 12.09.2008 по 26.01.2012 Серія АГ № 505535, з 27.01.2012 безстрокова	<u>Credit Agricole</u> , <u>ИНГ Банк Украина</u> , <u>Unicredit Банк</u> , <u>Universal Bank</u> , <u>VAB Банк</u> , <u>Агрокомбанк</u> , <u>Актив-банк</u> , <u>Альфа-Банк</u> , <u>Астра Банк</u> , <u>Банк Кипра</u> , <u>Морской</u> , <u>Петрокоммерц-Украина</u> , <u>БМ Банк</u> , <u>Брокбизнесбанк</u> , <u>БТА Банк</u> , <u>Всеукраинский Банк Развития</u> , <u>ВТБ Банк</u> , <u>Демарк</u> , <u>Идея Банк</u> , <u>Имэксбанк</u> , <u>Индустриалбанк</u> , <u>Интербанк</u> , <u>Киев</u> , <u>Киевская Русь</u> , <u>Кредит Европа Банк</u> , <u>БАНК КРЕДИТ ДНЕПР</u> , <u>Кредитпромбанк</u> , <u>Кредобанк</u> , <u>Львов</u> , <u>Мегабанк</u> , <u>МетаБанк</u> , <u>Мисто Банк</u> , <u>Надра Банк</u> , <u>Национальный кредит</u> , <u>ОТП Банк</u> , <u>Ощадбанк</u> , <u>Первый Инвестиционный Банк</u> , <u>Первый Украинский Международный Банк</u> , <u>Пивденный</u> , <u>PlatinumBank</u> , <u>Правэкс-Банк</u> , <u>ПроКредитБанк</u> , <u>Проминвестбанк</u> , <u>Промэкономбанк</u> , <u>Райффайзен Банк Аваль</u> , <u>Сбербанк России</u> , <u>Сведбанк</u> , <u>Фидобанк (СЕБ БАНК)</u> , <u>Старокиевский банк</u> , <u>Терра Банк</u> , <u>Трансбанк</u> , <u>УКРАИНСКИЙ БИЗНЕС БАНК</u> , <u>Украинский Профессиональный Банк</u> , <u>Укргазбанк</u> , <u>Укргазпромбанк</u> , <u>УкрСиббанк</u> , <u>Укрсоцбанк</u> , <u>Укрэксимбанк</u> , <u>Финансы и Кредит</u> , <u>Фольксбанк</u> , <u>Банк Форум</u> , <u>Хрещатик</u> , <u>Экспресс-Банк</u> , <u>Эрсте Банк</u> , <u>Юнекс Банк</u>

1	2	3
Українське бюро кредитних історій (УБКІ)	Серія АВ, № 307653, з 15.03.2007 по 15.03.2012 Серія АГ № 505533, з 16.03.2012 безстрокова	Credit Agricole, VAB, <u>А-Банк (Акцент-Банк)</u> , Альфа-Банк, Банк Кипра, <u>Контракт</u> , <u>Ренессанс Кредит</u> , <u>Банк Русский Стандарт</u> , <u>Банк Траст</u> , <u>Фамильный</u> , БМ Банк, БТА Банк, Всеукраинский Банк Развития, ВТБ Банк, <u>ЕВРОБАНК</u> , <u>Захидинкомбанк</u> , Кредитпромбанк, Кредобанк, <u>Легбанк</u> , <u>МАРФИН БАНК</u> , <u>МЕРКУРИЙ</u> , МетаБанк, Мисто Банк, <u>Новый</u> , <u>ОКСИ Банк</u> , <u>Пивденкомбанк</u> , <u>Пиреус Банк</u> , <u>Порто-Франко</u> , Правэкс-Банк, <u>ПриватБанк</u> , Проминвестбанк, <u>ПроФин Банк</u> , ПУМБ, <u>Радикал Банк</u> , Сведбанк, Фидобанк (СЕБ БАНК), Терра Банк, <u>ТК Кредит</u> , Украинский Бизнес Банк, УкрСиббанк, Unicredit Bank, Финансы и Кредит, <u>Финбанк</u> , Фольксбанк, <u>Фортуна-банк</u> , <u>Черноморский банк развития и реконструкции</u> , <u>Экспобанк</u> , <u>ЭРДЭ БАНК</u> , Эрсте Банк
Незалежне Бюро Кредитних Історій.	Серія АГ №505529 з 23.09.2010 безстрокова	Банк, УкрСиббанк, Unicredit Bank, Финансы и Кредит, <u>Финбанк</u> , Фольксбанк, БТА Банк, ВТБ Банк, Идея Банк, Киевская Русь, Кредит Европа Банк, Кредитпромбанк, Марфин Банк, Надра Банк, ОТП Банк, ЕВРОБАНК , Захидинкомбанк , Кредитпромбанк, Кредобанк
Українське Кредитне Бюро	Серія АГ №505526 з 14.10.2010 безстрокова	Platinum Bank, UniCredit Bank, Universal Bank, VAB Банк, <u>АктаБанк</u> , Альфа-Банк, Астра Банк, Банк Кипра, Банк Русский Стандарт, Банк Траст, Брокбизнесбанк, БТА Банк, ВТБ Банк, Идея Банк, Киевская Русь, Кредит Европа Банк, Кредитпромбанк, Марфин Банк, Надра Банк, ОТП Банк, Первый Украинский Международный Банк, Пиреус Банк, Правэкс-Банк, Ренессанс Капитал, Сбербанк России, Сведбанк, <u>Украинский Профессиональный Банк</u> , УкрСиббанк, Укрсоцбанк, Укрэксимбанк, Финансы и Кредит, Фольксбанк, Эрсте Банк
Бюро кредитних історій «Фенікс»	Серія АГ №505531 з 20.10.2011 безстрокова	Всеукраинский Банк Развития , ВТБ Банк , Демарк , Идея Банк , Имэксбанк , Индуриалбанк, Интербанк , Киев , Киевская Русь , Кредит Европа Банк , БАНК КРЕДИТ ДНЕПР, Credit Agricole , ИНГ Банк Украина , Unicredit Bank , Universal Bank , VAB Банк, Фольксбанк, Фортуна-банк ,Черноморский банк развития и реконструкции , Экспобанк , ЭРДЭ БАНК , Эрсте Банк
Бюро кредитних історій «Кредит сервіс»	Серія АВ № 614832 з 19.11.2013 безстрокова	Інформація відсутня

Джерело: розроблено автором на основі [158]

Додаток М

Таблиця М.1

**Організаційна структура та функції підрозділів, що відповідають за
споживче кредитування в банку**

Структурний підрозділ	Орієнтовні функції і види роботи підрозділу
Відділ кредитування населення (фронт-офіс)	Приймання заявок і документів на кредит; Первинна співбесіда з клієнтом, візуальна оцінка; Розрахунок платоспроможності позичальника; Оформлення документів на кредит; Прийняття рішення про видачу кредиту (збільшення ліміту) у сумі S , що дозволено на основі розрахунку платоспроможності клієнта .
Відділ авторизації кредитів	Перевірка наданої клієнтом і отриманої з інших джерел інформації; Перевірка відповідності параметрів угоди затвердженим в банку нормативним документам і параметрам кредитування; Прийняття рішення про видачу кредиту у сумі кредиту $S1$
Кредитний комітет	Прийняття рішення про надання кредиту у сумі $S2$ (що перевищує $S1$)
Відділ фінансового контролю	Перевірка відповідності нормативним документам банку параметрів угоди, сума якої перевищує $S2$
Відділ контролю за кредитними операціями	Перевірка відповідності нормативній документації банку вже оформлених кредитів; Перевірка правильності оформлення документів по вже виданих кредитах; Аналіз якості роботи відділу авторизації і кредитного відділу, а також аналіз діяльності окремих експертів.
Відділ урегулювання ризиків споживчого кредитування	Управління ризиками споживчого кредитування; Створення, впровадження і супроводження скорингових моделей.
Відділ супроводження кредитів	Супроводження і обслуговування споживчих кредитів.
Відділ роботи з проблемними кредитами	Організація роботи по стягненню проблемної заборгованості населення, що вийшла на термін прострочення більше 60-90 днів (залежно від кредитної політики банку).

Джерело: розроблено автором

**Модель внутрішньобанківської системи управління ризиками при
споживчому кредитуванні**

Метод управління	Напрямок застосування	Позначення	Спосіб застосування
1	2	3	4
Управління рівнем дефолтів у співробітників кредитного відділу	Обов'язкове прийняття рішення про видачу кредиту службою авторизації банку	Да	За наявності рівня дефолтів у кредитного експерта вище Да заявка у будь-яких обставинах направляється на розгляд служби авторизації
	Автоматична відмова	Дн	За наявності у кредитного експерта рівня дефолтів вище за Дн
Управління рівнем дефолтів у співробітників служби авторизації	Автоматична відмова	Дан	При наявності у автоизатора рівня дефолтів вище Дан заявка за любых обставин отримує відмову (за винятком випадків, якщо у позичальника у банку позитивна кредитна історія
Управління балом відсікання по скоринговій карті	Обов'язкове прийняття рішення про видачу кредиту службою авторизації банку	Ба	За наявності у клієнта рівня набраних балів по скорингу нижче за Ба заявка за будь яких умов направляється на розгляд служби авторизації
	Автоматична відмова	Бн	За наявності у клієнта рівня набраних балів по скорингу нижче за Бн заявка за будь яких умов отримує автоматичну відмову у видачі кредиту
	Присвоєння кредитному експерту рівня балів відсікання по скоринговій карті Ба і Бн залежно рівня дефолтів цих кредитних експертів	Ба1, Ба2... Ба... і Бн1, Бн2 ...Бн.. Залежно від Д1, Д2 ...Д....	Чим вищий у експерта рівень дефолтів (Д), тим більший рівень балів відсікання Ба і Бн застосовується до кредитного експерта у скоринговій карті
Управління сумою кредиту	Обов'язкове прийняття рішення про видачу кредиту службою авторизації	Са	При сумі кредиту вище Са заявка за любых обставин підлягає розгляду службою авторизації
	Обов'язкове прийняття рішення про видачу кредиту кредитним комітетом	Ск	При сумі кредиту вище Ск заявка за любых обставин підлягає розгляду на кредитному комітеті
	Використання для прийняття рішення різних рівнів кредитних комітетів	Сук1, Сук2.... Сук	Залежно від суми кредиту заявка відправляється на розгляд кредитних комітетів різних рівнів

Продовж. табл. М.2

1	2	3	4
Управління сумою кредиту	Встановлення максимальної суми кредиту, що дозволяється надавати без документального підтвердження доходів клієнта в залежності від рівня балу набраного по скоринговій карті (Б)	Сe1, Сe2...Сe залежно від Б1, Б2, Б3...	Чим вищим є бал скорингової карти, тим більшу суму кредиту може отримати позичальник без підтвердження доходів
	Обов'язкова перевірка параметрів угоди умовам банку на рівні Відділу фінансового контролю	Сф	При сумі кредиту вище Сф заявка за любых обставин перед видачею кредиту надається на розгляд Відділу фінансового контролю
Управління існуючими базами даних	Наявність у клієнта позитивної кредитної історії	П	За наявності у клієнта позитивної кредитної історії (і відсутності негативної) клієнт при сумі кредиту нижче Ск, незалежно від наявності інших чинників, що вказані вище, не перевіряється службою авторизації
	Перебування клієнта у чорному списку	Чс	При перебуванні клієнта у чорному списку відбувається автоматична відмова у видачі кредиту
	Наявність інформації про клієнта в інформаційних базах даних банку. Відповідність наданої клієнтом інформації про себе інформаційним джерелам	ІК	При наявності виконання даної умови заявка за любых обставин направляється на розгляд служби авторизації

Джерело: розроблено автором

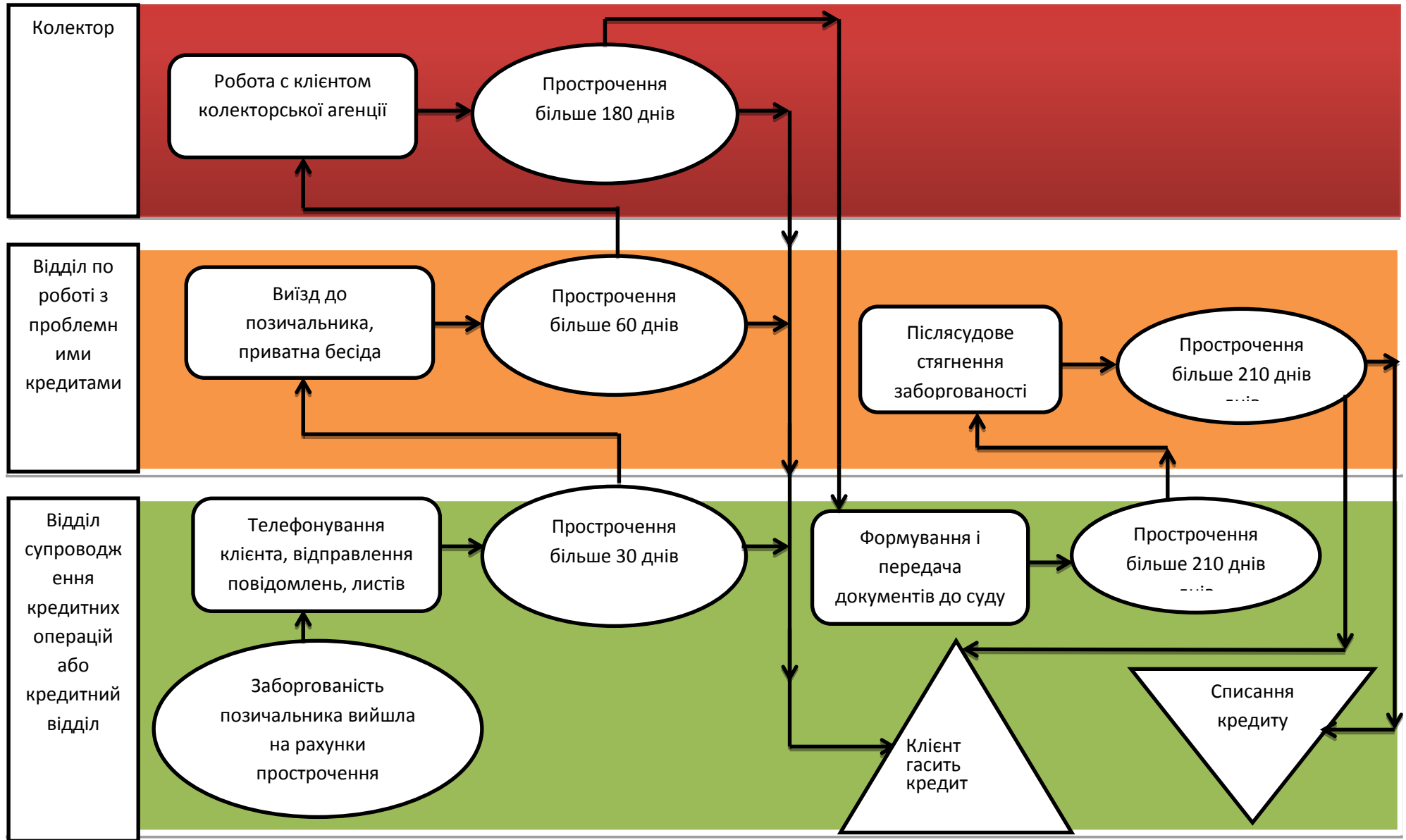

Рис. М.1. Супроводження споживчого кредиту при виході на рахунки прострочення

Джерело: розроблено автором

**Зміст інформаційних параметрів скорингової моделі оцінки позичальників при
споживчому кредитуванні в банку**

Інформаційний параметр	Вид інформації
Загальна інформація про позичальника	Особисті дані (П.І.П., вік, стать). Громадянство. Паспортні дані Інформація про реєстрацію і фактичне проживання (з вказівкою терміну проживання і статусу житла). Місцевість фактичного проживання (тип місцевості, регіон). Сімейний стан (з розшифруванням статусу відносин і місцем проживання споріднених осіб). Інформація про осіб, що знаходяться на утриманні.
Інформація про роботу і освіту	Отримана освіта (кваліфікація, тощо). Знання іноземних мов. Інформація про поточне місце роботи (з вказівкою правого статусу, стажу роботи, займаної посади, статусу тощо). Інформація про роботодавця Інформація про зміну місця роботи, переривання стажу тощо
Інформація про доходи	Сукупний дохід за основним місцем роботи (за сумісництвом) Отримані аліменти і соціальна допомога. Пенсійні виплати Доходи від майнових активів. Інші доходи
Інформація про витрати	Обов'язкові платежі (сплата аліментів, допомоги, інше) Податкові платежі Плата за оренду житла, утримання інших активів Витрати на комунальні у комунікаційні послуги Додаткові витрати (плата за освітні послуги, тощо)
Інформація про майнові активи	Кошти на рахунках у банках, наявність платіжних карток, тощо Цінні папери. Рухоме майно. Нерухоме майно
Наявні боргові зобов'язання	Діючі кредити у інших кредитних установах Наявні зобов'язання перед іншими третіми особами (поручительства, позички фізичних осіб, тощо)
Закриті кредитні зобов'язання	Інформація про виконані (останні 1-2) кредитні зобов'язання з обов'язковою вказівкою назви кредитора, обсягу кредитних ресурсів, основних умов угоди, дата отримання і погашення позички.
Додаткова інформація (широта переліку відкрита для банку) Мета параметру – визначення ймовірності значних змін у позичальника у близькій перспективі (пропонується автором)	Факти зміни особистих даних. Інформація про виявлення неспроможності позичальника (банкрутства за умови існування цього інституту). Участь у поточних судових процесах, наявність судових рішень, що вступили у силу Інформація про плани отримання кредитних ресурсів від інших кредиторів. Інформація про плани зміни соціального статусу, освіти, тощо Інша інформація (на розгляд банку).

Джерело: розроблено автором

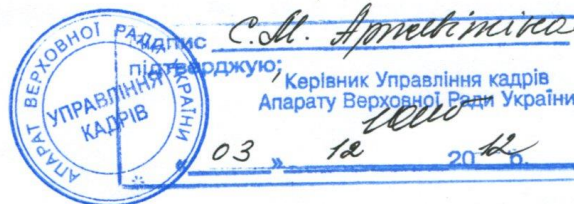
ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертації
Охрименко Ірини Борисівни
на тему: «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку»

Пропозиції дисертаційного дослідження Охрименко Ірини Борисівни на тему: «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку» були використані як загальні рекомендації при обґрунтуванні та забезпеченні реалізації окремих положень економічної політики України в сфері банківської діяльності.

Практичне значення мають розроблені дисертантом пропозиції щодо вдосконалення механізму банківського споживчого кредитування в Україні в напрямках підвищення ефективності для банків і доступності для позичальників. Комітетом розглядається можливість їх використання при розробці відповідних законопроектів з регулювання діяльності банків України.

Народний депутат
 Член Комітету з питань фінансів,
 Банківської діяльності, податкової
 та митної політики

С.М. Аржевітін

INTERNATIONAL
INVEST BANK

№5-09/14/203
вс 10 квітня 2014р

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Охрименко Ірини Борисівни

на тему: «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку»

134796

Цією довідкою засвідчуємо, що наукові розробки Охрименко Ірини Борисівни, які висвітлені в дисертаційній роботі «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку», набули практичного використання в діяльності банку. Зацікавленість спеціалістів банку викликала запропонована автором внутрішньобанківська модель управління ризиками при споживчому кредитуванні, а також система мотивації персоналу кредитного підрозділу. В стратегічному плані розвитку банку враховані рекомендації щодо організаційної структури підрозділу споживчого кредитування, а також схвалено принципи диференційованого підходу до позичальників - фізичних осіб при організації кредитування населення.

Заступник голови Правління
ПАТ «МІБ»

M. M. Kurylych
М.М. Курилець

Публічне акціонерне товариство
"Міжнародний Інвестиційний Банк"
Україна, 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 16
Код ЄДРПОУ 35810511 МФО 380582
Тел. +38 044 351-79-00 Факс. +38 044 351-79-01
www.ii-bank.com.ua; bank@ii-bank.com.ua

**БАНК
ІНВЕСТИЦІЙ
та ЗАОЩАДЖЕНЬ**

ПАТ «Банк інвестицій та заощаджень»
Україна, 04119, м. Київ, вул. Мельникова, 83-Д
тел.: (044) 207-70-20
факс: (044) 207-70-22
www.bisbank.com.ua
e-mail: info@bisbank.com.ua

*Вих. № 129-14/116
12.09.2014*

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Охрименко Ірини Борисівни
на тему: «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку»**

Засвідчуємо, що наукові і практичні розробки Охрименко Ірини Борисівни, висвітлені в дисертаційній роботі «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку», зацікавили спеціалістів і знайшли практичне застосування в кредитній діяльності банку. В роботі банку в кредитній сфері використано пропозиції щодо підвищення ефективності операцій споживчого кредитування та процедур супроводження проблемних кредитів. Запропонована автором модель оцінки кредитоспроможності позичальників – фізичних осіб при споживчому кредитуванні і рекомендації по застосуванню диференційованого підходу до позичальників будуть враховані в кредитній роботі банку.

Заступник Голови Правління – начальник
Департаменту роздрібного бізнесу

[Handwritten signature]
В.В. Стеблевська

12.11.2014р. № 12-11/708

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертації
Охрименко Ірини Борисівни
на тему: «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку»

Довідка засвідчує, що наукові розробки Охрименко Ірини Борисівни, висвітлені в дисертаційній роботі «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку», набули практичного використання в діяльності банку.

Враховані пропозиції щодо застосування принципів організації кредитування в банку, зокрема, що стосується диференційованого підходу до позичальників; щодо розвитку мережі структурних одиниць продажу кредитних продуктів; а також щодо розробки і впровадження внутрішніх стандартів кредитування фізичних осіб.

Директор Фінансового департаменту
 ПАТ «Промінвестбанк»

С.М.Савлук

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
д.е.н., професор А.М. Колот

« 14 » жовтня 2014 р.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перший проректор з науково-педагогічної та наукової роботи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
д.е.н., професор Д.Г. Лук'яненко

« 14 » жовтня 2014 р.

ДОВІДКА

про використання в навчальному процесі наукових результатів дисертаційної роботи Охрименко Ірини Борисівни на тему: «Споживчий кредит в Україні: реалії і перспективи розвитку»

Результати дисертаційної роботи «Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку» Охрименко Ірини Борисівни, здобувача кафедри банківської справи, використано в навчальному процесі ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Зокрема, до уваги були прийняті теоретичні положення щодо сутності споживчого кредиту, його особливостей розвитку на сучасному етапі в Україні, впливу на макроекономічні процеси при викладанні науки «Гроші та кредит»; методичні положення щодо організації здійснення споживчого кредитування в банках та підходи до удосконалення кредитного ризик менеджменту при наданні споживчих кредитів при викладанні науки «Операції банків та небанківських кредитних установ».

Декан кредитно-економічного факультету ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
доктор економічних наук, професор

М.І. Діба